SOUDOBÉ DĚJINY

1/2001

Předplatné na ročník VIII (2001), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku VIII (2001).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2001

SOUDOBÉ DĚJINY

VIII / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala (vedoucí redaktor), Drahomír Jančík,
Stanislav Kokoška, Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Autoři čísla

Jarmila Cysařová (1929)
v 60. letech působila jako redaktorka a televizní recenzentka, v 70. a 80. letech pracovala v dělnických profesích. V posledních letech se věnuje historii Československé televize a FITES.

Barbara J. Falková (1962)
profesorka politologie na Humber College a členka Centra ruských a východoevropských studií na Torontské univerzitě. Připravuje k vydání svou disertaci *Citizen Intellectuals and Philosopher Kings: Dilemmas of Dissidents in East-Central Europe, 1968–1989.*

Adéla Gjuričová (1971)
působí v Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd UK.

Vlastimil Hála (1951)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Miloš Havelka (1944)
působí v Sociologickém ústavu AV ČR a od roku 1994 je šéfredaktorem *Sociologického časopisu* a *Czech Sociological Review*. Specializuje se na dějiny sociologie, filozofie a historiografie a na systematické problémy společenskovědního poznání. Publikoval mimo jiné komentovanou antologii *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha 1995).

Lenka Kalinová (1924)
historička, učila na Vysoké škole ekonomické v Praze. V poslední době se zabývala sociální politikou a k tématu publikovala řadu studií.

Michal Kopeček (1974)
odborný pracovník ÚSD AV ČR, zabývá se dějinami a politickou filozofií 20. století ve střední Evropě.

Antonín Kostlán (1955)
v letech 1995–2000 působil jako ředitel Archivu Akademie věd ČR, nyní vedoucí Výzkumného centra pro dějiny vědy. Zabývá se především dějinami vědy v Československu. Publikoval mimo jiné práci *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví* (Praha 1993) a *Encyklopedii dějin Německa* (spolu s Dagmar Moravcovou a Vratislavem Vaníčkem, Praha 2001).

Jan Křen (1930)
profesor Karlovy univerzity, přednáší na Fakultě sociálních věd a na univerzitách v Rakousku a Německu. Zabývá se moderními dějinami střední Evropy a česko-německými vztahy. K tomuto tématu publikoval v roce 1991 *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Praha 1991 a Mnichov 1996).

Jiří Kunc (1947)
přednáší politologii na Univerzitě Karlově. Zabývá se především komparativním politologickým rozborem moderních dějin Latinské Ameriky. Naposled publikoval knihu *Stranické systémy v rekonstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo-Česká republika* (Praha 2000).

Robert Kvaček (1932)
je profesorem Ústavu českých dějin Filozofické fakulty UK a přednáší dějiny 19. a 20. století. Publikoval řadu knih a studií převážně k meziválečným dějinám Československé republiky v zahraničním kontextu.

Linda A. Maštalířová (1975)
působí na katedře historie Torontské univerzity. Připravuje disertační práci na téma čechoslovakismu jako politické ideologie za první Československé republiky.

Martin Nodl (1968)
historik, pracuje ve Výzkumném centru pro dějiny vědy a v Ústavu pro klasická studia AV ČR. Specializuje se na sociální a kulturní dějiny pozdního středověku a na dějiny české poválečné historiografie.

Ulrich Pfeil (1966)
historik, přednáší v l'Institut d'Allemand d'Asnières na Sorbonne Nouvelle v Paříži. Zabývá se v současnosti vztahy NDR k západním zemím. Tiskem vyšla jeho disertace *Vom Kaiserreich ins „Dritte Reich"* (1997).

Vilém Prečan (1933)
zakladatel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v současné době ředitel Československého dokumentačního střediska a předseda Českého národního komitétu historiků. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Michal Reiman (1930)
emeritní profesor politologie a moderních východoevropských dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně, nyní působí v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Specialista v oboru světových dějin a dějin Sovětského svazu. Naposledy publikoval práci *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Praha 2000).

Peter H. Solomon (1942)
ředitel Centra ruských a východoevropských studií (CREES) a profesor politologie na Torontské univerzitě. Specializuje se na sovětské a ruské zákonodárství. K tématu publikoval například *Courts and Transition in Russia: The Challenge of Judicial Reform* (Boulder, Co. 2000).

František Svátek (1936)
působil jako vědecký pracovník v ÚSD AV ČR, nyní přednáší v Ústavu politologie na Filozofické fakultě UK. Zabývá se politickými elitami v Československu v letech 1918–1953, českými a evropskými dějinami 19. a 20. století a dějinami a teorií historiografie.

Michal Svatoš (1947)
působí v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a zabývá se dějinami vzdělanosti v českých zemích a kulturními dějinami středověku a raného novověku.

Oldřich Tůma (1950)
ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Od devadesátých let se zabývá moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969–1989.

Vratislav Vaníček (1947)
vedoucí katedry společenských věd Stavební fakulty ČVUT v Praze, v letech 1990–1992 působil jako redaktor časopisu *Dějiny a současnost*. Zabývá se středověkými dějinami, mimo jiné je autorem 2. svazku *Velkých dějin zemí Koruny české* (Praha 2000).

Zdeněk Vašíček (1933)
působil zejména na univerzitách v Brně, Praze, Bochumi, Paříži a Římě. Zabývá se teorií a metodologií archeologie (*Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities* – 1990; *Archeologia: Storia, problemi, metodi* – 1997) a historiografie (*L'archéologie, l'histoire, le passé: Chapitres sur la présentation, l'épistemologie et l'ontologie du temps perdu* – 1994; *Obrazy (minulosti)* – 1996). Vězeň za „podvracení republiky", signatář Charty 77.

Obsah

Martin Nodl — Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000 9

Michal Kopeček — Ve službách dějin, ve jménu národa
Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950 23

Michal Reiman — Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici, II
Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů 44

Ulrich Pfeil — SED, PCF a „pražské jaro" 58

HISTORICKÉ DISKUSNÍ FÓRUM 1999–2000

František Svátek — Pokus o bilanci průběhu a výsledků „sporu historiků" v České republice na přelomu tisíciletí 78

Druhé historické diskusní fórum: Legitimizace historie
Několik slov organizátorů 95

Michal Svatoš — Úvodní slovo 96

Antonín Kostlán — Slovo na úvod 98

Miloš Havelka — Zamyšlení nad legitimizačními funkcemi dějin 100

Zdeněk Vašíček Etika a legitimita zkoumání dějin 105

Oldřich Tůma Legitimizační funkce české historiografie před rokem 1989 a po něm 109

Robert Kvaček Stále neklidné dějiny *K obrazu první republiky* 115

Vratislav Vaníček Legitimita a historiografie 119

Antonín Kostlán Advocatus diaboli *aneb Pokus obhájit tvrzení, že by se historiografie měla vyvarovat politické služebnosti* 127

Antonín Kostlán Závěrečné slovo 129

Recenze

Jan Křen Dvakrát středovýchodní Evropa 131

Vlastimil Hála Především o židenickém puči 140

Jiří Kunc Knížka o „pražském jaru" a souvislostech 146

Lenka Kalinová Postoje tvůrčí inteligence v čase „normalizace" 156

Michal Reiman O Rudé armádě a jejím strategickém plánování vpředvečer války s Německem 160

Adéla Gjuričová „Sametová revoluce" a rozdělení Československa v optice anglosaských autorů 163

Dokumenty

Jarmila Cysařová „...stát tvrdošíjně na svém..." *Neznámý projev Václava Havla v listopadu 1968* 166

Kronika
Vzpomínání na Gordona Skillinga
(Linda Maštalířová, Peter Solomon, Vilém Prečan, Barbara Falková) 183

Anotace 193

Bibliografie k soudobým dějinám
Bibliografický přehled knih, sborníků a článků z odborných časopisů
zahraniční provenience vydaných v letech 1998–2000 209

Resumé 238

Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000[1]

Martin Nodl

Jednou z cest k hledání budoucí podoby české historiografie počínajícího nového tisíciletí je kritický a na odborných základech a kritériích založený pohled na posledních padesát let českého historického bádání. Požadavek důkladného studia dějin českého poválečného dějepisectví a jeho politicko-společenských kontextů zazněl také na osmém sjezdu českých historiků v Hradci Králové v září 1999 z úst historiků, kteří před minulostí vlastního oboru nechtějí zavírat oči. Jako podklad k otevřené debatě o tomto tématu by mohl sloužit následující, řekněme maximalistický a svým způsobem vizionářský projekt výzkumu, pracovně nazvaný „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000", pro jehož zpracování se otevřela nová příležitost se vznikem pražského Výzkumného centra pro dějiny vědy. Výsledkem takové debaty by po mém soudu mohlo být nastínění určitého rámce a zároveň i pomyslných mantinelů, jež by měly vycházet z požadavků, které jsou na zkoumání dějin historiografie v moderním dějepisectví kladeny.

Obecné předpoklady a problémy

Hlavním záměrem zde předkládaného projektu je provedení analýzy české poválečné historiografie, popřípadě i se zahrnutím protektorátního období, v širokém srovnávacím kontextu a s důrazem na její metodologické a tematické zaměření. Všechny práce, které byly do dnešního dne sepsány, totiž nahlížejí českou historiografii izolovaně,

---

1 Tato studie vznikla v rámci Výzkumného centra pro dějiny vědy na základě přednášky, kterou autor proslovil na pracovním semináři tohoto centra 13. září 2000, a za podpory projektu MŠMT ČR LN 00 A 041. Je zamýšlena jako příspěvek do aktuální debaty a v tomto smyslu má souvislost s diskusním fórem českých historiků, které je tématem samostatné rubriky tohoto čísla časopisu *Soudobé dějiny*.

v duchu po léta preferovaných ryze „národních dějin".[2] V souvislosti s tím je dosti paradoxní, že v českém prostředí pěstované dějiny historiografie bývají založeny na vynášení velice kritických hodnotících soudů. Pokud si však *sine ira et studio* čteme práci Kutnarovu a Markovu[3] či z poslední doby rozsáhlou monografii Štaifovu,[4] ukazuje se, že řada hodnotících soudů vychází téměř výhradně ze subjektivních, koncepčně nerozpracovaných představ o tom, jak by historiografie měla vypadat. K určitým projevům historického myšlení se zaujímají kladná, k jiným naopak řekněme zápornější stanoviska: jako příklad můžeme uvést hodnocení syntetičnosti na straně jedné a analytické „mikrohistoričnosti" na straně druhé. Zmínění autoři dějin dějepisectví však bohužel většinou opomněli skutečnost, že každé hodnocení určitých jevů musí být založeno na vymezení vůči jevům jiným, respektive na jejich vzájemném kvalitativním srovnávání. V případě české historiografie musejí ona hodnotící kritéria vycházet ze srovnání s historiografií západoevropskou a samozřejmě i se stavem historiografií v ostatních bývalých „socialistických" státech. Bádat a interpretovat dějiny české historiografie bude tedy možné pouze v širokém evropském srovnávacím kontextu.[5]

Již zde ovšem spočívá základní problém a nebezpečí našich příštích výzkumů. Obecná i individuální znalost nečeské historiografie v období po roce 1945 je v našem prostředí až na světlé výjimky – jejichž počet naštěstí stále roste – nedostatečná.[6] Jistě,

---

2 Tomuto skutečně zásadnímu problému, s nímž se česká historiografie v současnosti potýká, či spíše měla by se s ním vyrovnávat, se díky příspěvku Jana Dobeše a Pavla Zemana přednesenému na hradeckém sjezdu českých historiků (DOBEŠ, Jan – ZEMAN, Pavel: Skutečné a domnělé problémy české historiografie. In: PEŠEK, Jiří (ed.): *VIII. sjezd českých historiků: Hradec Králové 10.–12. září 1999*. Praha 2000) pozvolna dostává širší pozornosti a do diskuse se začínají zapojovat i zahraniční bohemisté. Viz BRYANT, Chad: Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective. In: *History & Memory*, roč. 12, č. 1 (2000), s. 30–64 – se solidním přehledem o české historiografii i o polemikách probíhajících na webové stránce *www.clavmon.cz*. Zde viz SHINOHARA, Taku: Legitimizace historie a koncepce „národních dějin"; ve zkrácené verzi existuje i tištěná podoba v revue *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 6 (2000), s. 2–5.

3 KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha 1997.

4 ŠTAIF, Jiří: *Historici, dějiny a společnost: Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu*. Praha 1997. Z ohlasů Štaifovy práce srv. například recenze Jaroslava Marka (*Český časopis historický*, roč. 97, č. 2 (1999), s. 381–383) či Martina Nodla (*Souvislosti*, roč. 9, č. 1 (1998), s. 303–308).

5 Srovnávací aspekty došly alespoň do jisté míry svého uplatnění v jediné zahraniční práci věnované vývoji české historiografie po roce 1945: SEIBT, Ferdinand: *Bohemica: Probleme und Literatur seit 1945*. Vyšlo jako zvláštní svazek č. 4 *Historische Zeitschrift*, München 1970.

6 Onu nedostatečnost se snaží prostřednictvím doslovů k překladům základních historických děl odstranit celá řada dnešních českých historiků. Srv. DOBEŠ, Jan: Ernst Nolte a studium dějin fašismu. In: NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha 1999, s. 665–684; HIML, Pavel: Dějiny bez aktérů, aktéři bez dějin. In: DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život raného novověku (16.–18. století)*. Díl 1: *Dům a jeho lidé*. Praha 1999, s. 323–334; HIML, P.: Domenico Scandella a Carlo Ginzburg: Kariéra jednoho mlynáře a jeho historika. In: GINZBURG, Carlo: *Sýr a červi: Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha 2000, s. 211–224; HOJDA, Zdeněk: Peter Burke a nová historie. In: BURKE, Peter: *Italská renesance*. Praha 1996, s. 277–281;

někteří badatelé mají velmi hluboký vhled do studia určité parciální problematiky, avšak zevrubná orientace po základních badatelských proudech přinejmenším posledních desetiletí nadále nepatří k základní výbavě všech českých historiků. Příčiny tohoto stavu zde však ponechám stranou, neboť bych se zcela odchýlil od tématu a místo dějin historiografie bych se musel zamýšlet nad její současnou podobou.

Z představy o nedostatečné znalosti nečeské historiografie tedy musí pramenit i výchozí otázka projektu: Lze českou historiografii v daných podmínkách skutečně zařadit do obecného kontextu? I když skeptická odpověď je svým způsobem namístě, přesto se domnívám, že již dnes existují možnosti, jak se dobrat k určitému srovnání, byť pouze v hrubých rysech. V posledních dvou desetiletích totiž vznikla celá řada rozsáhlých prací, které v syntetické podobě vývoj evropského bádání v poválečném období nejen mapují, ale i – samozřejmě poněkud subjektivně – interpretují. Mám zde na mysli práce Michaela Erbeho, Petera Burka, Arona Gureviče, Lutze Raphaela, Georga Iggerse a podobně.[7] Vedle těchto syntéz má bádání o poválečné historiografii k dispozici i celou řadu dílčích studií, a především diskusí, jako je *Historikerstreit*, goldhagenovská diskuse, spory o lingvistický obrat či postmoderní relativizování pravdivosti dějepisectví. Vedle nich lze použít řadu *ego-histoire* francouzských histo-

---

KOLÁR, Jaroslav: Překladatelův doslov. In: GUREVIČ, Aron: *Nebe, peklo, svět: Cesty k lidové kultuře středověku*. Praha 1996, s. 491–496; NODL, Martin: Georges Duby a středověká mentalita. In: DUBY, Georges: *Neděle u Bouvines: 27. červenec 1214*. Praha 1997, s. 207–215; NODL, M.: Fernand Braudel – „Mistr nové historiografie". In: BRAUDEL, Fernand: *Dynamika kapitalismu*. Praha 1999, s. 70–80; NODL, M.: Historik na okraji středověké společnosti. In: GEREMEK, Bronisław: *Slitování a šibenice*. Praha 1999, s. 250–262; PELÁN, Jiří – STROMŠÍK, Jiří: Ernst Robert Curtius. In: CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, s. 635–673; SVATOŠ, Michal: Seibtův císař Karel – Slovo o autorovi. In: SEIBT, Ferdinand: *Karel IV.: Císař v Evropě (1346–1378)*. Praha 1999, s. 499–507; SVATOŠ, M.: Jacques Le Goff a jeho intelektuálové středověku. In: LE GOFF, Jacques: *Intelektuálové ve středověku*. Praha 1999, s. 145–149; ŠMAHEL, František: Jacques Le Goff a svět středověkých imaginací. In: LE GOFF, Jacques: *Středověká imaginace*. Praha 1998, s. 319–327; VÁLKA, Josef: Nová historie středověku. In: DUBY, Georges: *Vznešené paní z 12. století*, díl 1. Brno 1997, s. 113–122; VÁLKA, J.: Rudolfínské magické univerzum. In: EVANS, R. J. W.: *Rudolf II. a jeho svět: Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*. Praha 1997, s. 367–371; VAVŘÍNEK, Vladimír: Český historik František Dvorník. In: DVORNÍK, František: *Zrod střední a východní Evropy*. Praha 1999, s. 513–522; TINKOVÁ, Daniela: „Sváteční historik", historik existence: Philippe Ariès. In: ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*, díl 2. Praha 2000, s. 383–394. Vedle takovýchto studií je třeba připomenout i drobná slovníková hesla vydávaná v minulých letech na stránkách revue *Dějiny a současnost*.

7 ERBE, Michael: *Zur neueren französischer Sozialgeschichtsforschung: Die Gruppe um die „Annales"*. Darmstadt 1978; BURKE, Peter: *Offene Geschichte: Die Schule der „Annales"*. Berlin 1991; dále srv. sborník uspořádaný týmž autorem: *New Perspectives of Historical Writing*. Oxford 1991; GUREVIČ, Aron J.: *Istoričeskij sintěz i Škola „Annalov"*. Moskva 1993; RAPHAEL, Lutz: *Die Erben von Bloch und Febvre: „Annales" – Geschichtsschreibung und „nouvelle histoire" in Frankreich 1945–1980*. Stuttgart 1994; IGGERS, Georg G.: *Deutsche Geschichtswissenschaft*. München 1971; týž: *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert: Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang*. Göttingen 1996.

riků,[8] ať už ve formě vzpomínek nebo knižních rozhovorů. V posledních letech se ovšem *ego-histoire* začínají uplatňovat i mimo francouzské dějepisectví a největší dopad získávají především v německém prostředí, s největší pravděpodobností pod vlivem politické vůle vyrovnávat se s nacionálněsocialistickou minulostí a spolu s tím i díky napjaté generační výměně, respektive „očištění" historiografie na území bývalé NDR.[9] Zcela jiný „pramen" našeho možného srovnávání pak představují hutné a na vývojové tendence soustředěné přehledy bádání o konkrétních problémech – zde mám na mysli například rozsáhlou řadu svazků *Encyklopedie německých dějin*, vydávaných nakladatelstvím Oldenburg, jejichž nejrozsáhlejší část tvoří právě kritický přehled bádání, nebo pravidelně publikované „zprávy o stavu bádání" v německých časopisech *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, *Historisches Jahrbuch*, *Historische Zeitschrift*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* a podobně (pozoruhodné je, že v jiných západoevropských historiografiích se tato tendence neprosadila; podle mého soudu to souvisí s příznačnou německou důsledností a jejím ukotvením v giganticky narůstajícím poznámkovém aparátu, reflektujícím – někdy až nadbytečně a pouze soupisově – dosavadní bádání). S prvními vlaštovkami na tomto poli se můžeme díky *Českému časopisu historickému*, popřípadě občas i jiným časopisům, setkat i v našem prostředí, i když zde publikované přehledy bádání se občas věnují pouze zahraničnímu stavu výzkumu a nepodrobují ho srovnávání se situací domácí.[10]

Nyní si dovolím jednu kacířskou poznámku. Nespornou „výhodou" případné realizace projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000" je absence kritického zpracování dané problematiky. Studie, jež máme nyní k dispozici, totiž buď trpí ideologickou předpojatostí (zde mám například na mysli studie Jiřího Šťaifa z osmdesátých let),[11] nebo absencí jednoznačně formulované koncepce výzkumu –

8 Srv. ARIÈS, Philippe: *Un historien du dimanche*. Paris 1980 (německý překlad: *Ein Sonntagshistoriker: Philippe Ariès über sich*. Frankfurt/M. 1990); NORA, Pierre (ed.): *Leben mit der Geschichte: 4 Selbstbeschreibungen*. Frankfurt/M. 1989; DUBY, Georges: *L'histoire continue*. Paris 1991 (německý překlad: *Eine andere Geschichte*. Stuttgart 1992); dvojrozhovor s Bronisławem Geremkem a Georgesem Dubym: *Passions Communes*. Paris 1992; LE GOFF, Jacques: *Une vie pour l'histoire*. Paris 1996.

9 ZEMON DAVIS, Natalie: *Lebensgänge: Glikl. Zwi Hirsch. Leone Modena. Martin Guerre. Ad me ipsum*. Berlin 1998, s. 75–104. Dnes již více než desítka rozhovorů s německými historiky, které vyprovokovala diskuse na německém historickém sjezdu ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1998 v sekci *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, je přístupná na webové adrese *www.hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/beitrag/diskusio/nszeit.htm*. Některé texty z této sekce a následné diskuse byly publikovány ve sborníku SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard (ed.): *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Frankfurt/M. 1999. Nejnověji pak srv. přednášku Michaela Fahlbusche „Für Volk, Führer und Reich! Volkstumsforschung und Volkstumspolitik 1931–1945", přístupnou na stejné webové stránce s následnou diskusí. Pro východoněmecké prostředí srv. např.: POHL, Karl-Heinrich: *Historiker in der DDR*. Göttingen 1997. Své vzpomínky sepsal i Jürgen Kuczynski: *Frost nach dem Tauwetter: Mein Historikerstreit*. Berlin 1993. V polském prostředí naposledy velký rozhovor s Antonim Mączakem, který s ním uskutečnil jeho žák Wojciech Tygielski: *Latem w Tocznabieli*. Warszawa 2000.

10 Zde nemá cenu uvádět seznam přehledů bádání, neboť je lze snadno dohledat na stránkách příslušných časopisů a sborníků.

11 ŠTAIF, Jiří: Problematika metodologie historiografie v českém dějepisectví po roce 1945. In: *ČSČH*, roč. 29, č. 4 (1981) s. 546–569; č. 5, 731–755.

zde spatřuji jeden z hlavních deficitů knihy Josefa Hanzala,[12] která ovšem na straně druhé alespoň částečně otevřela tolik potřebné diskuse, jež ve svém důsledku přivedly řadu osob k názoru, že deset let po listopadu 1989 je skutečně nutné se českou poválečnou historiografií seriózně zabývat.

Z výše zmíněné „výhody" plyne poněkud paradoxní závěr: příští spolupracovníci projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000" by se nemuseli vyrovnávat s dosavadními interpretacemi, nemuseli se vymezovat vůči určitému interpretačnímu schématu, a svým způsobem by se tak mohli vyvarovat i apriorních soudů, jež z vytváření si obrazu dané problematiky na základě studia a promýšlení sekundární literatury občas vznikají. Ona „výhoda" je ovšem spíše danajským darem „normalizační" historiografie příštím dějinám dějepisectví. Na základě dnes již přímo „rozbujelého" studia dějin dějepisectví na území bývalé NDR je totiž zřejmé, že díky bedlivému sledování „ulbrichtovské" historiografie západoněmeckými historiky mohlo dojít po roce 1990 k rychlému nastartování nyní již ideologicky nepředpojatých výzkumů.[13] Ve srovnání s opravdu gigantickým zájmem dnes již desítek německých

---

12 HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999. Vedle novinových, a tím samozřejmě do značné míry publicistických recenzí srv. i rozsáhlejší úvahu Tomáše Borovského v *ČČH*, roč. 97, č. 4 (1999), s. 807–812.

13 K tomto tématu byla česky publikována přehledná studie Martina Sabrowa „Historiografie NDR jako badatelský problém" v *Soudobých dějinách*, roč. 7, č. 1–2 (2000), s. 9–36; v tomtéž čísle srv. také vybranou bibliografii k dějinám NDR, s oddílem věnovaným vyrovnávání s východoněmeckou minulostí po roce 1989 (s. 268–293). Zde uvádím několik sborníků a monografií: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität: Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*. Berlin 1991 – příspěvky zde otištěné jsou ještě silně ovlivněny nejasnostmi v otázce budoucnosti východoněmecké historiografie a historiků; SABROW, Martin – WALTHER, Peter Th. (ed.): *Historische Forschung und sozialistische Diktatur: Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR*. Leipzig 1995 – zde především studie věnované institucím (Německé akademii věd v Berlíně, Ústavu pro dějiny v rámci berlínské akademie, Muzeu pro německé dějiny) a obecně vlivu stranických orgánů na historické bádání v NDR; *Wer schreibt die DDR-Geschichte? Ein Historikerstreit um Stellen, Strukturen, Finanzen und Deutungskompetenz*. Berlin 1995; HEUHÄUßER-WESPY, Ulrich: *Die SED und die Historie: Die Etablierung der marxistisch-leninistischen Geschichtswissenschaft der DDR in den fünfziger und sechziger Jahren*. Bonn 1996 – věnováno institucím i vztahu ideologie, resp. centrálních stranických orgánů vůči historickým institucím a státnímu dirigismu ve vědě, přičemž z hlediska pramenů autor vychází především z programových textů v hlavním východoněmeckém historickém časopise *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* a z rozhovorů s východoněmeckými historiky; SABROW, M. (ed.): *Verwaltete Vergangenheit: Geschichtskultur und Herrschaftslegitimation in der DDR*. Leipzig 1997 – mj. studie zabývající se procesem vytváření historického vědomí v NDR a problematikou legitimizace totalitního režimu historiografií (kniha je součástí nově založené řady Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert); KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Legitimation eines neuen Staates: Parteiarbeiter an der historischen Front. Geschichtswissenschaft in der SBZ/DDR 1945 bis 1961*. Berlin 1997 – monografie věnovaná problematice legitimizace komunistického státu, ovšem s důrazem jak na teoretické problémy prosazování marxismu po roce 1945, tak i na praktickou státní politiku na poli historiografie: vysokoškolská politika, čistky na univerzitách, obsazování míst profesorů a docentů, prosopografie vůdčích osob východoněmecké historiografie, postoje historiků za krize v roce 1953, centralizace vědy, důsledky 20. stranického dnu pro historiografii (v podstatě lze tuto práci považovat za určitý protipól ke knize Winfrieda Schulzeho); studie uveřejněné v 1. sešitu časopisu *Geschichte und*

historiků, především střední generace, o dějepisnou minulost v rozděleném Německu si lze jenom postesknout, že jsme opravdu mnohé zaspali a podcenili – bohužel jsem přesvědčen o tom, že většina z nás vědomě. A stejně skepticky lze i říci, že přiblížit se rozsahu a hloubce německého bádání bude velice problematické.

Avšak vraťme se ke zde promýšlenému projektu. Na základě zkušeností německého bádání se domnívám, že studium dějin české poválečné historiografie by se mělo pohybovat ve dvou rovinách: v rovině analytické a v rovině interpretačně srovnávací. V následujícím, jistě ne vyčerpávajícím přehledu bych se chtěl pokusit nastínit témata, jež by mohla být předmětem příkladových a přípravných studií. Ještě před narýsováním badatelského „katastru" bych chtěl předeslat, že dle mého – jistě zcela osobního – přesvědčení by v prvních pěti letech existence projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000" neměla v žádném případě vzniknout velká syntéza dějin české poválečné historiografie, hrubě řečeno jakési pokračování dějin Kutnarových (tímto konstatováním jim samozřejmě nechci upřít průkopnickou a z hlediska shromážděného materiálu i vysoce poznávací hodnotu). Vedle toho bych viděl pouze velice malý přínos ve vzniku úzce zaměřených biografií profilujících českých historiků, jejichž obsahem by byl faktografický popis „života a díla" té které osobnosti.[14] Za jiný problém, jistě hodný diskuse, naopak považuji otázku možného zachycení – zde si dovolím uvést konkrétní příklad – proměn české poválečné medievalistiky prostřednictvím široce pojaté analýzy historiografických přístupů takových osobností, jako byli František Graus či Josef Macek.[15] Vezmeme-li totiž

Gesellschaft, roč. 24 (1998) se souborným názvem *Universitäten und Eliten im Osten nach 1945*; IGGERS, Georg G. – JARAUSCH, Konrad H. – MIDDELL, Matthias – SABROW, Martin (ed.): *Die DDR-Geschichtswissenschaft als Forschungsproblem*. München 1998 – zde například studie věnovaná jazyku východoněmeckého dějepisectví (Konrad H. Jarausch); nejnověji MÄTZING, Heike Christina: *Geschichte im Zeichen des historischen Materialismus: Untersuchungen zu Geschichtswissenschaft und Geschichtsunterricht in der DDR*. Hannover 1999; KÄPPNER, Joachim: *Erstarrte Geschichte: Faschismus und Holocaust im Spiegel der Geschichtswissenschaft und Geschichtspropaganda der DDR*. Hamburg 1999.

14 K takto pojatým pracím patří například jinak materiálově velmi bohaté statě Jaroslava Boučka „Válečná léta Jana Slavíka" ve sborníku: BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války* (Praha 1998, s. 287–305), resp. „Jan Slavík – historik proti diktatuře" ve sborníku: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953* (Praha 1999, s. 407–416). A nejnověji to platí i pro Boučkův výbor Slavíkových statí *Iluze a skutečnost*, Praha 2000.

15 Ze zamyšlení nad osobností Josefa Macka srv.: ČORNEJ, Petr: Směřování Josefa Macka k historické sémantice. In: MACEK, Josef: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997, s. 134–151; ČORNEJ, P.: Jagellonský věk v kontextu moderní historiografie. In: MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, díl 3: *Města*. Praha 1998, s. 10–17; ČORNEJ, P.: In margine čtvrtého svazku Jagellonského věku. In: MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, díl 4: *Venkovský lid: Národnostní otázka*. Praha 1999, s. 9–14; ŠMAHEL, František: In memoriam Josefa Macka (8.4.1922–10.12.1991). In: *In memoriam Josefa Macka (8.4.1922–10.12.1991)*. Praha 1996, s. 7–8. V tomtéž sborníku se nachází i úvaha Igora Němce „Josef Macek a Staročeský slovník", s. 329–336.

v potaz nejnovější „biografie" Marka Blocha[16] či Fernanda Braudela,[17] vidíme, že jejich *vitae* ve skutečnosti představují hluboké sondy do dynamických proměn francouzského dějepisectví profilovaného školou Annales.

Obě výše uvedené, poněkud přepjatě řečeno „slepé" cesty bádání české historiografie, totiž předčasné směřování k syntéze a upínání se k popisným a nekontextovým biografiím, by zásadně limitovaly možnosti jak analytického studia, tak i kladení širokého okruhu otázek, jež na začátku výzkumu – alespoň u části z nich – vlastně ani ještě nemusejí existovat, neboť o jejich důležitosti kvůli opomíjení kritického uvažování nad dějinami české poválečné historiografie prozatím nedovedeme říci nic podstatného. Na tomto místě pak snad ani není nutné zdůrazňovat, že by v daném projektu v žádném případě nemělo jít o faktograficky vyčerpávající popis všeho, co české dějepisectví v poválečném období vyprodukovalo. Právě naopak, měl by být položen důraz na profilující práce a badatelské přístupy, jež přispěly k prohloubení a nasměrování nikdy neukončeného a neustále proměně podléhajícího historického poznání.

Od spíše obecných úvah, jež v mnoha aspektech u čtenářů mohou vyvolat mírný nesouhlas, nebo dokonce naprosté odmítnutí, bych se rád přenesl na pole katalogu již zcela konkrétních návrhů možných badatelských úkolů a cílů uvažovaného projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000", které by bylo možné v rámci několikačlenného týmu realizovat. Jejich případná realizace však závisí na alespoň rámcové shodě výchozích kritérií a společných vizí části české historické obce, která považuje kritické vyrovnávání s českou poválečnou historiografií ve všech jejích podobách za – řekněme – vnitřní nutnost oboru. Jak snad z následujícího vyplyne, realizace řady badatelských přístupů, jež jsou v daném projektu navrhovány, totiž předpokládá dosti úzkou spolupráci všech dnes aktivně činných generací českých historiků.

---

16 Ve výběru srv.: FINK, Carol: *Marc Bloch: A Life in History*. Cambridge 1989 – systematická monografie; RAULFF, Ulrich: *Ein Historiker im 20. Jahrhundert: Marc Bloch*. Frankfurt/M. 1995 – esejisticky laděná práce; FRIEDMAN, Susan W.: *Marc Bloch, sociology and geography: Encountering changing disciplines*. Cambridge 1996. Dále srv. dva nejnovější sborníky věnované Marku Blochovi: DEYON, Pierre – RICHEZ, Jean-Claude – STRAUSS, Léon (ed.): *Marc Bloch, l'historien et la cité*. Strasbourg 1997; SCHÖTTLER, Peter (ed.): *Marc Bloch: Historiker und Widerstandskämpfer*. Frankfurt/M. – New York 1999, kde především studie o vztahu Blocha k sociálním s správním dějinám.

17 Znovu jen ve výběru: KRONSTEINER, Barbara: *Zeit – Raum – Struktur: Fernand Braudel und die Geschichtsschreibung in Frankreich*. Salzburg – Wien 1989 – jednotlivé kapitoly jsou věnovány vztahu historie a zeměpisu ve francouzském prostředí, determinismu, směřování k syntéze na základě regionálních výzkumů a strukturalistickým metodám v dějepisectví; DAIX, Pierre: *Braudel*. Paris 1995 – velice rozsáhlá, systematicky pojatá monografie; REVEL, Jacques: *Fernand Braudel et l'histoire*. Paris 1999 – spíše osobní zamyšlení a subjektivní reflexe Braudela jako člověka i historika; AGUIRRE ROJAS, Carlos Antonio: *Fernand Braudel und die modernen Sozialwissenschaften*. Leipzig 1999 – speciálně pojatá studie zaměřující se na význam Braudelových výzkumů pro poznání Středomoří jako sociokulturního fenoménu, pro vnímání civilizačního procesu, geneze kapitalismu, vztahu Evropy k okolnímu světu, francouzské identity a proměn historických paradigmat.

Katalog badatelských témat

1) Základním pilířem bádání o dějinách české poválečné historiografie by v duchu moderních trendů měla být analýza vzniku a fungování centrálních historických institucí:[18] Ústavu československých a světových dějin ČSAV a historických kateder na univerzitách v Praze, Brně a Olomouci, popřípadě i sjezdů českých či československých historiků (první krok zde již učinil Antonín Kostlán prací o prvním poválečném sjezdu československých historiků,[19] jež na stránkách *Českého časopisu historického* dokonce vyvolala přínosnou diskusi).[20] V rámci těchto institucí by měla být analyzována jejich badatelská zaměření, personální obsazení a jeho proměny, ať už v důsledku politických změn nebo pod vlivem nového tematického nasměrování či specializace instituce. V další rovině by pak měly následovat analýzy propojení těchto ústavů a pracovišť se státními institucemi, to znamená sledování „badatelské" práce na politickou, stranickou či státní objednávku,[21] respektive vzájemné provázanosti těchto dvou struktur. (Zde se například nabízí srovnání s nacifikací německé historiografie, bohatě dokumentovanou a analyzovanou v řadě speciálních studií, s denacifikací německé historické obce[22] a s historiografií v NDR.

---

18 K problematice studia institucí srv. SIMON, Christian: *Historiographie: Eine Einführung*. Stuttgart 1996, s. 258–274. Dále srv. pozn. 27 – zde uvedené studie o východoněmecké historiografii jednoznačně ukazují, že studium institucí opravdu představuje jednu z cest k poznání fungování historiografie v totalitním režimu se všemi jejími atributy, jakými jsou centralismus, dirigismus, legitimizace. Jisté náběhy ke studiu institucí, především ČSAV, lze najít i v knize Josefa Hanzala *Cesty české historiografie 1945–1989*, např. s. 103–113, 178–193. Dále srv. KOSTLÁN, Antonín: Ke změnám v institucionálním zázemí historické vědy 1945–1953. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 425–430.

19 Týž: *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*. Praha 1993.

20 Z ní srv. HANZAL, J.: Čeští historici před únorem 1948. In: *ČČH*, roč. 91, č. 2 (1993), s. 268–285; KOSTLÁN, A.: K vývoji českého dějepisectví v letech 1945–1948. In: *Tamtéž*, roč. 92, č. 1 (1994), s. 94–103; ČECHURA, Jaroslav – ŠETŘILOVÁ, Jana: Josef Klik a II. sjezd československých historiků. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 496–509; HANZAL, J.: Zasláno redakci. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 419–420; KOSTLÁN, A.: Ještě k diskusi o druhém sjezdu československých historiků. In: *Tamtéž*, roč. 93, č. 1 (1995), s. 99–106.

21 Pozoruhodné podněty k této problematice – někdy možná až v příliš apriorně viděné podobě – viz VANÍČEK, Vratislav: Gesta „dei" per Bohemos: Příspěvek k typologickému zařazení a politické roli iracionální koncepce výkladu českých dějin v kontextu sociálních a duchovních proměn do roku 1953. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 377–399.

22 Průkopnickou práci vydal před více než třiceti lety Karl Ferdinand Werner: *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*. Stuttgart – Berlin – Köln/R. – Mainz 1967. Interpretace autora je založena na rozboru několika hlavních historických prací. Ke skutečné kritické historické reflexi německé historiografie z let 1933–1945 dochází až na konci 80. let. První o syntézu usilující práci předložila Karen Schönwälderová, která zde chápe historiografii jako politickou instrumentalizaci: *Historiker und Politik: Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*. Frankfurt/M. – New York 1992. Pod vlivem novějších výzkumů se však ukazuje, že její práce je příliš schematická, neboť nerozlišuje mezi národně konzervativními představami a cíli nacionálněsocialistického státu. Za nejvýznamnější práci ovlivněnou mohutným rozvojem bádání o vědě v období třetí říše dnes lze považovat monografii Urschuly Wolfové *Litteris et Patriae: Das Janusgesicht der Historie*. Stuttgart 1996. Ta je velice podnětná i díky přístupu

Na základě ohromného rozvoje bádání o historiografii v NDR se zcela jasně ukazuje, že u nás bylo v posledním desetiletí mnohé zanedbáno – obdobná situace však patrně panuje i v jiných bývalých „socialistických" historiografiích.[23] Prostřednictvím těchto problémů bychom si totiž měli také odpovědět na otázku, zda u nás existovala historiografie československá, či zda díky personálním a institucionálním faktorům ve skutečnosti nefungovaly dvě fakticky nezávislé historiografie – česká a slovenská, přičemž tu druhou bychom pak měli pojímat jako historiografii, s níž je třeba srovnávat. Ale vraťme se k dějinám institucí. V rámci projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000" by měla v první fázi především vzniknout prosopograficko-soupisová kartotéka českých historiků činných v oboru po roce 1945.[24] Právě tento přístup totiž představuje jednu z cest k hlubšímu poznání určitých modů bytí našich centrálních, a tudíž i určujících – či o to usilujících – institucí. Zde existuje možnost srovnávání s celou řadou dnes již prozkoumaných vědeckých institucí

---

badatelky, která si jako interpretační rámec zvolila vztah nacionálněsocialistického státu k vědě. Poté samostatně analyzuje vztah mezi historiky a německou politikou a nakonec systematicky sleduje jejich nejvýznamnější představitele (Hermann Heimpel, Fritz Rörig, Percy Ernst Schramm, Erich Maschke, Hermann Aubin, Franz Petry). Přílohu k této práci pak tvoří přehled profesorů a docentů, základních a profilujících knih z období konce výmarské republiky a z let 1933–1945 a nakonec přehled zákonů a nařízení, jimiž se *NS-Staat* pokoušel regulovat a formovat vědeckou politiku. Nejnověji se této problematice věnuje práce Ingo Haara *Historiker im Nationalsozialismus: Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf" im Osten*. Göttingen 2000. Pro „denacifikaci" německé historiografie srv. promyšlenou a výborně strukturovanou monografii Winfrieda Schulzeho *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945* (München 1989), disertaci Franze Worrschecha *Der Weg der deutschen Geschichtswissenschaft in die institutionelle Spaltung (1945–1965)* (Erlangen 1990) a Ernstem Schulinem uspořádaný sborník *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1965)* (München 1993). Diskuse posledních dvou let však ukázaly, že denacifikace nebyla provedena nijak důsledně a že nacistická minulost řady historiků, resp. jejich podíl na mocensko-politických představách a rozhodnutích byl mnohem větší, než se dříve soudilo.

23 Ke stavu některých východoevropských historiografií srv. anketu, kterou uspořádala *American Historical Review*, roč. 97 (1992): *Historiography of the Countries of Eastern Europe* – Polsko popsal Piotr S. Wandycz (s. 1011–1026), Maďarsko István Deák (s. 1041–1063), Rumunsko Keith Hitschins (s. 1064–1083), Jugoslávii Ivo Banac (s. 1084–1104), Bulharsko Maria Todorova (s. 1105–1117). Zde byl uveřejněn i příspěvek věnovaný historiografii československé, jehož autorem je Jiří Kořalka (s. 1027–1040). Ke Kořalkově příspěvku posléze následovala výměna názorů mezi M. Markem Stolarikem a Milanem L. Haunerem na straně jedné a Kořalkou na straně druhé. K rumunské historiografii dále srv.: PAPACOSTEA, Serban: Captive Clio: Romanian Historiography under Communist Rule. In: *European History Quarterly*, roč. 26 (1996), s. 181–208; NIEDERMAIER, Paul: Die Geschichtsschreibung Rumäniens und Siebenbürgens im Spannungsfeld zwischen Isolation und Öffnung. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, roč. 134 (1998), s. 175–184.

24 Za ni bohužel nelze považovat nedávno vydaný *Lexikon současných českých historiků* (ed. Jaroslav Pánek, Petr Vorel. Praha 2000), kam byli zařazeni pouze historici žijící, pokud ovšem o „účast" v tomto lexikonu projevili zájem – některé problémy tohoto lexikonu naznačili ve svých recenzích Petr Čornej (*ČČH*, roč. 98, č. 2 (2000), s. 371–373) či – mnohem shovívavěji – Ivan Martinovský (*Minulostí Západočeského kraje*, roč. 35 (2000), s. 318–320). Naopak koncepčnost a systematičnost je předností *Biografického slovníku archivářů českých zemí* (ed. Jaroslava Hoffmannová, Jana Pražáková. Praha 2000).

v západoevropském prostředí, i když příští badatelé by vždy měli mít na mysli, že vytváření personálních vazeb nemuselo být v totalitním světě a v poměrech otevřené demokratické společnosti totožné.

2) V předchozích úvahách odmítnutý biografický přístup by měl být nahrazen vytvořením „databanky" *ego-histoire* prostřednictvím systematicky pojatých rozhovorů s žijícími historiky.[25] Protože historiografie působila po roce 1945 ve zvláštním společenském klimatu, jehož podstatou nebyla psaná, nýbrž naopak ústní „kultura" řízení a rozhodování, představují ony *ego-histoire* či orální dějiny jeden z nutných předpokladů k jejímu hlubšímu poznání; zároveň by i příštím generacím badatelů měly poskytnout pramenný materiál, v budoucnu využitelný již s náležitým kritickým postupem.

3) Práce na projektu by měla zahrnovat sepsání „dějin" ústředních a modelujících historických časopisů a sborníků, pojímaných jako instituce a zároveň i jako objekt obsahové a metodologické analýzy z hlediska jejich nasměrování a ovlivňování české historiografie v kontextu celého bádání. Zde mám na mysli především analýzu *Československého časopisu historického*, *Dějin a současnosti* v šedesátých letech, *Husitského Tábora*, *Časopisu Matice moravské*, sborníků *Studia comeniana et historica* a *Acta comeniana*, sborníků z plzeňských konferencí a archeologických sborníků *Archeologica historica* (výčet by ovšem mohl být ještě širší).[26] Opět, jako v případě dějin institucí, máme tu výhodu, že dnes již existují analýzy několika časopisů německé či francouzské provenience.[27] Důraz „dějin časopisů" by pak měl být kladen na obsahovou a metodologickou analýzu publikovaných textů, jak to naposledy učinil Karel Hrubý na příkladu *Československého časopisu historického* v jeho počátečním období,[28] zároveň by však měl jít i za a nad samotné texty, čehož se Hrubý bohužel neodvážil: zde mám na mysli sledování problematiky způsobu řízení

25 Skutečné *ego-histoire* historiků v českém a moravském prostředí neexistují. Z pamětí vydaných v posledních letech je třeba upozornit především na druhý svazek *Po proudu života* Zdeňka Kalisty (Praha 1996), důležitý především pro poměry na Filozofické fakultě UK ve druhé polovině 40. let, a na *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích* Josefa Macůrka (Brno 1998), zachycující alespoň částečně poměry na brněnské univerzitě. K tomu srv. VÁLKA, Josef: Josef Macůrek a poválečná historiografie Moravy. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 44 (1995), s. 27–55.

26 Už dnes existují jakési předběžné črty – samozřejmě výrazně subjektivní: ČORNEJ, P.: Deset let plzeňských sympozií. In: *ČČH*, roč. 89, č. 1 (1991), s. 150–156; KOŘALKA, J.: Nad desátým svazkem Husitského Tábora. In: *Husitský Tábor*, sv. 10 (1988–1991), s. 9–16; PÁNEK, J.: Colloquia Comeniana Hunnobrodensia jako svobodné diskusní fórum badatelů o raném novověku. In: *Studia Comeniana et Historica*, sv. 59–60 (1998), s. 211–215.

27 Srv. HEUHÄUßER-WESPY, U.: *Die SED und die Historie*, s. 46–56; týž: Die „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" 1956/1957: Zur Disziplinierung der Historiker durch die SED in den fünfziger Jahren. In: *Deutschland-Archiv*, roč. 29 (1996), s. 569–580. Nejnověji pak sborník: MIDDEL, M. (ed.): *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*. Leipzig 1999. Zde jsou uveřejněny analytické studie o „vlajkové lodi" východoněmecké historiografie – *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (Matthias Middel, Martin Sabrow, Fritz Klein).

28 HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962). In: *ČČH*, roč. 97, č. 4 (1999), s. 780–802.

časopisu, „každodenní" činnosti redakce, vnitřní a vnější cenzury, profilování a ovlivňování recenzních rubrik a podobně.

4) Jednu z cest, jež by již mohly směřovat k jakémusi protosyntetickému zkoumání dějin české poválečné historiografie, představují souhrnné, přehledné analýzy jednotlivých oborů – například medievalistika, bádání o občanské společnosti 19. století, „sovětologie", dějiny „dělnického hnutí" a podobně. Jsem si ovšem vědom toho, že v těchto případech již nepůjde o práce soupisové a faktografické povahy, nýbrž že se v nich patrně ve značné míře uplatní osobně ovlivněné přístupy interpretační. Tento subjektivní přístup však není překážkou k tomu, aby v rámci těchto tematických či problémových analýz historiografie byly sledovány především vývojové trendy – samozřejmě pokud vůbec existovaly. Ve svém důsledku by měly takto koncipované výzkumy vyústit ve vznik rozsáhlých, kriticky komentovaných přehledů bádání. Jako příklad *par excellence* bych zde uvedl monografii Michaela Borgolteho,[29] jenž na více než pěti stech stranách podal obsahovou analýzu medievalistického bádání v německém prostředí – východo- i západoněmeckém – po roce 1945, s důrazem na studium sociálních dějin (sociální dějiny autor pojímá ve velmi širokém kontextu). Přitom Borgolteho knihu nelze v žádném případě považovat za izolovanou, do sebe, to znamená do německé medievalistiky zahleděnou práci. V obecné i konkrétní rovině totiž německou medievalistiku konfrontuje s medievalistikou francouzskou i anglosaskou. Výzkumy německých historiků ovšem mají tu nespornou výhodu, že v základní rovině mohou analýzu historiografie založit na konfrontaci dvou různých přístupů a podob. Stejně tak mají nesporný předstih v tom, že na obou stranách byla po celá léta existence rozděleného Německa „nepřátelská" historiografie detailně sledována a kriticky reflektována, i když i na západoněmecké straně se lze občas setkat s předpojatostmi. Tuto výhodu jednoznačně ukazuje jak Borgolteho promyšlená kniha, tak i jím redigovaný sborník, v němž se nacházejí studie věnované východoněmecké medievalistice.[30] Ze systémového a srovnávacího hlediska bude důležité brát zřetel i na dnes mohutně se rozmáhající výzkumy německé medievalistiky v období třetí říše, protože středověké dějiny byly nacionálněsocialistickým režimem ideologizovány a instrumentálně využívány obdobně jako

---

29 BORGOLTE, Michael: *Sozialgeschichte des Mittelalters: Eine Forschungbilanz nach der deutschen Einheit*. München 1996 (vyšlo jako příloha č. 22 *Historische Zeitschrift*). V autorově pojetí se východo- a západoněmecká historiografie rozcházejí již na počátku 50. let. Z hlediska výzkumu sociálních dějin došlo v západoněmeckém prostředí těsně po válce k vědomému odklonu, či přímo rezignaci na výzkum sociálních dějin – oživení sociálněhistoricky pojímaného bádání mohutně nastupuje v 60. letech. Naopak ve východoněmeckém prostředí jsou sociální dějiny v marxistickém pojetí pěstovány již od faktického rozdělení Německa – stejně jako celá východoněmecká historiografie jsou ovšem poznamenány velkým formalismem, ideologizací a sklonem k jednoduchému schematismu.

30 Týž (ed.): *Mittelalterforschung nach der Wende 1989*. München 1995 (*Historische Zeitschrift*, příloha č. 20) – zde srv. především studie Michaela Borgolteho, Eckharda Müller-Mertense a Siegfrieda Epperleina.

středověké dějiny v československém prostředí v padesátých a ještě i šedesátých letech.[31]

5) Charakteristickým rysem historiografie v totalitním prostředí byla cenzura a cenzorské zásahy do rukopisů studií i monografií. Cenzurní zásahy totalitní moci se ovšem zcela zásadně lišily od transparentních zásahů rakousko-uherské cenzury v 19. století, jak je známe například z historiografické práce Františka Palackého. Proto namísto institucionálního přístupu by v první fázi bylo vhodné i pro tuto problematiku využít metodu *ego-histoire*, kterou v letech 1995 až 2000 zvolili historici polští.[32] Zkoumání cenzurních metod totiž představuje jednu ze zlatonosných stezek, jejichž prostřednictvím se můžeme opět dostat za texty, to znamená k tomu, o čem „díky" mlčení či vědomému překrucování a zamlžování vypovídají.

6) Samostatný problém, jenž by měl být soustavně sledován a zkoumán, tvoří podoba historické kritiky a recenzní praxe v českém dějepisném prostředí. Tato zdánlivě „nevědecká" – takovýto pocit alespoň cítím u mnoha našich historiků – součást historiografického diskurzu totiž v sobě skrývá jeden z klíčů k pochopení obecného klimatu historiografie v dané době, k odhalení „politického" či naopak odborného dopadu konkrétních prací a k odkrytí bohužel ve všech dobách rozšířených klientelských vazeb především v jejich negativním dopadu a působení. Prostřednictvím zevrubné analýzy podoby historické kritiky a recenzní praxe bychom mohli získat mnoho důležitých poznatků pro dějiny institucí, časopisů a podobně. Stejně tak, vedle interpretačních textů samotných, recenzní praxe odráží i stupeň a kvalitativní rovinu vyrovnávání se české historiografie v daném období s historiografií světovou – a to jak v rovině elementární znalosti, tak v rovině kladení důrazu na určité jevy, a svým způsobem i v rovině recepce a reflexe. Studium recenzní praxe a podoby recenzování by tak mělo tvořit zcela nezbytnou součást především analýzy „dějin časopisů".

7) Zcela jinou záležitostí je potřeba samostatného studia zahraniční historické bohemistiky ve srovnání s historiografií domácí, a to jak z hlediska studovaných témat a používané metodologie, tak i z hlediska personálních vazeb a vzájemné ignorace. Jistou paralelu ke vztahu zahraniční historické bohemistiky a historiografie domácí tvoří studium vztahu oficiální a neoficiální historiografie v době po roce 1948, respektive po roce 1968, opět v rovině jejich vzájemného ovlivňování, kriti-

---

31 Medievalistikou v době třetí říše se systematicky zaobírá např. výše uvedená monografie Urschuly Wolfové *Litteris et Patriae: Das Janusgesicht der Historie*, kde jsou i odkazy na starší literaturu.

32 ROMEK, Zbigniew (ed.): *Cenzura v PRL: Relacje Historyków*. Warszawa 2000. Pro východoněmeckou historiografii alespoň orientačně srv. LOKATIS, Siegfried: Die Zensur historischer Literatur in der DDR unter Ulbricht. In: IGGERS, G. G. ad. (ed.): *Die DDR-Geschichtswissenschaft als Forschungsproblem*, s. 281–293; LOKATIS, S.: Geschichtswerkstatt Zensur. In: SABROW, M.: *Geschichte als Herrschaftsdiskurs: Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*. Köln/R. – Weimar – Wien 2000, s. 175–225.

zování a ignorování. Za samostatnou kapitolu pak můžeme považovat dějiny perzekuce českých historiků a problematiku českých historiků-emigrantů.[33]

8) Prakticky nejsložitější problém představuje studium fenoménů určujících širší historické vědomí – zde mám na mysli analýzu historiografie „třetí a čtvrté cenové skupiny", to znamená ryze populárních prací historiků, ne-historiků, nadšenců, diletantů i ideologů, popřípadě analýzu fenoménů, jakými jsou historický film, historický dokument, historické romány, historické divadelní hry, velké výstavy (například karlovská či přemyslovská na Pražském hradě), prezentace dějin v kulturních časopisech, v „žurnálech" a nakonec i v denním tisku.[34] Právě analýzu těchto jevů postrádám v práci Jiřího Štaifa o českém dějepisectví 19. století, přestože autor přímo proklamoval zkoumání vztahu historiografie a společnosti či společenského vědomí. Neměli bychom si totiž nalhávat, že historické povědomí společnosti ovlivňují a formují vědecká díla – dnes platí pravý opak dvojnásob.

* * *

Na závěr bych rád zdůraznil, že výše nastíněný katalog témat, jež je z hlediska dějin české poválečné historiografie možné a po mém soudu žádoucí studovat, jistě není nijak objevný a pouze nastoluje problémy, které již léta visí ve vzduchu a které na západ od našich hranic patří ke standardním přístupům k dějinám historiografie jako vědy. I zde se však stejně jako na začátku nabízí další kacířská otázka: Stojí česká poválečná historiografie vůbec za tu námahu, aby byla tak mnohostranně a detailně studována? Rozpačité tápání naší historiografie na prahu nového tisíciletí, kdy české dějepisectví vlekoucí za sebou kouli komunistické, a především „normalizační" minulosti postrádá pregnantně strukturovanou vizi a na její místo například staví koncepci encyklopedií, plně odpovídající hladu po neproblematizovaných informacích, by nás mohlo vést k názoru, že existují mnohem důležitější problémy než zamýšlení se nad dějinami české historiografie jako oboru. Na druhé straně je však třeba důrazně říci, že během období let 1945–1989, respektive 1945–2000 v českém

---

33 Zde již byl základní analytický výzkum proveden, srv.: PREČAN, Vilém (ed.): *Acta Persecutionis: Document from Czechoslovakia. Presented to the 14th international Congress of Historical Sciences.* San Francisco 1975; týž (ed.): *Acta Creationis: Independent Historiography in Czechoslovakia 1969–1980. Presented to the XVth International Congress of Historical Sciences (Bucharest, August 1980).* Hannover 1980 (reprint Scheinfeld-Schwarzenberg 1988). Z Prečanových studií srv. především: Historiografie a moc v komunistickém Československu 1948–1984. In: PREČAN, V.: *V kradeném čase.* Praha 1994, s. 320–342.

34 Z českých prací srv. MACURA, Vladimír: *Šťastný věk.* Praha 1992; týž: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony.* Praha 1993; ČORNEJ, P.: *Lipanské ozvěny.* Jinočany 1995; HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomníky.* Praha 1996. Z německého bádání pro NDR srv. nejnověji 3. sešit časopisu *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 24 (1998) s titulem *Geschichtsbilder und Geschichtspolitik* a M. Sabrowem uspořádaný sborník *Geschichte als Herrschaftsdiskurs: Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR.* Köln/R. – Weimar – Wien 2000. V tomto sborníku je obsažena například velká analýza obrazu války ve východoněmeckých filmech, mytologie vzniku NDR jako „osvobození" Němců na rozhlasových vlnách, vytváření hrdinů dějin NDR apod.

prostředí vznikla celá řada evropsky významných historických prací a v dané době u nás – či posléze v emigraci – působilo hned několik historiků, kteří si vydobyli své místo na výsluní moderního dějepisectví. Za druhý, stejně významný důvod, jenž po mém soudu svědčí pro kladné zodpovězení výše položené otázky, považuji skutečnost, že ve vnímání historiografických problémů minulých let existuje jedna z cest, jak dostat českou historiografii na vyšší úroveň, než na jaké se nachází k dnešnímu dni. Nejenom z tohoto důvodu by součástí zde diskutovaného projektu měla být i zjednodušeně řečeno „sekce", jež by se intenzivně zaobírala stavem metodologického diskurzu soudobé historiografie, neboť co platí dnes, může být už zítra zcela zásadně zpochybněno. Stejně tak by se příslušná instituce, například Výzkumné centrum pro dějiny vědy, měla pokusit o vybudování odborné vědecké knihovny soustřeďující se na systematické shromažďování literatury věnované problematice dějin historiografie, a spolu s tím by bylo vhodné, kdyby – patrně v rámci některého odborného historického časopisu – iniciovala vznik samostatné rubriky věnované tomuto problému jak z hlediska interpretačního, tak i z hlediska recenzního. Výsledkem by ovšem neměla být nahodilost, nýbrž již zmíněná systematičnost, ba přímo programovost.

Pokud bych měl zde předložené náměty do diskuse shrnout, pak bych rád znovu zdůraznil, že výsledkem pětileté práce na projektu „Dějiny české historiografie v letech 1945–2000" by nemělo být pouze faktografické zhutnění a zpřesnění práce Josefa Hanzala či sepsání monografie bio-bibliografického typu Kutnarových dějin. Oproti nim by měla mít ona týmová práce prvky srovnávací, rozlišující mezi perspektivními a pouze přežívajícími historiografickými trendy. Historiografie jako věda by se měla v projektu odrazit jako struktura mnoha různých forem historického myšlení. Zcela jistě by měla být z projektu patrná vazba historiografie na společnost – zde však opět spočívá další problém, protože práce o české společnosti v době komunistického režimu prozatím prakticky neexistují, a tudíž odkrývání onoho společenského a dějinného kontextu bude v nejbližších letech spíše intuitivní záležitostí. Kontext, srovnávací aspekt a začlenění české historiografie do vývoje evropského a světového dějepisectví – to jsou dle mého soudu tři základní kritéria realizace zamýšleného výzkumu dějin české historiografie v letech 1945–2000.

Ve službách dějin, ve jménu národa

Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950

Michal Kopeček

Cílem následující studie je analýza reflexe dějin v komunistickém tisku v letech 1948–1950 v Československu, v Polsku a v Sovětské okupační zóně Německa a poté NDR.[1] Na pozadí sociálněvědních modelů legitimity politického řádu se pokusím charakterizovat a srovnat využití této reflexe jako součásti legitimizace nově se ustavujících takzvaně lidovědemokratických režimů ve zmíněných zemích. Dějiny v podobě historického materialismu tvořily nedílnou součást státní doktríny „lidových demokracií" odvozovaných od marxismu-leninismu. „Zákonitosti dějin", údajně odhalené Karlem Marxem, měly ospravedlňovat komunistickou uzurpaci moci ve jménu budování nového společenského řádu. Tato „vyšší rovina" univerzální historické interpretace však byla na „nižší rovině" jednotlivých národních dějin doplněna a „zlidštěna" odkazy na konkrétní historické události, přizpůsobena dané národní historické paměti. To platí zvláště pro dané období, kdy ve vedení komunistických stran ve všech třech státech ještě doznívala koncepce takzvané specifické či národní cesty k socialismu.

První část statě věnovaná otázce legitimity komunistického „panství" je obecná a má sloužit jako úvod do problematiky v české historiografii dosud opomíjené. Nečiní si nárok na vyčerpávající podání. Je však návodem ke čtení druhé části, která má mnohem užší záběr a empirický základ.

---

1 Z praktických důvodů nebylo možné v tomto článku uvádět některé bibliografické odkazy v poznámkách ve standardní úpravě zavedené v časopise *Soudobé dějiny*. Týká se to statí z denního tisku, u nichž se zde neuvádí jejich název, nýbrž pouze jméno autora a název a datum příslušných novin. (Pozn. red.)

Legitimita a komunistické „panství"

Legitimita v širším slova smyslu znamená uznání práva autority na výkon moci, především fyzické, v rámci určitého teritoria. Každá společnost byla vždy nějakým způsobem konfrontována s otázkou legitimity, s otázkou, zda a proč si daný řád zasluhuje loajalitu členů jeho společnosti. Obecně lze rozlišit dva základní způsoby legitimizace v evropských dějinách, předmoderní a moderní.

V prvním případě byl pramenem politické legitimity sám panovník rozdělující jednotlivé pravomoci na své podřízené. Politická moc byla ukotvena v širším kosmickém řádu, který posvěcoval a určoval podobu řádu pozemského. Mohlo dojít ke zpochybnění nároku na vládu konkrétních jednotlivců a k boji o to, kdo je onen božskou autoritou určený reprezentant vrcholu společenské pyramidy, nikoliv však ke zpochybnění celého řádu. Základní směr, jímž byla udělována legitimita, vedl shora dolů.[2]

S rozpadem takto pojatého řádu, se zrodem moderní sekularizované společnosti se tento základní směr obrátil. Poprvé se nové pojetí uplatnilo během Francouzské revoluce, která přijala Rousseauovu doktrínu společenské smlouvy a přirozených práv člověka. Pravým základem a zdrojem legitimity není již Boží autorita, nýbrž „vůle lidu". Legitimita v celospolečenském rozměru musí napříště směřovat zdola nahoru, ačkoliv řada dílčích oblastí společenské organizace (byrokracie, armáda) zůstává a musí zůstat legitimována shora.[3] Tímto obratem se proces garance legitimity problematizuje. Rousseauovo řešení spočívalo v teorii „obecné vůle", která se ukázala jako příliš vágní, jejíž schéma nám však dodnes určuje meze dané problematiky.

Dosud nejobšírněji se otázkou legitimity z teoretického hlediska zaobíral klasik sociologie Max Weber. Jádrem jeho práce je poznatek, že existuje substanciální míra kongruence mezi typem garance či nároku legitimity a strukturou a metodou vlády. Legitimní řád se podle Webera rodí jako „představa" v rámci sociálních vztahů a jeho „platnost" odpovídá šanci, že tato představa vznikne. Weber vymezil tři ideální typy „panství" podle převažujícího typu důvodů k uznání platnosti legitimního řádu. První je „legální panství", v němž hlavní roli hrají důvody racionálního charakteru. Legitimita je zde založena na víře v legalitu stanoveného řádu, v platnost a závaznost norem určovaných tímto řádem a v oprávněnost výkonu moci prováděného podle práva osobami k tomu kompetentními. Druhý typ, „tradiční panství", se opírá o posvátnost tradice, toho, co zde bylo „odjakživa". Tradice je klíčem k oprávnění vykonávat moc, předpokladem autority. Ve třetím typu, „charismatickém panství", je zdrojem a nositelem legitimity vůdčí osobnost, která sama vytváří podobu a pravidla nového řádu. Jeho legitimita spočívá v mimořádné síle či posvátnosti, respektive charismatu této osobnosti. Každému typu panství pak odpovídají různé typy

---

2 Viz např. BAUMAN, Zygmunt: *Socialism: The Active Utopia*. London 1976, s. 81.

3 Zde se však jedná o jednotlivé subsystémy v celku, jehož základní legitimita směřuje odzdola nahoru. Neboli legitimita těchto subsystémů je závislá na vládě, která musí být občanskou společností uznána za právoplatnou.

administrativního aparátu, jenž je nástrojem výkonu moci.[4] Jde přirozeně o „ideálně-typický" konstrukt, který se při aplikaci skutečnosti vždy jen blíží. Weber věděl, že v reálném světě se tři formy legitimizace prolínají. Ale nejen to, vedle nich se mohou vyskytovat ještě další motivy nesouvisející s legitimitou, jež udržují člověka ve stavu podřízenosti vůči moci – strach, naděje, apatie, uspokojení či neexistence jiných alternativ v dané sociální realitě.[5] Weberův model legitimního řádu však nadále tvoří vstupní rámec pro další bádání v dané problematice.

Vycházeli z něj též účastníci západoněmecké diskuse (na počátku sedmdesátých let) o racionálním typu legitimního panství v „pozdním kapitalismu" Jürgen Habermas, Johannes Winckelmann a Niklas Luhmann. Jejím jádrem byl spor o vztahu legitimizace k pravdě. Šlo o to, zda je víra v legitimitu „racionálního panství" neboli typu legálně vytvářeného a procedurálně regulovaného řádu založena výhradně na uznání „čisté legality", či zda má víra v legitimitu imanentní vztah k pravdě. V prvním případě byl klíčovým problémem moment ustavení a přijetí pozitivního práva, ve druhém otázka verifikovatelnosti hodnotového rámce, který legitimizuje formální procedury.[6]

Diskuse, která byla vyvolána soudobou krizí legitimizace pociťovanou ve vyspělých průmyslových státech, podnítila vznik prvních studií na toto téma týkajících se Sovětského svazu a ostatních států socialistického bloku. Trvání a stabilita „prvního dělnického státu" a vznik dalších socialistických států vybízely k promýšlení a srovnávání stavu legitimity na Východě a na Západě. Na první pohled bylo zřejmé, že zdroje a charakter legitimity jsou odlišné.

Zatímco v demokracii spočívá hlavní tíha legitimizace v mechanismu reprezentace, dělbě moci a existenci formálních komunikačních pravidel mezi mocí a společností (jakkoliv otázkou zůstává „legitimita" těchto mechanismů), v zemích ovládaných komunisty se legitimita řádu ustanovuje v odlišných procedurách. Základní charakteristikou států sovětského typu je vláda jedné strany a s tím spjatá politická a ekonomická centralizace. Suverenitu lidu není možné považovat za zdroj legitimity už proto, že neexistuje autonomní občanská společnost, která by realizaci této suverenity umožňovala. Suverenita lidu je v marxismu transformována v suverenitu proletariátu, a ta následně v suverenitu strany, která je k tomu oprávněna na základě znalosti zákonů společenského vývoje.[7] Veškerá moc a vztahy ve společnosti jsou organizová-

---

4 WEBER, Max: Die Typen der Herrschaft. In: týž: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1980, kap. 3, s. 122–176; týž: Základní sociologické pojmy. In: týž: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998, zvl. s. 156–171.

5 LEWIS, Paul: *Power and Legitimation*. [London], The Open University 1984, s. 14.

6 Viz HABERMAS, Jürgen: *Problémy legitimity v pozdním kapitalismu*. Praha 2000, zvláště 3. kapitola. (1. německé vydání 1973.)

7 MARKUS, Mária: Overt and Covert Modes of Legitimation in East European Societies. In: RIGBY, T. H. – FEHÉR, Ferenc (ed.): *Political Legitimation In Communist States*. London – Baringstoke 1982, s. 84–88. K velmi obdobnému závěru se dostává Petr Fidelius sémantickým rozborem komunistických propagandistických projevů. Jejich ústředním pojmem je „lid", který se někdy redukuje na své jádro – „pracující lid". Jádrem „pracujícího lidu" je „dělnická třída", jejímž jádrem je zase komunistická strana. Ale i ta má své „zdravé jádro", jehož úkolem je odolávat v čase zkoušek ideologickým svodům. A jádrem „zdravého jádra" je vedení, příležitostně za jistých

ny směrem odshora dolů, avšak zároveň chybí posvěcující prvek tradičního kosmického pohledu na svět v emotivním i normativním smyslu. Stěžejní role v politickém procesu připadá byrokracii, která je po formální stránce podobná byrokracii v demokratických zemích, odlišuje se však způsobem rozhodovacího procesu a udílení kompetencí.

Legitimizaci prováděné uvnitř byrokratického aparátu proto musela být věnována zvýšená pozornost. Byl to opět Max Weber, který konstatoval, že v případě systémů s výraznou mocenskou dominancí, kde způsob legitimizace hraje malou nebo žádnou roli ve vztahu vlády a občanů, tento způsob legitimizace zůstává důležitý jako základna autoritativního vztahu mezi vládou a administrativním aparátem a jako faktor určující strukturu vlády.[8] Hlavním pramenem legitimizujícím autoritu strany vzhledem ke srostlému státně-stranickému administrativnímu aparátu byl marxismus-leninismus, v jeho rámci pak především dvě disciplíny – historický materialismus, který vytváří obecné sociofilozofické základy pro zdůvodnění stranické autority, a vědecký komunismus.[9]

Historický materialismus předpokládá a následně popisuje existenci „objektivních zákonů společenského vývoje", které vedou lidstvo jednotlivými „společensko-ekonomickými formacemi" od prvobytně pospolné přes otrokářskou, feudální, kapitalistickou k socialistické, respektive komunistické. Hlavní hnací silou sociálního vývoje je podle něj „rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy" a z toho vyplývající rozpor mezi jednotlivými třídami ve společnosti. Tento konflikt měl být vyřešen po uzavření „předhistorie lidské společnosti", kdy dojde k přechodu od buržoazní k socialistické společenské formaci. Sociální silou předurčenou provést tento přechod byla, jak učili Marx a Engels, „dělnická třída". Protože však takový dějinný úkol vyžaduje organizační vedení, je dělnická třída vedena komunistickou stranou jako „nejvyšší formou organizace nejrevolučnější třídy". Hlavním nástrojem tohoto uvědomělého a organizovaného předvoje je marxismus-leninismus, který umožňuje straně rozeznávat požadavky sociálního vývoje, odhalovat a aplikovat zmíněné zákony historického procesu.[10]

Úlohou strany jako předvoje „proletariátu" v tomto případě už není poznávat a objevovat, neboť vševysvětlující teorie byla objevena. Její povinností je poskytnout, popřípadě vnutit (bude-li třeba), plody marxistické analýzy společnosti proletariátu.[11] V dlouhodobé perspektivě však marxisticko-leninská doktrína vytvářela

---

historických podmínek redukované na jednoho Vůdce. Viz FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha 1998, s. 167.

8 WEBER, M.: Die Typen der Herrschaft, s. 123.

9 BRUNNER, Georg: Legitimacy Doctrines and Legitimation Procedures in East European Systems. In: RIGBY, T. H. – FEHÉR, F. (ed.): *Political Legitimation In Communist States*, s. 28. Vědecký komunismus byl jako samostatná vědecká disciplína shrnující marxisticko-leninskou politickou teorii konstituován až začátkem 60. let.

10 Dobrou charakteristiku základních pojmů marxismu-leninismu podává např. východoněmecký *Filozofický slovník*. Ed. Georg Klaus, Manfred Buhr. Praha 1985.

11 KENEZ, Peter: *The Birth of The Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization 1917–1929*. Cambridge 1986, s. 7.

vážné problémy pramenící z rozporů, které vynikly při srovnání teorie a skutečnosti. Lenin v návaznosti na Marxe ve *Státě a revoluci* předpovídal postupný zánik role a významu státu v socialismu. Realita byla očividně opačná. Role státu neustále vzrůstala a jeho pronikání do lidské každodennosti ve státech socialistického bloku v poválečném období nabývalo nikdy předtím nevídaného rozsahu. Tentýž rozpor byl už dříve pociťován v Sovětském svazu, proto přišel Stalin po roce 1928 s teorií, že proletářský stát na cestě ke komunismu nezanikne, ale naopak musí být posílen, aby chránil výdobytky revoluce před nepřátelským kapitalistickým okolím.[12]

Nebyla to však pouze „světová imperialistická soustava", která nutila „posilovat" socialistický stát. Autorita státu byla legitimizována také tezí, že stát je „nástrojem v rukou strany", kterým má být organizován a dosažen sociální pokrok. Stát měl odumřít až v tom okamžiku, kdy se pro to utvoří podmínky v podobě určitého „stadia rozvoje výrobních sil", a tedy vzniku dostatečně velkého společenského bohatství, kdy se podaří překonat všechny pozůstatky třídních rozdílů a státní organizaci a řízení „vystřídá kvalitativně vyšší společenská organizace".[13]

Podle T. H. Rigbyho hrála ideologie navzdory rozporům mezi teorií a praxí při vytváření legitimity klíčovou roli. Režimy sovětského typu představovaly monoorganizační společnost, kde základní orientace všech jejích organizačních struktur směřovala k dosažení vytčeného cíle, totiž realizace komunismu. Tomu se musely přizpůsobit všechny parciální a osobní cíle. Také aplikace právních regulí byla podřízena cestě za cílem. Legitimitu, tj. šanci na uznání představy legitimního řádu, je proto podle něj možné popsat jen v termínech racionality „zaměřené k cíli" (*goal-rationality*), tedy účelové racionality, a nikoliv racionality formální (*formal-legal rationality*), která spočívá v dodržování legálních norem. Tomu odpovídají i typy administrativního aparátu. V případě účelové racionality jde o byrokracii „zaměřenou na úkol" (*task-achieving*), což byl podle Rigbyho modus převažující ve společnosti sovětského typu. Racionalitě formální odpovídá zase byrokracie „uplatňující pravidla" (*rule-applying*), jež převládá v demokratických systémech. I v komunistických režimech lze objevit posledně jmenovaný typ byrokracie. V souvislosti s legitimizací jí však přísluší pouze role podpůrného prvku, neboť celá společnost je organizačně integrována a řízena centralizovaným vedením jako jeden velký „pod-

---

12 Stalinova koncepce posilování dělnického státu a s tím spjaté teorie „zostřování třídního boje" v době výstavby socialismu bezprostředně souvisely s jeho bojem proti trockismu a systémové marxistické kritice. Konfrontace začala již v polovině 20. let, kdy Stalin spolu s Bucharinem prosazovali verzi „dokončení socialismu v jedné zemi" a potírali zastánce původní koncepce „světové revoluce". (Srv. např. AHLBERG, René: *Sozialismus zwischen Ideologie und Wirklichkeit*. Stuttgart 1979.) Rozporně působily i další jevy, například důraz marxisticko-leninské teorie na roli dělnické třídy v porovnání s účastí dělníků ve stávkách a demonstracích proti režimu. Nejvýraznějšími příklady v počátečním období existence středoevropských komunistických režimů byly letní nepokoje v Československu a NDR v roce 1953. Marxismus-leninismus petrifikovaný ve stalinistické podobě byl čím dál méně schopný čelit problémům moderní, industrializované společnosti, což se plně projevilo v 60. letech. V jednotlivých národních prostředích (snad nejnázornějším příkladem bylo Polsko) navíc internacionální a ateistický charakter doktríny působil proti domácím tradicím a zažitým myšlenkovým modelům.

13 *Filozofický slovník*, heslo „stát".

nik", jehož nárok na platnost je vysvětlován v rámci účelové racionality.[14] Tento postřeh ostatně předjímal už Weber ve své přednášce o socialismu. Předvídal další posilování státu a jeho přerozdělovacích funkcí v závislosti na obecných procesech racionalizace a modernizace, a tím i další růst moci a vlivu byrokracie. Varoval však před zestátňováním hospodářství. „Trapné by bylo, že zatímco nyní státněpolitické a soukromohospodářské úřednictvo (kartelů, bank, mamutích podniků) stojí vedle sebe jako oddělené útvary, a je proto stále ještě možné, aby se na uzdě držela hospodářská moc prostřednictvím moci politické, nebyla by už obě úřednictva dále kontrolovatelná v případě, že by šlo o útvar jediný – tehdy by totiž tvořila jediné těleso se solidárními zájmy."[15]

S Rigbym nesouhlasí Agnes Hellerová, která otázku legitimizace v komunistickém státě historizuje. V první fázi „jakobínské diktatury" podle ní režim nepotřebuje vyvíjet žádnou zvláštní legitimizaci. Pro členy bolševické strany po říjnové revoluci v Rusku spočívala legitimita v ideologickém odůvodnění strany jako avantgardy světové revoluce. Ostatní lidé zpočátku chápali nové poměry jako přijatelnou alternativu ke zprofanovanému carskému režimu. Vláda teroru v době občanské války pak žádnou legitimizaci nepotřebovala, neboť otevřený teror se rovná hrubému uplatňování moci jako násilí, a nikoliv panství jako sociálnímu řádu. Po první krizi na začátku dvacátých let, kdy bylo potřeba nahradit dosavadní teror stabilnějším systémem, přechází režim podle autorky do druhé fáze. Vzniká Stalinův totalitní stát, jehož legitimita má převážně charismatickou formu. Účelová racionalita hraje jen okrajovou či pomocnou roli. Kdyby tomu tak nebylo, tvrdí Hellerová, a účelová racionalita byla základem legitimity, nutně by muselo dojít ke zpochybnění neomylnosti Stalina a návratu k vnitrostranické demokratické diskusi. Teprve totalitně řízený aparát s charismatickou legitimitou může prosazovat na politickém poli ideje účelové racionality, které mají změnit sociální řád. Po Stalinově smrti dochází k přechodu do třetí fáze. Charismatická legitimita je stranickým vedením po půlstoleté vládě nahrazena tradiční legitimitou smíšenou s nacionalismem.[16]

Politická moc v demokraciích západního typu je legitimní do té míry, nakolik společnost, respektive její relevantní část, podporuje její politický projekt.[17] Tato

14 RIGBY, T. H.: Introduction: Political Legitimacy, Weber and Communist Monoorganisational System. In: RIGBY, T. H. – FEHÉR, F. (ed.): *Political Legitimation In Communist States*, s. 11–13.

15 WEBER, Max: Socialismus: Řeč ve Vídni 1918 za účelem obecné orientace rakouských důstojníků. In: týž: *Metodologie, sociologie a politika*, s. 331.

16 HELLER, Agnes: Phases of Legitimation in Soviet-type Societies. In: RIGBY T. H. – FEHÉR, F.: *Political Legitimation In Communist States*, s. 48–51; FEHÉR, Ferenc – HELLER, Agnes – MÁRKUS, György: *Dictatorship over Needs*. New York 1983, s. 137–155. Podle Márii Markusové byla doktrína jako otevřená forma legitimizace po smrti Stalina v roce 1953 nahrazována skrytými formami legitimizace, totiž nacionalismem, částečnou orientací na modernizaci, ekonomický růst a hospodářsko-sociální reformy a postupným nahrazováním oficiálně prosazovaného kolektivismu faktickým individualismem. (MARKUS, M.: Overt and Covert Modes of Legitimation in East European Societies, s. 84–88.) Skrytou formu legitimizace v podobě nacionalismu (vlastenecké mobilizace) však bylo možno v SSSR zaznamenat už v době tzv. Velké vlastenecké války.

17 Také demokracie je projekt, neboť má svou utopickou složku, stejně jako socialismus. Tento

podpora však není vždy vědomým hodnotovým a mravním rozhodnutím jednotlivce, spíše je uskutečňována v rovině praktického uvažování, které vychází z danosti generovaných institucemi a činiteli občanské společnosti, počínaje těmi výchovnými přes politické až po například sdružení spotřebitelů. Jak správně poznamenal polský sociolog Zygmunt Bauman, občanská společnost přizpůsobuje praktické uvažování (*common sense*) základům filozofie, které stojí v pozadí existence státu. Když takováto občanská společnost chybí a byrokracie plní nejenom úlohu administrativního aparátu, ale také politické elity, která určuje cíle i prostředky, stává se sice moc byrokracie prakticky neomezenou, avšak systém jako celek trpí poměrně vysokou mírou nestability, což byl podle Baumana případ společností sovětského typu.[18]

Dosud nevyřešenou otázkou však zůstává uznání legitimity režimu nikoliv byrokracií a dalšími podílníky moci, nýbrž právě širokými vrstvami obyvatel. Podle Maxe Webera hranice mezi legitimitou a loajalitou je „plynulá", a tudíž těžko rozeznatelná. Některé rozdíly vyniknou už při letmém srovnání Sovětského svazu a „lidovědemokratických" zemí střední Evropy. „Sovětský společenský systém lze považovat za legitimní, i když to byla pouze strana, či snad dokonce pouze vedoucí orgány strany, které uznávaly tento systém za správný a závazný." Bylo tomu tak právě proto, že zde „neexistovala masová hnutí, která by byla s to nabídnout vůči oficiálnímu společenskému systému alternativu". Naproti tomu komunistické režimy středoevropských zemí, tedy Československa, Maďarska, NDR a Polska, trpěly po celou dobu své existence trvalou „legitimizační krizí", neboť jak v obecném povědomí, tak i v intelektuální praxi byly vždy, i když s různou intenzitou, přítomny alternativní představy vztahující se tak či onak k liberálnědemokratickému politickému uspořádání. To však zároveň nemuselo zákonitě vést k politicko-sociální destabilizaci.[19]

Dosud zmíněné pokusy aplikovat Weberovu typologii panství a způsobů jejich legitimizace na společnosti sovětského typu vycházely ze systémového pohledu. Otázku legitimizace a její proměny během čtyřiceti let komunistického panství v zemích střední Evropy by však bylo třeba podrobit podrobné a empirické analýze. Jeden z prvních pokusů podnikla pro případ východního Německa socioložka Sigrid Meuschelová. Režimy sovětského typu, konkrétně východoněmečtí komunisté, se podle ní odvolávali jak na charismatické, tak na racionální důvody k uznání legitimity jejich vlády, avšak v různých obdobích s rozdílnou intenzitou. První léta panství Jednotné socialistické strany Německa (SED) byla poznamenána destrukcí starých struktur a výstavbou stranicko-státního systému. Tyto procesy byly legitimovány poukazem na roli strany jako avantgardy, přičemž představa společnosti budoucnosti nesla zároveň výrazně antifašistický a „v tomto smyslu také protizápadní" háv. V centru legitimizačních snah stál odvrat od minulosti a orientace na budoucnost, současně se však v rámci „antifašistického stalinismu" objevovaly též nacionální odkazy. V druhé fázi od smrti Stalina do konce šedesátých let v politické a společen-

---

projekt je však přítomný v předpolitické rovině, v rovině obecně sdílených předpokladů převažující většiny politických hráčů v demokratickém systému.

18 BAUMAN, Z.: *Socialism: The Active Utopia*, s. 81 a 98.

19 FEHÉR, F. – HELLER, A. – MÁRKUS, G.: *Dictatorship over Needs*, s. 137.

ské rovině nadále pokračovaly změny, zejména kolektivizace zemědělství. Zároveň s tím se však objevila řada reformních návrhů a plánů. Bezprostřední uskutečňování utopické myšlenky socialistické společnosti bylo, jak píše Meuschelová, doplněno vizí vědecko-technické revoluce a důrazem na odbornost a ekonomickou efektivitu. Striktní oddělení reformní, ekonomické oblasti od politiky, která zůstávala v zajetých kolejích a jíž náležel primát nad ekonomikou, mělo za následek neúspěch hospodářských reforem. Třetí fáze nazývaná „reálný socialismus" pak podle Meuschelové původní utopii odsunula ještě více do pozadí. Avšak její součásti jako rovnost, společenská homogenita a garance osobní bezpečnosti se naopak dostaly do popředí soudobé politické agendy. Jejich legitimizační nárok se již nevztahoval k budoucnosti, nýbrž měl vyniknout ve srovnání s minulostí a soudobým západním světem.[20]

Tradice a komunistický tisk

Následující část této statě má mnohem užší časovou a předmětnou dimenzi, nezabývá se ani celým obdobím komunistické vlády ve střední Evropě, ani celou šíří problematiky legitimity a legitimizace. Pokouší se ukázat, že komunisté v Československu, Polsku a NDR problematičnost vlastní legitimity už v počátcích svého panování reflektovali a cítili potřebu přizpůsobit, či spíše doplnit svou „filozofii" (účelově a hodnotově racionální určení cíle, tedy dosažení komunismu), která neodpovídala „praktickému myšlení" většinové společnosti, o prvky, jež by byly s tímto myšlením kompatibilní. Jedním z nich byl i odkaz na národní dějiny. Komunisté cítili potřebu svou moc legitimizovat nejenom poukazem na „zákonitosti dějin", tak jak je určoval historický materialismus, nýbrž prezentovat svou vládu jako v jistém smyslu důsledek logiky vývoje vlastních národních dějin, jako jakousi hlubší kontinuitu v pozadí diskontinuitního revolučního dění.

Hlavním pramenem výzkumu jsou ústřední tiskové orgány jednotlivých komunistických stran, *Rudé právo*, *Trybuna Ludu* a *Neues Deutschland*, v období 1948–1950.[21] Klíčovým pojmem je tradice.[22]

Jak už bylo řečeno, tradice byla v agrární společnosti jedním ze základních způsobů orientace kolektivního jednání. Symbolicky zpřítomňovala hodnoty a vzory chování, které daná kultura považovala za zvláště významné. V moderní společnosti

---

20 MEUSCHEL, Sigrid: *Legitimation und Parteiherrschaft in der DDR*. Frankfurt/M. 1992.

21 Sleduji vždy období dvou let. U *Rudého práva* jsou to první dva roky existence komunistického režimu – 1948 a 1949. Pro Polsko a NDR volím léta 1949 a 1950. V polském případě proto, že *Trybuna Ludu* vznikla až v prosinci 1948. Od začátku roku 1949 se také v odborné polské literatuře datuje počátek stalinizace v historické vědě. (Např.: BEBENEK, Stanisław T.: *Myślenie o przeszłości*. Warszawa 1981). Ve východoněmeckém případě zase teprve v říjnu 1949 vznikl samostatný stát.

22 Příznačná je známá přednáška Zdeňka Nejedlého, poválečného ministra školství (resp. později školství, věd a umění), o pokrokových proudech národních dějin a jejich následovnících, kterou proslovil v Socialistické akademii 18.2.1946. Viz NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha 1953.

hraje prim v určování správnosti jednání účelová racionalizace, avšak tradice si stále udržuje svou symbolickou funkci oživovat hodnoty důležité pro současnost. Tradice v moderní době je zjednodušenou a pro aktuální účely stylizovanou reprezentací minulosti. Je nezbytná jako prvek stmelující generace a různé sociální skupiny v národ, je jedním z předpokladů pro vytváření národní identity. Umožňuje artikulaci smyslu současné existence národa na dějinném pozadí, neboť národ a smysl jeho existence jsou jednotlivci srozumitelné pouze historicky. A tak se každá generace vždy znovu vrací k minulosti artikulované v širokých vrstvách veřejnosti právě v podobě tradic. A jsou to tradice, nikoliv odborná historická věda (alespoň ne v první řadě), na jejichž úrovni probíhá část procesu ustavujícího legitimitu politického řádu.[23]

S příchodem nové generace zpravidla dochází ke změně náhledu na minulost, a tudíž i k modifikaci tradic zanechaných generací předešlou. „Každá doba má svůj horizont noetický (svůj klíč k realitě dějin) i horizont ideologický, který je dán povahou zainteresovanosti daného společenského subjektu."[24] Historická reflexe (laická i odborná) vždy tvořila podstatnou součást tvorby identity evropských národních společenství.[25]

Potud není nic zvláštního na skutečnosti, že v komunistickém tisku dochází ke zjednodušování a stylizaci národních i evropských dějin. Děje se tak v každé době a v každém společenském zřízení. Rozdíl je v míře plurality. Skupiny s jistým ideovým zaměřením prezentují svůj obraz dějin, který dokládá oprávněnost jejich přesvědčení a jejich receptů pro současnost. V demokratickém řádu však mají interpretace názorově odlišných společenských skupin možnost vzájemné koexistence. Celonárodní

---

23 Vývoj historiografie a jeho souvislost s aktuální publicistikou přesahují rámec této studie. V základní charakteristice – tedy že po období diskuse (1945–48) nastává doba nekompromisní stalinizace (1949–53) – se situace v odborné vědě i publicistice podobá. Ke stalinizaci historické vědy v „lidovědemokratických" zemích viz STOBIECKI, Rafał: *Historia pod nadzorem*. Łódź 1993, zvl. s. 21–33. Další literatura: HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999; týž: Čeští historici před únorem 1948. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 2 (1993), s. 268–285; IGGERS, Georg G.: Geschichtswissenschaft in der ehemaligen DDR aus der Sicht der USA. In: JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität: Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*. Berlin 1991; KOSTLÁN, Antonín: *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*. Praha 1993; SCHULZE, Winfried: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*. München 1993; VYKOUKAL, Jiří: Tradice, realismus a revizionismus: Spor o „smysl národních dějin" v polské historiografii let 1945–1948. In: *Slovanský přehled*, roč. 80, č. 3 (1994), s. 233–246; týž: Národní dějiny v polské publicistice let 1945–1948. In. *Tamtéž*, roč. 81, č. 1 (1995), s. 21–32; týž: Polská historická společnost v letech 1945–1948. In: *Tamtéž*, roč. 80, č. 1 (1994), s. 37–52.

24 PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Role vědomí v dějinách*. Praha 1997, s. 31. K tématu tradice především 1. kapitola „Role vědomí o dějinách a národní identita".

25 Jiří Kabele pojímá historii jako společenskou praxi, která slouží k legitimizaci přítomného sociálního řádu a orientaci jedince v tomto řádu. Na individuální úrovni takto chápané historii odpovídá stále znovu vyprávěná biografie. Oba procesy jsou součástí vyprávění neboli narativní dimenze řádu, který je duální povahy a jehož nezbytnou druhou část tvoří proces institucionalizace. KABELE, Jiří: *Přerody, principy sociálního konstruování*. Praha 1998, s. 176–200.

tradice je tak obvykle poměrně dynamickým a těžko identifikovatelným konglomerátem představ a koncepcí. V době těsně po skončení světové války v letech 1945–1948 probíhalo takové soupeření různých výkladů dějin zejména v Polsku a Československu.[26] Sílící sovětizace „lidových demokracií" však měla za následek postupné odbourávání svobodné diskuse. Monopol získala komunistická propaganda a její prosazovaný model národních tradic. To vedlo k petrifikaci tradice, i když postupem doby docházelo k jistým modifikacím. Byl nastolen poměrně neměnný obraz dějin, a to nikoliv díky jeho vlastní přesvědčivosti, nýbrž v důsledku faktu, že pouze komunisté byli oprávněni ve veřejném prostoru prezentovat své pojetí národní tradice, které bylo v souladu s domněle vědeckým světovým názorem. Šlo o zřejmou manipulaci s historickým vědomím obyvatelstva. Okleštěné tradice tak hrály důležitou úlohu v procesu generování moci, v legitimizaci ustavených poměrů a oslavě komunistického režimu. Totální ekonomická i politická kontrola společnosti vyžadovala také kontrolu světa symbolických forem. Čím pompéznější a nákladnější byly oslavy některých výročí, tím usilovnější byla snaha ponechat v zapomnění jiné. Neboť „kdo kontroluje režii veřejných rituálů, kontroluje společnost, která tyto rituály praktikuje".[27]

Jedním ze základních prostředků, který manipulaci s tradicemi sloužil, byl stranický tisk. Jeho úkoly byly samozřejmě mnohem širší než jen propagovat komunistický pohled na minulost. Ve fázi „budování socialismu" byl stranický tisk jedním ze stěžejních nástrojů v rukou vládnoucí strany při celkovém přetváření společnosti.[28] Při plnění těchto úkolů si však ústřední stranické listy zachovávaly standardní řemeslnou úroveň. Nelze říci, že by některý ze tří zkoumaných deníků trpěl malou profesionalitou či přílišnou improvizací. Svou roli jistě hrál fakt, že ve všech třech zemích měla už od dvacátých let komunistická žurnalistika svou tradici. Ta se asi nejvýrazněji projevovala u *Rudého práva*. Deník vznikl původně jako protiváha *Práva lidu*, jako tiskový orgán takzvané marxistické levice v sociální demokracii v září 1920. U jeho zrodu mimo jiné stáli Bohumír Šmeral, Ivan Olbracht, Josef Hora. Únor 1929 a přechod „na novou, vyšší etapu československé revoluční žurnalistiky" po pátém sjezdu KSČ znamenaly rozchod s řadou významných osobností české kultury (Jaroslav Seifert, S. K. Neumann, Josef Hora, Vladislav Vančura a jiní).[29] *Rudé právo* vycházelo nepravidelně také za války, během níž byly zlikvidovány čtyři generace jeho redaktorů. Po jejím skončení se rychle zvyšoval náklad a vliv komunistického deníku. Už na konci roku 1945 vycházelo šest set tisíc exemplářů, v únorových dnech roku 1948 dosáhl náklad jednoho milionu výtisků. Redakci tehdy tvořili lidé jako Voj-

---

26 Viz HANZAL, J.: *Cesty české historiografie*; týž: Čeští historici před únorem 1948; VYKOUKAL, J.: Tradice, realismus a revizionismus; týž: Národní dějiny v polské publicistice let 1945–1948; týž: Polská historická společnost v letech 1945–1948.

27 Viz MAŘÍKOVÁ, Hana – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 1407 (heslo „výročí"; také „tradice").

28 Obecně ke komunistickému tisku BUZEK, Anton: *Die kommunistische Presse*. Switzerland [Zürich] 1965. Hlavními úkoly stranického tisku byly podle marxisticko-leninské teorie masová agitace, masová propaganda, organizace společnosti, a také kritika a kontrola (rozumí se společnosti, nikoliv strany). *Tamtéž*, s. 45.

29 HOŘENÍ, Zdeněk (ed.): *Naše Rudé právo*. Praha 1980, s. 47.

těch Dolejší, Josef Rybák, Ladislav Štoll, Vilém Nový, kteří se již ve třicátých letech učili pod Janem Švermou „revoluční žurnalistice" sovětského střihu. Základním charakteristickým rysem tohoto přístupu byl imperativ, že *Rudé právo* nemá být jen obyčejným deníkem, nýbrž, řečeno v dobové terminologii, „propagandistou, agitátorem a organizátorem mas".[30] Do deníku i po únoru 1948 poměrně často přispívala řada vědeckých a kulturních osobností. Byli to například skladatel a pedagog AMU Václav Dobiáš, hudební historik Mirko Očadlík, literární vědci Julius Dolanský a Miloslav Novotný, filozof a logik Arnošt Kolman, historik Václav Husa, divadelní a literární kritici Jiří Hájek a Sergej Machonin, básník a překladatel Ivan Skála, a také historik, muzikolog a politik Zdeněk Nejedlý. Z vyšších stranických kruhů vedle Nejedlého pravidelně přispívali například ministr informací Václav Kopecký nebo člen ÚV KSČ, právník Vladimír Procházka.

Deník *Neues Deutschland* vznikl po sloučení sociálnědemokratické strany s komunistickou stranou 23. dubna 1946, a to jako ústřední tiskový orgán ÚV SED. List byl od počátku za dohledu sovětských okupačních úřadů budován jako tisk „nového typu", který měl být vystavěn na zásadách marxismu-leninismu a měl podporovat „lidovědemokratické" zřízení za pomoci agitace a propagace. V roce 1946 vycházelo dvě stě padesát tisíc výtisků *Neues Deutschland*, v roce 1966 již sedm set padesát tisíc.[31] Také sem přispívaly některé významné osobnosti vědy a kultury, například spisovatelé Alexander Abusch a Anna Seghersová, dramatik Friedrich Wolf, skladatel a hudební vědec Ernst Hermann Meyer, historici Alfred Meusel a Jürgen Kuczynski, divadelní kritik a spisovatel Fritz Erpenbeck a také maďarský filozof György Lukács. Z nejvyšších stranických osobností to byl prezident Wilhelm Pieck a člen politbyra ÚV SED, ekonom Fred Oelssner.

První číslo *Trybuny Ludu* vyšlo 16. prosince 1948 vzápětí po slučovacím sjezdu Polské dělnické strany a Polské socialistické strany, který ustavil Polskou sjednocenou dělnickou stranu (PSDS). List deklaroval návaznost na předcházející ústřední deníky obou stran, tj. *Głos Ludu* a *Robotnik*, a také na tradice meziválečného komunistického tisku, zejména deníků *Nowy Przegląd* a *Czerwony Sztandar*. Náklad *Trybuny Ludu* byl však zpočátku v poměru k počtu obyvatel země poměrně malý a celý se tiskl ve Varšavě. Ještě v roce 1960 vycházelo jen dvě stě deset tisíc výtisků a v roce 1975 pak náklad dosáhl počtu devět set tisíc výtisků. I když její náklad převyšoval náklad ostatního denního tisku, *Trybuna Ludu* nikdy neměla tak výrazné postavení jako *Rudé právo* v Čechách.[32] To se projevilo i v menším počtu významných osobností, které do ní v počátečním období přispívaly. Z těch několika lze jmenovat spisovatele Jerzyho Putramenta, historičku Celinu Bobińskou či literárního kritika Ryszarda Matuszewského. Populární byli redaktoři Karol Malcuźyński a Marian Pod-

---

30 Viz *tamtéž*. V červnu 1948 došlo ke „sloučení" sociálnědemokratické strany s komunistickou. Charakter této události dokresluje i způsob „sloučení" obou ústředních tiskových orgánů. Jedinou úpravou *Rudého práva* bylo, že se v záhlaví připomínalo *Právo lidu* a číslo jeho ročníku.

31 Viz ŠŤASTNÁ, Helena: *K vývoji tisku vybraných socialistických států*. Praha 1983.

32 Viz SILBIGER, Arnošt: *O polském tisku*. Praha 1957; MAŚLANKA, Julius (ed.): *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.

kowiński a literární a divadelní kritik Jan Alfred Szczepański. Občas se samozřejmě objevily články od funkcionářů PSDS, například Władysława Kowalského, v letech 1947–1952 maršálka Sejmu, Włodzimierze Sokorského, pozdějšího ministra kultury, či tajemníka ÚV PSDS Aleksandra Zawadzkého.

Chápání úlohy a významu historie, celkový pohled na dějiny

Nejjasněji formulovaný vztah k národní minulosti se objevuje u českých komunistů. V *Rudém právu* z 13. dubna 1949 vyšel úvodník s názvem „Komunisté – dědici nejlepších národních tradic", který parafrázoval o tři roky dříve proslovenou přednášku Zdeňka Nejedlého.[33] „Teprve dnes stal se náš národ, vedený silnou a slavnou komunistickou stranou, plným, opravdovým a svobodným dědicem našich nejlepších národních tradic," píše se v článku. Rok 1948 byl pak podle redaktora rokem, „který ukázal historickou pravdu dělnické třídy a všeho pracujícího lidu v naší zemi, který ukázal velkou historickou pravdu naší slavné komunistické strany" a který „dokázal, že Komunistická strana Československa, ani na okamžik neopouštějící marxistickou zásadu proletářského internacionalismu, je skutečnou stranou národní ... stranou, která naplňuje všechny nejlepší tužby našeho lidu z minulosti i přítomnosti". Tato slova byla podepřena citátem prezidenta Klementa Gottwalda. „Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit. Avšak jde o to orientovat se na ta dějinná období, kdy náš národ šel vpřed, orientovat se na pokrokové, osvobozenecké tradice našeho národa a kultury."[34] Jaké pokrokové tradice to byly, redaktor vzápětí vysvětlil. „Náš lid zůstal nenarušen zrádnou ideologií reakčních falšovatelů našich dějin, jeho programem ani na chvíli nepřestal být Tábor. Dnes docházejí nejplnějšího, nejbohatšího rozvití jeho nejlepší, jeho nejpokrokovější ideje z minulosti, onen neoddělitelný rys lidovosti a demokratismu, který byl u nás od doby husitské naplněn sociálním a revolučním obsahem, ona idea slovanství naplněná vždy národněosvobozeneckým usilováním ujařmených slovanských národů..."[35]

Blíže se k pokrokovosti českých národních tradic vyjádřil Václav Kopecký na devátém sjezdu KSČ. „...nic nám nebrání, abychom uznali historický pokrok, i když se halil do náboženského hávu křesťanství, kacířství, protestantismu apod., tak stejně pozitivně hodnotíme práci pokrokových činitelů minulosti, dílo K. H. Borovského, Františka Palackého, T. G. Masaryka, byť i jejich činnost spadala do rámce měšťácké

33 Viz NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté dědici velikých tradic českého národa.*

34 *Rudé právo*, (13.4.1949), s. 1, red. Toto „vlastenectví", které má být v ostrém protikladu k „nacionalismu", se zde odvolává na teorii internacionalismu Andreje A. Ždanova, který „praví ve své klasické formulaci rozdílu mezi proletářským internacionalismem a buržoazním kosmopolitismem: Nelze být mezinárodním, nejsem-li opravdovým vlastencem. Jestliže základem internacionalismu je úcta k jiným národům, pak nemůže být internacionalistou ten, kdo nectí a nemiluje vlastního národa." (*Tamtéž.*)

35 *Tamtéž.* Navázání na nejlepší pokrokové tradice nemělo přitom mít nic společného se „zpuchřelým buržoazním tradicionalismem" oněch „kolovrátkářů buržoazního nacionalismu".

éry. Pokrokové dílo minulosti představuje tradici, na niž navazujeme jsouce si vědomi toho, že ovšem pokrokové ideje minulých epoch vývojem zastaraly a že vyznávati je v jejich původní podobě dnes by bylo zaostalostí. Pro posuzování pokrokovosti, i pokrokovosti tradice, bylo kritérium nové historicky již dáno." Tímto kritériem byla samozřejmě bolševická říjnová revoluce, a proto jen to, co do budoucna prospívalo „uskutečnění socialismu jako vyššího společenského řádu", mohlo být označeno za pokrokové.[36] Kopecký se dále v řeči zmínil, které konkrétní tradice komunisté ctili: „...náš národ měl ve své historické minulosti slavnou revoluční epochu husitského hnutí a táboritského komunismu ... v celých dalších dějinách národa převažovala a vítězila revoluční ideová koncepce nad reakční." A dále v duchu historismu zhodnotil českou národní kulturu, jejíž cenu určuje prý právě její historicita, ovšem také slovanskost a antigermánství. „A náš národ má nejen velikou revoluční historii, ale má i svoji starobylou velikou kulturu, starší kulturu než jsou kultury většiny západních evropských zemí, nemluvíc o Americe, která nebyla ještě objevena, když my jsme již měli Karlovu univerzitu. My se dnes například vracíme s hrdostí k tomu, že u nás, a to na Slovensku a Moravě, podobně jako v bratrském Rusku a bratrském Bulharsku, šířili velikou východní slovanskou kulturu křesťanští věrozvěsti Cyril a Metoděj v IX. století, v době, kdy na západě křesťanství ještě vězelo v temnotě germánského barbarství. S největší hrdostí my nyní budeme vyzdvihovati velikány našich dějin i světových dějin, Mistra Jana Husa, Jana Žižku z Trocnova. Teprve nyní ukážeme, jak jsme hrdí na našeho pedagoga světového jména Jana Amose Komenského, jak jsme hrdí na České bratry, jak jsme hrdí na veliké vzdělance našeho obrozeneckého období, Dobrovského, Jungmanna, Šafaříka, Štúra, Kollára a Palackého, jak jsme hrdí na naši velikou literaturu 19. století, spjatou s duchem veliké literatury ruské a velikých literatur druhých slovanských národů, s duchem Puškina, Tarase Ševčenka, Adama Mickiewicze, stejně jako s duchem Sándora Petöfiho a Heinricha Heineho. A pak jak jsme hrdí na naši velkou národní hudbu, na Bedřicha Smetanu, Antonína Dvořáka, a na naše mistry výtvarného umění, Josefa Mánesa, Mikuláše Alše, J. V. Myslbeka."[37]

Nejenže se tato koncepce národních dějin odráží v ostatních článcích věnujících se jednotlivým dílčím námětům z českých dějin, ale Kopeckého referát je vlastně vymezuje i obsahově. Jak dále uvidíme, většina z nich se zabývala právě těmi tématy, která vyjmenoval. Nejdůležitější přitom je, že únorové události roku 1948 jsou chápány a prezentovány jako přímé navázání na sociální a národní tradice husitských bojů.[38] Husitská epocha byla prezentována jako klíčové období, ve kterém mají počátek české pokrokové revoluční a sociální tradice. Vše, co na ně v dějinách navazovalo, respektive co tak bylo interpretováno, bylo zároveň pokrokové.

V polském a německém listu nenajdeme takto jasně a jednoznačně formulovanou představu o dějinách. Ani *Trybuna Ludu*, ani *Neues Deutschland* neměly „své husitství", které by figurovalo jako stěžejní dějinné období a jehož tradice by poznamenaly

36 *Tamtéž*, (29.5.1949), s. 2, záznam projevu V. Kopeckého.
37 *Tamtéž*.
38 *Tamtéž*, (16.5.1948), s. 3, red.

celé další národní dějiny. Tomu se nelze divit v případě východního Německa, které jak na státoprávní, tak i na kulturní rovině deklarovalo rozchod s větší částí dosavadních národních dějin. Naléhavou potřebu revize historie cítili však i polští komunisté. Nejdříve bylo nutné očistit dějinný obraz od „lží buržoazní, nacionalistické historiografie". Vztah k tradici, přiznával Jan A. Szczepański, je jedním „ze základních elementů života národa a trvalosti jeho bytí". Jedním dechem dodal, že národ vstupující do socialismu „má právo si vybrat ty proudy, ty tradice, které chápe jako pokrokové".[39]

Nejcitlivějším tématem byly polsko-ruské vztahy. Kritizována byla obzvláště interpretace „buržoazní" historiografie, která když pojednávala o 19. století, stavěla do protikladu „polský národ jako celek proti ruskému národu jako celku". Při takto „všeobecném postavení obou národů proti sobě", psal přední komunistický publicista Roman Werfel, „bylo možné obtěžkat ruský národ všemi zločiny carismu a pod clonou hrdinství polských bojovníků za svobodu v celkovém obrazu Polska zastřít apoteózu zpátečnické, antilidové a antinárodní politiky převážné většiny tehdejších polských vlastnických tříd".[40] Dále připomněl, že vedle cara, feudálů, velkostatkářů a reprezentantů politiky záboru a útisku Polska „se od 30. let 19. století utváří a vzmáhá v ruském národě, v pokrokových vrstvách tohoto národa, pokrokový směr, vnitropoliticky revoluční, jenž ve vztahu k Polsku plně uznává národněosvobozenecké tužby jeho národa". Werfel pak rozvedl schéma příznačné pro většinu článků v *Trybuně Ludu*, které se týkaly polsko-ruských vztahů. V něm vedle sebe stojí na jedné straně pokrokové síly – ruští demokraté a revolucionáři a polský národněosvobozenecký odboj – a na straně druhé reakce v čele s carem, panstvo a velkostatkáři obou národů. Sám Werfel si však o kus dále v charakteristice národněosvobozeneckého boje poněkud protiřečil, když vysvětloval neúspěchy polských povstání 19. století. „Nebylo totiž možné tehdy bojovat o nezávislost a neobracet se přitom na rolnické masy, nemobilizovat je k boji. Nebylo však zároveň možné obracet se na rolnictvo, aniž by se rezignovalo na požadavek obrany zájmů šlechty... Obrana šlechty zúžila bázi společného hnutí za osvobození, obrana panování polských magnátů na východě zbavila toto hnutí nejdůležitějších spojenců."[41]

Neues Deutschland se snažilo nalézt vhodné, „demokraticko-humanistické" tradice v německé historii, které by mohly být základem identity nového socialistického státu. „Náš lid má, stejně jako jiné národy, osobnosti minulosti, na které je právem hrdý. Ale nejsou to ty, které nám byly často předkládány," psal M. Kreuziger. Zabýval se otázkou, jakou podobu by měly mít nové učebnice dějepisu na základních školách, a přitom do jisté míry vytyčil tematické rozmezí, v němž se další statě o historii pohybovaly. „...zmizí bitvy, knížata a vyšňoření hrdinové a vyniknou opravdové hybné síly dějin. (...) Bojovníci za svobodu a pokrok ze selských válek, revoluce 1848 a 1918, to jsou ti, kteří přes pronásledování a smrt heroicky pokračovali v bojích dělnictva, a jejich vůdcové, Marxem, Engelsem a Bebelem počínaje až po R. Luxem-

39 *Trybuna Ludu*, (27.12.1949), s. 4, J. A. Szczepański.
40 *Tamtéž*, (16.4.1950), s. 3, Roman Werfel.
41 *Tamtéž*.

burgovou a E. Thälmanna..." Mládež by se měla podle autora s opravdovou hrdostí hlásit k odkazu velikánů německého písemnictví, vědy, kultury, jako byli Herder, Lessing, Schiller, Goethe, Heine, Bach, Beethoven, samozřejmě Marx a Engels, ale také Max Planck.[42]

Vzorové osobnosti

Nejčastěji jsou ve všech třech periodikách zastoupeny články vztahující se k národním dějinám.[43] V centru pozornosti jsou přitom historické postavy, které měly být zosobněním pokrokových tradic, jak je chápali komunisté, tedy tradic sociálně reformátorských, revolučních anebo národně probuzeneckých. Ve všech případech se objevily vždy dvě historické postavy národních dějin, na něž se v daných letech soustředila mimořádná pozornost a jejichž odkaz a hodnocení komunistické deníky systematicky probíraly.

V polském případě byli těmito vzory Adam Mickiewicz a Fryderik Chopin. Oba vynikající umělci byli představováni jako symboly opravdové lásky k národu a k polskému lidu. Velikost jejich umění měla pramenit z odmítnutí „zkostnatělé tradice" a „pachtění se za cizími vzory".[44] Oba měli i poté, když po porážce listopadového povstání v roce 1830 emigrovali, ztělesňovat nejlepší národní i revoluční tradice. Mickiewicz byl navíc pro své přátelství s Alexandrem Sergejevičem Puškinem uváděn jako vzor a zakladatel spolupráce pokrokových sil obou národů. Zároveň se na jejich přátelství a Mickiewiczově pozitivním vztahu k děkabristům – podle J. A. Szczepańského – „odráží spojitost a závislost osvobození Polska na vítězství revoluce v Rusku".[45]

V *Rudém právu* byla největší pozornost věnována Aloisu Jiráskovi a Bedřichu Smetanovi. Také jejich velikost pramenila z „vřelého vlastenectví a lásky k národu".[46] To měl Smetana potvrdit už jako student, když se účastnil boje na pražských barikádách v roce 1848, a později mimo jiné v páté části *Mé vlasti*, kde měl vyjádřit „ideje nejen

---

42 *Neues Deutschland*, (4.1.1950), s. 4, M. Kreuziger.

43 Za články s historickou tematikou považuji ty, které nepřesahují rok 1918. Velká část aktivních účastníků politického a veřejného života na konci 40. let zažila dvacetiletí před druhou světovou válkou v dospělém věku. Řada problémů, diskusí, střetů a představ navazovala na meziválečné období, i když celkově došlo k politickému i kulturnímu rozchodu s dobou před druhou světovou válkou. Meziválečné období je tedy z perspektivy konce 40. a začátku 50. let nutno vnímat na rozmezí dějin a současnosti. Není třeba zdůrazňovat, že za hlavní pokrokovou sílu meziválečných republik považovali komunisté sami sebe. Pro účely tematického srovnání jsem články s náměty z historie rozdělil do tří kategorií: na ty, které se zabývají národními dějinami; ty, jež explicitně sledují revoluční tradice v národních dějinách; a konečně ty, které se věnují dějinám či historickým postavám ostatních evropských národů.

44 *Trybuna Ludu*, (27.12.1949), s. 4, J. A. Szczepański.

45 *Tamtéž*, (29.1.1950), s. 4, J. A. Szczepański.

46 *Rudé právo*, (12.5.1949), s. 5, Karel Vaněk. V roce 1949 probíhaly „jiráskovská" a „smetanovská" akce, v jejichž rámci bylo propagováno dílo obou umělců (mj. byla také připravena edice Jiráskova souborného díla) a konala se řada osvětových akcí.

umělecké, ale i politické ... jakou cestou jít... Je to cesta husitských bojovníků, předznamenaná revoluční písní."[47] Jirásek zase jako „největší a dosud nepřekonaný spisovatel" měl být pramenem „hlubokého životního optimismu, jímž byl náš lid v dobách nejtěžších nezlomný, neboť víra ve velkou myšlenku neustálého pokroku je mocnou pružinou života".[48] Podle Nejedlého bylo obzvláště důležité, že hrdiny Jiráskových románů nejsou „lidé jedineční, prazvláštní, ale vždy opravdový lid, masa, veliké množství. Nikdy pak dále to nejsou lidé mocní, vládnoucí, ale vždy lidé utlačení, potřební, zápasící..."[49] Jirásek byl nejenom vzorem jako osobnost, jeho romány byly zpravidla zároveň korektivem a univerzální příručkou k výkladu národních dějin. Autoři článků týkajících se husitství či „doby temna" se zpravidla odvolávali na jeho dílo.[50]

V ústřední tiskovině německých komunistů byl hlavní důraz kladen na odkaz Johanna Wolfganga Goetha a Johanna Sebastiana Bacha. Goetha bylo těžko zobrazit jako symbol národních, či snad dokonce revolučních tradic. Nicméně komunisté byli odhodláni „vrátit lidu pravého Goetha" a odkrýt na něm ty „nejcennější" stránky. Mezi ně počítali jeho „pravý humanismus" a „neúprosnou snahu o zdokonalení lidství a osvobození tohoto lidství od nouze, útlaku, hlouposti a omezenosti", to jest vše, co „buržoazní literární věda zakryla pod nánosem své abstraktní *Geistesgeschichte*".[51] Potřeba přehodnocení byla pociťována i v Bachově případě, tak aby se svou tvorbou vyvěrající z víry „v lidskost a budoucnost" stal součástí „boje za svobodu, jednotu a mír". Bach měl ve svém díle dojít k novému uměleckému stylu, jenž neměl nic společného s církevními účely ani církevní praxí, tím, že přesáhl církevní rámec a „naplnil již zastaralé církevní formy a obsahy novou humanitou".[52] „Nový, pravý Bach" se měl stát součástí komunistického boje za „svobodu, jednotu a mír ... proti imperialistickému barbarství a kosmopolitismu s jeho boogie-woogie, zpátečnickým tiskem a jeho troskami umění," které útočily na „lidovědemokratickou" kulturu.[53]

Další témata národních dějin

Vedle těchto velikánů byly ve sledovaných denících příležitostně připomínány i další osobnosti národních dějin, k jejichž odkazu se komunisté hlásili. V českém případě

47 *Tamtéž*; také (3.4.1949), s. 4, Karel Vaněk.
48 *Tamtéž*, (21.11.1948), s. 4, Josef Štefánek; podobně (14.11.1948), s. 4, Josef Rybák.
49 *Tamtéž*, (19.6.1949), s. 3, Zdeněk Nejedlý. Tato povšechná charakteristika spisovatelova díla zaráží o to více, že dotyčná slova napsal Nejedlý v úvaze nad vydáním *Starých pověstí českých*, věnovaných výhradně jedinečným historickým postavám národních dějin, zpravidla příslušníkům vládnoucí elity.
50 Např. *tamtéž*, (6.1.1949), s. 2, Jan Drda; (3.7.1949), s. 1, red.
51 *Neues Deutschland*, (28.8.1949), s. 1, manifest ÚV SED ke goethovským slavnostem; (20.7.1949), s. 3, Heinrich Becker.
52 *Tamtéž*, (28.7.1950), s. 3, red.; (1.3.1950), s. 3, slf.; (20.7.1950), s. 4, Wilhelm Pieck.
53 *Tamtéž*, (28.7.1950), s. 3, red.

národní buditelé a spisovatelé 19. století Dobrovský, Palacký, Rieger, Čelakovský, Klicpera, Čech, Frič, Neruda, Němcová, Světlá, Hálek, Arbes, Třebízský.[54] Václav Kopecký u Palackého a Riegra pozitivně hodnotil, jak se snažili zachovat celistvost českých zemí s odkazem na historická práva, „odpírajíce ve státním smyslu nároky německých kolonistů na ovládání odvěkého českého území". To, zač se tito muži „bili při použití historických práv, jsme teprve my díky Sovětskému svazu uskutečnili – národní stát Čechů a Slováků ... národní stát Čechů v takové podobě, v jaké kdysi existoval před příchodem Němců".[55]

U Otokara Březiny si *Rudé právo* cenilo jeho lyriky, i když jeho veršem „neproudila nikdy živá krev spájející se s lidem, s jeho nejživějšími konkrétními potřebami a cíli".[56] Připomenut byl i básník Pavol Országh-Hviezdoslav jako jeden z mála reprezentantů slovenské kultury. V pozitivním duchu psal list o Mikuláši Alšovi a celé realistické tradici malířství minulého století. Opomenuto nezůstalo výročí založení zdroje „stále obnovovaného, tryskajícího, zpívajícího národního života" – Národního divadla.[57] V roce 1948 byla samozřejmě bohatě komentována výročí založení Karlovy univerzity a vzniku Československé republiky. V souvislosti s posledně jmenovanou událostí vyzdvihovali redaktoři *Rudého práva* význam Tříkrálové deklarace: „Český lid se tehdy poprvé jednoznačně přihlásil k myšlenkám VŘSR, které pro naši svobodu měly dalekosáhlý význam." Deklarace měla být důkazem, že bez říjnové revoluce v Rusku by nebylo československého 28. října.[58] Čtrnáctý říjen 1918, kdy došlo ke generální stávce a vyhlášení samostatnosti Československa Socialistickou radou, byl *Rudým právem* prezentován jako předzvěst února 1948.[59]

Trybuna Ludu vedle Mickiewicze a Chopina v příznivém světle hodnotila osvícence Stanisława Staszice, Stanisława Konarského, ale především Hugo Kołłątaje, „otce polské radikální demokracie a přítele lidu", který prostřednictvím svého spolku Kovárna propagoval myšlenky a ideály Francouzské revoluce.[60] Jako ve své době pokroková byla hodnocena také květnová ústava z roku 1791. „Dělnická třída ctí tradice tohoto období, ne však sám obsah Konstituce... Ctíme je, neboť otevřely historický boj dvou tříd, boj lidu proti magnátům a zpátečníkům."[61] Velmi kladně byli několikrát připomenuti revoluční demokrat Piotr Ściegieny, literáti Julius Słowacki, Stanisław Żeromski, ale též Bolesław Prus a Stanisław Moniuszko či klasik polského divadelnictví Wojciech Bogusławski. Jako významný zjev polských národních dějin byl vzpomenut i Mikuláš Koperník a 16. století chápali redaktoři listu jako

---

54 Podrobněji k jednotlivým postavám a jejich hodnocení i s odkazy na jednotlivé články viz KOPEČEK, Michal: *Historický argument jako součást legitimizace komunistických režimů v Československu, Polsku a SOZ/NDR v letech 1948–1950*. Dipl. práce, Praha, FF UK 1998.

55 *Rudé právo*, (12.10.1949), s. 2, Václav Kopecký.

56 *Tamtéž*, (25.3.1949), s. 3, red.

57 *Tamtéž*, (15.4.1948), s. 5, Miloslav Novotný.

58 *Tamtéž*, (6.1.1948), s. 2, red.; (6.1.1949), s. 2, red.; (13.1.1948), s. 3, záznam projevu Zdeňka Nejedlého.

59 *Tamtéž*, (10.10.1948), s. 5, red.; dále (14.10.1948), s. 1, 2; od 20. do 30.10.1948, zejm. (28.10.1948), s. 5, red.; (28.10.1949).

60 *Trybuna Ludu*, (3.4.1950), s. 6, J. A. Szczepański.

61 *Tamtéž*, (4.5.1949), s. 3, red.

„období největšího rozkvětu polského státu, období rozkvětu vědy a osvěty, pestrého kulturního života".[62]

Neues Deutschland si vedle Goetha připomínalo další významné osvícenské myslitele Alexandra von Humboldta a Gottfrieda Wilhelma Leibnize, jakož i založení Německé akademie věd pod názvem Kurfiřtská braniborská společnost věd, v jejímž čele tehdy Leibniz stál. Dalšími vzpomenutými osobnostmi německých dějin byli romantikové Heinrich Heine a Ludwig van Beethoven a také propagátor darwinismu Ernst Haeckel. Jako realisté a velcí umělci své doby byli prezentováni němečtí malíři 16. století Dürer, Cranach, Holbein, Grünewald.

S národními tradicemi byly úzce spjaty tradice revoluční. Vždy byly chápány pozitivně, neboť údajně naplňovaly „historické zákonitosti", rušily starý řád ve jménu nového, starou „společenskou formaci" nahrazovaly novou. V duchu historickomaterialistického výkladu dějin tak němečtí komunisté pokládali za své předchůdce sedláky z let německých selských válek, potažmo i Martina Luthera a Thomase Münzera. Jak už bylo řečeno, čeští komunisté se systematicky hlásili k tradici husitské, a to především k její táborské větvi. Jako největší osobnost zde byli přirozeně vyzdviženi Jan Hus a Jan Žižka. Pokračovateli husitů v boji za osvobození rolnictva měli být později účastníci selských rebelií z roku 1571, dvacátých let 17. století a z let 1775 a 1780 a také Jan Sladký Kozina a Juraj Jánošík. Vyústěním všech revolučních a národně pokrokových tradic v 19. století byl podle německých i československých komunistů revoluční rok 1848. Polští komunisté se zase hlásili k odkazu regionálních lidových povstání z roku 1651 v Podhalí, 1846 v Chocholově a samozřejmě k boji proti carskému Rusku na konci 18. století, ke Kościuszkovi, a především Kollątajovi a jeho Kovárně, k listopadovému povstání z roku 1830, i když se značnými výhradami k jeho šlechtickému vedení a se zdůrazněním pozitivní role lidového a radikálního elementu, který ztělesňoval Tadeusz Krępowiecki; jako výrazně kladná postava mezi povstaleckými generály byl hodnocen Józef Bem.

V souvislosti s revolučními tradicemi je namístě zmínit i tradice mezinárodního dělnického hnutí a domácí socialistické tradice.[63] V prvních květnových dnech byla přirozeně připomínána tradice Svátku práce. V *Trybuně Ludu* i *Rudém právu* byla hojně glosována výročí Pařížské komuny a „revolučního roku 1905" v Rusku a na polském území. Obzvláště vyzdvihován byl revolucionář Julian Marchlewski a jeho spolubojovníci Marcin Kasprzak, Stefan Okrzei, Ludwig Waryński. Východoněmecký list pak vzpomínal bohaté německé socialistické tradice, z osobností zejména Augusta Bebela, Wilhelma Liebknechta, Karla Liebknechta a Rosu Luxemburgovou, a také druhou internacionálu a Juliana Marchlewského jako důkaz jednoty německého a polského dělnického hnutí. Kritičtěji byl zmiňován Ferdinand Lassalle. V *Rudém právu* Vojtěch Dolejší připomněl dělnické stávky v letech 1890, 1894, 1905.

---

62 *Tamtéž*, (8.8.1949), s. 1, red.

63 Nezabývám se poukazy na Marxe, Engelse, Lenina a říjnovou revoluci. Zde se jedná samozřejmě o trvalou a převažující součást historického dědictví, k němuž se komunisté hlásili. Vzhledem ke klíčové roli marxismu-leninismu v procesu legitimizace (viz. kap. 1) však jejich význam daleko přesahuje rovinu pouhého historického odkazu.

Na pozadí „pokrokových" událostí, dějinných procesů a ve srovnání s osvícenými historickými osobnostmi se samozřejmě objevila i druhá strana mince – negativní stránky a protagonisté dějin. Vedle „přežitých" společenských skupin v duchu tradičního marxistického schématu se v *Trybuně Ludu* a *Rudém právu* v tomto smyslu pravidelně objevovala dvě témata: jednak negativní obraz církve jako trvale reakcionářské duchovní instituce a Vatikánu či papežství jako ztělesnění reakce politické; jednak odvěká „germánská agrese", způsobená prý třídními zájmy šlechty či „imperialistů".

Rudé právo zobrazovalo Němce jako nepřátele a odpůrce husitských ideálů, jako ztělesnění patriciátu, který spolu se šlechtou vnášel rozkol do husitského hnutí. Proto se husitská Praha „Němců a ostatních nepřátel kalicha zbavila vypovězením a vybitím". Stejně tak v roce 1945 byli „Němci vypovězeni a jejich pomahači postaveni před soud lidu".[64] Germanizace českých zemí pak podle *Rudého práva* pokračovala po Bílé hoře až do 19. století, kdy se v roce 1848 „český lid postavil proti tmářství a germanizaci". Tento boj byl pak údajně dobojován v květnu 1945.[65]

V protikladu ke germánství je v polském a českém listu zdůrazňováno Slovanství (také počátečním velkým písmenem). Cyril a Metoděj jsou zmiňováni jako zakladatelé slovanské písemnosti a kultury, spjatí s bojem „slovanských národů proti germánské agresi",[66] bitva u Grünwaldu měla představovat vítězství Slovanstva nad „avanturisty z celé Evropy".[67] Stranou nezůstal Slovanský sjezd v roce 1848, Karlova univerzita byla nazvána první slovanskou univerzitou na světě a hrad Děvín památníkem na doby, kdy „Slované ještě žili ve slovanské pospolitosti".[68]

Velmi podstatnou součást souboru statí s historickou tematikou představovaly ve všech případech články věnované historickým osobnostem evropské kultury a vědy, které byly publikovány většinou u příležitosti výročí jejich narození či úmrtí. Kvantitativně ve všech sledovaných novinách převládaly ty příspěvky, jež se týkaly kultury ruské, mezi nimi pak příspěvky puškinovské. Vedle Puškina, kterému byla věnována skutečně neobvyklá pozornost, byli vzpomenuti Radiščev, Černyševskij, Bělinskij, Gercen, Gogol, Lermontov, Saltykov-Ščedrin, Lev N. Tolstoj, Čechov, Krylov, Glinka, Repin, Serov a další realisté, také ale vědci Lomonosov a Pavlov. V neposlední řadě ovšem mezi připomínanými osobnostmi figurovali carové Ivan Hrozný, Petr Veliký, generálové Kutuzov a Suvorov, a samozřejmě „revolucionáři" Stěnka Razin a Jemeljan Pugačov. Z osobností sousedních národů to pak byli Mickiewicz, Chopin, Smetana, Jirásek, Goethe a dále Sándor Petöfi, bulharský básník Christo Botev, řada francouzských literátů jako Balzac, Beaumarchaise, Maupassant, Molière, Stendhal, a také Shakespeare a Darwin.

---

64 *Rudé právo*, (15.5.1948), s. 3, Milan Weiner.
65 *Tamtéž*, (4.1.1948), s. 3, Jiří Mareš.
66 *Trybuna Ludu*, (25.5.1949), s. 6, red.
67 *Tamtéž*, (16.7.1949), s. 3, red.
68 *Rudé právo*, (3.7.1949), s. 7, Robert Vlach.

Shrnutí

Srovnáme-li jednotlivé deníky co do výskytu a četnosti jednotlivých témat, lze konstatovat, že zatímco *Rudé právo* a *Trybuna Ludu* se národní i evropskou historií co do intenzity zabývaly ve srovnatelné míře, v *Neues Deutschland* byla tato tematika zastoupena výrazně méně. V porovnání s českým a polským deníkem zmínil východoněmecký list během dvou let kromě Goetha a Bacha jen několik osobností z německých národních dějin. Odkazy na revoluční tradice do poloviny 19. století byly také velmi sporadické. Hojně se zde naproti tomu vyskytovaly články k německému dělnickému hnutí a socialistickému myšlení, samozřejmě především k jeho marxistické větvi. Pokud jde o poměr k jiným národům, akcentovalo *Neues Deutschland* vztah polsko-německý. Ruským dějinám a kultuře se věnovalo prakticky stejnou měrou jako dějinám národním. Velký počet příspěvků byl také z oblasti francouzské.

V *Rudém právu* se objevovalo poměrně hojně statí načrtávajících celkový pohled na dějiny a jejich interpretaci, v nichž komunisté figurují jako právoplatní dědici „pokrokových" tradic české historie. Z největší části se zde články s historickou tematikou věnovaly národním dějinám. Z nich pak dominovaly ty, které reflektovaly národní dějiny 19. století. Zcela specifickým a často probíraným tématem na stránkách českého komunistického deníku byla husitské revoluce, jeden ze sloupů komunisty tvořeného obrazu českých dějin. Jako významná součást revolučních tradic byla prezentována také národní hnutí 19. století, zejména pak revoluční rok 1848, a samozřejmě nechyběly statě věnované vzniku a vývoji socialistického hnutí. Pokud jde o evropské dějiny, zde na prvním místě figurovala ruská historie, pozornost však byla věnována i Polsku a „pokrokovým" tradicím Francie. Nápadný byl důraz na slovanství a slovanské prvky národních dějin.

Také v *Trybuně Ludu* se objevily pokusy o celkovou charakteristiku polských dějin, ovšem v menší míře než v *Rudém právu*. Národní historie, respektive některá její údobí a postavy, tvořily podstatnou součást historické tematiky. Revoluční tradice v období feudálním byly připomínány zřídkakdy, ruské tradice zde dokonce početně převažovaly nad domácími. Hojnější byly články o národních povstáních v 19. století a v rámci revolučních tradic zcela převažovaly příspěvky, které se vztahovaly k dělnickému hnutí. Osobitou stránkou v polském případě byl poměr k jiným národům, a to zejména vztahy polsko-ruské, jimiž se list intenzivně zabýval. Reflektovány byly také polsko-německé a polsko-litevské vztahy. Rozsah a prostor věnovaný v polském deníku osobnostem ruských dějin je v porovnání s *Rudým právem* i *Neues Deutschland* největší. Také zde bylo svébytným tématem slovanství a jeho tradice.

Zmiňované rozdíly mezi jednotlivými deníky nejsou přitom příliš překvapující. Zatímco západoněmecký stát se prohlásil za pokračovatele německých dějin se vší odpovědností, která z toho vyplývala, východoněmečtí komunisté německé dějiny jako celek odmítali a snažili se vypořádat se s nimi pomocí konstrukce „humanisticko-demokratického odkazu". Příznačné přitom je, že kritické články věnované německým dějinám v *Neues Deutschland* v podstatě chybějí. Přesto i zde byla patrná snaha komunistů naznačit jistou kontinuitu, byť jen s menší částí národních dějin. Polští komunisté se důrazem na „trvalost" a „tradici" rusko-polského přátelství

snažili prolomit tradiční polskou rusofobii, která jinak bránila chápat soudobé postavení Polska v rámci sovětského bloku a takzvané přátelství se Sovětským svazem jako kontinuitu v polských dějinách. Nic podobného nebránilo českým komunistům, aby prezentovali sami sebe jako vůdčí sílu logického vyústění českých národních dějin, které bylo mimo jiné údajně zpečetěno i konečným vyřešením „odvěkého problému", tedy existence silné a kulturně vyspělé německé menšiny.[69]

Ve všech třech případech zaznamenáváme snahu zdůraznit jisté prvky kontinuity projevující se – s rozdílnou intenzitou – v „pokrokových" tradicích národních dějin. Předkládaná studie se soustředí jen na reflexi historie v denním tisku, a má tak příliš omezenou perspektivu na to, aby v ní bylo možné vyvodit obecnější závěry. Zůstává otázkou, nakolik se naznačená kontinuita shodovala s celkovým pojetím dějin, které mělo odpovídat historickému materialismu. Ten učil, že při přechodu na vyšší společenskou formaci dojde nejdříve k sociální revoluci, a tedy změně „ekonomické základny", a poté i ke změně v oblasti „nadstavby", jinými slovy ke kulturní revoluci. Komunistické vlády se v poválečných „lidových demokraciích" snažily cílenými zestátňováním všech oblastí výroby, distribuce zboží, služeb atd. od základu přeměnit ekonomické poměry. V kulturní či symbolické oblasti se mělo postupovat se stejnou razancí. Jak jsme však viděli na případu historických odkazů, zároveň se snahou o nový, socialistický realismus v umění, o zapojení kultury do procesu „výstavby socialismu" a potažmo o formování lidského vědomí v intencích režimu se objevovaly i náznaky kontinuity, které měly dokládat zakotvenost komunistických režimů v daném národním prostředí. Zdá se tedy, že již v zakladatelském období komunistických režimů ve střední Evropě lze nalézt první známky rezignace na nereálné, dalekosáhlé plány kulturní revoluce a zrodu „nového člověka".

---

69 Zde jenom upozorňuji na zajímavou diskusi vedenou v československém disentu v polovině 80. let, která byla iniciována dokumentem Charty 77 č. 11 z roku 1984 o „právu na dějiny". Někteří z diskutujících zdůrazňovali zneužití protestantsko-husitské tradice českých dějin komunisty, které usnadnilo již prvorepublikové „potlačení" alternativní „katolicko-habsburské" tradice. Viz SCHULZE WESSEL, Martin: Střed leží směrem na západ: Střední Evropa v české diskusi. In: *Střední Evropa*, č. 13 (červenec 1989), s. 109–119 (samizdat).

Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici, II

Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů

Michal Reiman

Již po uzavření původního rukopisu tohoto článku[1] se na moskevském knižním trhu objevila obsáhlá monografie Jurie N. Žukova *Kremelská tajemství: Stalin, Molotov, Berija, Malenkov*, jakož i některé další publikace rozšiřující naše vědomosti o stalinském režimu po válce.[2] Důležitá je zejména monografie Žukova, neboť zkoumá vztahy a střety na sovětské politické špici. Opírá se o důkladnou znalost fondů někdejšího Ústředního výboru KSSS a narozdíl od většiny ruských prací si všímá okolního světa, zahraniční politiky a vlivu mezinárodní situace na vnitřní život Sovětského svazu. Značný prostor věnuje i roli ideologie v mocenském systému. Významné jsou přitom Žukovovy poznatky o vlivu ruského nacionálního myšlení vpředvečer a v průběhu druhé světové války, jakož i líčení poválečných zásahů sovětské politické špice do kulturní tvorby a do společenských věd (1946–1949). Naopak se bohužel méně orientuje v ekonomické a sociální politice. Autor souběžně sleduje složitá témata, která vyžadují samostatný výzkum. To mu znesnadňuje nadhled a vyvolává celkový dojem, jako by pouze tlumočil pestré náměty obsažené v materiálových předlohách. Trpí tím celá koncepce knihy, jejíž předmět se tak nedá přesně určit. Jako celek je Žukovova kniha nicméně bohatým zdrojem informací o nejnovějších ruských dějinách.

---

1 Viz článek otištěný pod stejným názvem v *Soudobých dějinách*, roč. 7, č. 4 (2000), s. 547–593.

2 ŽUKOV, Jurij N.: *Tajny Kremlja: Stalin, Molotov, Berija, Malenkov*. Moskva, Terra – Knižnyj klub 2000, 688 s.; ZALESSKIJ, Konstantin A.: *Imperija Stalina: Bijografičeskij enciklopedičeskij slovar*. Moskva, Veče 2000, 608 s.; ČUJEV, Felix I.: *Molotov: Poluděržavnyj vlastělin*. Moskva, Olma-Press 2000, 736 s. V první části článku byla vzpomenuta publikace *Lavrentij Berija: 1953. Dokumenty*. Ed. Alexander N. Jakovlev. Sest. V. Naumov, Ju. Sigačev. Moskva, MFD 1999.

Pozornost zasluhuje autorova metoda, neboť ovlivňuje průkaznost závěrů. Autor čerpá z archivu ÚV KSSS, jeho ústředního aparátu a řídicích orgánů. Chybí ovšem odkazy na Archiv prezidenta Ruské federace, který v době, kdy autor realizoval výzkum, vlastnil fond Josifa V. Stalina; scházejí i odkazy na důležitý archiv ministerstva zahraničí. Obsáhlé líčení různých aspektů zahraniční politiky kontrastuje tak s chudostí odkazového aparátu a nechává čtenáře tušit, že autor své prameny odhaluje pouze zčásti. Jde přitom o závažná zjištění: Žukov například tvrdí, že sovětský zájem o dohodu se Západem před zářím 1939 měl hlubší a trvalejší základnu, než se v literatuře obvykle soudí.[3] Také jeho tvrzení o záměrech sovětské politiky nejsou vždy v souladu s dosavadními poznatky. Pečlivou pozornost si zaslouží partie o poválečné době, které zrcadlí logiku sovětských zahraničněpolitických rozhodnutí. Nelze si nepovšimnout autorovy malé znalosti západní produkce, což vzbuzuje pochybnosti o úplnosti jeho závěrů.

Slabě doložené soudy jsou častým nešvarem Žukovovy práce. Výborně se sice vyzná v personálních poměrech na sovětské špici, avšak jeho způsob líčení postojů členů sovětského vedení, jejich vztahů a střetů, neumožňuje přesně rozeznat, co je autorova spekulace a co přesně zjištěná skutečnost.[4] Autor i zde neúplně reflektuje literaturu, což platí také o svědectvích zúčastněných osob (Chruščova, Mikojana, Molotova, Beriji a dalších). Plná nedoložených spekulací je závěrečná část knihy pojednávající o letech 1949–1953, která tak kazí dojem ze solidního díla.

Obrat z let 1938–1940

Koncepčně je na Žukovově práci důležité, že si jako výchozí bod zvolila zastavení „ježovštiny", hromadného teroru v druhé polovině třicátých let. Hospodářské a sociální změny, kolektivizace a industrializace vyvolaly přestavbu sovětského hospodářského a správního aparátu a značně změnily charakter vládní činnosti. K původním lidovým komisariátům (ministerstvům), shodným s ministerstvy tradičních vlád, přibyly nové a po různých reorganizacích se počet rezortů zdvojnásobil; vznikl tak silný blok hospodářských komisariátů, což výrazně ovlivnilo náplň vládních aktivit. Nová agenda si přitom vynutila decentralizaci správy, přenesení části kompetencí na nižší složky správní pyramidy a budování rezortních vertikál. Vytvořila se tak komplikovaná, vnitřně sešněrovaná soustava řízení a vzrostl tlak na zdokonalení byrokratického aparátu, na obsazování funkcí kvalifikovanými lidmi.[5]

Změny vládní soustavy nastolily nezbytně otázku postavení komunistické strany, role jejích orgánů a aparátu. Působení strany bylo po roce 1935 zcela potlačeno vlnou teroru, namířenou proti jejím členům a funkcionářům, proti politické a kulturní elitě

---

3 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 55–60, 69–72, 104–107, 131–143, 152–158.

4 Detailní analýzu personálních rozhodnutí na sovětské špici Jurij Žukov bohužel nedoprovodil stejně podrobným rozborem záznamů o návštěvách Stalinovy kremelské pracovny, které skýtají dosti přesný obraz o složení této špičky.

5 *Tamtéž*, s. 98.

jako celku; zasáhla celou zem, všechny stupně mocenské a společenské pyramidy a kulminovala v letech 1937 a 1938. Pozdější statistiky hovoří o milionu 350 tisících zatčených a o více než 680 tisících popravených v těchto letech. Počet obětí mezi komunisty se odhaduje na 120 tisíc osob, z nichž značná část byla popravena.[6] Stranické orgány byly ochromeny, jejich aktivity se vyčerpávaly součinností při eliminaci vlastních členů a hledáním náhrady za právě „vyčištěné" funkcionáře. V čele strany přitom stál nadále Stalin, vystupující jako její „generální tajemník". Stranické ústředí se smrsklo, vedle Stalina funkce tajemníků vykonávali nevýrazný a bez vlastní vůle jednající Andrej A. Andrejev[7] a Andrej A. Ždanov, který vedl stranickou organizaci v Leningradu. Stranický aparát měl tudíž jen malé předpoklady reálně ovlivňovat vládní a hospodářskou politiku, jeho vliv se zakládal převážně na masivním zasahování do personálních záležitostí, soustředěných v rukou Georgije M. Malenkova.[8] Mocenské těžiště systému se výrazně přesunulo směrem k vládě a vedení strany mohlo působit hlavně díky spolupráci Stalina s Vjačeslavem M. Molotovem.[9]

Stabilizace řídicích struktur a celé společenské situace v SSSR se stávala od poloviny třicátých let stále naléhavějším problémem, také s ohledem na mezinárodní situaci, poznamenanou vzrůstající agresivitou Hitlerova Německa. Sovětská politika usilovala proto o smluvní vztahy se západními státy, o soustavu „kolektivní bezpečnosti". Tyto snahy se promítly i do sovětské ideologie. Deklaraci o „vybudování základů socialismu" v SSSR Stalin využil k revizi řady stranických dogmat, mimo jiné i teze o nezbytnosti „diktatury proletariátu", a pro výše zmíněné výpůjčky z ruské nacionální ideologie.[10] Současně se tak vytvářely ideové základy pro vnitřní stabilizaci režimu.

Žukovova konstrukce silně trpí tím, že se autor vyhnul složité problematice teroru, jeho příčin a systémové funkce. O to více však vyniká, co uvádí o jeho ukončení. Východiskem ke změně se podle něho staly všeobecné volby koncem roku 1937, konané již podle nové, „stalinské" ústavy z roku předchozího. „Neoprávněný postih členů strany" se stal důležitým tématem na zasedání ÚV VKS(b) v lednu 1938, kde referoval Malenkov, který u vlivné části svých soudruhů narazil na „nepochopení". Strana i její vedení se údajně rozpoltily na pomyslná seskupení stoupenců a odpůrců teroru.[11] Když však NKVD v létě 1938 zatkla prominentního příslušníka čerstvě zformované stranické špice Vlasa Ja. Čubarje a některé členy vlády, uvědomili si prý

---

6 Viz *Naselenije Rossii v XX veke: Istoričeskije očerki*, sv. 1: *1900–1939*. Moskva, Rosspen 2000, s. 316. Údaje o členech VKS(b) vycházejí ze zprávy komise ÚV KSSS z února 1963 – viz „Massovyje repressii opravdany byť ně mogut": Vestnik. In: *Istočnik*, roč. 14, č. 1 (1995), s. 120.

7 Andrejev plnil úkoly „druhého" tajemníka. Od roku 1926 byl kandidátem, později členem politbyra VKS(b). Zemřel v roce 1971.

8 Georgij M. Malenkov řídil od roku 1934 oddělení pro vedoucí stranické orgány (ORPO).

9 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 63.

10 *Tamtéž*, s. 29–35, a zejména 89–97.

11 Stoupence teroru Žukov přesně neoznačuje, z jeho výkladu je ovšem zřejmé, že k nim řadí mnohé členy vedení. Jako odpůrce jmenuje Stalina a Molotova.

odpůrci represivních metod rozsah hrozby, jíž se stal nekontrolovatelný teror, a odhodlali se k rázným krokům.[12]

Tato dramatická verze událostí není ovšem zdaleka přesná. Vpředvečer monstrprocesu proti Bucharinovi a Rykovovi (březen 1938) mohli Stalin s Molotovem sotva počítat s výraznějším oslabením, tím méně zastavením teroru. Čubarj byl zatčen v souvislosti s represemi na Ukrajině, což nesvědčí o pouhém bezpečnostním přehmatu.[13] Za rozhodující podnět pro zastavení teroru je proto zřejmě třeba pokládat stupňující se napětí v Evropě, kde se schylovalo k Mnichovu, a výbušnou situaci na Dálném východě.[14] Pokračující teror za této situace ohrožoval bezpečnost státu. Dvacátého srpna 1938 se konala dlouhá „porada" Stalina a Molotova s lidovým komisařem vnitra Nikolajem I. Ježovem, během níž Ježov přistoupil na to, aby jeho náměstkem byl jmenován Lavrentij P. Berija, tehdy první tajemník VKS(b) na Zakavkazsku. Rozhodnutí padlo zřejmě improvizovaně – hledala se výrazná osobnost, která by nebyla spjata s moskevskou bezpečnostní kamarilou. To však byl pouze začátek; v listopadu 1938 Berija převzal namísto Ježova ministerstvo jako celek.[15] Změnu zajišťovala pečlivá „štábní" práce, kterou ze stranického ústředí řídil Malenkov. Počítala s rozsáhlou obměnou bezpečnostního aparátu a s důkladnou očistou všech mocensky relevantních rezortů – obrany, vojenského námořnictva, zbrojního průmyslu, zahraničí, stranické a státní kontroly. Personální změny podléhaly napříště schválení stranických instancí a nejmocnějším útvarem stranického aparátu se stala „kádrová správa" (ORPO) řízená Malenkovem.

---

12 *Tamtéž*, s. 61–65.

13 Příchod Chruščova na Ukrajinu v lednu 1938 byl signálem k vlně teroru, jež postihla na 110 tisíc osob; byla přitom eliminována i velká skupina vládních a stranických činitelů. Moskevské politbyro vyslovilo souhlas s postihem více než dvou tisíc příslušníků ukrajinské politické elity. („Massovyje repressii opravdany byť ně mogut", s. 126 n.) Zatčeni a popraveni byli tři příslušníci politbyra, známí z působení na Ukrajině – Pavel P. Postyšev, Stanislav V. Kosior a Vlas Ja. Čubarj. Záhy byl sesazen také „ukrajinský prezident" Grigorij I. Petrovskij. Ukrajinu v politbyru nadále zastupoval pouze Chruščov. Pokud jde o Čubarje, Molotov – podle Čujeva – uváděl, že se účastnil jeho výslechu na bezpečnosti před zatčením. Čubarj byl tehdy Molotovovým zástupcem ve vládě. (ČUJEV, Felix I.: *Molotov*, s. 486 n.)

14 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 60. Na Dálném východě došlo v červenci 1938 ke srážce mezi SSSR a Japonskem u jezera Chasan. V září 1938 sovětské vedení reagovalo na mnichovskou krizi částečnou mobilizací ozbrojených sil. Tehdy byla vytvořena nová hlavní vojenská rada a schváleny zásady a varianty strategických plánů pro Západ i Dálný východ. Charakteristická je skutečnost, že se s přezkoumáváním čistek a postihů v armádě začalo již v prvních měsících roku 1938. (LITERA, Bohuslav – WANNER, Jan: Přeměny Rudé armády a sovětské strategické plány 1931–1941: Dokumenty a materiály. In: *Slovanské historické studie*, roč. 26 (2000), s. 27 n. a 112–114.)

15 Berija byl opětovně nominován do funkce vedoucího tajemníka VKS(b) na Zakavkazsku, kterou měl obsadit 15.8.1938. Rozhodnutí o jeho odchodu do Moskvy si vynutilo urychlenou reorganizaci celé zakavkazské stranické špičky. Do funkce Berija nastoupil až 13. září. (ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 65 n.) a v listopadu 1938 podmínkou převzetí komisariátu vnitra učinil radikální „obměnu kádrů" a řádné předání agendy. Náčelníkem správy státní bezpečnosti se v prosinci 1938 stal Vsevolod N. Merkulov. Berija usiloval o kontrolu, nikoli však o bezprostřední řízení státní bezpečnosti. Zřejmě si byl od počátku vědom diskvalifikujícího rázu této funkce.

Základní organizační a personální opatření si vyžádala zhruba tři měsíce a byla završena usneseními vlády a ÚV VKS(b) ze 17. listopadu a 1. prosince 1938, která stanovila nové zásady pro činnost bezpečnosti: zakázala masový teror a represi podřídila právní proceduře, rozhodnutím soudů a prokurátorů a ustanovením procesního řádu. Zrušeny byly mimořádné trestní tribunály (takzvané trojky) a obnoven dozor prokurátorů nad vyšetřováním. K zatčení funkcionářů a členů strany bylo napříště zapotřebí souhlasu stranických orgánů, zatčení důstojníků podléhalo schválení lidového komisaře obrany, respektive vojenského námořnictva.

Zastavení masového teroru znamenalo výraznou změnu v životě Sovětského svazu. Statistiky mluví zřetelnou řečí – míra politicky motivované represe prudce poklesla a došlo k rozsáhlým rehabilitacím.[16] Ačkoli teror rozdmýchala sama stranická špice, promítaly se v něm také konjunkturální zájmy a „politická kultura" bezpečnostního aparátu a regionálních mocenských skupin. Lidé, kteří skoncovali s masovým terorem, především Malenkov a Berija, se vystavili – přes Stalinovu a Molotovovu podporu – značným osobním a politickým rizikům. Neměl by však vzniknout omyl, že zastavení masového teroru znamenalo konec mimosoudní justice a politických represí; jejich užití bylo sice značně omezeno a podřízeno kontrole vyšších stranických orgánů, které obnovily svůj monopol na rozhodování o politicky motivovaném postihu, prostor pro zvůli však zůstal zachován a opět se rozšířil, jakmile SSSR po roce 1939 expandoval do svého evropského předpolí a blížící se válka ospravedlnila mimořádná bezpečnostní opatření.

Nedokončená stabilizace

Od ukončení teroru se odvíjela stabilizace řídicích struktur. Vytvářel se i nový sociální a ideový profil horní společenské vrstvy, do níž byly přibrány špičky vědy a kultury. K represivním zásahům proti této vrstvě docházelo pouze sporadicky,[17] stranické vedení spíš systematicky budovalo soustavu jejích privilegií. Také samo politické vedení země se stabilizovalo. K jeho starším příslušníkům, kteří přežili teror, přibyli noví, zastupující střední generaci.[18] Nově se utvářela role strany

16 V literatuře se uvádí, že bylo propuštěno zhruba 220 tisíc osob z táborů a 100 tisíc osob z trestaneckých kolonií (ZALESSKIJ, K. A.: *Imperija Stalina*, s. 56). Dnešní statistiky dokumentují pokles počtu odsouzených z 554 tisíc v roce 1938 na zhruba 64 tisíc v roce 1939 a 72 tisíc v roce 1940. Ještě výraznější jsou údaje o počtech rozsudků smrti – z 353 tisíc (1937) a 328,5 tisíce (1938) poklesly na 2,5 tisíce (1939) a 1,6 tisíce (1940) – viz *Naselenije Rossii v XX veke*, sv. 1, s. 317. Statistiky trestů smrti nejsou však úplné potud, že nezahrnují například přes 20 tisíc polských důstojníků popravených v Katyni, Ostaškově aj.

17 Platí to o čistce v lidovém komisariátu zahraničí po odvolání Maxima M. Litvinova z funkce, o zásazích proti řadě kulturních a veřejných činitelů, které pokračovaly i po roce 1938, atd.

18 Střední generace přicházela do vedení od poloviny 30. let. Jejím nejstarším příslušníkem zde byl od roku 1935 Ždanov, k němuž ještě před ukončením teroru v roce 1938 přistoupil Chruščov. Následovali jako kandidáti politbyra v roce 1939 Berija, o dva roky později Voznesenskij, Malenkov a Ščerbakov. Ke stejné generaci patřil věkově i Mikojan, stal se však členem vedení už v polovině 20. let, a proto byl vnímán jako příslušník starší generace.

a jejího aparátu. Zatímco věcné otázky řízení státu a hospodářství zůstaly v kompetenci vlády a jejích orgánů, stranický aparát se soustředil na politickou agitaci a propagandu a na rozsáhlou personální agendu. V ústředním stranickém aparátu byla vytvořena dvě základní oddělení – správa agitace a propagandy a správa kádrů. Po rozpuštění Kominterny v roce 1943 k nim přibylo oddělení pro styk se zahraničními komunistickými stranami, samostatně fungovala i organizace vnitřního života komunistické strany. Podíl na vzniku této stranické struktury Žukov přisuzuje především Malenkovovi, nebyla ovšem ve svém záměru nikdy do důsledků realizována, neboť vrcholné rozhodování zůstalo v rukou stranických orgánů. V červenci 1948 se politbyro ÚV VKS(b) rozhodlo pro odvětvovou strukturu stranického aparátu, a ironií osudu se tak stalo právě ve chvíli, kdy se jeho vedení po tříleté přestávce ujal opět Malenkov.[19]

Zmiňoval jsem se již o slabinách Žukovovy metody, která redukuje pohyb na politické špici na poziční, mocenský zápas. Tento zápas není však zdaleka jediným faktorem, který utvářel mocenskou konstelaci sil. Výrazně se do ní promítaly věcné problémy hospodářské a sociální, jež v systému opřeném o státní monopol sehrávaly značně důležitou roli při řízení země. Řešení těchto problémů kladlo značné nároky na kvalifikaci a organizační schopnosti osob vstupujících do politiky. Ocitali se v ní tak v hojném počtu, a to i na špičkových místech, manažeři, kteří osobně neusilovali o politické vůdcovství. Při sledování pohybů uvnitř politického vedení nelze pominout ani ideální motivy a lidské city, pozitivní a negativní představy o normách společenského chování.

Ačkoli na Žukovově knize je sympatické, že Stalin v ní nefiguruje jako jediný aktér politiky, autor si málo všímá reálií, které podmiňovaly mocenskou váhu jednotlivých osobností. V poli poražených tak v jeho podání nejednou končí i Stalin. Předkládané důkazy jsou přitom vágní. Zkoumat mechanismus rozhodování za Stalina není přirozeně nikterak lehké. Stalin, případně různá seskupení stranických politiků, často rozhodoval „mimo protokol". Používal k tomu nejenom písemných pokynů, ale i ústních sdělení, ať už po telefonu nebo v bezprostředním styku. Byl-li Stalin mimo Moskvu, vypravovali se za ním, a to i na značné vzdálenosti, úředníci jeho kanceláře nebo členové užšího vedení. Názorové výměny, které provázely důležitá rozhodnutí, známe většinou pouze ve zlomcích. Suverenitu Stalinova rozhodování přitom dokládají četní pamětníci. Každá diskuse byla obtížná, pokud Stalin měl svůj pevný názor. Direktivní kompetence šéfa vlády není ostatně sama o sobě projevem „totalitarismu".

V sovětské politice Stalin zaujímal zcela mimořádné postavení. Nad ostatní příslušníky sovětské špičky ho vyvyšovala již jeho symbolická role v daném režimu, k tomu přistupoval vyvinutý cit pro moc, zkušenost, vůle a naprostá amorálnost ve volbě prostředků mocenského boje. Většina členů vedení se mu cítila zavázána za svůj vzestup a byla si dobře vědoma toho, že konflikt s ním je zhoubný. Stalinovo postavení nebylo tak po roce 1938 – s výjimkou počáteční fáze války, kdy ve své roli vůdce selhal – vážněji ohrožováno. Soustředil se přitom hlavně na preventivní

19 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 467.

ochranu vlastní pozice před potenciálními rivaly. Jeho výroky o nadcházejícím odchodu starší generace[20] stejně jako jeho občasné nabídky demise by neměly svádět k nepodloženým spekulacím, neboť podle názoru panujícího v té době byl šedesátník prostě již člověkem na odchodu. Na Stalinovy postoje měly také vliv jeho vlastní zdravotní problémy: trpěl vysokým krevním tlakem a po válce byl stižen záchvaty mozkové mrtvice. Trvalým zdrojem napětí v sovětské špičce byly přitom hlavně vztahy mezi Stalinem a Molotovem. Molotov disponoval důležitými předpoklady k politickému vůdcovství. Jako dlouholetý předseda vlády si vydobyl v zemi značnou autoritu, měl vůli a schopnost systematicky vládnout. To byl zřejmě důvod, proč Stalin, ač Molotova léta důvěrně znal, usiloval o jeho vytlačení z klíčových pozic a proč Molotov, jemuž nebyly cizí vůdcovské ambice, se úzkostlivě vyhýbal každému zdání neloajálnosti vůči Stalinovi.

Obsazení vládních rezortů, pozic ve svazových republikách a v důležitých regionech, obranných a bezpečnostních orgánů zvýhodňovalo po ukončení Ježovova teroru ty, kteří se vyznačovali dravostí. Byla to doba rychlých vzestupů, její aktéři si teprve uvědomovali vlastní možnosti a hledali své ochránce i spojence. Více ovšem přicházely ke slovu organizační schopnosti a odborné kompetence. S ohledem na hrozivě vzrůstající moc Hitlera dělali rychlou kariéru vojáci. Sovětsko-finská válka v letech 1939–1940 skončila sice nechvalným vítězstvím SSSR, odhalila však hloubku jeho vojenské nepřipravenosti. Jako šok působila zdrcující porážka Francie a Anglie v létě 1940, s níž sovětské vedení nepočítalo. Přišla v čase, kdy špatně zvládalo hospodářské problémy a také se potýkalo s potížemi v citlivých odvětvích zbrojního průmyslu, jimž scházel personál a jejichž organizační struktura se teprve dotvářela.

Zlom v SSSR se začal rýsovat teprve na jaře 1941. Byl vytvořen válečný kabinet, byro vlády, jehož členy se stali Molotov, Vozněsenskij, Mikojan, Bulganin, Berija, Kaganovič a Andrejev, kteří se podělili o řízení nejdůležitějších vládních činností. Přebudován byl Státní výbor obrany (GKO), v němž vedle vojenských ministrů a zástupce předsednictva vlády zasedli i dva tajemníci ÚV VKS(b) – Stalin a Ždanov. Než však tato reorganizace mohla přinést efekt, přišla další změna – řízení vlády se ujal přímo Stalin, který tak soustředil ve svých rukou nejvyšší státní i stranickou funkci. Tím se změnila dosavadní struktura moci a způsob zajišťování vládních činností. V Molotovově kompetenci zůstala zahraniční politika, zastupování Stalina ve vládě převzal Vozněsenskij, který postoupil do Státního výboru obrany. Role úřadujícího šéfa stranického ústředí přešla na Ždanova, zatímco pozice Malenkova citelně utrpěla, což nikterak neprospělo akceschopnosti nekonsolidovaného stranického aparátu. Vznikl „trojúhelník" Stalin–Vozněsenskij–Ždanov, který se zřejmě měl stát jádrem nového vedení. Molotovova pozice byla znatelně oslabena, navíc na něm ulpěla poskvrna kvůli uzavřeným dohodám s Ribbentropem. Molotov však zastupoval ve vedení jeho akční komponentu, a tak se stalo, že jeho projev k lidu při vypuknutí války smazal tento stín.

---

20 *Tamtéž*, s. 166 n.

Poválečná doba v pojetí Žukova: Stalin, Molotov, Malenkov, Berija

Věnoval jsem větší pozornost předválečné době, neboť je nezbytná pro pochopení pozdějšího vývoje. Mimořádný význam po vypuknutí války mělo již vzpomenuté založení Státního výboru obrany, které iniciovala trojice Molotov–Berija–Malenkov. Vyplnilo totiž mocenské vakuum, vytvořené selháním trojúhelníku Stalin–Voznesenskij–Ždanov.[21] Ač se Stalin z hluboké deprese vyvolané německým vpádem záhy vzpamatoval, v mocenské soustavě zůstala trhlina.

Žukovovo líčení let 1941–1948 je bohaté na materiály, které zasluhují další vyhodnocení;[22] sporná je však, jak jsem se o tom zmínil, závěrečná část jeho knihy. Trpí přemírou odvážných konstrukcí a zvýrazňuje „bílá místa" v současné ruské literatuře o tomto tématu. Malenkov se tak údajně stal ústřední postavou sovětského vedení a usiloval o umírněný politický kurz. Stalin sice na podzim 1949 obnovil svůj vliv, když těžil z vítězství komunistů v Číně a ze stabilizace situace v Německu (vznik SRN a NDR), avšak v kritickém stadiu korejské války na podzim 1951 opět onemocněl a po dlouhodobé absenci byl nucen v únoru 1951 postoupit svou moc triumvirátu Malenkova, Bulganina a Beriji. Od této chvíle Stalin prý vládl jen nominálně, „triumvirové" získali právo podepisovat vládní rozhodnutí jeho jménem.[23]

Zmínil jsem se právě o tom, že Žukov těží z „bílých míst" v poválečných sovětských dějinách a přizpůsobuje se předsudkům novější ruské literatury. Stalin nebyl člověkem, kterému by Malenkov mohl cokoli vnucovat. Jeho vliv v zemi byl po válce zcela mimořádný, kontroloval bezpečnost a ozbrojené složky. Zveřejněná dokumentace přitom dokládá, že se až do poloviny února 1953 účastnil politického rozhodování a vedl zahraničněpolitická jednání.[24] Vliv Malenkova nelze přeceňovat. Jako politik nebyl nikterak oblíben, jeho moc byla odvozena z moci Stalinovy jakožto jeho zástupce. Není proto vůbec náhodné, že své postavení „prvního mezi rovnými" Malenkov ztratil již několik týdnů po Berijově zatčení.

Chtěl bych se však vrátit do roku 1948. Stalin se tehdy po úmrtí Ždanova vypravil z Moskvy na Krym, kde vedl různá jednání, mimo jiné také s Klementem Gottwaldem.[25] Na Kavkaze se tak zřejmě objevil koncem září a zůstal zde do konce listopadu; začátkem prosince byl již opět v Moskvě.[26] Jeho pobyt na Kavkaze nebyl pouze dobou odpočinku, navštívili ho zde Molotov a Mikojan, ale také další příslušníci sovětského vedení. V popředí konzultací však sotva byly personální otázky, i když se jim v literatuře přisuzuje velká váha; zřejmě se objevily pouze jako okrajové téma rozhovorů.[27] Počátkem listopadu byl zvolen prezidentem USA na další čtyřleté

---

21 *Tamtéž*, s. 198 n.

22 Jedná se především o pasáže pojednávající o Stalinově zahraniční politice.

23 *Tamtéž*, s. 544–550.

24 Posetitěli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 1 (1997), s. 30–38.

25 Viz KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, Mladá fronta 1992, s. 25–29. Gottwald odjel do SSSR 13.9.1948 a zdržel se tam do konce měsíce.

26 Posetitěli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 5–6 (1996), s. 43.

27 Ačkoli Stalinovi šlo o úplné nebo částečné vyřazení tří významných členů politbyra (Molotova, Mikojana a Voznesenského) a tajemníka ÚV Kuzněcova, změny byly zřejmě projednány od-

období Harry Truman. Neúspěch berlínské blokády byl tehdy už zřejmý a nebylo pochyb ani o nadcházejícím založení západoněmeckého státu. To předurčovalo vývoj sovětsko-amerických vztahů. Situaci uvnitř sovětského bloku ovlivňovala přitom roztržka s Jugoslávií a bylo třeba se definitivně rozhodnout, jaký politický kurz nastolit v zemích „lidové demokracie".[28] Příjezd Molotova a Mikojana na Kavkaz měl tedy své vážné důvody.

Stalin nadále churavěl,[29] a proto usiloval o „zjednodušení" poměrů. Situace ve vedení se po odchodu Ždanova značně změnila, jediným vážným kandidátem na úřad výkonného tajemníka ústředního výboru se stal Malenkov. Osamocený Voznesenskij nemohl kvůli svým trvale konfliktním vztahům s Malenkovem a Berijou úspěšně řídit vládu. Stalin nechtěl připustit, aby jeho místo zaujal Molotov, neboť by to bylo na překážku jeho úsilí o plnou kontrolu nad řízením země.[30] Z toho vycházelo i „pozitivní" řešení, které Stalin zvolil a realizoval po svém návratu do Moskvy v únoru až březnu 1949. Molotov sice zůstal členem vedení, bylo mu však odňato ministerstvo zahraničí a svěřen rezort kovoprůmyslu a geologie. Teprve později, když byl jeho vliv značně oslaben, mohl opět, stejně jako Mikojan, zasahovat do zahraniční politiky. Kuzněcov a Voznesenskij měli být zřejmě přemístěni do nově zřízených byr ÚV VKS(b) pro Zakavkazsko, Dálný východ a Střední Asii.[31] „Leningradský případ" se dostal do zorného pole Stalina teprve později, přičemž čerpal z denunciace, kterou kolportovala bezpečnost – což se ovšem nemohlo dít bez jeho souhlasu.[32]

Stalinův postup tak prozrazuje promyšlený plán. Citelně oslabeni či zcela vyřazeni z vedení byli tři výrazní politici – Molotov, Mikojan a Voznesenskij. Oslabení stranické špice bylo o to větší, že k němu došlo pouhý půlrok po smrti Ždanova. Nic na tom nezměnilo, že do politbyra byl přizván Alexej N. Kosygin, který tehdy neměl větší politický vliv, ani pozdější přemístění Chruščova do Moskvy. Malenkov jako

---

děleně teprve po návratu Stalina do Moskvy. Z toho plyne, že Stalinovo prohlášení o údajném nástupnictví Kuzněcova a Voznesenského bylo dezinterpretováno. Postavení obou bylo již tou dobou značně oslabeno.

28 SSSR vyvolal nové kolo jednání o Německu a rezignoval na své zájmy v Izraeli. V „lidověd emokratických" zemích se politickým cílem stal režim „diktatury proletariátu" a socializace. V lednu 1949 za přítomnosti Stalina byla založena Rada vzájemné hospodářské pomoci a začala se soustavně uskutečňovat politika hospodářské izolace od Západu atd.

29 Svědčí o tom citované záznamy jeho kanceláře v červenci a srpnu 1948, viz Posetitěli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 5–6 (1996), s. 39–43.

30 Napovídá tomu i obvinění Molotova a Mikojana ze „spiknutí" (viz MIKOJAN, Anastas Ivanovič: *Tak bylo: Razmyšlenija o minuvšem*. Moskva, Vargius 1999, s. 535), o němž se pojednávalo v první části tohoto článku v minulém čísle *Soudobých dějin*.

31 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 505.

32 „Leningradský případ", probíraný v první části článku, politbyro projednávalo 12. a 14.2.1949 za přítomnosti Voznesenského, který se účastnil schůzí politbyra do 5.3.1949. „Leningradci" (Rodionov, Popkov a Lazutin) byli přizváni do schůze 12.2.; 14.2. v politbyru referoval Abakumov. Kuzněcov těmto jednáním nebyl přítomen. Viz Posetitěli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 5–6 (1996), s. 48. Čujev (*Molotov*, s. 528) uvádí, že původně v lednu 1949 Malenkov doprovodil odvolání leningradských funkcionářů poděkováním za jejich vykonanou práci.

Stalinův zástupce ve stranickém vedení vykonával jeho vůli.[33] Ve vládě dal Stalin po dlouhém, opakovaném kolísání přednost Bulganinovi před výraznějším Berijou. Politbyro ztratilo své hlavy, na jeho členy tísnivě působil vývoj „leningradského případu", který vyznával jako varování před „neposlušností".[34]

Ještě problematičtější je Žukovova úvaha, že Stalin na jaře 1951 postoupil z donucení nebo dobrovolně svou moc „triumvirátu" Malenkov–Bulganin–Berija a že se pak v SSSR začal zásluhou Malenkova praktikovat „měkký kurz". Budiž hned řečeno, že žádný prominentní pamětník té doby nezaznamenal tak kardinální změnu mocenských poměrů; hovoří se pouze o projevech Stalinova stáří a nemoci a o jeho snížené pracovní aktivitě.[35] V roce 1950 Stalin opustil Moskvu počátkem srpna a vrátil se nazpět v druhé půli prosince, což může sice vypovídat o jeho zhoršeném zdravotním stavu, není to však nikterak důkazem nečinnosti. O Stalinově aktivitě ostatně svědčí říjnová poprava hlavních aktérů „leningradského případu", která nepůsobila na členy vedení nikterak povzbudivě. Personální změny na ministerstvu státní bezpečnosti a v aparátu ústředního výboru, jimž Žukov přikládá jistou důležitost, byly uskutečněny těsně před Novým rokem 1951, což znamená, že se s nimi čekalo na Stalinův návrat do Moskvy.[36]

Pobyt mimo Moskvu Stalin zřejmě opět využil k politickým konzultacím. Vyplývá to již ze skutečnosti, že na jihu prožil nejkomplikovanější fázi korejské války, která vyžadovala jeho rozhodnutí. Prosincový Stalinův návrat do Moskvy nesvědčí ani o úpadku sil, ani o ztrátě moci. Od 22. prosince do konce roku 1950 se v Kremlu konalo pět zasedání, k nimž v lednu přibylo dalších deset (včetně jednání s představiteli italské komunistické strany) a čtyři v první polovině února. Vedle členů užšího vedení se jich účastnili diplomaté, vojáci a hospodářští pracovníci. K tomu je třeba připočítat i schůzky na Stalinově „dáče".[37] Nejdůležitější ovšem byla tajná porada vedoucích činitelů zemí sovětského bloku dne 8. ledna 1951, na niž Stalin přišel pečlivě připraven.[38]

---

33 Prokázala to hned první politická akce, kterou Stalin po svém návratu Malenkovovi svěřil – „leningradský případ"; ten ho trvale zkompromitoval v ruském funkcionářském prostředí.

34 Chruščov cituje Bulganina: „Jedeš k němu [Stalinovi] obědvat zdánlivě jako přítel a nevíš, zda pojedeš zpátky domů sám nebo tě doprovodí známo kam." (CHRUŠČEV, Nikita Sergejevič: *Vospominanija: Izbrannyje fragmenty*. Moskva, Vargius 1997, s. 260.)

35 Srv. ČUJEV, F. I.: *Molotov*, s. 329. Velmi specifický ráz mají Žukovovy odkazy na výroky členů sovětského vedení z července 1953, neboť měly zdůvodnit Berijovo zatčení. Tvrzení, že Stalin prý již „ani nečetl papíry", jsou volnou interpretací Stalinovy žádosti o rezignaci před plénem ÚV KSSS dne 16.10.1952, jež byla citována v první části článku.

36 ŽUKOV, Ju. N.: *Tajny Kremlja*, s. 552 n.; autor ve svém výkladu tuto skutečnost opomíjí.

37 Z přehledu o návštěvnících Stalinovy kremelské kanceláře vyplývá, že se v rozmezí od prosince 1950 do konce dubna 1951 schůze v této pracovně konaly v průměru dvakrát týdně a trvaly obvykle jednu až tři hodiny.

38 O této poradě viz KAPLAN, Karel: *Mocní a bezmocní*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989, s. 201 n.; MASTNY, Vojtech: Did NATO Win the Cold War? Documentary supplement. In: *Foreign Affairs*, roč. 78, č. 3 (May–June 1999), dok. č. 11; „Ljuďam svojstvenno ošibaťsja": Iz vospominanij Rakoši. In: *Istoričeskij archiv*, č. 5–6 (1997), s. 7 n. Na poradě o vojenských otázkách referoval náčelník sovětského generálního štábu Sergej M. Štěmenko a obsáhle mluvil

Jednalo se o zásadních změnách sovětské politiky, které měly být včleněny do plánů hospodářského rozvoje, do vojenského plánování a do dohod a protokolů SSSR se státy jeho mocenského bloku. K jejich podpoře sloužila i řada administrativně-správních a bezpečnostních opatření a masivní přítomnost sovětských „poradců" v jednotlivých zemích. O zmíněné poradě vypovídají svědectví účastníků – Alexeje Čepičky, Matyáse Rákosiho a Emila Bondâraşe. Rozdílně sice líčí sovětské záměry, jak je vyložil Stalin – Čepička hovoří o útočných plánech, Bondâraş a Rákosi o obraně –, obsah a cíle konkrétních opatření vykládají však shodně. Američané v Koreji podle Stalina ani navzdory převaze technických prostředků válčení nedosáhli předpokládaného úspěchu, což údajně svědčilo o přednostech „socialistického vojenství". V Evropě si proto „socialistické státy" měly ještě několik let zachovat vojenskou převahu, které bylo třeba využít k zakotvení pozic socialismu. Stavu bojové připravenosti v Evropě mělo NATO dosáhnout, jak to vyplývalo ze sovětských propočtů, koncem roku 1953, a do té doby bylo proto třeba rozvinout i armády „socialistických států", aby dosáhly stavu válečné připravenosti a vyvážily vzestup bojových sil NATO. Tím byl určen rozsah a povaha úkolů v hospodářství a ve vojenské sféře; počítalo se s prudkým zvýšením investic a odpovídajícím růstem těžkého a zbrojního průmyslu, s rozsáhlou výstavbou vojenských zařízení a se značným zvýšením početního stavu armády. Ve všech zemích se mělo zvýšit tempo socializace hospodářství, především zemědělství, a zostřit postup proti „nepřátelům režimu".[39] Tyto Stalinovy představy přitom nezůstaly pouze na papíře, byly bezprostředně vtěleny do hospodářského, vojenského a sociálního plánování, které doznalo zásadnějších změn teprve od poloviny roku 1953. Vytyčené úkoly byly nad síly jednotlivých zemí bloku a v některých z nich přivodily sociální a politickou krizi (ČSR, NDR, Polsko a Maďarsko).

Hovořím o těchto jevech sovětské politiky podrobněji, neboť je Žukov přechází mlčením, čímž nepřidává svým úvahám na věrohodnosti. Teprve v kontextu uvedených změn lze totiž správně posoudit i smysl usnesení sovětského politbyra z 16. února 1951, o němž Žukov soudí, že předalo faktickou moc do rukou „triumvirátu" Malenkov–Bulganin–Berija. Usnesení bylo přijato poté, co Stalin prosadil souhrn opatření, která dlouhodobě určovala směr a obsah sovětské politiky. Sám únor 1951 neznamenal přitom žádný zlom ve Stalinově aktivitě, ta poklesla teprve v květnu.[40] Počítalo se zřejmě s nastávající delší nepřítomností Stalina v Moskvě a snad i s eventualitou jeho dlouhodobé nemoci; usnesení ulehčovalo běžnou vládní agendu tím, že ji nevázalo na Stalinův podpis. To bezpochyby znamenalo vážný

---

též Stalin. Vystupovali zde také vedoucí činitelé jednotlivých zemí bloku, případně ministři obrany.

39 Podrobněji k tomu viz KAPLAN, Karel: *Československo v RVHP: 1949–1956*. Praha, ÚSD AV ČR 1995, s. 123–172 – kapitola „RVHP a vyhrocení studené války".

40 Nejlogičtější příčinou se zdá nový záchvat nemoci. Jako však také skýtalo příležitost přenést aktivity Stalina do Kunceva, kde se záznamy o návštěvách zřejmě nevedly. Kromě toho se Stalin od roku 1950 staral o vydání vlastního díla a věnoval pozornost aktuálním ideologickým problémům, což bezpochyby vyžadovalo čas.

zásah do soustavy moci, avšak samo o sobě se nedotýkalo ani podstaty prováděné politiky, ani nenarušilo Stalinovo postavení v politickém systému.

Sotva má smysl vracet se k podrobnostem změn v sovětské bezpečnosti, způsobených zatčením Viktora S. Abakumova, neboť byly popsány v první části článku. Malenkov a Berija měli tehdy jistě zájem na kontrole bezpečnostních aktivit, záleží však na tom, zda a v jaké míře se jim to podařilo. Změny v bezpečnosti byly na poradách v Kremlu projednány třikrát – 5., 11. a 24. července 1951, závěrečné porady s novým vedením bezpečnosti se přitom účastnili pouze Stalin, Malenkov a Berija.[41] Malenkov s Berijou tak měli bezprostřední příležitost do věci „mluvit". Stalin nicméně nadále systematicky zasahoval do bezpečnostních záležitostí. V říjnu 1951 zde prosadil nové personální změny, které mu usnadnily vliv na vyšetřování.[42] Aktivně se podílel na vzniku „mingrelského případu", v Československu jeho zásah vedl k zatčení Rudolfa Slánského, a je evidentní, že se nová vlna procesů v dalších zemích nerozpoutala bez jeho přičinění.[43] Nápadná je přitom pozornost, jakou věnoval bezpečnostním záležitostem hned po návratu do Moskvy v únoru 1952. Ignatěv a Rjumin byli přizváni na první schůzi politbyra, jíž se Stalin zúčastnil; před zahájením procesu proti Židovskému protifašistickému výboru v květnu 1952 byli funkcionáři bezpečnosti na schůze politbyra zváni vícekrát.

Žukovovi jde ovšem o postavení Stalina v systému sovětské politiky. Během více než půlroční Stalinovy absence v Moskvě se mezi ním a členy politbyra zřejmě vyvinul názorový nesoulad. O jeho podstatě pojednávala první část článku. Výrazným polem názorového střetu se zřejmě stala zahraniční politika, zejména německá otázka. Řada okolností se zdá nasvědčovat předpokladu, že se Stalin na jaře 1952 sice nerad, ale přece jen rozhodl pro nabídku německého sjednocení („Stalinovy nóty"). Vyslovil jsem již názor, že mu snad šlo spíše o krok na poli vnitrostranické diplomacie než o akt zahraniční politiky. Přivedl tuto nabídku rychle k nezdaru a poté aplikoval v NDR politiku „urychlené výstavby socialismu", která měla trvale pohřbít úvahy o německém sjednocení. V tomto smyslu není bez významu pokus Malenkova a Beriji nastolit v roce 1953 opět „otázku německého sjednocení", neboť to lze interpretovat také jako kritiku Stalinova předchozího postupu.[44]

---

41 Posetitěli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 1 (1997), s. 24.

42 Míněno je sesazení S. A. Goglidzeho z funkce prvního náměstka ministra bezpečnosti a dosazení M. D. Rjumina do klíčové pozice vedoucího správy vyšetřování; jednou z prvních Rjuminových akcí v jeho nové funkci byl zásah do vyšetřování v Gruzii. O Stalinově roli v Gruzii pozdější šetření zjistilo, že systematicky telefonoval gruzínskému ministrovi bezpečnosti a také tajemníkovi ÚV KS Gruzie, žádal zprávy o průběhu vyšetřování a dožadoval se jeho zintenzivnění atd. (viz *Lavrentij Berija: 1953*, s. 31–39). O vzniku „mingrelského případu" viz ČUJEV, F. I.: *Molotov*, s. 362. Fotografie zveřejněná Čujevem (*tamtéž*, s. 448 n.) ukazuje Molotova, Mikojana a Malenkova při návštěvě u Stalina v Abcházii dne 8.10.1951.

43 O zásahu proti Slánskému v listopadu 1951 viz KAPLAN, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 156. Mikojan Gottwaldovi v Praze tlumočil Stalinův požadavek neprodleně zatknout Slánského a telefonoval odtud Stalinovi, když se Gottwald zdráhal tento krok podniknout.

44 Pozice jednotlivých členů vedení nejsou zřejmé. „Kurátorem" NDR byl v politbyru Molotov a ten nepatřil mezi stoupence sjednocení Německa na „buržoazní základně". Není vyloučeno, že

Za povšimnutí stojí také další rys Stalinovy zahraniční politiky v roce 1952 – zvýšená pozornost věnovaná Dálnému východu, kde korejská válka sovětskou pozici jistě neposílila. Zřejmě chtěl pro svůj koncept zahraniční politiky získat Čínu. Jednání s představiteli ČLR byla velmi obsáhlá, s přestávkami trvala od srpna 1952 do ledna 1953 a přišly v nich ke slovu ekonomika, vojenství, zahraniční politika i ideologie. Paralelně Sověti jednali se Severní Koreou a Mongolskem a také s představiteli Indie, což svědčí o snaze aktivizovat sovětskou asijskou politiku jako celek. Stalin se účastnil všech hlavních fází těchto jednání.

Názorový nesoulad, o němž jsem se právě zmínil, měl zřejmě ze Stalinova hlediska zásadní význam. Na zasedání ÚV KSSS 16. října 1952 hovořil o hlubokých rozporech ve vedení.[45] Nepočínal si přitom nikterak jako člověk, který ztratil moc, ale naopak jednal přes hlavy členů užšího vedení, čímž jim chtěl zjevně demonstrovat, kdo je pánem v domě. Zodpovědnost za rozpory vyčetl Molotovovi a Mikojanovi, kteří tehdy znovu zasahovali do zahraniční politiky. Usiloval o jejich odchod z politického vedení a v jeho postupu se zjevně zrcadlilo podcenění samostatnosti střední funkcionářské generace. Malenkovovi totiž navíc svěřil dohled nad zahraniční politikou. Nesledoval nadále ani „mingrelský případ" a Berijovi umožnil obsadit klíčové pozice ve vládě.[46]

Záznamy návštěv ze Stalinova kremelského kabinetu svědčí o tom, že Molotov a Mikojan po sjezdu už nebyli zváni na porady stranické špičky. Dále vypovídají o velmi tvrdých střetech v „případu lékařů", který byl od počátku listopadu 1952 až do ledna 1953 trvale na pořadu jednání užšího vedení. Stalin si rozhodnutí o tomto „případu" na členech vedení doslova vynutil a nelze vyloučit, že se přitom explicitně jednalo také o osudech Molotova a Mikojana. Tím lze zřejmě vysvětlit značné rozčilení a rozzlobenost na Stalina, které se po jeho smrti projevily zejména u Beriji, prosákly však také do postojů dalších členů stranické špičky.

Zbývá několik doplňujících slov o období po Stalinově smrti. Nejvýraznější postavou sovětského vedení – ať již osobní záměry jednotlivců budou posuzovány jakkoli – nebyl Malenkov, ale Berija a později Chruščov. Málo zhodnocena je role Molotova. Nevidím příliš smyslu v konstruování nepřekonatelných rozporů mezi Malenkovem a Berijou, jak to činí Žukov, neboť do začátku května 1953 jejich vztahy určovala shoda v základních postojích. Ačkoli Berija nadále zastupoval zájmy nákladného atomového a raketového projektu a záleželo mu proto na tom, aby prostředky pro jeho vývoj nebyly kráceny, nic nenasvědčuje tomu, že by se rozcházel s Malenkovem v zásadním pojetí hospodářských otázek. Rozhodnutí Rady ministrů SSSR „O opa-

---

podstatou sporu bylo zapojení NDR do realizace politického kurzu z jara 1951 (tedy do „urychlené výstavby socialismu").

45 „V čji ruki vručim estafetu našego velikogo děla." In: *Sovetskaja Rossija*, (13.1.2000).

46 Berijova pozice v mocenské soustavě nebyla na 19. sjezdu přesně určena; vojenské komisi předsedal Bulganin a Berija byl veden jako její člen. Záznamy návštěv ve Stalinově pracovně v Kremlu napovídají, že po 26. říjnu došlo ke změně, není však zcela zřejmé, zda trvala až do Stalinovy smrti (viz Posetiteli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 1 (1997), s. 32–35).

třeních k ozdravění politické situace v NDR" nesvědčí nikterak o takovém rozporu, ač se dotýká širokého okruhu aktuálních hospodářských, sociálních a politických opatření. Vydavatelská poznámka doprovázející tento dokument při jeho publikaci uvádí, že s návrhem, připraveným komisí ve složení Malenkov, Berija, Molotov, Chruščov a Bulganin, souhlasili všichni její členové až na Molotova, který se ohradil proti formulaci, že „budování socialismu" v NDR je chybou.[47]

Z nově publikovaných materiálů je zřejmé, že Beriju zaváděly do izolace zejména jím prosazované radikální politické rehabilitace, jejich zjevné protistalinské zaměření a také diskreditace oficiálního, „stranického" antisemitismu, což dráždilo stranickou byrokracii.[48] Odpor vůči Berijovi zesílil, když začal podnikat kroky k nápravě národnostních vztahů v SSSR, které ohrožovaly pozice Rusů ve svazových republikách. Spory o koncepci zahraniční politiky hrály při jeho odstranění pouze roli rozbušky, neboť vedly k otevřené srážce, která uvolnila prostor pro nahromaděné napětí.

Výzkum poválečných politických dějin SSSR není Žukovovou prací dozajista ukončen. Ruská historiografie v něm však prozatím zaujímá zvláštní postavení, neboť disponuje výsadou přístupu k materiálům, které jsou pro vědce z ostatních zemí nedosažitelné. Žukovova práce je důležitá, protože zveřejňuje nebo verifikuje četné skutečnosti, které jsme dosud znali pouze útržkovitě nebo z publicistického podání. Tím napomáhá tomu, aby diskuse o těchto dějinách opustily ideologický rámec a staly se v prvé řadě záležitostí historické vědy.

---

47 *Lavrentij Berija: 1953*, s. 57–61 a pozn. 30 na s. 403. V citovaném sborníku, vydaném mezinárodní nadací „Demokracie" v Moskvě a Hooverovou nadací ve Stanfordu, není autor rozhodnutí „O opatřeních k ozdravění politické situace v NDR" výslovně jmenován, dokument je však zveřejněn jako „Berijův dokument". Molotov hovoří o tom, že se v sovětském vedení diskutovalo o projektu, který připravilo ministerstvo zahraničí. Není proto zřejmé, zda tehdy nešlo o dva paralelní projekty. Návrh byl přijat ve znění, které je předmětem této poznámky.

48 Organizátor vraždy herce Solomona M. Michoelse byl po Berijově zatčení rehabilitován a teprve později v souvislosti s jinými trestnými činy vyloučen ze strany, nicméně zůstal soudně nepotrestán. Nic se nestalo ani ministrovi Ignatěvovi a jiným.

SED, PCF a „pražské jaro“

Ulrich Pfeil

Koncem šedesátých let se Jednotná socialistická strana Německa (SED) začala obávat, že její mocenská pozice je z různých stran ohrožována. Za zvlášť velké nebezpečí považovala nový směr ve východní politice spolkové vlády v čele s Kurt-Georgem Kiesingerem, a pak zejména německou politiku v podobě, jak ji prosazovala sociálnědemokratická strana (SPD). Po období, kdy spolkový kancléř Ludwig Erhard v duchu své „politiky obcházení“ NDR zcela ignoroval, začal Kiesinger „politikou zapojování“ vysílat nové podněty a vytvářel tak základní předpoklady pro rozrušování front a pro novou politiku uvolňování napětí.[1] Když Rumunsko 31. ledna 1967 navázalo diplomatické vztahy se Spolkovou republikou Německo a Československá socialistická republika se začala jevit jako další možný partner pro dialog, utvrdili se východoněmečtí komunisté v pocitu, že jejich nedůvěra vůči této „politicko-ideologické politice diverze a reformismu“ je zcela namístě. V reakci na ni zvýraznili svou distanci a „bratrské země“ se na konferenci v Karlových Varech snažili zavázat k tomu, aby se Spolkovou republikou nenavazovaly diplomatické vztahy, dokud SRN neuzná NDR („Ulbrichtova doktrína“). Tato distance se projevila také v tom, že z oficiálního slovníku vymizely pojmy jako „celoněmecký“ a „vnitroněmecký“ a zesílil boj proti „ideologické diverzi“, což se promítlo mimo jiné v novém zákonu o státním občanství z 20. února 1967 a v trestním zákoníku z 12. ledna 1968, jež měly zajistit „ochranu socialistického státního a společenského zřízení“. Stranické a státní orgány dbaly na zvýšenou ostražitost při „stycích se Západem“ a v rámci NDR prohlubovaly „ideologickou bdělost“.[2]

---

1 Srv. POTTHOFF, Heinrich: *Im Schatten der Mauer: Deutschlandpolitik 1961 bis 1990*. Berlin, Propyläen 1999, s. 31 nn.

2 Srv. stručný a dobrý přehled strategií SED v mezinárodní i německo-německé politice těchto let: SCHÄFER, Bernd: *Staat und katholische Kirche in der DDR*. Köln/R. – Weimar – Wien, Höhlau 1998, s. 177 nn. Jako standardní dílo o projevech a postojích SED viz: PRIEß, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling“ 1968: Politik gegen einen „Sozialismus mit menschlichem Antlitz“*. Berlin, Akademie Verlag 1996.

1. Reformátoři v Praze, dogmatici v Berlíně, sympatizanti v Paříži

Svůj zápas za ochranu „byrokraticko-diktátorské varianty komunismu" (Hermann Weber) v NDR však SED vedla i směrem za hranice, protože se obávala toho, že reformní hnutí se přelije i do NDR, a že tudíž bude ohrožena stabilita jejího státu. V demokratické variantě komunismu, jak ji začala praktikovat KSČ pod Dubčekovým vedením, spatřovali východoněmečtí soudruzi „vyklizení pozic socialismu ve prospěch kontrarevoluce".[3] Rozdíly mezi východním Berlínem a Prahou spočívaly předně v názorech na roli „strany" v socialistickém státě. Zatímco východoněmečtí komunisté hájili „byrokratickou diktaturu" SED, KSČ se vyslovovala proti mocenskému monopolu vládnoucí strany a chtěla se opírat o dobrovolnou podporu občanů.[4] Není zde prostor k analýze ideologických rozdílů mezi oběma „bratrskými stranami". Rozhodující je nyní spíš to, že v souvislosti s „pražským jarem" se před SED vynořila otázka její vlastní moci. S demokratickými reformami v Praze sympatizovali především mladí lidé a kritika Ulbrichtova kurzu se nezřídka ozývala i z řad samotné strany.[5] Československý pokus o reformu „se dotýkal samých základů, jež režim sovětského typu udržovaly v chodu: vedoucí role komunistické strany a její totální moci".[6] Jak píše Monika Kaiserová, „[Ulbricht] však takovou korekturu kurzu odmítal, protože podkopávala autoritu vládnoucí strany a poskytovala nedostatečné záruky toho, že si komunisté udrží moc".[7]

Politika pražských soudruhů ovšem neovlivňovala jen vnitropolitické pozice SED, ale zároveň nepřímo působila na mezinárodní postavení NDR. Případné vystoupení ČSSR z Varšavské smlouvy, anebo jen úspěšný průběh reforem v Praze („sociáldemokratizace", řečeno jejím slovníkem) musela SED vnímat jako oslabování východního mocenského ústrojí a jako přímé nebezpečí pro NDR v systémové konkurenci se Západem. Jestliže předtím nebylo pro SED zatěžko líčit Spolkovou republiku – v souvislosti s jejím rigidním postojem k německé otázce a setrváváním na Hallsteinově doktríně – jako „revanšisty" a sebe sama prohlašovat za představitelku politiky uvolnění, pak pomalý obrat Spolkové republiky k politice *détente*, již prosazovaly západní mocnosti, a projevy liberalizace v ČSSR takovou argumentaci ztěžovaly. Ulbricht reagoval na závratné tempo reformního procesu v Československu ideologickou neústupností a prudkými útoky na „síly světového imperialismu", které obviňoval, že stojí za pokusy Dubčekova vedení o reformy. Hlavním terčem přitom

---

3 *Neues Deutschland*, (24.7.1968).

4 Srv. WEBER, Hermann: *Geschichte der DDR*. München 1999, s. 265.

5 Srv. *tamtéž*, s. 264; KOWALCZUK, Ilko-Sascha: „Wer sich nicht in Gefahr begibt...": Protestaktionen gegen die Intervention in Prag und die Folgen von 1968 für die DDR-Opposition. In: HENKE, Klaus-Dietmar – STEINBACH, Peter – TUCHEL, Johannes (ed.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Köln/R., Böhlau 1999, s. 257–274.

6 VONDROVÁ, Jitka: „Die sozialistische Tschechoslowakei werden wir nie aufgeben": Der Warschauer Vertrag und der Reformkurs der KPTsch 1968. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 46, č. 8 (1998), s. 685.

7 KAISER, Monika: *Machtwechsel von Ulbricht zu Honecker: Funktionsmechanismen der SED-Diktatur in Konfliktsituationen 1962 bis 1972*. Berlin, Akademie Verlag 1997, s. 301.

byli západoněmečtí „imperialisté" v Bonnu, jimž podsouval záměr izolovat NDR.[8] Východoněmečtí komunisté se ocitli v defenzivě a uchýlili se k izolaci a separaci. Neprojevovali zájem o žádnou formu dialogu vedeného přes hranice bloků, nýbrž soustředili pozornost na upevňování vlastního „tábora", který se údajně ocitl v nebezpečí „sociáldemokratizace".[9] Lutz Prieß a Manfred Wilke objasňují cíle „ideologické ofenzivy" a priority zájmů SED takto: „Toto heslo [sociáldemokratizace] bylo vhodné stejnou měrou jak k tomu, aby legitimizovalo konfrontaci s československými reformními komunisty, tak k tomu, aby se s jeho pomocí vykonstruovalo propojení pražského reformního procesu se západním vměšováním či aby se s ním vytáhlo do boje proti nové východní politice Spolkové republiky pod ideovým vedením sociálnědemokratického stranického předsedy Brandta."[10]

Ulbricht se v následující etapě pokoušel delikátní situaci, do níž se NDR dostala, překonat provokativně sebevědomým chováním, ale ani ve vlastním „táboře" si tím nezískal jen přátele. Neustále se prezentoval jako vzorný politický žáček a demonstroval ideologickou sebejistotu, aby „bratrským státům" předvedl, jak je vývoj v NDR příkladný; nikoli bez ironie to komentuje historik Peter Bender: „Tak jak jsme to udělali my, budou to muset udělat i ostatní, dokonce i Sovětský svaz. NDR jako vzor pro budoucnost socialismu: působení německého fenoménu mělo zas jednou uzdravit svět."[11]

Snahy SED o soudržnost v komunistickém táboře se však neomezovaly jen na státy východního bloku, ale zahrnovaly i komunistické strany v západní Evropě. To se jevilo o to naléhavěji, že tyto strany vyjadřovaly otevřené sympatie vůči politice, kterou prováděl Dubček. „Socialismus s lidskou tváří" v Československu kromě Italské komunistické strany s velkým zájmem sledovali a svou podporu Dubčekovi najevo dávali zejména francouzští komunisté – a to SED opět přivádělo do varu. V projevu na zasedání ústředního výboru *Parti communiste français* (PCF) popřál její předseda Waldeck Rochet soudruhům v Praze mnoho úspěchů v uskutečňování jejich programu, a vyšel tak vstříc reformátorským silám ve své straně; zároveň však nezašel ani příliš daleko, aby nepopudil jednak stalinistické křídlo, jednak sovětské komunisty. Považoval se za zprostředkovatele v konfliktech mezi Moskvou a Prahou a zároveň chtěl událostí v Praze využít k tomu, aby na Kremlu rovněž vydobyl větší manévrovací prostor pro vlastní stranu. Každá komunistická strana – taková byla jeho představa – musí mít podle daných podmínek v té které zemi svobodu rozhodování a musí si sama určovat konkrétní politiku.[12]

---

8 PRIEß, Lutz – WILKE, Manfred: Die DDR und die Besetzung der Tschechoslowakei am 21. August 1968. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament"*, č. 36 (1992), s. 26–34; BENČÍK, Antonín: Walter Ulbricht, die SED und der Prager Frühling 1968. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 46, č. 8 (1998), s. 699–709.

9 Srv. WEBER, H.: *DDR: Grundriß der Geschichte 1945–1990*. Hannover, Fackelträger 1991, s. 126.

10 PRIEß, L. – WILKE, M.: Die DDR und die Besetzung der Tschechoslowakei am 21. August 1968, s. 33.

11 BENDER, Peter: *Episode oder Epoche? Zur Geschichte des geteilten Deutschland*. München 1996, s. 97.

12 Srv. COURTOIS, Stéphane – LAZAR, Marc: *Histoire du Parti communiste français*. Paris 1995,

Reformátorské tóny šéfa PCF měly v první řadě vnitropolitické příčiny a úzce souvisely s „květnem 1968" ve Francii. Během studentských nepokojů hrozilo nebezpečí, že studenti a dělníci v ulicích a na barikádách v radikalismu zcela trumfnou PCF i komunistické odbory *Confédération générale du travail* (CGT). Francouzští komunisté se snažili usměrnit nepokoje do osvědčených forem sociálních konfliktů a 27. května po vyjednávání s Pompidouovou vládou vymohli zvýšení minimální mzdy o pětatřicet procent, ale přesto se ocitli tváří v tvář dělnickým protestům.[13] Ernst Weisenfeld v této souvislosti píše: „Ten, kdo tehdy události sledoval, nemohl se ubránit dojmu, že komunistická strana budovala režimu most, aby mohl nepokoje opanovat praktickými sociálními prostředky."[14] Ve volbách v červnu 1968 PCF tak získala jen dvacet procent hlasů a zdálo se, že ztratila pozici vedoucí levicové strany. Pozitivní ohlas, kterého se v různých levicových kruzích včetně Francie dočkalo reformní úsilí Alexandra Dubčeka a jeho „socialismus s lidskou tváří", způsobil, že francouzští komunisté považovali za vhodné komentovat události v Praze v umírněně pozitivním duchu, aby se ve vlastní zemi nedostávali do ještě větší defenzivy. Po letech, kdy se PCF profilovala jako stalinistická a promoskevská strana, byla rýsující se opozice vůči Moskvě motivována tedy spíše vnitropoliticky. Levicové spojenectví s francouzskými socialisty, o něž komunisté usilovali, si vynucovalo zaujmout samostatnou pozici. V týdnech „pražského jara" se PCF tudíž pohybovala na tenké hraně; na jedné straně se cítila být zavázána „proletářskou solidaritou" s komunistickými stranami, na druhé straně se musela snažit o to, aby se ve francouzském politickém terénu nedostávala do stále většího ústraní.

Čtrnáctého července 1968 odletěl Waldeck Rochet spolu s delegací francouzských komunistů do Moskvy, aby se do sporu mezi Moskvou a Prahou vložil jako prostředník. Že se mu to nepodařilo, se ukázalo už příštího dne, kdy Brežněv, Gomułka, Živkov, Kádár a Ulbricht po zasedání v polském hlavním městě zaslali do Prahy takzvaný varšavský dopis, v němž odůvodňovali své vměšování do vnitřních záležitostí Československa poukazem na společný zájem všech spřátelených komunistických a dělnických stran. Signatáři v dopise formulovali rady, jimiž se Praha měla řídit: rezolutní zákrok proti „pravicovým a antisocialistickým silám", potírání činnosti všech politických organizací vystupujících proti socialismu, zajištění mocenského monopolu komunistů v médiích a semknutí komunistické strany na marxisticko-leninských základech. Pražské vedení KSČ obsah dopisu odmítlo a manifestovalo tak

---

s. 338; BARTOŠEK, Karel: *Les aveux des archives: Prague–Paris–Prague, 1948–1968*. Paris, Seuil 1996 (česky: *Zpráva o putování po komunistických archivech: Praha–Paříž 1948–1968*. Praha, Paseka 2000); RALITE, Jack: Les répercussions de 1968 sur le Parti communiste français. In: FEJTÖ, François – RUPNIK, Jacques (ed.): *Le Printemps tchécoslovaque 1968*. Bruxelles, Editions Complexe 1999, s. 235–240.

13 K postoji PCF srv. MOULLEC, Gaël: Mai 1968, le PCF et l'Union soviétique. In: *Communisme*, č. 53–54 (1998), s. 151–164.

14 WEISENFELD, Ernst: *Geschichte Frankreich seit 1945: Von de Gaulle bis zur Gegenwart*. München, Beck 1997, s. 180 n.; srv. též LE GOFF, Jean-Pierre: *Mai 1968, l'héritage impossible*. Paris, La découverte 1998, s. 83 nn.

rozchod s ostatními státy Varšavské smlouvy.[15] Rovněž francouzští komunisté se zdráhali dopis podpořit a vzepřeli se tak požadavkům Moskvy. Své odmítnutí vysvětlovali tím, že dopis znamená ohrožení principů, na nichž se komunistické a dělnické strany v roce 1960 usnesly jako na zásadách vzájemné spolupráce. Ve své odpovědi konstatovali: „Všechny marxisticko-leninské strany jsou nezávislé a rovnoprávné; svou politiku vypracovávají tak, že vycházejí z konkrétních podmínek svých zemí, nechávají se vést principy marxismu-leninismu a vzájemně se podporují. Úspěch věci dělnické třídy v každé zemi vyžaduje internacionální solidaritu všech marxisticko-leninských stran. Každá strana odpovídá dělnické třídě, pracujícím své země i celému mezinárodnímu komunistickému a dělnickému hnutí."[16] Brežněva kromě toho varovali před vojenskou intervencí a vyjadřovali obavy ze „skutečné katastrofy pro mezinárodní komunistické hnutí".

Tento postoj neznamenal bezvýhradnou podporu kurzu, jejž nastoupil Dubček. PCF viděla v ČSSR i mimo její hranice (v SRN a USA) lidi, „kteří mají sklon využívat situace k cílům nepřátelským socialismu, a to vyžaduje stálou bdělost". Waldeck Rochet proto Dubčeka nabádal, aby kritiku své politiky bral zcela vážně a radil se s ostatními socialistickými zeměmi, zároveň se však vyslovoval proti jakémukoli přímému vnějšímu vměšování. V dopise se dále pravilo: „Plně tudíž uznáváme, že je nezbytné, aby vedení Komunistické strany Československa vedlo účinný boj proti všem silám, jež se snaží této situace využít a ohrozit tak socialismus v této zemi. Rozdíly mezi námi se týkají metody, jíž má být k dosažení tohoto cíle užito."

Jak byla situace v tomto momentě pro PCF choulostivá, konečně jasně prokazují poslední slova dopisu. Francouzští komunisté v nich zdůraznili své hluboké přátelství se sovětskými soudruhy a svou podporu myšlenkám socialismu, zároveň však setrvali na svém, od Moskvy odlišném stanovisku: „Nikoli bez zralého uvážení jsme v otázce zachování socialismu v Československu zaujali stanovisko, jež se od Vašeho odlišuje a jež dle našeho mínění zasluhuje, aby se stalo předmětem posouzení a vzájemné konzultace."

Východoněmečtí komunisté, kteří od PCF kopii dopisu Brežněvovi rovněž obdrželi, francouzským soudruhům odpověděli a svou podporu politice SSSR vůči Československu zdůvodnili takto: „Domníváme se, že toto přesvědčení pěti bratrských stran by měli sdílet i soudruzi z Francouzské komunistické strany, kteří ve svém dopise soudruhu Brežněvovi sami hovoří o internacionální odpovědnosti bratrských stran. Internacionální odpovědnost, principy proletářského internacionalismu nemohou zůstávat pouze u slov, ale právě dnes, tváří v tvář sílící imperialistické diverzi proti socialistickým státům, proti světovému komunistickému hnutí, musejí nalézt výraz

15 Srv. MENCL, Vojtěch: Die Unterdrückung des Prager Frühlings. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 36 (1992), s. 3–10; WOLKOW, Wladimir K.: Sowjetische Parteiherrschaft und Prager Frühling. In: *Tamtéž*, s. 11–17; VONDROVÁ, J.: „Die sozialistische Tschechoslowakei werden wir nie aufgeben", s. 693.

16 *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, (dále *SAPMO-BArch*), DY 30/J IV 2/202/295, dopis politbyra ÚV PCF generálnímu tajemníkovi ÚV KSSS Leonidu I. Brežněvovi z 23.7.1968. Odtud pocházejí také následující citáty.

i v konkrétních činech."[17] Vyzývali proto PCF, aby politiku Moskvy akceptovala, pomohla tak odvrátit možnost „kontrarevolučního nebezpečí" a „konstruktivně podpořila internacionalistickou pomoc při upevňování sil socialismu a míru". Johannes Lill je přesvědčen, že v rámci ideologické obrany vůči hlasům, jež se zvedly proti intervenci do ČSSR, si pět zúčastněných států svým způsobem rozdělilo úkoly. Německé demokratické republice, respektive SED podle všeho připadla úloha vést západoevropské „bratrské strany" k disciplíně;[18] tuto tezi potvrzují události, jež následovaly.

2. Protikladné reakce na přepadení Československa a spory mezi PCF (CGT) a SED (FDGB)

Propast mezi SED a PCF se dál prohloubila tím, že francouzští komunisté stejně jako většina západoevropských komunistických stran odsoudili vpád vojsk Varšavské smlouvy z 21. srpna 1968.[19] Poprvé a naposledy se PCF na mezinárodní úrovni vzepřela rozhodnutí Sovětského svazu.[20] Samo politbyro PCF hovořilo v den vpádu v souvislosti s vojenskou akcí o „překvapení" a „odmítnutí"; následujícího dne vyjádřilo svůj „nesouhlas" a 25. srpna požadovalo stažení vojsk.[21] SED spatřovala v tomto postoji „jednoznačné podcenění kontrarevolučního vývoje v ČSSR".[22]

---

17 *Tamtéž*, DY 30/J IV 2/202/295, návrh dopisu politbyra ÚV SED adresovaného politbyru ÚV PCF z července 1968.

18 LILL, Johannes: *Die DDR und Italien 1949–1973: Blockierte Beziehungen im Zeichen des „Kampfes" um diplomatische Anerkennung*. Disertace. Köln/R. 1999, s. 209.

19 FEJTÖ, François: Die Krise des marxistischen Internationalismus. In: Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte, roč. 24, č. 8 (1969), s. 549–562; GOTOVITCH, José ad. (ed.): L'Europe des communistes. Bruxelles, Editions Complexe 1992, s. 236. Poprvé se tehdy stalo, že všechny francouzské politické strany a organizace zaujaly proti nějakému kroku Sovětů stanovisko jako jeden muž. SED přitom konstatovala, že socialistické odbory SFIO reagovaly „výrazně negativněji než kruhy blízké vládě". Francouzští socialisté vyzvali své členy, aby vystoupili z prezidia Association France–URSS, popřípadě aby v této společnosti zastavili činnost. „Kromě některých centristických politiků je SFIO politickým uskupením, jež 'přezkoumání' vztahů se SSSR i veškeré dosavadní francouzské východní politiky požaduje nejrezolutněji." Východoněmečtí komunisté se jistě nemýlili, že francouzští socialisté tím chtěli přisoudit gaullistické vládě spoluvinu za události. Opakovaně požadovali ukončení francouzské východní politiky a posílení západního společenství. Zároveň se vymezovali vůči PCF a vyzývali ji k naléhavějším prohlášením na adresu SSSR. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, (PA/AA)*, Berlin, fond MfAA, C 1260/74, list 142 n., poznámky z 21.10.1968 o reakci SFIO na akci států Varšavské smlouvy vůči ČSSR.

20 Pierre Daix, tehdejší šéfredaktor *Lettres françaises*, poukazuje na to, že rozhodnutí stranického vedení se v žádném případě nesetkalo s jednomyslným souhlasem; kritizovali ho stalinisté ve straně i ony síly, jež po volební porážce v červnu 1968 chtěly zesílit ideologickou konfrontaci. DAIX, Pierre: Le Parti communiste français et le Printemps tchécoslovaque. In: FEJTÖ, F. – RUPNIK, J. (ed.): *Le Printemps tchécoslovaque 1968*, s. 245.

21 Srv. COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 339; *SAPMO-BArch*, DY 30/IV A2/20/1029.

22 *Tamtéž*, DY 30/IV A2/20/1029, zpráva oddělení mezinárodních styků SED k postoji PCF z 3.9.1969.

Generální tajemník Světové odborové federace (SOF), člen francouzských odborů CGT Louis Saillant vojenskou intervenci rovněž odsoudil a 28. srpna inicioval usnesení SOF, v němž se zavrhovalo užití násilí a ignorování národní suverenity Varšavskou smlouvou.[23]

CGT se k tomuto usnesení připojila;[24] už 21. srpna zveřejnila komuniké, v němž vyjadřovala své znepokojení událostmi, odmítala však protisovětské a antikomunistické manifestace, protože by prý mohly mít za následek zmatení pracujících a posílení nepřátelských sil: „Rovněž francouzští dělníci mohou současné vojenské intervence jen litovat. Prezidium CGT za těchto závažných okolností doufá, že československý lid bude moci v co nejkratší lhůtě v naprosté nezávislosti rozhodovat sám."[25]

Předseda FDGB Herbert Warnke v dopise francouzským soudruhům sděloval, že východoněmecké odbory při vyhodnocení situace „dospěly k jiným závěrům", že však přesto doufá, že „bratrské vztahy" mezi oběma svazy nebudou narušeny.[26] Záhy se však ukázalo, že taková naděje je iluzorní: 19. září 1968 se sešli zástupci CGT a italských komunistických odborů CGIL a obsazení ČSSR vojsky Varšavské smlouvy opětovně odsoudili.[27] Východoněmečtí odboráři reagovali na tento postoj s nepochopením a pokoušeli se západoevropské odbory znovu přimět k závaznému dodržování sovětské linie. Požadovali od nich „rozhodnou podporu opatření států Varšavské smlouvy k odvrácení imperialistické agrese proti ČSSR jakožto důležitý příspěvek k bezpečnosti a míru v Evropě".[28] Programovým cílem FDGB dále bylo prezentovat vojenskou intervenci jako „citelnou porážku takzvané 'nové východní politiky' Kiesingrovy/Straußovy vlády".[29]

---

23 Srv. MOURIAUX, René: La Fédération syndicale mondiale (FSM): De 1945 à 1990. In: DEVIN, Guillaume (ed.): *Syndicalisme: Dimensions internationales*. La Garenne-Colombée, Editions Européennes Erasme 1990, s. 101–122, zde s. 107 n.

24 V archivu hlavního sídla CGT v Montreuil, v *Centre confédéral d'archives de la CGT* (*CCA*), nejsou k nahlédnutí žádné spisy o stycích s východoněmeckými odbory *Freier Deutscher Gewerkschaftsbund* (FDGB). Určité závěry o mezinárodních stycích CGT i směrem k NDR vyplývají ze spisů Světové odborové federace (*Fonds de la Fédération syndicale mondiale*) týkajících se *CCA*. Nachází se mezi nimi jeden spis, který se vztahuje k postojům SOF k událostem v ČSSR (Tchécoslovaquie: Dossier sur l'intervention soviétique. Juillet–septembre 1968; *CCA*, 2 C[8] 23), ten je však *incommunicable*.

25 *SAPMO-BArch*, DY 34/8211, Déclaration de la CGT du 21.8.1968; srv. také Stellungnahmen der kommunistischen Arbeiterparteien sowie der Gewerkschaften in kapitalistischen Ländern Europas zur militärischen Intervention in der CSSR, *tamtéž*, DY 34/8209.

26 *Tamtéž*, DY 34/8211, dopis předsedy FDGB Herberta Warnkeho generálnímu tajemníkovi CGT Georgesovi Séguymu z 11.9.1968; srv. reakci FDGB na „pražské jaro": ECKELMANN, Wolfgang – HERTLE, Hans-Hermann – WEINERT, Rainer: *FDGB – intern: Innenansichten einer Massenorganisation der SED*. Berlin, Treptower Verlagshaus 1990, s. 72 nn.

27 Srv. zprávu tiskové agentury ADN z 19.–20.9.1968; BONVALOT, Denis: La politique et l'activité internationale de la CGT. In: DEVIN, G. (ed.): *Syndicalisme*, s. 381–404, zde s. 388 nn.

28 *SAPMO-BArch*, DY 34/8209, Empfehlungen für die Planung der internationalen Beziehungen des FDGB mit den Gewerkschaften der kapitalistischen Länder Europas im Jahre 1969.

29 *Tamtéž*, DY 34/8210, politická koncepce FDGB krajského předsednictva v Geře z 24.9.1968 pro pobyt delegací CGT ve 4. čtvrtletí 1968.

Odbory FDGB náležely k nejdůležitějším nástrojům kampaně SED proti západní „reformistické politice". Ve smyslu své funkce „převodní páky" vedoucí strany vykonávaly „politicko-ideologickou propagandistickou práci" v podnicích NDR. Ve východoněmecké společnosti, jejíž život byl organizován s přednostním zřetelem na pracovní sféru, představovaly odbory nejúčinnější prostředek prevence konfliktních situací. Měly garantovat „zvyšování socialistického třídního uvědomění" a „třídní bdělost",[30] což platilo nejen pro kontakty uvnitř podniků, ale i pro vztahy se zahraničními odbory. Svaz FDGB se pokoušel využít kontaktů na nižší úrovni k tomu, aby od delegací CGT dlících v NDR získal souhlas se „solidárními pomocnými akcemi pěti socialistických zemí 21. 8. 1968". Tímto způsobem zamýšlel vrazit klín mezi celostátní odborové centrály a jejich regionální organizace.[31] Regionální delegace se napříště zdráhaly vydávat stanoviska k mezinárodním problémům a poukazovaly na to, že plnou moc podepisovat příslušná prohlášení má jen ústřední vedení CGT či vedení jednotlivých departementů.[32]

K vážnému konfliktu mezi francouzskými a východoněmeckými komunisty došlo, když úřady NDR začaly po 21. srpnu rozesílat členům a sympatizantům PCF brožury a články, v nichž se útočilo na politiku francouzských soudruhů a stranická základna se vyzývala ke vzpouře proti svému vedení.[33] Vedení Francouzské komunistické strany spatřovalo v této akci nepřípustné vměšování do vnitrostranických záležitostí a taktéž se ohradilo vůči „teoretické polemice" v těchto brožurách „s pluralismem stran, s nímž PCF souhlasí". V případě, že by SED tyto akce neukončila, pohrozila PCF otevřenou odpovědí v *L'Humanité*.[34]

Varování před pokračováním takovýchto akcí se dostalo rovněž předsednictvu FDGB od CGT: „Nechtěli bychom však připustit, aby v praxi či v principu docházelo k vměšování do vnitřních záležitostí obou našich organizací. Nikdy by nás nenapadlo vydávat nějaký zvláštní materiál ve Vaší řeči a poskytovat jej funkcionářům a pracujícím Vaší země v naději, že je podnítíme k odporu proti Vašim usnesením."[35] Povzbuzení k takovým akcím však FDGB spatřoval v tom, že jednotliví členové CGT potají invazi vítali a distancovali se od stanoviska odborového vedení: „Pouze tajemníkem pro mezinárodní vztahy v UD [Union départementale] nám bylo v dů-

---

30 ECKELMANN, W. – HERTLE, H.-H. – WEINERT, R.: *FDGB – intern*, s. 90.

31 Srv. *SAPMO-BArch*, DY 34/8210, koncepce BGL železničního podniku Frankfurt n/O. z 25.9.1968 pro pobyt studijní odborové delegace železničářů CGT – sektor Nancy.

32 Srv. *tamtéž*, zpráva z 10.10.1968 o pobytu delegace vedení CGT z departementu Rhône u krajského předsednictva FDGB v Lipsku ve dnech 28.9–2.10.1968.

33 Johannes Lill zjistil, že v případě Itálie stál za těmito akcemi Hermann Axen, jenž se v italsky tištěných brožurách vydával za anonymního italského komunistu. Brožury byly vydávány v nakladatelství Zeit im Bild v Drážďanech a obsahovaly zčásti velmi ostré poznámky o vedoucích představitelích italské komunistické strany. Viz LILL, J.: *Die DDR und Italien 1949–1973*, s. 212 nn.

34 Srv. *SAPMO-BArch*, DY 30/IV A2/201029, dopis Hermanna Axena Waltru Ulbrichtovi, Erichu Honeckrovi a Paulovi Markowskému ze září–října 1968 o rozhovoru s Georgesem Marchaisem 29.9.1968.

35 *Tamtéž*, DY 34/8211, dopis Departementní unie CGT z Ardennes hlavnímu předsednictvu FDGB ze 7.11.1968.

věrném dopise sděleno, že četní soudruzi v departementech pochopili opatření z 21.8.1968 jako nezbytná a správná a že k tomuto okruhu patří i on sám. Svůj názor nemůže prý vzhledem k disciplíně a v zájmu jednoty strany vyjádřit otevřeně."[36]

K neshodě mezi oběma odborovými svazy došlo i proto, že francouzské děti, jež do 30. srpna pobývaly v prázdninových táborech v NDR, po svém návratu porážku „pražského jara" schvalovaly. Francouzským skupinám v táboře mládeže v Limbachu byla překládána prohlášení sovětské tiskové agentury TASS, SED a vlády NDR a rovněž bylo uspořádáno shromáždění celé skupiny, „dříve než budou přátelé informováni prostřednictvím francouzského rozhlasu".[37]

Východoněmečtí komunisté charakterizovali prohlášení PCF a CGT jako „otevřeně revizionistické stanovisko stranického vedení" a odsuzovali také „objektivistické zpravodajství v tisku", jež bylo podle jejich názoru „ve shodě s reakcí". Francouzským soudruhům vytýkali, že podceňují nebezpečí pro socialistický tábor a „pro boj bratrských stran v kapitalistických zemích", i to, že zaskočili své vlastní členy, což se podle jejich mínění projevilo v tom, že po 22. srpnu přestaly v *L'Humanité* a *L'Humanité-Dimanche* vycházet dopisy čtenářů.[38]

Vztahy mezi stranickými a odborovými organizacemi obou zemí zůstaly napjaté i v dalším období. Došlo k přechodnému přerušení vzájemných styků, tak jako v případě Národního odborového svazu učitelek a učitelů z departementu Isère, jenž odřekl plánovanou cestu do NDR, aby tak protestoval proti postoji tamní vlády. Dožadoval se přitom sdělení, jaké je stanovisko východoněmeckých „soudruhů učitelů" k intervenci, „neboť to bude mít rozhodující význam pro budoucí vztahy našich odborových organizací".[39] K narušení kontaktů došlo i na rovině partnerství mezi městy. Na příkladu měst Chotěbuz a Montreuil je zřejmé, jak se obě městské správy sice snažily situaci uklidňovat a styky nechtěly přerušovat, francouzská strana však přitom musela počítat s rozhořčenými reakcemi svých občanů. Regina Gerberová v té souvislosti píše: „Právě ti z nich, kdo už kontakty s Chotěbuzí měli, se v dopisech radnici města Montreuil od pokračování přátelských vztahů s Chotěbuzí distancovali," a cituje z jednoho dopisu montreuilskému starostovi: „Chápu tuto intervenci, na které se podílely jednotky NDR, a možná dokonce i vojáci z Chotěbuzi, jako zločinný akt proti mezinárodnímu právu, který tímto se vší naléhavostí odsuzuji."[40] Docházelo i k provokacím ze strany francouzských delegací, jako když

36 *Tamtéž*, DY 34/8212, hodnocení spolupráce krajského předsednictva FDGB v Chotěbuzi a Departementní unie CGT z Loire v roce 1969 z 12.2.1970.

37 *Tamtéž*, DY 34/8210, zpráva krajského předsednictva FDGB v Lipsku z 19.9.1968 o rekreačním pobytu francouzských mládežníků ve dnech 10.–22.8. v Limbachu.

38 *Tamtéž*, DY 30/IV A2/20/1029, zpráva oddělení mezinárodních styků z 3.9.1968 „Zur Haltung der Französischen Kommunistischen Partei" v souvislosti s invazí vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR.

39 *Tamtéž*, DY 34/8209, pracovní překlad dopisu, jejž zaslala sekce z Isère *Syndicat national des Institutrices et Instituteurs* na oddělení výuky a výchovy krajského předsednictva FDGB 18.9.1968.

40 GERBER, Regina: Die Städtepartnerschaft Montreuil – Cottbus. In: RÖSEBERG, Dorothee (ed.): *Frankreich und „Das andere Deutschland": Analysen und Zeugnisse*. Tübingen, Stauffenburg Verlag 1999, s. 415 n.

například francouzští odboráři při takzvaném velkém čepobití východoněmecké armády v Geře přirovnávali *Volksarmee* k wehrmachtu.[41]

Protesty však nebyly vždycky jednostranné. Na jednom společném táboře mládeže odsoudili vojenskou akci východoněmečtí a francouzští mladí lidé společně: „Ačkoli část [východoněmecké mládeže] vystupovala velmi pozitivně, přesto jich bylo mezi nimi několik, kteří se k našim opatřením stavěli velmi skepticky. (...) [Francouzští] mládežníci často podléhali vlivu části zástupců mládeže z Grünheide [Braniborsko], kteří měli k naší republice velmi negativní postoj. Bylo obtížné mladým lidem z Francie vysvětlit, že tito mládežníci nereprezentují náš stát."[42] Tato událost však Jednotné socialistické straně Německa naznačila, že kontakty s francouzskými skupinami jsou pro ni velmi choulostivé a že by se protestní hnutí mohlo lehce přelít do NDR. Také ve zprávách ministerstva Státní bezpečnosti (MfS) se opakovaně uvádělo, že v důsledku nespokojenosti s politickými poměry vícekrát došlo k zastavení práce.[43]

Vedení komunistických odborů NDR a Francie se navzdory přetrvávajícím názorovým rozdílům snažila demonstrovat vzájemnou jednotu a „internacionální solidaritu". Příležitost k tomu co chvíli poskytovaly oslavy různých výročí. Při příležitosti 19. výročí vzniku NDR v říjnu 1968 CGT svým kolegům z FDGB potvrdila, že i nadále se bude zasazovat za uznání NDR a jejích hranic na Odře a Nise.[44] Další příležitostí projevit harmonii a shodu bylo dvacáté výročí „bojové smlouvy" a její obnovení ze strany FDGB i CGT v roce 1970.[45] Východoněmecké odbory využily také třicáté výročí založení Světové odborové federace ke společnému prohlášení se CGT (29. září 1971).

Oběma předsednictvy demonstrovaná svornost však v žádném případě neodpovídala vždy náladě mezi řadovými odboráři. Tak například v září 1968 se v Erfurtu uskutečnilo setkání členů CGT s krajským předsednictvem FDGB. Obě delegace podrobně diskutovaly o událostech v Praze, při hodnocení situace se však nedokázaly shodnout na společném stanovisku. Východoněmečtí soudruzi ze sebe opět dělali premianty socialistického tábora, kteří mohou poučovat ostatní: „V diskusích na toto téma bylo u většiny členů delegace stále zřejmější, že nemají jasno o příčinách, pozadí a o vystupování kontrarevolučních živlů v ČSSR."[46]

Minimálním konsenzem bylo v mnoha případech konstatování, že intervence zajistila „uchování míru", nicméně francouzští odboráři i nadále dávali najevo své

---

41 Srv. *SAPMO-BArch*, DY 34/8210, zpráva o návštěvě delegace CGT z departementu Yvelines v kraji Gera ve dnech 5.–12.10.1968.

42 *Tamtéž*, nedatovaná zpráva krajského předsednictva FDGB v Karl-Marx-Stadtu o pobytu francouzské mládežnické delegace v kraji Karl-Marx-Stadt a Frankfurt/O. ve dnech 3.–23.8.1968.

43 ECKELMANN, W. – HERTLE, H.-H. – WEINERT, R.: *FDGB – intern*, s. 90.

44 Srv. *SAPMO-BArch*, DY 34/8211, telegram CGT zaslaný FDGB 7.10.1968.

45 Srv. *tamtéž*, DY 34/8230, prohlášení FDGB a CGT k výročí 'bojové smlouvy o společné obraně míru' z 15.10.1970.

46 *Tamtéž*, DY 34/8209, dopis krajského vedení železničních odborů, železniční ředitelství Erfurt, adresovaný oddělení mezinárodních styků FDGB z 1.10.1968.

pochybnosti o správnosti této akce.[47] Události v ČSSR zůstaly však na setkáních tématem rozhovorů a příčinou neshod byly i v následujících letech, jak o tom svědčí kupříkladu následující informace: „Soudruh Lefebvre [vedoucí francouzské delegace z departementu Pas de Calais] neprojevil žádné pochopení pro to, že při návštěvách jejich delegací v našem kraji jsou členové delegací seznamováni s naším stanoviskem k událostem v ČSSR. Řekl: 'Co se týká CGT, setrváváme na našem stanovisku z října 1968. Ať si ČSSR své vnitřní záležitosti řeší sama.'"[48]

Konfliktům se však dalo mnohdy zabránit jen tak, že se partneři hovorům na toto téma vyhýbali, jak ilustruje příklad z roku 1970: „Během rozhovorů se sekretariátem národního vedení došlo ... ke krátkému slovnímu střetu o situaci v ČSSR. Generální tajemník soudruh Blondeau k tomu poznamenal: 'Vývoj v ČSSR jde kupředu příliš rychle.' Zeptali jsme se ho, jak tomu máme rozumět. Požádal nás naléhavě, abychom rozhovor o ČSSR ihned ukončili, protože jinak bychom si jen a jen vjeli do vlasů."[49]

Téma přišlo na přetřes dokonce ještě v roce 1973: „Soudruh [Marcel] Manesse se vyslovil v tom smyslu, že kdyby v roce 1968 nebylo došlo k 'vojenské intervenci', levicové síly by ve Francii podle jeho názoru získaly většinu. 'Socialistická myšlenka' tak prý utrpěla velkou škodu."[50]

To, že právě na nižších úrovních navzdory všem názorovým rozdílům nedošlo k hluboké roztržce, má nejspíše příčinu v osobních vztazích mezi odborovými funkcionáři, které se rozvíjely po celé roky. Zdá se, že právě pro francouzskou stranu byly tyto rozpory něčím jako manželskou hádkou, po níž nakonec přijde zase usmíření, protože převáží nadřazené hodnoty. SED a FDGB na jedné straně, PCF a CGT na straně druhé na sebe i nadále pohlížely jako na bojovníky za socialistický společenský řád, kteří kráčejí společnou cestou, přestože v jednotlivostech se jejich názory liší. Počet delegací, které si mezi sebou komunistické odbory obou zemí vyměňovaly, do roku 1972 vzrostl a ze zpráv o nich lze vyčíst, že v kruzích CGT se na NDR i nadále pohlíželo jako na „lepší" Německo.[51] Podle dokumentů neměla informace žádné

47 *Tamtéž*, DY 8210, zpráva okresního předsednictva FDGB v Eisenachu z 4.9.1968 adresovaná oddělení mezinárodních styků FDGB o návštěvě francouzské delegace okresního předsednictva CGT v Garignanu, departement Ardennes, ve dnech 17.–24.8.1968.

48 *Tamtéž*, DY 34/8212, krajské předsednictvo FDGB v Karl-Marx-Stadtu 29.10.1969 v hodnocení pobytu vedoucích představitelů zahraničních delegací při příležitosti 20. výročí založení NDR a plánu delegační činnosti na rok 1970.

49 *Tamtéž*, DY 34/8216, zpráva ústředního předsednictva IG Bergbau-Energie z 11.11.1970 o výsledcích pobytu delegace tohoto předsednictva ve Francii ve dnech 2.–11.9.1970.

50 *Tamtéž*, DY 34/11103, zpráva krajského předsednictva FDGB ve Velkém Berlíně, oddělení mezinárodní práce a styků se Západem, ze 6.4.1973 o návštěvě delegace vedoucích představitelů CGT regionálního vedení Paříž v Berlíně.

51 Ve stycích nastaly strukturní změny, protože CGT přebudovávala svou organizaci na principu regionů. V roce 1973 např. poprvé uzavřelo smlouvu o přátelství regionální vedení CGT v Alsasku a krajské předsednictvo FDGB v Karl-Marx-Stadtu, takže dohody mezi odborovými ústředími departementů Haut-Rhin a Bas-Rhin s Karl-Marx-Stadtem (od 20.5.1962), resp. s Drážďanami pokračovaly na vyšší úrovni; srv. dohodu o spolupráci a prohloubení bratrských vztahů mezi regionálním vedením CGT v Alsasku a krajským předsednictvem FDGB v Karl-Marx-Stadtu z 13.4.1973, 28.4.1974, 28.3.1975, 23.4.1976 (*Institut CGT Alsace d'Histoire Sociale*, Strasbourg).

krátkodobé důsledky pro kontakty na krajské úrovni, jak to také zdůrazňuje výtah ze zprávy předsednictva FDGB v Neubrandenburgu z prosince 1971: „Rozsah delegací vzrostl zejména od roku 1969. Mezi francouzskými soudruhy bylo možno zaznamenat stoupající zájem o účast ve studijních delegacích do NDR. Od poloviny minulého roku, ale zvláště v tomto roce je nápadná skutečnost, že členy delegací téměř výlučně byly nové soudružky a noví soudruzi, kteří NDR navštívili poprvé."[52] Zdá se však, že cíle „Společného prohlášení FDGB–CGT" ze srpna 1971, podle nějž se měly prohloubit a upevnit vzájemné kontakty, nebylo v delší perspektivě dosaženo. V případě vztahů mezi Alsaskem a městem Karl-Marx-Stadt tomu bylo spíš opačně; ještě v roce 1973 navštívilo NDR pět delegací z Francie a třicet francouzských odborářů bylo pozváno na rekreaci. Na rok 1976 se obě odborové organizace shodly už jen na dvou delegacích a pětadvaceti mladých rekreantech.[53]

3. SED a „revizionističtí" intelektuálové

Přestože SED a PCF se snažily demonstrovat na veřejnosti „proletářskou solidaritu", východoněmečtí soudruzi i nadále sledovali vývoj uvnitř Francouzské komunistické strany velmi bedlivě a s nedůvěrou. Zaměřili se přitom především na člena ústředního výboru, filozofa Rogera Garaudyho, jehož označovali za hlavního představitele „revizionistických názorů". Garaudy vzbudil jejich pozornost už v květnu 1963, kdy na liblické konferenci k osmdesátému výročí narození Franze Kafky proslovil přednášku, v níž tuto konferenci vyzvedl jako impulz k obnově marxismu-leninismu. Zanedlouho pak v *Lettres française* uveřejnil článek, v němž užil onen výraz, jenž v následujících letech charakterizoval československé reformní pokusy – *Printemps de Prague*.[54] Werner Mittenzwei, sám účastník této konference, o jejím politickém významu poznamenal: „Byla výrazem toho, že po Stalinově smrti se chápala nezbytnost reformovat socialismus, a v literárněvědním zrcadlení zároveň odkrývala stav reformních sil. (...) V tom smyslu byla kafkovská konference skutečnou vlaštovkou ohlašující změny."[55] Východoněmečtí komunisté hned poté nasadili opačný kurz a reformní síly ve vlastní zemi se snažili krotit.[56] V kritice intelektuálů spatřovali první úspěchy nepřátelské reformistické taktiky, která se zmocnila média kultury. V informaci ministerstvu Státní bezpečnosti z roku 1967 se o tom výmluvně praví: „Na nepřátelskou politiku kontaktů je třeba pohlížet jako na metodu v systému

52 *SAPMO-BArch*, DY 34/11101, zpráva krajského předsednictva FDGB v Neubrandenburgu o stycích se CGT z 20.12.1971.

53 Viz pozn. 51.

54 GARAUDY, Roger: Kafka et le Printemps de Prague. In: *Les Lettres françaises*, 6.–11.6.1963, s. 57–63.

55 MITTENZWEI, Werner: Zur Kafka-Konferenz 1963. In: *Kahlschlag: Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente*. Berlin, Aufbau Taschenbuch Verlag 2000, s. 80 n.; ke konferenci a k postojům delegace NDR srv. JÄGER, Manfred: *Kultur und Politik in der DDR 1945–1990*. Köln/R., Verlag Wissenschaft und Politik 1994, s. 112.

56 Srv. STARITZ, Dietrich: *Geschichte der DDR*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1996, s. 252 n.

nepřátelských akcí protivníka, jejímž prostřednictvím je s využitím všech naskýtajících se možností navazováno s občany NDR množství velice různorodých kontaktů s cílem tyto občany s přihlédnutím ke všem psychologickým a dalším zvláštnostem ovlivnit, a tím rozvrátit politicko-morální jednotu obyvatelstva NDR, narušit socialistickou výstavbu a umožnit provádění klasických forem nepřátelské činnosti a taktéž zvnějšku připravovat kontrarevoluční akce."[57]

Neurotická fixace na „protivníka", respektive „třídního nepřítele", tak zřetelně patrná v tomto výňatku, poskytuje základní vodítko k tomu, abychom pochopili jednání a myšlení SED ve vztahu k „pražskému jaru" a vůbec k pokusům o reformu socialismu. Od kafkovské konference patřilo k její obranné strategii také tlumení ohlasu, který získávali kritičtí východoněmečtí autoři v západoevropských zemích. Nejznámější je případ eseje Stefana Heyma „Die Langeweile von Minsk", v němž autor kritizoval restriktivní kulturní politiku v NDR. Stať vyšla krátce po sobě ve francouzském časopise *Les Lettres françaises* a v kulturní příloze *Il Contemporaneo* italského časopisu *Rinascità*, načež ji přetiskl také hamburský týdeník Die Zeit.[58] Rozčilení východoněmeckých komunistů z této události naznačuje, jaké nebezpečí spatřovali ve svobodné intelektuální výměně. S tím, jak zas naopak do NDR pronikaly kritické spisy o západní Evropě a Spolkové republice, nejenže se posilovaly opoziční síly za Berlínskou zdí, ale zároveň se oslabovaly pozice těch kruhů ve Spolkové republice, jež vystupovaly otevřeně proti NDR.

Právě po pražské invazi vystupňovaly orgány NDR svou činnost zaměřenou proti intelektuálům, protože právě z nich se stali mluvčí a přímluvci demokratizačních snah v ČSSR a právě oni stále víc přejímali funkci náhradní veřejnosti. Roger Garaudy vyzval sovětské vedení, aby odstoupilo, rakouský komunista Ernst Fischer hovořil o „morálně-politickém harakiri varšavské pětky".[59] Armin Mitter a Stefan Wolle popsali tuto démonizaci intelektuálů následujícími slovy: „Ústup od ideologických dogmat byl pokládán za součást globální imperialistické strategie; dekadentní lyrici, abstraktní umělci a negativní inteligenti bez zdravého třídního základu byli svého druhu tajnou zbraní protivníka v psychologické válce proti socialismu."[60]

Takovou tajnou zbraní byl v očích SED i nadále Roger Garaudy, jenž 27. srpna 1968 poskytl Československé tiskové kanceláři interview, ve kterém znovu odsoudil vojenskou intervenci,[61] a navíc překládal a publikoval texty Alexandra Dubčeka a dalších reformátorů.[62] Po uveřejnění jeho interview v jugoslávských novinách *Kommunist* 4. září 1968 byla ustavena pracovní skupina pod vedením Kurta Hagera, jež měla jeho obsah analyzovat. Stejný postup byl zvolen k prošetření Garaudyho

57 Cit. podle: MITTER, Armin – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*. München, Hanser 1993, s. 379.

58 Srv. STARITZ, D.: *Geschichte der DDR*, s. 250.

59 Srv. BRAHM, Heinz: Das Echo im Weltkommunismus auf die Okkupation der Tschechoslowakei. In: *Europa Archiv*, roč. 23, č. 20 (1968), s. 744–752, zde s. 747.

60 MITTER, A. – WOLLE, S.: *Untergang auf Raten*, s. 458.

61 Interview avec Roger Garaudy. In: *Le Monde*, (28.8.1968).

62 GARAUDY, Roger: *La liberté en sursis: Prague 1968*. Paris, Fayard 1968.

knihy „Marxismus 20. století",[63] přičemž výsledky práce analytické skupiny měly být předloženy k diskusi v politbyru.[64] Kritické tóny, jaké zaznívaly u Garaudyho, chápala SED jako opuštění jednotné komunistické fronty, a tedy porušení tabu. Tak jako vyžadovala, aby státy východního bloku podporovaly její zahraniční a německo-německou politiku, tak také potřebovala bezmeznou solidaritu francouzských komunistů pro svou sebeprezentaci ve Francii.[65]

S jistým uspokojením mohla SED v následujících týdnech sledovat, jak reakce vedení PCF na porážku „pražského jara" vede k vnitřním rozporům uvnitř strany a Garaudy se stále více ocitá v menšinové pozici. Jeanette Thorezová-Vermeerschová, vdova po bývalém šéfovi PCF Maurici Thorezovi, se vzdala svých funkcí v ústředním výboru a v politbyru, aby tak dala najevo nesouhlas s tím, že vedení strany odsoudilo SSSR. Roger Garaudy naproti tomu několikrát veřejně požadoval rozhodnější postoj vůči Moskvě, za což byl na sjezdu PCF 20.–21. října 1968 pokárán. Vnitrostranické nesváry vedly nakonec k tomu, že Waldeck Rochet se značně podkopaným zdravím musel zahájit ústup z dosavadních pozic a poslušně se podrobil kremelské linii. Vedoucí činitelé PCF se vyslovovali proti jakékoli formě antisovětských projevů a vzývali jednotu komunistického a dělnického hnutí. Na setkání představitelů KSSS a PCF v Moskvě 4. a 5. listopadu 1968 vyvinuli sovětští soudruzi na francouzskou delegaci silný tlak, který vedl nakonec k úspěchu: francouzští komunisté dodatečně uznali, že násilné ukončení pražského reformního úsilí a Dubčekovo odstranění byla správná opatření. I když vztahy mezi PCF a SED zůstaly v dalším období napjaté, podrobení Francouzské komunistické strany zabránilo roztržce s východním Berlínem; v naprostém protikladu k italským komunistům, kteří invazi i nadále odsuzovali a „Brežněvovu doktrínu" zcela zavrhovali, takže jejich vztahy s východoněmeckými komunisty byly do roku 1971 na bodu mrazu.[66]

Naprostá kapitulace vlastního stranického vedení před nátlakem Kremlu nezabránila Garaudymu v tom, aby i nadále dával najevo svůj nesouhlas. Na zasedání ÚV PCF v Ivry ve dnech 13. a 14. října 1969 se postavil proti vedení strany, za což si vysloužil od Waldecka Rocheta kritiku, neboť takový postoj „by vedl k prohlubování názorových rozdílů v mezinárodním komunistickém hnutí a k jeho oslabení, jakož i k rozštěpení FKS". Východoněmeckým soudruhům se však argumenty šéfa PCF nezdály dostatečné: „Argumentace soudruha Rocheta ozřejmuje, že stranické vedení stále ještě nepřekonalo rozpor mezi v zásadě správným postojem k Sovětskému svazu a KSSS a svým chybným usnesením z 21. srpna 1968. Za celou dobu nebylo

---

63 Týž: *Marxisme du XXème siècle*. Paris, Union générale d'éditions 1967.

64 Srv. *SAPMO-BArch*, DY 30J IV 2/2/1244, list 2, protokol č. 36/69 ze zasedání politbyra ÚV SED ze 16.9.1969; srv. *tamtéž*, DY 30/J IV 2/2 A/1391, list 1, znění interview v německém překladu v pracovním protokolu č. 36/69 ze zasedání politbyra ÚV SED ze 16.9.1969.

65 K „hnutí za uznání NDR" ve Francii srv. PFEIL, Ulrich: Die Frankreich-Politik der DDR 1949–1969. In: TIMMERMANN, Heiner (ed.): *Die DDR – Erinnerung an einen untergegangenen Staat*. Berlin, Duncker & Humblot 1999, s. 527–560.

66 LILL, J.: *Die DDR und Italien 1949–1973*, s. 216.

vydáno žádné stanovisko k vývoji v ČSSR od volby soudruha Husáka." SED vyjadřovala dále lítost nad tím, že nebyly podniknuty žádné kroky proti Garaudymu.[67]

Z tohoto důvodu sledovali východoněmečtí soudruzi s velkým zájmem 19 sjezd PCF v Nanterre, jehož se v roli pozorovatele měla poprvé možnost účastnit delegace SED, ve složení Hermann Axen, Alfred Kurella, Egon Winkelmann a Ernst Walkowski.[68] Souhlas s jejím vstupem do země měl prezident Georges Pompidou vyjat na zasedání kabinetu vpředvečer příjezdu spolkového kancléře Willyho Brandta do Paříže. Východoněmečtí komunisté z toho vyvozovali, že „francouzská vláda si chce z ekonomických a politických důvodů nechat otevřené dveře k NDR".[69]

Postoj Francouzů prezentovaný na sjezdu však ani nadále neodpovídal představám SED: „V souvislosti s vývojem v ČSSR vedení FKS zjevně ještě nenalezlo dostatek síly k tomu, aby se odpoutalo od pravicově oportunistických pozic a zkorigovalo svůj chybný postoj z 21. 8. 1968. ÚV FKS zabránil tomu, aby se tato otázka dostala do centra diskuse. Chybná pozice FKS v této otázce byla však potvrzena jak ve zprávách ÚV, tak v tezích. V rozhovorech s delegacemi KSSS a SED používají vedoucí francouzští soudruzi následující taktiku: 'My své stanovisko nezměníme. Ale proč se o tom vůbec dohadovat, vždyť to už patří minulosti.'"[70]

Se zadostiučiněním východní Němci vzali naopak na vědomí „porážku revizionistické linie Garaudyho". Ten svou pozici na sjezdu obhajoval, byl však ve vlastní straně tehdy už izolován, takže ani nebyl zvolen do ústředního výboru a o několik týdnů později byl z PCF vyloučen[71] (což SED také později s uspokojením zaznamenala). „Garaudyho vystupování bylo využito k ideologickému vypořádání s revizionistickými a oportunistickými názory na nejširší základně a vedlo k posílení a upevnění strany. Vyloučení Garaudyho ze strany proběhne v dohledné době. Ke zdržení došlo proto, že v jeho stranické buňce se nenašla většina pro jeho vyloučení. Nadřízené vedoucí orgány potřebují jistý čas, aby rozšířením této organizace poměr sil změnily."[72]

Důvod, proč SED postoj Francouzské komunistické strany ke Garaudymu a jeho publicistickou aktivitu tak bedlivě sledovala, vyplývá z následujícího citátu: „Porážka Garaudyho na XIX. sjezdu FKS má velký mezinárodní význam, protože je s tím

---

67 *PA/AA*, fond MfAA, C 1258/74, list 20–26, informace č. 46/69 oddělení mezinárodních styků, sektor rozvinutých kapitalistických zemí, pro členy a kandidáty politbyra SED z konce října 1969.

68 Srv. *tamtéž*, list 91–110, zpráva oddělení mezinárodních styků o 19. sjezdu PCF ze 16.2.1970; *SAPMO-BArch*, DY 30/J IV 2/2 A/1415, předloha oddělení mezinárodních styků pro politbyro ÚV SED ze 7.1.1970: delegace SED k účasti na 19. sjezdu francouzské komunistické strany ve dnech 4.–8.2.1970 v Nanterre; pracovní protokol č. 2/70 zasedání politbyra ÚV SED 13.1.1970.

69 *PA/AA*, fond MfAA, C 1258/74, l. 108, zpráva oddělení mezinárodních styků o 19. sjezdu PCF ze 16.2.1970.

70 *Tamtéž*, l. 12.

71 Srv. COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 340 n.

72 *SAPMO-BArch*, DY 30/J IV 2/2 A/1445, l. 3, informace Gastona Plissonniera o situaci ve Francii a o politice PCF poskytnuté během pobytu delegace PCF ve dnech 15.–18.4.1970 ve východním Berlíně; předloha pracovního protokolu č. 25/70 pro zasedání politbyra ÚV SED z 26.5.1970.

zároveň spojena porážka osob jako Marek,[73] Fischer,[74] Pelikán,[75] Liehm, Arthur London,[76] Radice[77] ad., které v západní Evropě zjevně organizují revizionistické centrum. (...) Vypořádání s Garaudym může přispět k tomu, aby v těch komunistických a dělnických stranách, kde jeho názory mohly najít širší ohlas, zesílil boj proti revizionismu."[78]

Od kafkovské konference SED sledovala působení „revizionistických" intelektuálů a jejich kontakty s východoněmeckými spisovateli. Tak zmíněný Lucio Lombardo Radice recenzoval 5. ledna 1966 knihu Roberta Havemanna *Dialektik ohne Dogma* v deníku italských komunistů *L'Unità* a přitom vyzval SED, aby Havemanna opět přijala do svých řad. V západoněmeckém tisku se Radiceho výkladům věnovala široká pozornost; SED reagovala mohutnou propagandistickou protiakcí, což mělo za následek rozsáhlé neshody mezi východoněmeckými a italskými komunisty.[79] Právě veřejné vystupování intelektuálů, jako byl Radice, Garaudy nebo také Louis Aragon, rozeznělo v politbyru SED poplašnou signalizaci a vedlo k tomu, že východoněmečtí soudruzi se vůči svým francouzským kolegům chovali často neústupně a povýšeně a snažili se je ideologicky ovlivňovat ještě v sedmdesátých letech. Mimo jiné požadovali tvrdší zásahy proti „antisovětskému postoji" Louise Aragona, když v *Lettres françaises* několikrát vyjádřil podporu Milanu Kunderovi.[80] V lednu 1969 se v témže časopise postavil za knihu *Doznání* Arthura Londona, obžalobu politických procesů s československými komunisty za dob studené války. Socialistické

---

73 Franz Marek stejně jako další osobnosti uvedené v citátu patřil ke spisovatelům, kteří se odvrátili od „reálsocialismu" a podporovali Dubčekovy reformy, což zpracoval také literárně: *Was Stalin wirklich sagte*. Wien – München – Zürich, Molden 1968.

74 Ernst Fischer (1899–1972), německy píšící esejista, překladatel, autor románů a dramatik, rakouský politik, se narodil v Čechách. Společně s Franzem Markem napsal knihy: *Was Marx wirklich sagte*. Wien – München – Zürich, Molden 1968; *Was Lenin wirklich sagte*. Wien – München – Zürich, Molden 1969.

75 Jiří Pelikán (1923–1999) byl v roce 1968 ředitelem Československé televize, na naléhání Moskvy byl po 21.8.1968 odstaven. V exilu pak vydával časopis *Listy* a publikace vztahující se k „pražskému jaru".

76 Arthur London (1915–1986) pocházel ze Slovenska, v 50. letech byl v Československu vězněn. V roce 1966 vydal v NDR publikaci o španělské občanské válce (*Prolog für ein neues Spanien*. Berlin (Ost), Deutscher Militärverlag 1966; původně *Španělsko, Španělsko*. Praha, NPL 1963), pak však kvůli knize o procesu s Rudolfem Slánským upadl v komunistických kruzích do nemilosti (*L'aveu: Dans l'engrenage du procès de Prague*. Paris, Gallimard 1968; Doznání. Praha, Československý spisovatel 1969; *Ich gestehe: Der Prozeß um Rudolf Slansky*. Hamburg, Hoffmann und Campe 1970).

77 Lucio Lombardo Radice (1916–1982), matematik, pedagog a stranický teoretik Italské komunistické strany; kromě řady matematických učebnic napsal i knihy o marxismu a komunismu, např. *Socialismo e libertà*. Roma, Editori riuniti 1968.

78 *PA/AA*, fond MfAA, C 1258/74, l. 107, zpráva oddělení mezinárodních styků o 19. sjezdu PCF ze 16.2.1970.

79 Přesněji o těchto událostech viz LILL, J.: Die DDR und Italien 1949–1973, s. 205 nn.

80 Ačkoli PCF vojenskou intervenci odsoudila, nechala z knihkupectví kontrolovaných stranou po 21.8.1968 odstranit kritické *Lettres françaises*. K této dvojaké strategii patřilo i to, že ze strany vylučovala členy, kteří se vyslovovali pozitivně o pražských reformách. Viz DAIX, P.: Le Parti communiste français et le Printemps tchécoslovaque, s. 241–245.

státy, mezi nimi i NDR, původně soustavně odkupovaly značný počet jednotlivých čísel časopisu, a tak jej podporovaly; poté co tato praxe skončila, *Les Lettres françaises* musely být v roce 1972 zastaveny. Francouzská komunistická strana neučinila sice nic pro jejich přežití, ale v roce 1970 aspoň zvolila Aragona do svého ústředního výboru, čímž si opět vysloužila důraznou kritiku od SED.[81]

V době, o níž je zde řeč, nezbylo orgánům NDR než konstatovat, že kritičtí intelektuálové se svými „buržoazně filozofickými teoriemi",[82] k nimž podle nich patřili i Herbert Marcuse, Jean-Paul Sartre, Heinrich Böll a Hans Magnus Enzensberger, nacházejí značný ohlas zejména mezi studenty. Avšak na to, aby tyto myšlenky a ideály vyvolaly masové hnutí v NDR, byly příliš abstraktní, a tudíž zasáhly jen zlomek jeho obyvatelstva.

4. Shrnutí

Jednotná socialistická strana Německa a masové organizace, které ovládala, v měsících „pražského jara" vnitropoliticky i zahraničněpoliticky na nejrůznějších úrovních a v různých směrech vystupňovaly „ideologický boj". V očích mocipánů ve východním Berlíně nabývalo nebezpečí rozmanitých podob, což vyžadovalo zkoncentrovat síly k obraně. I když normalizace vztahů mezi bloky v rámci politiky *détente* a prosazování principů mírové koexistence byly mnohokrát veřejně vynášeny, interní dokumenty přesto dovolují vyslovit závěr, že vedení SED interpretovalo sbližování Východu se Západem především jako ohrožení vlastních mocenských pozic. Jeho hlavním cílem bylo zabránit politickému, ideologickému a ekonomickému „pronikání" Západu.[83]

Flexibilnější německo-německá a východní politika spolkové vlády, a zvláště SDP, jakož i pozitivní reakce z Moskvy a ostatních států východního bloku na tento vývoj stupňovaly ve východním Berlíně nervozitu, takže reformy v Československu zde byly chápány jako prolomení západních hranic s „německým imperialismem" a jako kontrarevoluční úchylka. Sympatie mnoha západoevropských, především pak francouzských komunistů s Dubčekovou politikou a odsouzení vojenského zásahu států Varšavské smlouvy, jež vyslovila PCF a CGT, vnímala SED jako další projev revizionismu v komunistickém táboře a podkopávání vlastního postavení. Proto ostře útočila proti odlišným názorům v ČSSR nebo i ve Francii a na plné obrátky spustila černobílou protičeskoslovenskou propagandu. Podobně jako v návaznosti na vojenskou invazi z 21. srpna podporovaly východoněmecké orgány v ČSSR „progresivní síly" a podnikaly kroky k odvrácení „kontrarevoluce", se stejným cílem vyvíjely aktivity vůči

---

81 *PA/AA*, fond MfAA, C 1258/74, l. 107, zpráva oddělení mezinárodních styků o 19. sjezdu PCF ze 16.2.1970.

82 MITTER, A. – WOLLE, S.: *Untergang auf Raten*, s. 475.

83 KNABE, Hubertus ad.: Die „West-Arbeit" des MfS und ihre Wirkungen. In: *Materialien der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit"*, sv. VIII/2. Ed. Deutscher Bundestag. Baden-Baden, Nomos 1999, s. 1583 nn.

Francii, respektive její komunistické straně a odborům. Kromě přímého působení na vedení PCF a CGT směřovaly tyto akce v první řadě mezi řadové členy těchto organizací. SED necouvla ani před pokusy podrývat autoritu jejich národních předsednictev a vrážet klín mezi vedení a členstvo. Zároveň důrazněji uplatňovala svůj nárok prosazovat ideologické definice i mezi „bratrskými stranami" za hranicemi východního bloku, podobně jako to činila ve vlastním státě. Na tomto pozadí je spor o „pražské jaro" nejenom neodmyslitelnou epizodou historie sovětského satelitního systému, ale i součástí světového komunismu a konfrontace mezi mocenskými bloky. I když přeorientování PCF na moskevskou linii její vztahy s SED na jistou dobu opět vylepšilo, názorové rozdíly mezi oběma stranami, které se týkaly pojmu demokracie a vytváření socialistického společenského řádu, odstraněny nebyly. V důsledku toho se jednání mezi nejvyššími představiteli obou stran proměnila v útržkovitý a zcela formální dialog. Na nižší úrovni se však takzvaný reálný socialismus a eurokomunistické představy ocitaly v neustálém konfliktu. V jedné zprávě o pobytu delegace CGT v NDR v roce 1977 se praví: „V diskusi o otázce demokracie a socialismu se delegace na Biermannově případu pokoušela dokázat, že zbavení občanských práv se údajně neslučuje s demokracií a socialismem. Pod pojmem socialismus chápou úplnou demokracii, tj. svobodu osobnosti, kdy nikdo není pro své odlišné mínění zavírán do vězení. V socialismu ve francouzských barvách má být něco takového zaručeno."[84]

„Internacionalistická solidarita" a vůle k politickému a ideologickému ovlivňování ze strany SED si vynucovaly udržování a rozšiřování kontaktů s francouzskými komunisty; ovšem v důsledku narůstání názorových rozdílů si mocipáni ve východním Berlíně nasadili do svého hnízda kukaččí vejce, jež zvyšovalo nebezpečí „diverzní a revizionistické politiky". S ohledem na konec NDR lze proto říci, že porážka „pražského jara" pozici SED krátkodobě sice posílila, avšak v dlouhodobé perspektivě a s ohledem na události v letech 1989–1990 byl její dogmatický postoj a její podíl na vojenské intervenci jedním z prvních „hřebíčků do rakve". Rok 1968 totiž mnoho lidí připravil o iluzi, že socialismus lze vnitřně reformovat.

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček.

84 *SAPMO-BArch*, DY 34/11105, zpráva z 5.4.1977 o pobytu delegace zemědělských a lesnických odborů francouzské CGT v NDR ve dnech 28.3.–2.4.1977.

HISTORICKÉ DISKUSNÍ FÓRUM

1999–2000

Redakce Soudobých dějin v následujícím tematickém bloku prezentuje hlavní příspěvky pronesené na druhém historickém diskusním fóru dne 18. dubna 2000 v budově Akademie věd ČR v Praze. Autoři své příspěvky oproti přednesenému znění většinou přepracovali a rozšířili. Texty úvodních referátů s ohledem na jejich obsahovou návaznost otiskujeme v poněkud jiném pořadí, než byly předneseny. Bohužel jsme nemohli zařadit text vystoupení Pavla Zemana, neboť nebyl včas dodán k publikování. Rámec tohoto diskusního bloku tvoří článek Františka Svátka, který byl napsán na objednávku redakce se záměrem zachytit celkové obrysy „sporu historiků" v České republice od osmého historického sjezdu a pokusit se o jeho dílčí zhodnocení. Redakce Soudobých dějin pokládá za důležité věnovat pozornost problémům, které úzce souvisejí s formováním identity a sebereflexí historiografie v České republice po roce 1989, a věří, že publikované texty přispějí k dalšímu názorovému tříbení.

Pokus o bilanci průběhu a výsledků „sporu historiků" v České republice na přelomu tisíciletí

František Svátek

Redakce časopisu *Soudobé dějiny* se rozhodla otisknout v tomto čísle v plném znění referáty a hlavní diskusní příspěvky z druhého historického diskusního fóra, které se konalo v Praze na Národní třídě v budově Akademie věd ČR dne 18. dubna 2000 na téma „Legitimizace historie". Je to téma, které jistě patří do okruhu prioritního zájmu právě „soudobých dějin", neboť spojuje bádání o starších i nejnovějších dějinách s politikou a ideologiemi nedávné a přítomné doby. K plnému pochopení zde otištěných referátů je však třeba zařadit je do kontextu širší diskuse historiků v České republice, která začala v období příprav jejich osmého sjezdu v Hradci Králové (10.–12. září 1999) nejprve v denním tisku, rozvinula se na sjezdu samém, zejména v první den plenárního zasedání (a následného jednání v kuloárech), a pokračovala na prvním historickém diskusním fóru, konaném v budově Akademie věd ČR dne 25. listopadu 1999, a v reakcích na ně, zčásti publikovaných v různých periodikách. Protokol hradeckého historického sjezdu vyšel nedávno péčí Jiřího Peška.[1] Sborník příspěvků z prvního historického diskusního fóra vydalo Sdružení českých historiků (Historický klub 1872) jako zvláštní přílohu svého bulletinu *Zpravodaj Historického klubu* péčí Jiřího Kociana.[2] Nejdůležitější příspěvky z druhého historického diskusního fóra jsou otištěny v diskusním bloku tohoto čísla *Soudobých dějin*. Asi nejvýznamnější hlasy v diskusi doprovázející první i druhé fórum zaznamenal časopis *Dějiny a sou-*

1 PEŠEK, Jiří (ed.): *VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999*. Praha, Scriptorum 2000.

2 *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 11, č. 1 (2000), zvláštní příloha: *Historické diskusní fórum konané v Praze na Národní třídě v budově Akademie věd ČR dne 25. listopadu 1999: Sborník příspěvků*. Ed. Jiří Kocian. Praha, Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) – Historický ústav AV ČR 2000.

časnost.[3] Zatím poslední, třetí historické diskusní fórum, konané tamtéž 6. února 2001 na téma „Organizace a financování historické vědy", bude na internetu teprve postupně zpřístupňováno autory referátů. K dispozici na internetu byly již před fórem stručné teze hlavních referátů a jeho program (přetištěn je na konci této statě).

Odborné historické časopisy dosud věnovaly debatě jen minimální pozornost, a také zájem novinářské obce a publicistů brzy vyprchal. Hlavní část debaty probíhala a probíhá na webových stránkách internetu na adrese *www.clavmon.cz* (která jinak informuje o projektu Ústavu pro klasická studia AV ČR *Clavis monumentorum litterarum*).

Všechny příspěvky do diskuse na historických diskusních fórech (dále jen zkratky 1. HDF, 2. HDF, 3. HDF, pod kterými lze jednotlivé soubory referátů a diskuse k nim najít i na webové stránce *www.clavmon.cz/aktual*) konaných v budově prezidia AV ČR, tak jak byly předneseny, jsou „archivně" zachyceny také na kompaktním disku a uloženy v Archivu Akademie věd ČR. Také iniciativa k jejich svolání vyšla od pracovníků několika akademických ústavů (Filozofického ústavu, Ústavu dějin umění, Ústavu pro klasická studia a Archivu AV ČR, ze Sociologického ústavu se na nich moderováním a příspěvky do debaty významně podílel Miloš Havelka) a Karlovy univerzity (respektive jejích ústavů, zejména Ústavu pro dějiny UK).

Organizátoři však vystupují jako jednotlivci či *ad hoc* vytvořená skupina, nikoli jako představitelé institucí. Zdůraznili, že „jsme k tomu nebyli pověřeni nikým z vedení těchto institucí, rozhodli jsme se sami za sebe, protože se domníváme, že taková diskuse je potřebná", jak uvedl Michal Svatoš v úvodním slově k 2. HDF, když představoval skupinu organizátorů ve složení: Jaroslava Hausenblasová, Martin Nodl, Michal Svatoš, Michal Šroněk a Vladimír Urbánek. První HDF moderoval Miloš Havelka, 2. HDF Antonín Kostlán. Místo pro konání historických diskusních fór poskytla organizátorům Kancelář AV ČR (nejde však o akci oficiálně organizovanou předsedou AV ČR ani jinými jejími vedoucími grémii).

Bez ohledu na velký či malý přínos diskuse k rozvoji historické vědy a k vyjasnění otázek a témat, které byly či budou dominovat jednotlivým diskusním fórům, je již dnes jisté, že těmto debatám bude patřit priorita v dějinách české historiografie při zdokonalování komunikace uvnitř „historické obce": je to první diskuse historiků vedená především na internetu. Nasnadě jsou výhody, které to přináší: rychlost při výměně názorů, rozšíření okruhu možných diskutérů za hranice fyzicky přítomných na místě konání diskuse, kontinuální reakce čtenářů na „publikované" (na internetu) statě – i když se doposud v probíhající debatě tyto výhody projevily poměrně málo, snad právě proto, že tato nová „technologie debat" na internetu není ještě u historiků (narozdíl od mnoha specifických vědeckých skupin) běžná.

---

3 DOBEŠ, Jan – ZEMAN, Pavel: Skutečné a domnělé problémy české historiografie. In: *Dějiny a současnost*, roč. 21, č. 6 (1999), s. 2–4; Historici mezi sebou a o sobě. In: *Tamtéž*, s. 16–25; HAVELKA, Miloš: Touha po ideologiích a strach z teorie: Několik poznámek k diskusi o sebereflexi české historiografie. In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 1 (2000), s. 46–48; GRULICH, Petr: Sjezd českých historiků očima pořadatele. In: *Tamtéž*, s. 49–50; Ad: dojmy prof. Brůžka. In: *Tamtéž*, s. 50; SHINOHARA, Taku: Legitimizace historie a koncepce „národních dějin". In: *Tamtéž*, č. 6, s. 2–5.

V některých vystoupeních zazněla také kritika (víceméně „pod čarou" a bez rozvádění) tohoto média, jakoby méně vhodného či kvalitního pro účely takové diskuse, než jsou tradiční a „řádná" tištěná média (časopisy, noviny, sborníky atd.). Jak může tato „technologie internetové komunikace" ovlivňovat obsah jednotlivých vystoupení? Snadnost a rychlost reakce na podněty z diskuse, možnost doslova *každého* zainteresovaného zájemce „publikovat" svůj názor (bez selekce, jaká probíhá například i v případě „dopisu čtenáře" novinám) mohou svádět k více než „žurnalistické povrchnosti", sklouznout do roviny „hospodského tlachání" bez odpovědnosti a sebekontroly, jakou přece jen přináší vědomí každého diskutujícího, píše-li do tištěného média, a tím více, jde-li o odborný a renomovaný časopis. Určitý problém může představovat i rychlé narůstání objemu „publikovaných" stran textů a autenticita jejich původního a eventuálně pozměňovaného znění v nových redakcích při změnách webové stránky jejím správcem. Přiznám se také, že mně není jasné, jak je nebo by měl být řešen problém „konzervování" či archivování těch textů, které přece na určitém stupni objemu budou muset být z nové aktualizované stránky již vypuštěny. Kdo bude rozhodovat či kdo bude kontrolovat správce adres? Budou vypracovány nějaké obecné zásady „archivnictví" na internetu (otázky „skartace", „inventářů" ke staženým textům, možnost jejich nalezení a specifického zpřístupnění pro „internetové historiky" a podobné)? Bylo by dobré, kdyby internetoví specialisté a historici, kteří již mají s vedením webových stránek zkušenosti, se k těmto otázkám vyjádřili.

1. Vymezení skupiny diskutujících

Ačkoli v celé diskusi, od předhistorie konání osmého sjezdu historiků až do konce roku 2000, vystoupilo několik desítek účastníků, je nápadné, jak malá část „českých historiků" se do ní zapojila. S určitou nadsázkou by se dalo říci, že „většina mlčících" je možná dokladem toho, že skutečná, žijící a reagující, celistvá „historická obec" v České republice je fikcí, že historici jsou ve skutečnosti atomizovaní jedinci nebo malé lokální skupiny, které spolu nekomunikují. Na osmém sjezdu historiků v Hradci Králové to vyjádřil (v diskusi v jednání sekce č. 15, věnované dějinám první republiky) Robert Kvaček konstatováním: „My se vzájemně nečteme!"[4] Sjezdy historiků – a poslední v Hradci Králové patřil účastí historiků z celé republiky a jejich počtem k největším dosud organizovaným – jsou jen chvilkovým „festivalem" setkání, po němž následuje zase dlouhá doba komunikačního „temna".

Ve srovnání s počtem referentů a diskutujících (v plénu a v šestnácti sekcích) a tematicky rozrůzněnými referáty na osmém sjezdu historiků jsou překvapivě odlišné tyto charakteristiky skupiny diskutujících v HDF:

1. Jde o vystoupení téměř výhradně pražských historiků, z regionů a jiných větších měst je účast téměř nulová; výhody internetu nebyly realizovány.

4 V protokolu 8. sjezdu českých historiků nepublikováno, zde citováno podle osobního záznamu.

2. Ačkoli převažují příspěvky autorů existenčně svázaných s ústavy AV ČR (a v daleko menší míře z ústavů univerzit), nepodílejí se na nich, s výjimkou ředitele Historického ústavu AV ČR a několika málo jeho pracovníků, historici centrálních historických ústavů, nýbrž specialisté v širším okruhu humanitních věd a jejich jednotlivých ústavů, případně z nakladatelství a vydavatelství časopisů. U některých témat a v některých fázích probíhající debaty to spíše vypadá, jako by se na HDF skrytě polemicky bojovalo mezi ústavy AV ČR, totiž historici z méně specifických či specializovaných ústavů AV ČR, popřípadě Univerzity Karlovy, *versus* historici Historického ústavu AV ČR (a především jeho ředitel Jaroslav Pánek, který v celé debatě je zatlačen polemikou do jakési „permanentní obrany"; je možno ovšem také říci, že se do této pozice dostal svým úvodním předsjezdovým vystoupením).[5]

Z některých vystoupení, zvláště Martina Nodla na sjezdu[6] a v podtextu u řady diskutujících na 1. i 2. HDF, mám však dojem, že je tu přítomná jakási obava, že si Historický ústav (a jeho vedení) osobuje pozici nejen nejlépe vybaveného centra historického výzkumu (knihovna, personální obsazení badateli, zahraniční výměny atd.), ale též jakéhosi dominantního centra historické vědy vůči historikům „jinde", ať pracují kdekoli, centra určujícího základní směry, klíčové otázky, a tím zčásti i odpovědi výzkumu (například téma priority „národních dějin" a pozitivní koncepce českých dějin jako opory pro upevnění národní identity, které výrazně postavil na přední místo Jaroslav Pánek ve svém předsjezdovém článku, viz o tom dále). Navíc kontaminací dvou témat debaty – jednak „národní identita a pozitivní koncepce českých dějin proti koncepci negativistické" a zadruhé „zvládání minulosti" a s ním osobní a skupinová minulost životních drah a práce historiků zejména z „generace" (nad tím slovem vznáším otazník) dnešních čtyřicátníků a padesátníků (toto téma vyhrotily provokativní formulace Martina Nodla)[7] – se v diskusi smísila nechuť k existenci jakéhokoli „řídicího" centra s nevyřešenými otázkami „zvládání minulosti" (komunistické éry) a naznačuje se, že jde o určitý návrat k modelu „stranického řízení vědy" v nedávné minulosti za komunistického režimu.

3. Velmi malé je zastoupení širokých profesních skupin historiků zaměstnaných v archivech, muzeích a podobných institucích historické vědy v širším smyslu, v diskusi převládají lidé zainteresovaní na „základním" historickém výzkumu, na jeho evidenci (bibliografie) a kritice (zaběhaný „provoz" vědeckých konferencí, recenze, posuzování projektů pro grantové agentury atd.). Dělíme-li autory příspěvků podle osy „generalizující či univerzální" versus „specializovaná" historie, je zde zřetelně silně zastoupena generalizující linie. Významně do debaty zasáhli „teoretikové" historie ze sousedních disciplín (filozofie, sociologie) či historikové se širším než jen

5 PÁNEK, Jaroslav: Česká historická věda a české historické vědomí: Několik námětů do diskuse. In: *Český časopis historický*, roč. 97, č. 2 (1999), s. 311–320; také in: *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 10, č. 1 (1999), s. 1–14.

6 NODL, Martin: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta. In: *VIII. sjezd českých historiků*, s. 99–106.

7 Tamtéž.

speciálně historickým formováním (kombinace studia historie s filozofií, sociologií, literární vědou a podobně). Naproti tomu u početné skupiny z principu „neteoretických" historiků, kteří dominují v „regionech" a v uvedených profesních pozicích, zřejmě převládl názor, že podobné debaty nic nepřinesou. Hledají „jistotu" historického faktu a účast na všeobecných diskusích je pro ně jen ztrátou času a energie. Někteří z diskutujících (i pražských) účastníků HDF se k tomuto „neteoretickému" východisku své historické práce rovněž výslovně hlásí. Za ně asi nejlépe promluvila Ludmila Hlaváčková v diskusi na 1. HDF: „Ač nefilozofického založení, celý život se snažím řešit dle svého nejlepšího vědomí a svědomí problém věrného tlumočení historického faktu. Vzdělanější kolegové [tato formulace je v případě autorky vzhledem k jejímu širokému vzdělání i dílu ovšem jen stylistická „povinná skromnost"] o tom vedou učené diskuse, z nichž si odnáším většinou pocit skepse a pochybností."[8] Skepsi k teorii v české historiografii jako její slabinu kritizuje mimo jiné i v debatě HDF a jinde již delší dobu sociolog Miloš Havelka – a Jaroslav Pánek mu za „praktikující" historiky odpovídá: „Bylo by nesmírně zajímavé (zdůrazňuji, že to říkám bez špetky ironie!), kdyby se teoretik vybavený všemi výhradami, jež uvádí M. Havelka, pokusil napsat syntetickou práci o některém období či širším tématu českých dějin. Teprve potom by bylo zřejmé, do jaké míry lze tyto postuláty aplikovat, nakolik je třeba některé z nich opustit a jakého výsledku lze za takových okolností prací historika dosáhnout."[9]

Tato dělítka uvnitř historické obce rozdělující ji v základním přístupu k teorii, práci s pojmy, různým metodologickým postupům takzvané nové historie a podobně nejsou ovšem jen českou zvláštností, vyskytují se i v jiných zemích – a také v dějinách české historiografie – v různých variantách „sporu o metody" (viz v minulosti spory o vztahu historie a sociologie, historie a ekonomie, historie a „kulturní historie", nověji historie a kulturní antropologie, historie „školy Annales" a její recepce u nás atd., atd.). V debatě HDF se ale objevuje tato linie či další téma sporu ve velmi povrchní podobě, chaoticky, nedůsledně a promíseně s více „politickými" rovinami debaty (zejména s již zmíněným komplexem dvou převládajících a propojených témat).

4. „Generačně", či přesněji podle skupin věkových vrstevníků (kohort) převládají historici dnes již „středního věku" (třicet let a výše), výjimkou jsou příspěvky historiků nejstarších i nejmladších; pojem „generace" je některými účastníky debaty užíván (bez jasné definice a vymezení), jinými odmítán. Platí to i pro značnou část „mladších" či „mladých" historiků, kteří si uvědomují značné rozdíly mezi vrstevníky kohort a příliš simplifikující nálepka „generace" se jim nelíbí. Necítí se být skutečnou generací se společným formujícím zážitkem a formativním „pocitem" z něho. Toto konstatování má význam pro posouzení hypotézy, že „skutečným", „pravým" pozadím sporu historiků v republice (či reálně v Praze) je generační spor.

---

8 Dva z debatních příspěvků. In: *Zpravodaj Historického klubu*, zvláštní příloha *Historické diskusní forum...*, s. 61.

9 PÁNEK, J.: Česká historiografie v současném proudu diskusí. In: *Tamtéž*, s. 27, rozšířený a upravený text vystoupení.

Zejména při pojmenování a vymezení „terče kritiky" v rovině a tématu „komunistické minulosti" neexistuje generační názorová jednota „mladých historiků", kohort středního věku či dnešních šedesátníků a starších. Rozdíly se ukázaly a ukazují i na jiných diskusních fórech než na půdě HDF, například na několika konferencích, které organizoval CEFRES, francouzské Centrum pro výzkum ve společenských vědách v Praze, k tématu historické paměti dnešní společnosti v zemích „postkomunistické" střední a východní Evropy o éře komunismu. Nodlovy ostře odsuzující formulace na sjezdu, opakované některými účastníky debaty, měly obdobu v některých „radikálních" vystoupeních i na těchto konferencích. Nodl například výslovně akcentoval jednotu odborných a osobních (nebo také profesionálních a morálních) kritérií v hodnocení této minulosti jednotlivců a skupin historiků, jednotu rovin, které nelze podle jeho názoru od sebe oddělit, přičemž zdůvodnil, proč se hlavním terčem jeho kritiky nestali historici nejstarší „generace", byť i s komunistickou minulostí (v různých dobách existence komunistického režimu, včetně vyloučených a perzekvovaných „osmašedesátníků"), nýbrž právě „generace" dnešních čtyřicátníků a padesátníků. Ti první – včetně jejich menšiny, která se vrátila po roce 1989 do historické obce, často na místa, jež před dvaceti lety opustila – nejsou totiž pro budoucnost historické vědy „nebezpeční". „Jejich ovlivňování budoucnosti české historické vědy postupně ztrácí na síle a během příštích několika málo let – často bohužel – vyhasne."[10] Naproti tomu ona střední „generace", narozená „na konci čtyřicátých a v padesátých letech, jejíchž mnoho příslušníků se vyvezlo na konjunkturální vlně normalizace a dnes přejímá vůdčí místa v české historické obci, aniž se ohlížela do minulosti", se dnes setkává s nedůvěrou. („Nedůvěra panuje a bude panovat..." Nodl nevyslovuje přesně u koho, myslí ale zřejmě na celou „historickou obec", zejména na „mladé historiky".)[11]

Ostrost kritiky vyvolala velký ohlas, zejména kvůli místu, kde byla vyřčena – na velkém „festivalu" osmého sjezdu (i když spíše v kuloárech a malých debatních kroužcích než v následné diskusi, pro niž nebylo ani dost času, proto také byl vyvolán v život celý cyklus neformálních setkání v rámci HDF). Podobné, ba ještě ostřejší výroky byly však vysloveny i jinde a dříve. Například na jedné z konferencí CEFRESu označil Jiří Pernes české historiky, kteří vstoupili v letech „normalizace" do KSČ, za prostituty, protože – na základě vlastního prožitku studenta historie na počátku sedmdesátých let – si nedovede představit, že by se k tomu někdo mohl v klimatu doby odhodlat z jiných než zcela kariéristických a zištných pohnutek.[12] Analogie a celkově daleko ostřejší střety při hodnocení komunistické minulosti jednotlivců a skupin bychom našli v debatách historiků v Německu, Rumunsku, Polsku atd. (I metafora *Clio = die Hure* se tu často objevuje.)

V debatě HDF však tato ideologizující a „moralizující" (jak byla často označena) kritika nebyla obecně přijímána. Přesto u mladších historiků a vrstevníků Nodla

---

10 NODL, M.: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta, s. 100.

11 Tamtéž, s. 101.

12 Konferenci s názvem „Pochopit a soudit: Historici, politikové a právníci tváří v tvář komunistické minulosti" uspořádal CEFRES ve spolupráci s Centre Marc-Bloch ve dnech 18. a 19. října 1999 v Emauzském klášteře v Praze.

a rovněž u příslušníků kohort blízkých oněm napadeným čtyřicátníkům a padesátníkům se odmítnutí paušálního útoku často spojuje s uznáním odvahy a pochopením pro „zlobu", která byla v této kritice obsažena. Například Vratislav Vaníček uvedl: „Jestliže v tomto roce vystupuje Martin Nodl s razantní kritikou v různých příspěvcích, nejen na sjezdu, nemusíme s jeho názory po věcné stránce vždy souhlasit. Má však jednu zásluhu: jedná se o osvobozující gesto proti frustrující atmosféře v historiografii."[13] Osobní momenty podtrhl v Nodlově kritice o nepříliš mnoho let starší Petr Čornej, který – jak sděluje – učil Martina Nodla „tři semestry... [a tehdy] se často projevoval sveřepě, konfrontačně, obtížně se vyrovnával s jiným míněním. (...) Mezi řádky proniká do věcných argumentů špatně tajená zloba a řevnivost, podivuhodně se snoubící se skrývaným kalkulem. I v obecné rovině je totiž patrné, že autor útočí na ty, které nepotřebuje a kteří mu z rozličných důvodů překážejí (generace narozená kolem roku 1950), zatímco jiné lidi šetří či bere v ochranu."[14] Navzdory tomu nazval však svůj příspěvek „Nedávná vzdálená minulost a generační spory"[15] a pojem „generace", užívaný také Nodlem, zřejmě přijímá jako použitelný a odpovídající povaze sporu. Právem? Jeden z nejmladších historiků účastnících se debat HDF Martin Franc (známý širší historické obci nejspíše z časopisu *Kuděj*) výslovně odmítá vymezení „terče kritiky" na jednu „generaci": „Já podobnou nedůvěru k nějaké celé generaci necítím. Mé pochyby o morálce jdou napříč generacemi včetně mých vrstevníků. Ostatně sám se sebou si nejsem tak úplně na sto procent vždy jist. Považuji za velmi pochybné myslet si, že by se naše generace v nelehkých časech otců zachovala nějak výrazně lépe. Naopak mi jen trochu stačí přivřít oči a vidím některé stejně staré kolegy sedět v prověrkových komisích. Skutečnost, že žijeme v jiné společnosti, nás bohužel dělá lepšími pouze zdánlivě."[16]

Nikdo se však nepokusil v průběhu všech debat kolem HDF o přesnější vymezení pojmu „generace" a o prověření jeho nosnosti v dějinách historiografie.

5. V zahraničí se zájem o „spor českých historiků" objevil v době příprav a v průběhu sjezdu, a to spíše v podobě komentářů novinářů, kteří v nich vyzvedávali určité analogie s mnohem ostřejšími diskusemi vedenými v Německu, tento aktualizující zájem byl však krátkodobý a diskuse jako celek není reflektována. Z řad zahraničních bohemistů nebo alespoň částečně „informovaných publicistů" se ozvaly jen ojedinělé hlasy.[17]

Zvenčí se zahraničním pozorovatelům spor zřejmě více jeví jako konflikt mezi „nacionální" interpretací a spíše „tradičním" přístupem k historické práci na jedné

13 VANÍČEK, Vratislav: Problémy emancipace české historiografie. In: *Historické diskusní forum...*, s. 47.

14 ČORNEJ, Petr: Nedávná vzdálená minulost a generační spory. In: *Tamtéž*, s. 40.

15 *Tamtéž*, s. 36–40.

16 FRANC, Martin: Diskusní příspěvek k referátům J. Dobeše – P. Zemana a M. Nodla. In: *Tamtéž*, s. 34.

17 Viz např.: BRYANT, Chad: Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective. In: *History & Memory*, roč. 12, č. 1 (2000), s. 30–64. V článku je věnována pozornost i webové stránce, na níž jsou „publikovány" diskuse přesahující rámec diskusí HDF a zaměřené na sporné stránky dějin české historiografie, zvláště ve vztahu k ideologii a politice.

straně a „evropanskou", v metodologii spíše „moderní" historiografií na straně druhé. První přístup je spojován často i s relikty komunistického establishmentu, druhý s „disentem" a jeho emancipačními pokusy vymanit se z komunistické diktatury a nalézt „cestu do Evropy", případně s nejmladší generací, vlastní životní zkušeností již málo poznamenanou podmínkami komunistického režimu. Poněvadž se podobné schéma objevilo již v počátcích devadesátých let při charakteristice klíčových dělítek v politickém a společenském i kulturním klimatu téměř u všech „postkomunistických" zemí, a to ve studiích a sbornících, které vznikaly zejména v USA a „západním" světě, je otázka, nakolik zde schematické a povrchní pozorování „zdálky" nenahrazuje hlubší a přesnější analýzu a zda není téměř automaticky používáno i v posuzování novějších debat.

2. Vymezení témat debaty/sporu

Původní vymezení témat bylo určeno přípravou osmého sjezdu a jeho programem, rozdělením jednání do sekcí atd. Velmi důležitým impulzem byl již citovaný předsjezdový článek profesora Jaroslava Pánka, ředitele Historického ústavu AV ČR a současně předsedy výboru Sdružení českých historiků (Historický klub 1872), tedy stavovské organizace reprezentující českou „historickou obec" doma i v zahraničí, která sjezd organizovala spolu se svou pobočkou v Hradci Králové. Pánkovy úvahy tematizovaly obsah jednání do dvou okruhů: stav historické vědy oproti současnému historickému vědomí, které je formováno řadou mimovědeckých faktorů; jinak řečeno odbornost, profesionalita vědců proti zdrojům mimovědeckým, či dokonce nevědeckým, respektive diletantským. „Historické vědomí má své, na vědě do značné míry nezávislé zdroje a vlastní vývojovou logiku."[18] Politickou razanci – a právě to vzbudilo pozornost novinářů – získaly tyto úvahy zejména tím, že do pasáže analyzující stav českého historického vědomí byl – v rozsahu značně větším než u jiných částí analýzy – vložen rozbor věnovaný česko-(sudeto)německému „sporu o dějiny". Autor v ní kritizuje „účelovou dezinterpretaci českých dějin", vytvořenou již německou nacionalistickou historiografií, v níž pokračuje skupina „bojovných" sudetoněmeckých historiků a publicistů.

Svůj výklad geneze „negativistické koncepce" českých dějin Pánek podrobněji rozvinul ve svém obsáhlém článku pro sborník referátů z 1. HDF, kde rozšířil svůj původní příspěvek na tomto fóru i o svou odpověď na probíhající debatu (do léta 2000). Také v něm setrval u zásadní kritiky „tlaku na české historické vědomí", který vytváří „militantní sudetoněmecká interpretace" a též její zastánci „v pražských denících", a dokonce i ve „veřejnoprávní televizi". „Podřadní historici a politologové chrlí každodenně své komentáře, jež se snaží vštípit české veřejnosti sudetoněmecký názor na vlastní dějiny."[19]

---

18 PÁNEK, J.: Česká historická věda a české historické vědomí, s. 14.

19 Viz tamtéž, s. 12.

Úvahy Jaroslava Pánka vyústily v požadavek orientovat historickou vědu v České republice na konsenzuálně pojímané „národní dějiny", na kultivaci historického vědomí české společnosti, spojenou s obranou proti „destrukci, ať již je vedena z kterékoli strany a z jakýchkoli pohnutek... České dějepisectví by mělo ovlivňovat české historické vědomí tak, aby se rozvíjelo v duchu sebevědomí i sebekritičnosti jednoho ze svébytných evropských národů."[20]

V následné debatě na sjezdu, především ve vystoupení tří historiků – Martina Nodla, Jana Dobeše a Pavla Zemana – byl Pánkův předsjezdový článek kritizován, jak pokud jde o celkovou kompozici a vymezení hlavních úkolů „české historické obce", tak i vzhledem k uvedenému exkurzu o interpretacích a dezinterpretacích českých dějin působících na historické vědomí. Zejména ostře útočný diskusní příspěvek Nodlův posunul témata pro diskusi směrem ke „zvládání minulosti" historiků a historiografie v době komunismu, k etice historikovy práce, ale také k otázkám organizace vědecké práce (zvláště grantový výzkum) a k situaci mladých vědeckých pracovníků. Na 1. HDF navrhl v závěrečném slově Michal Svatoš pořádat následná HDF v tematických blocích a pro nejbližší dobu, vcelku ve shodě s podněty Nodla, doporučil následující témata: metody a metodologie, historik a média, etika historikovy práce.[21] V dalších příspěvcích k bilanci a stavu dějepisectví u nás bylo vytyčeno i téma komparace přístupů české a světové historické vědy, zejména pokud jde o metody a metodologie, národní a univerzální pojetí dějin. Pro 2. HDF však dostalo přednost téma legitimizace historie, připravované dosti dlouho. Byl to vlastně pokus přesněji vymezit, respektive s větším teoretickým nadhledem navázat na téma „zvládání minulosti" diskutované na všeobecném 1. HDF, zároveň je však očistit od příliš emocionálních a individuálních subjektivních „moralizujících" soudů.

V následujícím pokusu o bilanci jednotlivých témat debaty vycházím z předběžné analýzy četnosti diskutovaných otázek ve zveřejněných příspěvcích (včetně těch, které jsou dosud přístupné jen na internetu) a soustřeďuji se na dva velké tematické komplexy, vyskytující se nejčastěji, stručně pak zaznamenávám dva další, „minoritní" okruhy, v diskusi méně frekventované:

1. české národní dějiny, národní identita a úkoly historické vědy oproti historickému vědomí společnosti;
2. etika historické práce, nedávná minulost institucí a osobností české historické vědy („zvládání minulosti");
3. teorie, metody a metodologie světové a české historiografie;
4. organizace a financování vědy a jiné praktické stránky historikovy existence a práce (tomuto tématu bylo věnováno 3. HDF, jehož příspěvky v plném znění neměl autor před dokončením statě k dispozici).

---

20 Tamtéž, s. 14.

21 SVATOŠ, Michal: Závěrečné slovo. In: *Historické diskusní forum...*, s. 63–64.

1. téma: *České národní dějiny, národní identita a „společenská užitnost", „angažovanost" či „politická služebnost" historiografie a historiků*

Toto téma se výrazně objevilo v předsjezdovém článku Jaroslava Pánka a doprovázelo (a zčásti předcházelo) určité sbližování historiků (zvláště z centrálních historických ústavů) s politickými skupinami (stranami, poslanci, představiteli vlády a podobně) – například zvláštní historické „semináře" s účastí a za patronace některých poslanců, orientované k aktuálním otázkám definice českého „národního (státního) zájmu". Tento politický rámec byl v průběhu zejména 2. HDF hodnocen negativně, jak o tom svědčí například diskusní vystoupení a závěrečné slovo Antonína Kostlána, od něhož pochází termín „politická služebnost" (srovnej i podtitul jeho příspěvku: „Pokus obhájit tvrzení, že by se historiografie měla vyvarovat politické služebnosti").[22] Podrobnější argumentaci si čtenáři mohou přečíst v textech referátů otištěných v tomto časopise, proto nemá smysl jednotlivé názory parafrázovat. Za pozornost však stojí, že v podobných případech „angažovanosti" či spojení historiků s vědeckými obory bližšími současné „společenské objednávce" (například celá oblast mezinárodních vztahů jako speciálního oboru politologie, ale i sociologie, například v analýzách nacionalismu a politiky vůči menšinám, rozboru války v Jugoslávii atd., nebo z oboru sociální práce vycházející speciální zakázky pro historii v oblasti sociální politiky aj.) a pak v rámci jakési interdisciplinární expertizy otevřené pro politiky ochotné naslouchat nebyly v minulosti tyto aktivity nikterak kritizovány a spíše byly chápány jako samozřejmé. V této souvislosti lze uvést například cyklus přednášek a diskusí věnovaných otázce „Máme národní zájmy?" na půdě Ústavu mezinárodních vztahů stejně jako řadu konferencí, které tento ústav pořádal v Praze, na zámku Štiřín atd. Také v mezinárodní evropské praxi je společná účast a výměna názorů mezi experty vědy (včetně historiků) a aktivními politiky na mezinárodních konferencích zcela běžná (například na konferencích věnovaných ekonomickým otázkám nebo evropské integraci, politice bezpečnosti, zbrojení a obchodu se zbraněmi apod.) Ještě blíže historické profesi má v tomto ohledu činnost společné česko-slovensko-německé komise historiků, která se vědomě snažila ovlivnit nejen širší veřejnost a veřejné mínění, učební plány škol a obsah učebnic dějepisu, ale i politiky (například zasedáním s účastí spolkového prezidenta SRN nebo konferencí ve Štiříně za účasti českých politiků, vlivnou spoluúčastí v podobě expertiz při přípravě česko-německé deklarace v roce 1996 atd.).[23]

V diskusi na 2. HDF, která je ve svém celku k dispozici jen ve zvukové podobě na CD-ROMu uloženém v Archivu AV ČR, také vystoupili historici, kteří se ohradili proti příliš černobílé a pejorativně znějící terminologii („politická služebnost" a podobně) a doporučovali neutrálnější pojmy jako „společenská užitnost" (Josef Harna) nebo prostě „občanský postoj", k němuž je zavázán i historik (Robert Kvaček). Z průběhu debaty je patrné, že současné vědomí historiků a jejich „citlivost" k jakékoli zřetelné

22 Viz toto číslo *Soudobých dějin*.

23 Viz KŘEN, Jan: Zpráva o činnosti česko-německé komise historiků. In: *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 10, č. 1 (1999), s. 14–19.

„politické angažovanosti" jsou silně podmíněny „mrtvou rukou minulosti", zkušeností naprosté ideologické a politické služebnosti historiografie komunistickému režimu. Naproti tomu ale i politická kultura vyspělých západních demokracií nejen předpokládá, ale přímo vyžaduje určitou míru „společenské angažovanosti", závazku ke „službě" systému demokracie. Poučný je v tomto smyslu vývoj historiografie v SRN a jejího chápání „společenských" a občanských úkolů, a to jak pod tlakem „státní objednávky" například v periodě počáteční denacifikace, tak v podobě angažovanosti vycházející „zdola", z „občanských iniciativ" a „studentských revolt" (jako v roce 1968), která vedla k podstatnému prohloubení právě „zvládání minulosti" (nacismu) v Německu. Historikům v České republice je možno doporučit i studium systému „politického vzdělávání" (*Politische Bildung*) nebo evropských akademií, na jejichž aktivitách se podílejí zcela bez zábran a obav ze „služebnosti" přední historikové z univerzit. V dějinách české historiografie pak je poučné studovat aktivity českých historiků v době první republiky, zejména těch z nich, kteří se zabývali tehdejšími soudobými dějinami, tedy vznikem Československa a „československou státní ideou". Je zřetelná „služebnost" Jaroslava Werstadta a okruhu historiků spolupracujících na sbornících *Naše revoluce* hodna odsouzení?

Za pozoruhodný považuji postřeh japonského historika Taku Shinohary v jeho příspěvku psaném na okraj probíhajících debat v HDF: „Jako by se uplatnila teze Francise Fukujamy o 'konci dějin', zdá se, že v české historiografii panuje představa, že až bude obecně akceptována svoboda bádání jako základní princip, až zvítězí 'nestranný' a vědecký přístup k tématům a jistá ochota k 'věcné' diskusi, tj. k toleranci vůči jinému názoru, nebudou se již mezi historiky odehrávat vážné spory kromě těch nejodbornějších a historické interpretace se budou sbližovat přirozenou cestou až ke konečné verzi 'jediných dějin'."[24] Článek velice přesně postihuje neochotu jasně projevit vlastní politické stanovisko i pojmenovat politické postoje autora, jenž je kritizován či posuzován. Takové „pojmenování stavu věcí" je chápáno jako neodborné, jako argumentace *ad personam* a ne k „odborné" úrovni díla. Tento postoj ovšem překáží otevřenému projevení politické diferenciace uvnitř historické obce a otevřeným střetům nejen odborným, ale i občanským a politickým (taková diferenciace je přece normálním stavem všech vyspělých demokracií). „Spíše než střízlivost a odbornost českých historiků, kteří nechtějí podléhat vášním současné politiky, se tu projevuje jejich obava ze ztráty vlastní oborové identity i touha formovat historické vědomí společnosti ke 'správnému' vědomí... Jako by mezi nimi panovala vcelku shoda odvozená z jejich odborných znalostí. Raději se vymezují vůči publicistice, 'neinformované veřejnosti' či populistickým nárokům jistých politiků."[25]

Řečeno jinak, většina českých historiků žije v *iluzi* vlastní politické „nezávislosti", apolitičnosti, ne-služebnosti. Naproti tomu ale občas historici vystupují s různými manifesty a stanovisky k vysloveně politickým otázkám právě jako „odborní experti"

---

24 SHINOHARA, T.: Legitimizace historie a koncepce „národních dějin". In: *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 6 (2000), s. 2. Otištěný text je zkrácenou verzí, v úplnosti na webové stránce *www.clavmon.cz/polemiky/prispevky*).

25 Citováno podle internetové verze.

na otázky dějin, například i v dokumentech stavovské organizace Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872).[26] Nekonzistentnost jejich pozice lze formulovat jako protiklad mezi hledáním útulku v „odbornosti" a neangažovaností na jedné straně a snahou (občas) vyzvedávat úlohu historie a jejích expertních znalců (sebe), důležitost výuky dějepisu na školách a podobně na druhé straně. Tyto výstupy do „veřejného prostoru" svědčí o malém promýšlení funkcí historie jako vědy a historického vědomí (včetně významu „nevědeckých" faktorů na ně působících). Zmíněná problematika se v debatách HDF projevila jen okrajově, hlavně v příspěvcích historiků-filozofů, například u Zdeňka Vašíčka, který jí ovšem věnoval řadu svých článků a esejů již v dobách svého exilu a v publikacích v zahraničí, jen zčásti shrnutých a publikovaných v nedávných letech ve Vašíčkových knihách u nás.[27]

K tématu vytyčenému původně Jaroslavem Pánkem, tj. národním dějinám, česko-německým vztahům a jejich interpretaci v sudetoněmecké publicistice a u části publicistů u nás, je důležité připomenout, že kritiku „českého nacionalismu" – tedy postoje a interpretace, které Pánek kritizoval jako důsledek tlaku „zvenčí" – označil Vladimír Urbánek za jednu z vnitřních vývojových linií českého myšlení (Bolzano – Rádl – Patočka).[28] I on ovšem připouští, že „profesionální historikové vždy polemizovali jak s Rádlovými, tak s Patočkovými úvahami o českých dějinách, kritizovali jejich faktografické chyby i interpretační zjednodušení".[29] Připomíná jen kritiku Patočkova pojetí u Karla Kučery v samizdatových diskusích před rokem 1989, mohl by však uvést i kritiku Josefa Hanzala a jiných historiků vznášenou vůči Patočkově knize *Co jsou Češi*[30] nebo polemiky proti Podivenovi (pseudonym trojice autorů Milana Otáhala, Petra Pitharta a Petra Příhody, publikujících svou historickou syntézu původně jako samizdat) před i po roce 1989.[31]

Vcelku se však v debatách HDF objevují spíše argumenty, které ve zdůraznění „národních" úkolů historiografie hledají odvádění pozornosti od nezbytného „vyrovnání se s vlastní minulostí". Velkou slabinou, deficitem debaty je, že její účastníci si nedostatečně uvědomili, že vstupují do sporu, který má již letitou a v posledním desetiletí aktualizovanou tradici, velký objem příspěvků – od vědeckých monografií až po aktuální novinové a publicistické hlasy – a to nejen v rovině vlastního sporu „bilaterálního". V době rozmachu mezinárodního diskurzu o nacionalismu a jeho různých aspektech, výzkumu národní identity a srovnávacích studií o tomto fenoménu (do nějž z českých badatelů zasáhl významněji jen Miroslav Hroch a částečně

---

26 Srv. např.: Sdružení historiků České republiky k aktuálním problémům v historické obci. In: *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 11, č. 1 (2000), s. 1–13, i s otištěnými dokumenty.

27 VAŠÍČEK, Zdeněk: *Obrazy (minulosti)*. Praha, Prostor 1996; týž: *Přijetí podmínek*. Praha, Torst 1996.

28 URBÁNEK, Vladimír: Dvě poznámky k úvahám Jaroslava Pánka o českém historickém vědomí. In: *Historické diskusní forum...*, s. 41–44.

29 Tamtéž, s. 42.

30 PATOČKA, Jan: *Co jsou Češi? Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení. Was sind die Tschechen? Kleiner Tatsachenbericht und Erklärungsversuch*. Ed. Ivan Chvatík, Pavel Kouba. Praha, Panorama 1992.

31 PODIVEN (OTÁHAL, Milan – PITHART, Petr – PŘÍHODA, Petr): *Češi v dějinách nové doby: Pokus o zrcadlo*. Praha, Rozmluvy 1991.

též Dušan Třeštík svými eseji, přenášením pojmu *invention of tradition* ze západních diskusí – Benedict Anderson, někteří žáci Erika Hobsbawma aj.) utkvěla debata v HDF v tradičních u nás kolejích česko-německého sporu a jednotlivé příspěvky k tématu značně trpěly nesoustavností a povrchností. Pouze již citovaný příspěvek Taku Shinohary připomněl, že hledání historikovy úlohy s akcentem na národní dějiny a národní identitu je fenoménem evropským a světovým, třebaže se zvláštními rysy ve vývoji historiografie v postkomunistických zemích. Je však příznakem „krize převažující koncepce dějin"[32] a „obecné krize dějepisectví a historiků jako profesionálních odborníků".[33]

Je zajímavé, že autor narozdíl od převažující kritiky českých historiků v debatě HDF přiznává Pánkově náčrtu problému značnou hodnotu: „Je to dobře koncipovaný programový manifest, který aspiruje na vytyčení priorit historického bádání v jeho vztahu k 'chaotickému' historickému vědomí."[34] To neznamená, že by s jeho prioritami souhlasil, sám z perspektivy nikoli posílení národních států (jako Pánek), nýbrž „evropanství" klade priority jinam. Podle něj přitom výzkum z perspektivy „evropanství" v základní problematice vztahu „českého národa" a Evropy naznačil již Vladimír Macura ve své knize *Znamení zrodu*. Taku Shinohara uzavírá: „'Evropanství' je od začátku obrozenecké kultury kardinálním faktorem vytváření české národní kultury i způsobu vyprávění dějin národní společnosti. Jestliže se problematizuje 'legitimizace historie', otázka zní, jak se každý historik vyrovnává nejen s konstrukcí 'národních dějin', ale i s konstrukcí evropanství, a co chápe pod pojmem 'občanské společnosti'. Položení takových otázek by určitě vedlo k 'politické' diferenciaci historické obce a uvědomění pozice každého historika, což by iniciovalo jistě bohatou diskusi."[35]

V závěru tak opět sepnul výchozí stanovisko, které interpretuji takto: únik od „politočnosti" či „služebnosti" do profesní odbornosti je fikcí, historik musí – v napětí mezi potřebou nezpronevěřit se své odborné kvalifikaci a požadavkům svého oboru jako vědy a mezi nezbytností „předvědecky" a „občansky" se angažovat – zvolit určitou politickou a občanskou perspektivu (zde například volba priority mezi národním státem a „evropanstvím").

Vcelku se zdá, že plochost a malý věcný přínos debaty v HDF by svědčily o správnosti podezření, že sama podoba krátkodobých diskusních fór, a tím více jejich internetové podoby – přinejmenším prozatím, než se naučíme s internetem „normálně" pracovat – není příznivá skutečně hlubokému pronikání do dané problematiky. Nejkvalitnější jsou příspěvky psané původně pro „tištěné médium" jako článek.

2. téma: *„Zvládání minulosti"*

Základní obrysy debaty k tomuto tématu na sjezdu a na 1. HDF byly již načrtnuty a citacemi doloženy v úvodní části této statě (viz zejména její čtvrtý bod o problému

32 SHINOHARA, T.: Legitimizace historie... In: *Dějiny a současnost*, s. 2.
33 Tamtéž, s. 3.
34 Tamtéž, s. 3–4.
35 Tamtéž, s. 5.

„generací"). Podstatné jsou ovšem referáty z 2. HDF (otištěné v tomto čísle *Soudobých dějin)* a diskuse k nim.

Na více abstraktní, teoretické rovině pojímají téma legitimizace historie traktované na 2. HDF především příspěvky Zdeňka Vašíčka a Miloše Havelky, ke spíše pragmatickému a praktikujícímu historikovi promlouvají příspěvky Oldřicha Tůmy, Pavla Zemana a Vratislava Vaníčka a moderátora Antonína Kostlána. (Spoluautor jednoho z hlavních kritických projevů na sjezdu Pavel Zeman[36] sice na 2. HDF referát přednesl, ale nedodal jej v písemné podobě k tisku v *Soudobých dějinách* ani pro internetovou stránku.)

Vzhledem k tomu, že k pohledu historiků na nedávnou minulost jejich oboru patří především jejich osobní zkušenost, *ego-histoire* a také vzpomínky, jubilejní „festschrifty" a nekrology, dále všechny pokusy o bilancování dějin české historiografie v posledních desetiletích, je rozsah materiálu, který by teoreticky měla vzít v úvahu odborná debata typu HDF, značně rozsáhlý. Do tohoto kontextu by patřila i kniha Josefa Hanzala *Cesty české historiografie 1945–1989*[37] a reakce na ni, analýza „sebeobrazu" historiků v heslech pro *Lexikon současných českých historiků*,[38] řada statí v *Českém časopise historickém*, *Časopise Matice moravské*, *Dějinách a současnosti* (z nich se v debatách v HDF odkazovalo nejvíce na statě Jaroslava Marka, Jaroslava Mezníka a Josefa Petráně)[39] a souběžně probíhajících konferencí a workshopů. K 2. HDF se volně připíná článek Václava Bůžka „České dějepisectví v devadesátých letech" z česko-rakouského workshopu *Mensch – Handlung – Struktur*, který se konal v Českém Krumlově 30. dubna 2000 (vyjde v českobudějovické řadě *Opera historica*), a nejnovější příspěvek Martina Nodla „Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000", původně přednesený na pracovním semináři Výzkumného centra pro dějiny vědy v září 2000 a zpřístupněný na adrese *www.clavmon.cz* (nyní je rovněž publikován v aktuálním čísle *Soudobých dějin*). Nodlův projekt je jakýmsi pozitivním protipólem „negativistické" kritiky v jeho projevu na osmém sjezdu historiků. Spolu s dosavadními příspěvky Antonína Kostlána[40] představuje nejsoustavnější

---

36 DOBEŠ, Jan – ZEMAN, Pavel: Skutečné a domnělé problémy české historiografie. In: *VIII. sjezd českých historiků*, s. 107–110, zkrácená a upravená verze.

37 Praha, Karolinum 1999.

38 Ed. Jaroslav Pánek a Petr Vorel. Praha, Historický ústav AV ČR – Sdružení historiků ČR – Východočeské muzeum 1999.

39 MAREK, Jaroslav: Historie mezi teorií a praxí. In: *Český časopis historický*, roč. 96, č. 4 (1998), s. 779–802; týž: O smyslu sporu. In: *Tamtéž*, roč. 94, č. 3 (1996), s. 560–580; MEZNÍK, Jaroslav: Etika historikovy práce. In: *VIII. sjezd českých historiků*, s. 327–330; PETRÁŇ, Josef: Dějepis na sklonku století. In: *Tamtéž*, s. 331–335.

40 KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*. Praha, Archiv Akademie věd ČR 1993 (Kostlán napsal také úvodní studii). Srv. i související diskusi v *Českém časopise historickém*, v níž nejdůležitější byly příspěvky Josefa Hanzala a Antonína Kostlána: HANZAL, Josef: Čeští historici před únorem 1948. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 2 (1993), s. 268–285; KOSTLÁN, A.: K vývoji českého dějepisectví v letech 1945–1948. In: *Tamtéž*, roč. 92, č. 1 (1994), s. 94–103; HANZAL, J.: Zasláno redakci. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 419–420; KOSTLÁN, A.: Ještě k diskusi o druhém sjezdu československých historiků. In: *Tamtéž*, roč. 93, č. 1 (1995), s. 99–106. K tomu

projekt a sondu do dějin československé, respektive české historiografie po roce 1938 či po roce 1945 – a tím také k problematice „zvládání minulosti".

Již v debatě na 1. HDF se objevilo dosti pregnantních charakteristik složitosti tématu, nemá-li se zvrhnout v osobní napadání až po jistý typ denunciantství nebo svého druhu psychologickou obsesi pátráním po „kolaborantech" v různých historických situacích ve 20. století.[41]

Petr Čornej souhlasil s tvrzením Martina Nodla, „že se žádná mravní očista a pokání v kruzích českých historiků nekonaly a že řadu čelných funkcí v oboru obsadili i po listopadu 1989 lidé úzce spjatí s ideologií a politikou komunistického režimu".[42] Proti jeho morálnímu odsudku nabízí však jiné vysvětlení této kontinuity: bylo dáno kvalitou profesní práce, zakládající se na psychologickém typu nejvýznamnějších představitelů „oficiální" historiografie doby komunistického režimu. „Většina z nich spíše trpí tzv. faustovským komplexem, touhou dělat vědu, publikovat, vynikat, být vidět, něco dokázat, zkrátka proslavit sebe i obor, v němž pracují. Sžíravý vnitřní oheň je pak zákonitě vede k tomu, že se klidně spojí i s ďáblem, ať již mává trikolorou nebo svírá v rukou srp a kladivo. Totalitní a polototalitní režimy, svůdné ideologie i pouhá vlna společenské objednávky strhávají podobné typy znovu a znovu k manifestování loajality, která se právě vyžaduje."[43]

V debatě se řada příspěvků do diskuse shoduje v tom, že „vyrovnat" se kriticky s minulostí bylo snad možné hned po listopadovém převratu, ale tato doba se promeškala. Čornej nabízí ovšem promyšlenější výklad, proč tomu tak bylo, a do svého příspěvku působivě zasazuje osobní vzpomínku na počátek roku 1990 a zasedání v Emauzském klášteru (tehdy sídlo Historického ústavu ČSAV), kde se sešly „desítky, ne-li stovky pražských i mimopražských historiků ... aby se manifestačně přihlásily k novému kurzu. (...) Nevěřil jsem svým očím, z kolika včerejších marxistů a komunistů se přes noc mávnutím kouzelného proutku stali liberálové, konzervativci, katolíci, postmodernisté, dekonstruktivisté atd. (...) Ne, tehdy nebylo klima na nějaké čistky, všude kolem znělo heslo 'Nejsme jako oni', které odpovídalo celospolečenské atmosféře. Prolínání početných členů tzv. šedé zóny s disidenty, rehabilitovanými a nedávnými komunisty bylo tak rychlé a natolik znepřehledněné rozličnými osobními vazbami, že se ztrácelo vědomí, kdo je kdo."[44]

---

se přidružuje Kostlánovo spoluorganizování tří konferencí o dějinách vědy v Československu ve 40.–60. letech 20. století, které se konaly na půdě Archivu Akademie věd ČR v letech 1997–1999. Viz sborníky: BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha, Archiv AV ČR 1998; ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha, Karolinum 1999; *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha, Arenga 2000.

41 Srv. například v kontextu česko-německém knihu Borise Čelovského *Mnichovský syndrom* (Ostrava, Syndikát novinářů 1997) jako určitý typ takto deformovaného pojetí dějin nejnovějšího českého dějepisectví.

42 ČORNEJ, P.: Nedávná vzdálená minulost a generační spory, s. 36.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž, s. 37.

Souhlasím, ale s dodatkem, že toto prolínání bylo i u části bývalých disidentů a s nimi spolupracujících lidí z „šedé zóny" také programovým hledáním cest ke sjednocení „historické obce", zahájeným již před listopadem 1989 (například činností skupiny kolem samizdatových *Historických studií* nebo projektem přednáškového cyklu v kulturním domě Delta, zahájeným těsně před listopadem 1989). Tento program se snažil zrušit politickou a ideovou fragmentaci a izolaci jednotlivých skupin historiků – v zásadě rozdělených na „oficiální", zaměstnanou část, na otevřený disent a s ním od druhé poloviny roku 1985 ve stále větším počtu spolupracující „šedou zónu" a na exilovou historiografii (ve *Svědectví*, *Listech*, *Rozmluvách*, *Kosmasu* atd.).

V této souvislosti je snad namístě připomenout jako určité dobové svědectví i dva pokusy o bilanci české historiografie sedmdesátých a osmdesátých let, které téměř unikly pozornosti dnešních debat, protože byly vydány jen francouzsky a v zahraničí. První jsem napsal společně s Pavlem Seiftrem, druhý sám. Oba články vyšly v koncepci ještě z debat před listopadem 1989, ale definitivní formu dostaly na základě „objednávky" organizátora konferencí, Antoina Marèse z pařížského Ústavu pro studium východních kultur a jazyků (INALCO).[45] Byl v nich učiněn alespoň pokus nevidět rozdíly mezi historiky ideologicky a černobíle, ocenit i kvality odborné práce „oficiálního" proudu, s odlišením zejména významného podílu regionálních historiků, početných skupin archivářů, muzejníků atd. – a zejména s jasně proklamovaným programem napomáhat obnovení alespoň zásadní jednoty historické obce, čelit kampaním volání po „čistkách", za nimiž se mnohdy mohly skrývat velmi egoistické motivy.

Jak tedy být práv požadavku na diferencovanou odpověď o odpovědnosti konkrétních lidí, po níž značná část diskutujících stále volá? Ne však všichni.[46]

Petr Čornej nabízí jako model praxi výzkumu a konferencí pořádaných Ústavem pro českou literaturu AV ČR v souvislosti s projektovanými *Dějinami české literatury 1945–1989*. Sám bych navrhoval, aby se využilo také zkušeností z projektů a práce Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v oblasti výzkumu komunistického režimu a rovněž podnětů z konferencí Archivu AV ČR a Ústavu dějin UK k dějinám vědy. Namísto málo plodných a snadno zneužitelných individuálních obvinění je namístě položit si otázku, kdo a na jaké úrovni řízení nesl hlavní odpovědnost za „čistky" takzvané normalizace a za vytváření režimu tuhé kontroly a tlaku na jednotlivé historiky? Jde o schéma řízení vědy, počínaje Ústředním výborem KSČ a jeho aparátem, zvláště sekretariátem ÚV a tajemníky pro ideologii, přes městské a krajské výbory až po

45 SVÁTEK, František – SEIFTER, Pavel: L'historiographie et le pouvoir: l'Exemple tchécoslovaque (1969–1990). In: *Relations internationales*, č. 67, podzim 1991, s. 273–294; SVÁTEK, F.: L'historiographie tchèque des années 80. In: MARÈS, Antoine (ed.): *Histoire et pouvoir de l'Europe médiane*. Paris, INALCO – Harmattan 1996, s. 45–80.

46 Srv. námitky, které zformuloval Martin Franc: „M. Nodl vyžaduje od dnešních padesátníků a čtyřicátníků sebekritiku či vnitřní katarzi. Upřímně řečeno, není mi moc jasné, co si od toho slibuje. (...) Protože se ... pozná vnitřní katarze patrně především podle toho, že se dotyčný člověk stáhne do ústraní, jde vlastně jednoznačně o výzvu k dobrovolnému odchodu." Viz *Historické diskusní forum...*, s. 34.

okresní a obvodní výbory KSČ, na každé úrovni však s přesahem k stranickému „aktivu", k stranickým výborům v jednotlivých institucích vědy a k ředitelům a jejich zástupcům v těchto institucích. Teprve na této úrovni by bylo možné odpovídat na rétoricky vyslovenou otázku Čornejovu: „Někdo přece v letech 1970–1971 zasedal v prověrkových komisích, někdo se klaněl soudruhům Puršům, Křížkům, Kočím, Králům, Říhům i dalším 'koryfejům', někdo seděl ve stranických výborech, někdo působil v redakčních radách vědeckých periodik i v edičních komisích nakladatelství, a tudíž někdo také rozhodoval o vydání či nevydání knih a studií. Někdo zase psal na objednávku recenze, které nemilosrdně popravovaly závažné práce, pokud se vůbec dostaly na pulty knihkupectví."[47]

3. téma: *Metody a metodologie české a světové historické vědy*

Zde je přínos HDF dosud téměř nulový, zájem o tuto otázku, a zejména nějaké koncepční propracování diskusního příspěvku byly mizivé. Snad někdy v budoucnu – je projektováno tematické fórum s takovýmto zaměřením.

4. téma: *Organizace a financování vědy*

Toto téma bylo předmětem jednání 3. HDF, dosud nezveřejněného. Jako přílohu k tomuto bilančnímu přehledu debaty otiskuji alespoň program jednání:

Michal Svatoš: Organizace a financování české historické vědy: Bilance posledních deseti let.

Martin Wihoda: Grantový systém a česká historická obec.

Václav Bůžek: Historická věda na mimopražské univerzitě ve středoevropském kontextu.

Jiří Fajt: Musí být vědecký pracovník současně manažerem? K situaci financování historické vědy v ČR a v zahraničí.

Místo závěru

Bilance dosavadních debat je vcelku hubená. Nejvíce přínosné se ukazují spíše články, které vznikly na okraj debat nebo podstatným rozšířením původních referátů pro publikaci na internetu. Hlavní a v tomto směru cenný byl však impulz k zahájení debaty, která slibuje stát se „normální komunikací" mezi historiky, a to s využitím internetu jako jimi stejně „normálně" vnímané komunikační technologie.

47 ČORNEJ, P.: Nedávná vzdálená minulost a generační spory, s. 36.

Druhé historické diskusní fórum: Legitimizace historie

Několik slov organizátorů

Volbou tématu druhého historického diskusního fóra organizátoři navazovali na některé příspěvky z osmého sjezdu historiků ČR v Hradci Králové i na diskusní vystoupení prvního fóra. Jejich přáním bylo, tak jako u všech ostatních fór, poskytnout prostor pro otevřenou, korektní a věcnou debatu o palčivých problémech historické obce. Pět hlavních příspěvků a jeden rozsáhlejší vstup, který zazněl v následné debatě, byly formulovány s ohledem na všeobecně pociťovanou potřebu veřejné diskuse a snahu usnadnit její zahájení. Takovou živou debatu „z očí do očí" považují organizátoři za minimálně stejně důležitou jako následnou publikaci textů na internetu či v tištěné podobě.

I když se téma „Legitimizace historie" mohlo zdát abstraktnější než témata prvního diskusního fóra, přesto se fóra zúčastnilo více než osmdesát kolegyň a kolegů: od nejmladší generace vysokoškolských studentů až po generaci sedmdesátníků. Organizátory snad nejvíce potěšil fakt, že o téma projevily zájem nejen historičky a historici z Univerzity Karlovy a Akademie věd, ale i knihovníci a archiváři, kolegové z Plzně, Ústí nad Labem, Brna, Olomouce, Opavy, i francouzští přátelé z CEFRES a jeden japonský kolega. Několikahodinová diskuse, jíž se aktivně zúčastnilo kolem dvaceti debatujících, je v úplnosti zachycena na kompaktním disku uloženém ve Výzkumném centru pro dějiny vědy při Archivu AV ČR. Příspěvky, s výjimkou textu Pavla Zemana, který se organizátorům bohužel nepodařilo získat, byly poprvé zveřejněny během jara a léta 2000 na internetové stránce *http://www.clavmon.cz*. Tam zájemce najde i další texty spojené s diskusí o stavu české historiografie.

Organizátoři doufají, že otištění příspěvků z druhého historického diskusního fóra v časopise *Soudobé dějiny* přispěje k sebereflexi oboru a prohloubí tolik potřebnou diskusi. Rádi bychom poděkovali vydavateli časopisu Oldřichu Tůmovi a vedoucímu redaktorovi Milanu Drápalovi, že poskytli prostor na stránkách *Soudobých dějin*, k jejichž hlavním úkolům patří „přispívat k obnovování a rozšiřování historické paměti o nedávné minulosti".

Praha, 21. května 2001

Jaroslava Hausenblasová – Antonín Kostlán – Martin Nodl – Michal Svatoš – Michal Šroněk – Vladimír Urbánek

Úvodní slovo

Michal Svatoš

Vážené kolegyně, vážení kolegové, paní a pánové,

sliby by se měly plnit. Podle slibu daného před několika měsíci na závěr 1. historického diskusního fóra se scházíme podruhé, abychom pokračovali v diskusi o stavu české historické obce a naší historiografie. Původní úmysl vznikl, jak asi víte, již během zasedání zářijového historického sjezdu v Hradci Králové, kde nedostatek místa pro diskusi o obecných otázkách naší historické obce nás přivedl k výzvě k neformálnímu diskusnímu setkání historiků. Pro pořádek konstatujeme, že organizátory a svolavateli dnešního fóra jsou Jaroslava Hausenblasová, Martin Nodl, Michal Svatoš, Michal Šroněk a Vladimír Urbánek spolu s moderátorem dnešního odpoledne Antonínem Kostlánem. Zdůrazňujeme, že zde nereprezentujeme žádnou instituci, zájmové sdružení, nebo dokonce politickou orientaci. Vystupujeme pouze a výhradně za sebe sama *ex privata industria* vedeni úmyslem, že veřejná rozprava o roli historika a postavení historiografie v naší společnosti je po letech mlčení a nesvobody nanejvýš užitečná a nutná. Chceme, aby i dnešní diskuse se nesla ve stejném duchu jako ta minulá, tedy ve vší slušnosti, v plném respektu k názorům druhého a ve věcném duchu, přitom však se vší otevřeností a osobním zaujetím.

Jestliže prvé setkání navazovalo na tři referáty, které zazněly na historickém sjezdu (Jana Dobeše – Pavla Zemana, Martina Nodla a Jaroslava Pánka), a bylo určeno k volné diskusi nad těmito texty, je toto setkání již vymezeno úžeji. Zvolili jsme pro někoho možná poněkud vágní téma „legitimizace historie", které je vlastně pokračováním listopadového diskusního fóra (zaznělo v sjezdovém referátu Jiřího Pešky a v příspěvku Miloše Havelky pro *Dějiny a současnost*).

Jde nám totiž stále o jedno a to samé. Rádi bychom vedli otevřenou a předsudky pokud možno nezatíženou diskusi o nedávné minulosti našeho oboru, jeho představitelích a způsobech, jak byla historie a historici využíváni minulými režimy a jak sami pomáhali vytvářet minulé režimy.

Dnešní setkání bude věnováno, jak stojí v pozvánce, debatě o tom, jak historiografie a historici interpretovali předchozí režimy a legitimizovali režim vlastní, či, řečeno obecněji, otázce, do jaké míry může historické poznání sloužit bezprostřední legitimizaci určitého jednání jednotlivců, skupin, institucí, politických stran, tříd nebo i celých národů a států.

O vstupní diskusní příspěvky jsme požádali pět členů historické obce, předpokládáme však, že hlavním smyslem setkání bude obecná diskuse.

Program

1. Oldřich Tůma: Místo historika v české společnosti před listopadem 1989 a po něm
2. Zdeněk Vašíček: Legitimita a etika historiografie
3. Robert Kvaček: Stále neklidné dějiny: K obrazu první republiky
4. Pavel Zeman: Dějiny první československé republiky: Instrumentalizovaná historie, nebo odborný diskurz?
5. Miloš Havelka: Zamyšlení nad legitimizačními funkcemi dějin

Slovo na úvod

Antonín Kostlán

Pořadatelé tohoto diskusního fóra stanovili jako jeho téma problematiku „legitimizace historie". Pod tento pojem zahrnují zejména otázky, „jak historiografie a historici interpretovali předchozí režimy a legitimizovali režim vlastní" a „do jaké míry může historické poznání sloužit bezprostřední legitimizaci určitého jednání jednotlivců, skupin, institucí, politických stran, tříd, národů a států" (citát z pozvánky).

Legitimizace historie se zdánlivě jeví jako snadno uchopitelný proces, kterému někteří autoři (například teze Zdeňka Vašíčka) přisuzují tyto znaky:

1. Proces probíhá mezi dvěma partnery: na jedné straně je režim (společenský systém), popřípadě některá z dílčích zájmových skupin; na druhé straně společenskovědní disciplína nazývaná „historiografie", respektive souhrn osob, které ji v daném čase a prostoru reprezentují.

2. Proces má oboustranný, ambivalentní ráz: historikové legitimizují daný režim, to jest zdůvodňují oprávněnost jeho existence a jeho nároků vůči společnosti; režim (společenský systém) legitimizuje historiky jakožto významné představitele či přímo mluvčí společnosti a je ochoten jim garantovat jistou míru společenské důležitosti.

Ve skutečnosti však proces legitimizace historie není ani zdaleka jednoduchý, jak by se na základě některých soudů mohlo na první pohled zdát. Jeho průběh je totiž komplikován a ovlivňován řadou dalších faktorů. Mezi ně patří zejména:

a) z hlediska společnosti

- otevřenost režimu (politického systému) v daném prostoru, a to zejména jeho otevřenost vůči svobodné výměně myšlenek a informací
- stupeň vnitřní diferenciace politického systému a jeho ochota připustit identifikační tendence dílčích zájmových skupin

b) z hlediska historické obce

- ochota historika jako jednotlivce k loajalitě vůči režimu a míra této loajality
- otevřenost historické obce (respektive „obce historiků") a její vnitřní struktura (zda jde o otevřený nebo vnitřně hierarchizovaný systém, kdo má právo mluvit

jménem historické obce, zda existuje něco jako „ÚV historiků" a jakými mocenskými prostředky vládne, jaká je zpětná vazba na tok finančních prostředků a tvorbu vnitrooborového diskurzu a jiné)
- ochota historické obce jako celku k loajalitě vůči režimu a míra této loajality, a to zejména s ohledem na zátěž spojenou s předchozími režimy[1]
- připravenost historické obce odpovídat na otázky, které zajímají společnost, anebo na legitimizační nároky režimu či dílčích zájmových skupin

c) z hlediska historiografie jako vědní disciplíny

Časová bipolárnost mezi historikem a objektem, který podrobuje zkoumání (tím je tu vzdálenější, tu bližší minulost). V tomto dialogu dvou epoch totiž opět přichází ke slovu pojem „legitimizace historie", ale v poněkud jiném smyslu. Otevírá se otázka, zda legitimizuje minulost nás (dnešní režim, společnost, historiky), nebo zda my legitimizujeme minulost („historii"); jinými slovy, otevírá se problém, zda jsme schopni a ochotni vnímat a zkoumat, jaká minulost opravdu byla (*wie es eigentlich gewesen sei*), nebo zda jejím prostřednictvím řešíme své dnešní problémy. Je zřejmé, že tato otázka úzce souvisí s vymezením a chápáním historického faktu.

Svébytnost historiografie jako vědní disciplíny, která má vypracovány vlastní a relativně autonomní metody a nástroje poznání. Každá vědní disciplína, které její vlastní metodologické zázemí umožňuje dostatečnou míru sebevědomí, se totiž zabývá v prvé řadě problémy a otázkami, které vyplývají z jejího vnitřního provozu, a teprve druhotně a jaksi „nezávazně" se snaží vyjadřovat k otázkám zanášeným zvenčí (byť třeba právě odpovědi na tyto otázky mohou podstatným způsobem ovlivňovat způsob jejího finančního zajištění).

Problematika legitimizace historie je tudíž značně složitá a mně nezbývá než se těšit, že dnešní diskusní fórum přispěje k jejímu objasnění.

1 Je třeba připustit, že se občas vyskytne režim, který poskytuje legitimitu historické obci, jež jako celek stojí vůči němu v tiché, leč zjevné opozici (klasickým příkladem je výmarská republika).

Zamyšlení nad legitimizačními funkcemi dějin

Miloš Havelka

Na úvod dovolte, abych vedle sebe poněkud rabiátsky postavil dva citáty, jejichž autory jsou čeští vědci a zároveň i političtí tohoto století: „Bylo řečeno, že historie je soudem; především je naléhavou učitelkou: Nutí nás volit mezi dvěma stranami v přítomnosti. Každý Čech, který zná minulost své země, musí se rozhodnout buď pro reformaci – nebo pro protireformaci; buď pro myšlenku českou – nebo pro myšlenku Rakouska, nástroje evropské reakce. *Hus, Žižka, Chelčický, Komenský* jsou pro nás živým programem. Naše reformace, jako reformace žádná, nebyla a není dokončena. Nepřestala působit; pokračuje ve svém vývoji; žádá neustálého obnovování, touhy po lepším, zdokonalování, pokroku."[1]

Tato slova pronesl Masaryk v Ženevě 6. července 1915, a jeho tehdejší slavnostní řeč k pětistému výročí upálení Jana Husa, z níž tato slova pocházejí, se považuje za první veřejné vyhlášení české zahraniční akce. Spojení obou událostí, mezi kterými leželo půl tisíciletí – pětistého výročí upálení Jana Husa a vyhlášení boje za českou samostatnost – má zřetelně legitimizační charakter: Masarykův obraz českých dějin jako nutné vnitřní spojitosti české reformace, národního obrození a české přítomnosti, jako jedinečné jednoty nesené ideji humanity a v ideji humanity přetrvávající, se stal základem a ospravedlněním konkrétní politické akce.

Podobně legitimizační charakter mají slova Zdeňka Nejedlého z roku 1946 o podivuhodné jednotě našeho národního vývoje, „jež našim tradicím dodává i zvláštní sílu, neboť skládá se tak vrstva na vrstvu a vzniká společná linie, jež se táhne i spojuje všechny ty historické složky a zjevy v jeden řetěz, od oné drobné šlechty ve středověku přes husitského sedláka a řemeslníka i potom národního buditele až k dnešnímu vlasteneckému proletáři". A „soudruzi jiných zemí", dodává Nejedlý o něco dále, údajně „až se závistí pozorují, co v našem lidu živá tradice husitská znamená pro české komunisty. Zvláště smutně na tom byli němečtí soudruzi, neboť u Němců vůbec

1 MASARYK, Tomáš Garrigue: K šestému červenci 1915. In: Týž: *Jan Hus: Naše obrození a naše reformace*. Praha, Bursík a Kohout 1923, s. 179–183, cit. s. 181.

není tradice, jež by vedla až takto do nejnovější doby jako u nás a stále v souhlase s novými pokrokovými snahami lidovými a národními."[2]

Vzdor všem rozdílům mezi oběma autory a mezi jejich dílem mají oba citáty společné – a podobných formulací bychom u českých historiků i politiků našli řadu –, že se v nich jedná o konstrukci určitého zjednodušujícího obrazu dějin, a dále, že tyto obrazy dějin jsou v obou případech použity jednak pro mravní a politickou legitimizaci událostí, které jsou historicky a ideově značně odlišné, a zároveň i se záměry mobilizačními: *dějiny* samy nás v nich jakoby vyzývají, abychom jednali určitým způsobem.

Vytváření takovýchto obrazů dějin vidí sociologie vědění v širší souvislosti tvorby *obrazů skutečnosti*, respektive jako její zvláštní případ. Zcela obecně jde o to, že ve svém jednání se většinou neorientujeme podle skutečnosti samé a na jejím základě, nýbrž podle našich *představ o skutečnosti*. Naprostou většinu našich informací totiž vyvozujeme ze sekundárních pramenů, z učebnic, z médií a podobně, a většinou ani nemáme bezprostředně žádnou možnost přezkoušet, zda jsou tyto informace správné nebo ne, případně zda jsou pro nás důležité nebo důležité být mohou. Většina z nás proto volí různým způsobem, všichni máme rozličná přesvědčení a každému z nás se různé zkušenosti zdají být různě důležité.

Z hlediska sociologie vědění je na těchto představách o skutečnosti a jednotlivých, na jejich základě se stabilizujících obrazech skutečnosti zajímavé, že v nich dochází ke konstrukci sakralizovaného rámce *sociální souvislosti smyslu*, to znamená, že se na jejich základě vytváří možnost specifického výkladu kulturního, politického i sociálního prostředí života jednotlivce, kterýžto výklad má silné sociálně integrativní funkce: vytváří z pospolitosti určitý celek, a zároveň poskytuje také možnost pro specifické ospravedlňování jednotlivých sociálních institucí a jednotlivých politických rozhodnutí.

Všechny sociální (a také všechny historické a politické procesy) pak mohou být uspořádány z hlediska jednoho jediného, určitého, jednoznačného, a hlavně nedotknutelného *vůdčího* (hlavního) *motivu*. Tak vzniká více či méně hodnověrná *struktura* smyslu, ve které je všechno jasné a všechno vysvětleno, a tomu pak odpovídá i *hierarchie* národních a kulturních hodnot. Tak se vytváří vnitřní tmel každého lidského společenství, zpevňuje jeho identita a umožňuje socializace individuí. Člověk potom ví, co je a kam patří, a může se identifikovat s těmi rozhodnutími politiků, která tomuto obrazu odpovídají. Předpokladem vytváření struktur smyslu je zároveň pro každé poznání nevyhnutelná potřeba *redukce komplexity*[3] sociálního systému, potřeba jejího (kulturního) zpřehlednění, respektive potřeba redukce

---

2 NEJEDLÝ, Zdeněk: Komunisté, dědici velikých tradic českého národa. In: týž: *O umění a politice*. Praha, Svoboda 1978, s. 204 nn.

3 *Redukce komplexity* je pojem převzatý ze systémové teorie Niklase Luhmanna, podle kterého – narozdíl oproti původnímu používání tohoto termínu pro označení nutně selektivního vztahu každého systému k jeho prostředí, případně pro vztah pojmů k jejich předmětům – se tak navíc označuje fakt, že vlastně všem systémům je jejich vlastní komplexita nepřístupná a že každé úsilí o její zachycení (a jakákoli snaha o „sebereflexi" systémů) má nutně *selektivní* charakter.

komplexity skutečnosti vůbec, přičemž je zvláštní otázkou, již lze na tomto místě pouze naznačit, proč se prostředkem této redukce (a s ní spojené selekce faktů, událostí a případně i hodnot) tak často stávají obrazy národních dějin (a ne třeba blahobytu společnosti). Redukce sociální komplexity – která je vždy vnímána jako něco, co život ulehčuje, a sice proto, že se tak definují podmínky života, umožňující řešení každého jednotlivého problému, a to často bez ohledu na jeho povahu – byla v rodících se moderních společnostech spojena s budováním národní identity právě jako prostředku selekce.

Obecně teoreticko-metodologickým, anebo chcete-li filozofickým problémem historiografie jako vědy pak je, do jaké míry je pro ni redukce komplexity historické skutečnosti nezpochybnitelným předpokladem; a dále: do jaké míry se v redukci komplexity jedná o kulturní *konstrukce*, nebo naopak do jaké míry je možné prostředky pro redukci komplexity nalézt v historických procesech samotných jako něco reálně existujícího, jako jejich „bytostné určení", či – jak to v diskusích s Josefem Pekařem formuloval Jan Slavík – zda jsou historické významy a smysl dějin obsaženy v historických faktech „jako cukr v ovoci",[4] a pak se jedná pouze o to, jak je z této látky „vydestilovat".

Reprezentantem prvního, řekněme *konstruktivistického pojetí* byl třeba Max Weber, který ve svých úvahách o nemožnosti nalézt jediný a konečně platný smysl historického dění zdůrazňoval: „Bez konce se valí proud nezměrného dění vstříc věčnosti. Vždy znovu a jinak zabarveny se utvářejí problémy kultury, jež hýbou lidmi, a proměnlivým proto zůstává okruh toho, co z onoho vždy stejně nekonečného proudu jednotlivostí pro nás nabývá smysl a význam, co se stává 'historickým individuem'. Myšlenkové souvislosti, jimiž je historické individuum nahlíženo a vědecky postihováno, se mění. Východiska kulturních věd proto zůstanou směrem do neomezené budoucnosti proměnlivými, dokud lidstvo v čínském ustrnutí duchovního života neodvykne tomu, aby stále nevyčerpatelnému životu kladlo stále nové otázky."[5] Zde je historické poznání pouze odpovědí, již dává historická skutečnost na otázku, kterou jí dovedeme položit, sama o sobě je němá. Z těchto zjištění pak Weber vyvozoval i nutnost principiální plurality možností a perspektiv historického poznání, neboť „*víra* v nadempirickou platnost posledních a nejvyšších hodnotových idejí, v nichž zakotvujeme smysl vlastní existence a jež všichni v nějaké formě v hloubi duše chováme, nevylučuje ustavičnou proměnnost konkrétních hledisek, jimiž empirická skutečnost nabývá svého významu, nýbrž ji naopak zahrnuje: život ve své racionální skutečnosti a obsah jeho *možných* významů jsou nevyčerpatelné, *konkrétní* vztažení k hodnotám proto zůstává až do nedohledné budoucnosti lidské kultury proměnlivé. Světlo, které z oněch nejvyšších hodnotových idejí vyzařuje, dopadá vždy jen na stále se proměňující konečnou část nezměrného chaotického toku událostí, který se valí

4 SLAVÍK, Jan: Dějiny a přítomnost: Víra v Rakousko a věda historická. In: HAVELKA, Miloš (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha, Torst 1995, s. 632.

5 WEBER, Max: „Objektivita" sociálněvědního a sociálněpolitického poznání. In: týž: *Metodologie, sociologie, politika*. Praha, Oikúmené 1998, s. 38.

vpřed časem."[6] Jen na okraj zde poznamenejme: pluralismus hledisek (a jim odpovídajícího poznání) ovšem Weber, narozdíl od některých svých pozdějších interpretů, nechápal relativisticky. Rozmanitost výsledků mu byla osudem společenských věd (jakožto „věd o kultuře" v nejširším smyslu) a dána principiální otevřeností dějin.

Nejznámějším vyjádřením onoho druhého, *realistického pojetí* redukce komplexity je slavná Hegelova věta z úvodu k jeho *Základům filosofie práva*: „Co je rozumné, je skutečné, a co je skutečné, je rozumné",[7] již – mimochodem řečeno – mnozí autoři považují za základní legitimizační tezi totalitárních systémů. Dekonstrukce této teze připomene, že v její první části, týkající se skutečnosti rozumu, jde o starou osvícenskou představu, že světu vládne rozum, který se projevuje pokrokem, obecným vzestupem lidstva, a že všechno, co je mimo hlavní směr dějin, je o sobě sporné. Nakonec se tedy jedná o přesvědčení, že v dějinách se mohou natrvalo prosadit pouze takové „historické celky",[8] které odpovídají hlavnímu tahu dějin, případně ty, které se tomuto tahu přizpůsobí. Co tomu neodpovídá, „toho kolo dějin na své cestě rozdrtí jako fialu noční, nahodile vyrostlou podél cesty", jak Hegel říká na jiném místě, vyostřuje osvícenské přesvědčení o nutnosti pokroku.[9]

Druhá část této teze, formulace o „rozumné povaze skutečnosti", zdůrazňuje nevyhnutelnost průběhu dějin a pro jednající individuum z nich činí fatální záležitost: vylučuje historické alternativy a zásadně zpochybňuje otevřenost dějin, a to jak směrem do budoucnosti, tak i do minulosti, tj. znemožňuje představu, že všechno mohlo být jinak a že všechno jinak ještě být také může.

Z těchto poznámek vyplývají tři problémy: *jednak* problém, do jaké míry je možné považovat úsilí o tvorbu obrazů dějin a legitimizační ambice vůbec za samozřejmé, tj. do jaké míry se má dějepisectví o produkci obrazů dějin uvědoměle snažit, do jaké míry má být programovým dějepisectvím, anebo naopak, do jaké míry je má přenechat ideologům a politickým mystagogům a samo usilovat, aby bylo pokud možno nezaujatým bádáním, které dějiny *historizuje*, namísto aby je *aktualizovalo*. *Dále* je to problém, podle jakých pravidel, z jakých konkrétních potřeb a v jakých konstelacích tyto konstrukce vznikají, a zda je vůbec možné, aby se historické obrazy, které se z historického poznání vyvozují, považovaly za historicky správné či nesprávné, to znamená například, do jaké míry je možné jejich správnost či nesprávnost vyvozovat ze samotného průběhu dějin, případně do jaké míry zde působí nadhistorické, anebo jen v přítomnosti platné, jen s určitými politickými zájmy spojené normy a hodnoty. A *konečně* se tedy jedná také o to, v jakém vztahu jsou tyto obrazy

---

6 Tamtéž, s. 62; zdůraznil Weber.

7 HEGEL, Georg W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha, Academia 1992, s. 30.

8 Pojmem „historický (resp. dějinný) celek" se označují takové životní projevy, které jsou vymezitelné časově, prostorově nebo sociálně a kulturně, např. „římské dějiny", období „mezi dvěma válkami", Bachova hudba, „čapkovská generace", „kalvinismus", „husitství" nebo „pražské jaro". Tyto příklady ukazují, že historické celky mohou být prostorově, časově i sociálně omezené, stejně jako naopak poměrně široké. Srv. RADNITZKY, Gebhard – SEIFFERT, Helmut: *Handlexikon der Wissenschaftstheorie*. München 1992, s. 108.

9 HEGEL, G. W. F.: Philosophie der Geschichte. In: Týž: *Sämtliche Werke*, sv. 11. Stuttgart, Fr. Franaus, s. 49–50.

k výchozím, často nepřiznaným hlediskům, vytvářejícím historikův zájem o určitý historický celek.

Nejde tedy jen o to, že se v obrazech dějin často jedná o kulturní konstrukce, které vznikají mimo obor a bez poznávacího zájmu, dokonce často se záměrem manipulačním; jedná se především o to, že jsou ukvapeně vnímány jako objektivní pravda, která plně odpovídá jak poznání průběhu historického vývoje, tak také poznání vnitřní nutnosti tohoto vývoje. Jako takové mohou obrazy dějin zpětně působit na hodnocení historického poznání samého, přičemž důležité je, že jednotlivé obrazy se přitom spíše navzájem poměřují, než aby byly korigovány novým historickým poznáním.

Pokud se jedná o naše oznámené téma, totiž do jaké míry může historické poznání sloužit legitimizačním účelům, a zvláště pak legitimizačním potřebám politiky, dá se konstatovat, že právě tuto funkci plní zejména zjednodušující *obrazy dějin*, které jsou za tímto účelem často vědomě konstruovány a většinou i integrovány do konkrétních politických doktrín. Takovéto obrazy dějin je ovšem třeba přesně odlišovat od vzájemně se lišících *pojetí dějin* (historických koncepcí), která kladou důraz na možnosti různé perspektivy výkladu událostí, jeho odlišná těžiště, především ale na různé souvislosti historické látky samé, a jejichž záměr je v první řadě badatelský. Různá pojetí dějin pak mohou, ale nemusí sedimentovat do různých účelově používaných obrazů dějin, jejichž tvorba a používání ovšem nejsou exkluzivně historiografickou záležitostí, přesněji řečeno, jsou zachytitelné a vysvětlitelné, pokud se zohlední jejich politologické a sociologické aspekty. Ukazuje se totiž, že obrazy dějin jsou stabilizovány kulturně, působí v delších časových údobích a většinou i nezávisle na historické koncepci, z níž vznikly. Nemají bezprostřední vazbu k žádné historické látce, jsou zjednodušujícím obrazem jejího výkladu; představují jakousi „nadstavbu" historické práce a jako takové jsou přístupné především kritice ideologií. Každý jednotlivý historický obraz je proto možné programově stavět proti jiným, podobně zjednodušujícím a účelově vybudovaným obrazům. Právě v této vnitřní souvislosti mezi problémem legitimizačních funkcí historického poznání a tvorbou a fungováním ideologií se mi zdá spočívat jádro našeho problému.

Etika a legitimita zkoumání dějin

Zdeněk Vašíček

Nad klasickými vědními obory se vznáší v jakémsi neurčitém prostoru uvažování o nich, a dokonce, což už je méně příjemné, jejich hodnocení. Takže nad historiografií – a ta si přitom leckdy nárokovala svůj všeobjímající, integrující, či dokonce globální charakter – se pokoušejí vykonávat dohled její metodologie a teorie, dějezpyt či historika, filozofie dějin, historiozofie. Neustále z historiografie vykopávány, stejně neúnavně se do ní vracejí, u nás obvykle maskovány za mudrování. Navíc historiografii kaceřují jednak její sousedi, sociologie třebas, ta by také ráda vše integrovala pod záminkou interdisciplinarity, jistěže nejlépe pod sebe. Připočtěme ještě různé ty orientace – ze současných strukturalismus, postmodernismus a klubou se další. Mimochodem, takový strukturalismus se v dějepisectví celkem etabloval – s výjimkou Barthesova konstatování smrti autora. Smrt historika jako takového nebyla prozatím dosud nárokována – kromě jinak zcela běžného požadavku likvidace jiných historiků.

Zatímco příroda se nestará o přírodovědce, není tomu bohužel zcela tak u historiografů – společnost a její dějiny se o svou historii zajímají, a potažmo tedy i o dějepisce. Činí tak zejména tím, že společnost historiky zaměstnává, platí a konzumuje jejich tovary. Kdo má potom právo hodit kamenem? Historici na společnost a její historii, nebo naopak? Je to ten věčný problém „arbeitsgeberů" a „arbeitsnehmerů". Proto si historici správně kladou otázku po etice a legitimitě – stejně tak i ti, kteří si psaní o sobě platí.

V této spletité situaci mne nenapadlo nic lepšího než vrátit se ke stadiu ne sice až předvědeckému, ale – bych tak řekl – prvovědeckému. Tak Linnéův systém můžeme také chápat jako dokonale rešeršně zvládnutý materiál, který je nashromážděn v herbářích. Je to souvztažné s osvíceneckým dějepisectvím, které zase pro početná data, jež dala dohromady erudiční historiografie, hledalo nějaký smysluplný celek, který by tato data uspořádal. Pokusme se proto o jakous takous osnovu, která by nejen uspořádala, ale snad i pomohla najít „bílá místa" nejen v množině všech invektiv, narážek, kantorování, soudů, a dokonce leckdy i úsudků, jimiž je hledání

etiky a legitimity obvykle doprovázeno. Vskutku velké nároky na pořádací soustavu. Připomenu ještě, že při systematice se jistě nelze vyhnout trivialitám, činím tak i já a předem se omlouvám.

* * *

Historikové musejí nabízet dalším skupinám, společnosti a státu své služby, a jsou-li tyto akceptovány, nabývají i historikové svou *společenskou roli* a *status*. Nejdůležitější ze služeb nabízených historiky je *legitimizace zákazníka*, tedy uspokojování jeho identifikačních a argumentačních potřeb. V rámci nabídky musejí ovšem nejen přihlížet k potřebám, ale navíc vědomí takovéto potřeby u svých zákazníků i prosazovat. Existuje tedy i něco, co lze označit za hledání děr v trhu, historiografický marketing. Odměnou za legitimizaci zákazníka je pak *legitimita sdílená, udělovaná, služebná*. Proto nechybí srovnávání role historika na jedné straně s úlohou soudce či lékaře, a na druhé straně s postavením proroka či zase nověji integrátora společenských věd.

Toto chvalné a sebechvalné legitimování má ale své úskalí. Společnost totiž používá historie nejen k řešení svých problémů, ale i k jejich zastírání a odsouvání. Nejoblíbenějším trikem společnosti je alibisticky přenášet soud – a tedy i odpovědnost – na budoucí historiky. Ti současní to obvykle rádi přijímají pod záminkou, že mají prozatím málo materiálu. Nicméně i takto nabývá dějepisectví své *společenské legitimity* komplice.

Historikové vytvářejí samostatnou profesní skupinu (cechovní historici) v rámci vrstvy inteligence ve společnosti až do 19. století. Jsou úzce napojeni na stát a jeho instituce, zejména školské, v jejichž rámci mohou provozovat svou profesionální kariéru. A i ta může bohužel sloužit jako jejich legitimizace.

V rámci obdobných skupin hraje stále větší úlohu odstupňovaná kvalifikace, hierarchie, *esprit de corps* a *etika povolání*, úzce spjatá s vnitroskupinovou komunikací. Takto se historikové legitimují jako cech. Potíže jsou v tom, že jazyk historiografie má jen málo odborných termínů, jen zřídkakdy se může odvolat k teoretickým vyjádřením a blíží se tak víceméně běžnému jazyku. Stejně jako on se podřizuje spíše jen pravidlům rétoriky (sem podle mne patří ony povčstné věty *sine ira et studio, wie es eigentlich gewesen sei* atd.). Jde tedy spíše o přesvědčování, nalézání konsenzu než o dokazování. Karteziánský „vesmírný skok", tj. vědění nezávislé na kultuře, společnosti, a tedy i dějinách, ovšem prostřednictvím takovéhoto jazyka uskutečnit nelze. I vlastní hodnocení, historikova sebereflexe musí pak respektovat tato pravidla, a nemůže se proto zásadně odlišovat od hodnocení „zvnějšku".

Cechovní organizace se neobejdou bez neustálého hodnocení mezi mistry, tovaryši a jinými cechy. V případě podání nedávné minulosti, včetně i své osobní a svého oboru, musíme mít na paměti dva základní problémy – vlastnosti kolektivní paměti a předpoklad odstupu. Kolektivní paměť nutně schematizuje a moralizuje, stejně jako obžalovává a skrývá viny. Neubrání se tomu ani historikové-pamětníci, kteří se navíc musejí zabývat současně propletencem historie, historiografie a své vlastní biografie. Proto nás nepřekvapuje, že z více příkladů, zejména z německého *Vergan-*

genheitsbewältigung, víme, že potřeba vyrovnat se s minulostí je svázána s generační změnou, tedy s odstupem či jiným kladením otázek. Jak si ale takové otázky klást, když víme, že odstup sám nám abstrakci, obecnost a ani morálku nenahradí, ani nahradit nemůže.

Profesní etika jednotlivých oborů je v zásadě internacionální, nicméně v případě jednotlivých národních dějin může docházet k diferencím. Je totiž zřejmé, že národní dějiny jsou „technicky" nejlépe zpracovatelné v prostředí příslušné národní komunity (znalost jazyka, reálií, milieu atd.), a stejně tak, že jejich zpracování je závislé na tradici, postavení a cílech dané společnosti. V této situaci se mohou jednotlivé národní historiografie „zakopat" na pozicích „pozitivistického" a „vciťujícího se" přístupu. Tak francouzský historik Bernard Michel poukazuje na tendenci Čechů vysvětlovat se svou vlastní historií, o které se domnívají, že jiní jí nemohou rozumět. Chovají se pak jako štamgasti ve své hospodě, což vede k představám o vlastní legitimitě, běžně u nás odvozované z pocitů dějinné jedinečnosti a ukřivděnosti. Není to postoj vysloveně neetický, jen směšný, stejně jako takto pracně získaná legitimita ušlápnutého premianta.

K tomu připojme otázku, nakolik vůbec mohou přispět jednotlivá národní dějepisectví historiografii evropské či světové, tedy obecným či světovým dějinám. Jistěže fakty a metodologicky. Když už ne bezprostředně ověřitelnou konstrukcí evropských a světových dějin, pak alespoň jejich představou. Je nutno si klást otázku Hagena Schulze: „Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?" V jiné podobě – co dala naše historiografie Evropě a lidstvu?

Výsledky své práce ukládá dějepisec do historických obrazů (syntéz, rekonstrukcí, vyprávění – *jak* se co událo); dnes jsou u nás více než časté. Takovéto obrazy mají svou vnitřní stavbu, třebas u Palackého to bylo vyjádření ideje prostředky epopeje. Je zapotřebí uvážit, jaké je jejich pozadí, role a funkce, pro koho, jak a proč jsou psány, nejsou-li to například jen potřeby knižního trhu (čtivo) či uspokojování osobní reprezentace kupce (dějiny vázané do kůže). V tom případě by to byl přístup, který si mimo jiné zaslouží přízvisko neetický a z hlediska profese jej lze považovat za nelegitimní.

Vedle dějinných obrazů existuje dále i to, co se nazývá ve Francii *histoire-problème*, tj. řešení obecně postavených otázek, zejména otázek typu „proč?". Právě díky jim může historik přímo vstupovat do současné společenské problematiky. U nás se ale dosud žádný *Historikerstreit* jako v Německu ani přehodnocování revoluce jako ve Francii nekonaly. Má to jistě i své důvody odborné, ale můžeme si položit i otázku, nakolik je v tom skryta případně i malá osobní odpovědnost či opatrnost – což je opět v podstatě otázka po historikově etice. Zde je nutno zastávat hledisko překlenující skupinové zájmy, totiž hledisko občanské. Problémem je ovšem takto hodnotit minulost příslušníků státu, který v podstatě občanský nebyl.

Otázka „jak" se váže na historii větších celků, obvykle národních, státních, civilizačních, celků, které se legitimizují svým velkým příběhem. Otázka „proč" se spíše napojuje na společnost s jejími jednotlivými vrstvami, s jejich diferencovaným pojetím světa a s jejich vzájemnými vazbami. Tyto jednotlivé sociální, etnické, věkové a rodové skupiny si žádají svou legitimitu a doufají, že se jim jí od historiků

dostane. V nedávné minulosti takto dosáhlo své historické legitimity třebas dělnické hnutí, ovšem až v okamžiku, kdy už samo vlastně neexistovalo, a navíc za naprostého nezájmu dělníků samotných. To byla věru problematická, byť dobře honorovaná, zakázka. Co má historik ale dělat v situaci, kdy se společnost znovu svou diferenciací a odpovědí na zcela nové výzvy teprve konstituuje? A to je naše situace.

Historikové, snažící se odpovídat na ona „proč?", vystupují jako intelektuálové, tj. vyjadřují se k problémům společnosti. V takovém případě si ale neobyčejně snadno osvojují též ideje jiných intelektuálů, jejich názory, způsoby vyjadřování. Ale co hlavního, přebírají i vidinu své funkce, a ta v současnosti je vymezována ponejvíce jako funkce kritická. Termín „kritika" je ovšem sám o sobě dokonale prázdný. Spíše jde o vyjádření postoje, kryjícího se floskulemi à la „věčný boj individua mezi svobodou a rovností". *Prometheus redivivus*. Nuže, tady by bylo snad namístě mluvit o *etice a legitimitě intelektuálů*. Ty řeší problémy těch, kteří se sice svou kritikou společnosti z ní jaksi vydělují, ale současně hájí (třebas jen implicitně) zájmy a postavení své vlastní vrstvy v této společnosti.

S trochou nadsázky bych označil tento můj přístup za sociologizující. Zvolil jsem jej, protože by snad mohl posloužit jako jakási osnova pro ty sice většinou trefné, ale navzájem nespojité připomínky, které na jedné straně si nárokují hlediska jakési nadčasové morality, a na druhé straně jsou zase odbývány jako stanoviska skupinová, generační, klientelistická atd. Nepochybuji v nejmenším, že jejich valná část taková skutečně je, což ovšem nic neubírá jejich argumentům na oprávněnosti.

* * *

A protože může být *historia magistra vitae*, připomenu na závěr, že Napoleon si sice císařskou korunu nasadil na hlavu sám, ale přitom ji převzal z rukou papeže. Nedopadlo to dobře.

Legitimizační funkce české historiografie před rokem 1989 a po něm

Oldřich Tůma

Téma je jednoznačně dáno organizátory diskusního fóra a je třeba, aby se jej toto stručné zamyšlení striktně drželo. Nemůže ovšem jít o mnoho více než o připomenutí základních skutečností a formulování několika triviálních tezí, jež by mohly sloužit jako základ debaty. Otázku po legitimizační funkci historiografie a po tom, jaké je místo historika v české společnosti před listopadem 1989 a po něm, bude snad užitečné rozčlenit do několika dílčích témat: Poskytovala česká historiografie komunistickému režimu legitimitu? Má takovou úlohu i ve vztahu k současnému politickému systému? Je třeba, aby se historiografie se svou vlastní minulostí vyrovnávala jinak (tedy více, nebo aspoň dříve) než jiné vědní obory? Může se společnost vyrovnat se svou minulostí právě prostřednictvím historiografie?

1) Legitimizovala historiografie komunistický režim?

Komunistický režim bezpochyby legitimizaci založenou na užití určité interpretace dějin potřeboval. Legitimita režimu, pokud se odvozovala od cíle (tedy uskutečnění utopické vize komunistické společnosti), byla racionální. Naopak jeho legitimita jako výrazu „obecné vůle" byla problematická; i když ani na takovou legitimitu režim nerezignoval a vždy se snažil udržovat aspoň její zdání – jako by existovala ústavnost, jako by se konaly volby, jako by fungovala zastupitelská demokracie atd. Role legitimizace založené na porozumění a vysvětlení zákonitostí dějinného vývoje, tak jak je poskytoval historický materialismus, byla mimořádně důležitá. Obecná konstrukce konzistentního a univerzálního výkladu dějin v českém (podobně jako v ruském, polském a jiném) prostředí byla doplněna specifickou konstrukcí národních dějin jako procesu, v němž komunisté jako „dědici" nakonec naváží na „pokrokové tradice" svého národa.

Dovoláváním se argumentů z oblasti historie samozřejmě legitimizují v moderním světě své cíle, svou existenci atd. i jiné politické směry, státy, národy a podobně. Ostatně i za komunismu mohla historie ve své legitimizační funkci dosti snadno převzít část nacionální varianty výkladu dějin. Komunismus ovšem legitimizoval sám sebe mnohem ucelenějším výkladem dějin – dějiny starověkého Předního východu například v něm hrály stejně významnou roli jako dějiny novodobé, a debaty o takzvaném asijském výrobním způsobu byly proto stejně relevantní a byly vedeny a sledovány se stejnou urputností jako debaty na témata z moderních dějin. Tam, kde nestačily síly domácí historiografie, univerzální obraz doplňovaly překlady ze sovětské historiografie. Takový univerzálně platný výklad světových dějin nabyl konkrétní podoby v překladu sovětských desetidílných *Dějin světa*, jež v padesátých a šedesátých letech vycházely v českém překladu. Značná část domácí historické obce se také překladatelsky a redakčně na tomto edičním projektu podílela.

Legitimizační funkce ovšem není ve svém úhrnu totožná se služebnou rolí historiografie (i když se s ní pochopitelně překrývá). Historiografie ze své povahy vždy v sobě obsahuje polaritu současné – minulé, individuální – společenské atd. Výběrem témat, schopností identifikovat souvislosti a podobně nemůže nebýt také odrazem individuální a společenské situace v přítomnosti. Třeba výzkum tolerance a netolerance mezi různými etniky v pestrých městech Středozemí pozdní antiky svým tématem také reflektuje současné problémy xenofobie, soužití etnik v moderní multikulturní společnosti a také pomáhá legitimizovat určité dnešní stanovisko. Podobně to, čemu se říká *gender studies*, hledá odpověď na současné otázky – ale nemusí to proto být neautentické a služebné (i když ovšem může). Zkrátka i onomu komunismus legitimizujícímu výkladu není možno *a priori* odepřít autenticitu jako výkladu historickému. Historie je totiž nejen disciplínou, jež legitimizuje sama sebe a „zákazníka", ale je také individuální, tvůrčí činností – bádáním a nalézáním. A mezi čistě služebnou a čistě badatelskou komponentou historiografie vládne pochopitelně značné napětí.

V této souvislosti poskytuje situace historie v komunistickém Československu učebnicový příklad nekompatibility toho, co je individuální, tvůrčí, autentické, pohyblivé, s doktrínou a realitou komunismu jakožto (domněle) systému dokonalého, dovršeného, a tudíž statického – vlastně stojícího nad reálným světem. Historiky jejich vlastní řemeslo, pokud je provozovali autenticky (a ne pragmaticky jako „službu"), vedlo k přehodnocení výkladu dějin a nakonec i občanských postojů vůči režimu. A to nejen tam, kde přímá souvislost mezi poznáním dějinných faktů a jím ovlivněným občanským postojem je nasnadě – ideálním příkladem může být třeba Karel Kaplan a jeho přístup k dokumentům o zločinech režimu v padesátých letech. Podobnou souvislost můžeme konstatovat i u historiografie starších období – stačí porovnat témata prací takových protagonistů české medievistiky komunistického režimu, jako byli Josef Macek či František Graus v padesátých a šedesátých letech.

Zproblematizování legitimizační funkce historie bylo v souběhu s krizí režimu a zároveň působilo jako jeden z hybatelů této krize. Ta skončila po roce 1969 opětnou konsolidací režimu a obnovením jeho kontroly nad společností. Komponentou konsolidace zároveň ale byl určitý kompromis a také vyklizení části veřejného

duchovního prostoru režimem a jeho ideologií. To výrazně ovlivnilo i situaci historiografie a nárok, který režim na ni vznášel. Režim už ale nebyl schopen skutečné revitalizace, pouze si ponechal základní stavbu ideologie, která působila jakožto pojivo a osmyslnění jeho existence a provozu, lpěl na některých paradigmatech, na určitých terminech atd. To platí pro mnoho oblastí veřejného života a také pro historiografii. Od historiografie vyžadoval – a často také dostával – hlavně formální přihlášení se k marxismu, respektování určitého slovníku a podobně. Zvláštní zájem měl už jen na moderních (to jest v podstatě svých vlastních) dějinách – zde trval na kanonizovaném výkladu, anebo raději – čím blíže k současnosti – žádném výkladu.

I taková formální legitimizační role, byť vlastně z hlediska disciplíny byla něčím vnějším (často skutečně byly obě části – služebná a vlastní badatelská – skoro odděleny: povinná úlitba se realizovala v předmluvě a pak následovalo vlastní dílo), měla nemenší důležitost než ona dřívější snaha autenticky poskytnout plnohodnotný výklad, který by dodával režimu smysl a jeho existenci oprávnění. V historiografii stejně jako i v jiných kontextech života společnosti právě na tomto způsobu uznání, a tudíž strpění své existence, „reálný socialismus" stál. Je proto málo podstatné, zda můžeme mluvit o skutečně marxistickém konceptu takových historických prací či ne. Právě ony citace z Marxe či Lenina na začátku nebo na konci totiž poskytovaly režimu to, co vyžadoval a potřeboval. Měli bychom ovšem brát v potaz také to, že nejednou takovýto rituální rámec účelově „zaštiťoval" vlastní obsah díla, který svým úsilím o vědeckou pravdivost a interpretační věrohodnost nekonvenoval legitimizačním nárokům režimu, nebo je dokonce nepřímo zpochybňoval. Na druhé straně nelze pominout ani případy koryfejů „marxistické historické vědy", kteří své kariéře ve službách režimu byli ochotni bez skrupulí obětovat kvalitu historické práce, respektive vědecká kritéria zcela podřídili ideologii; na jejich postojích může být snad diskutabilní motivace, sotva ale morální a odborná sebediskreditace.

Samozřejmě je to v této podobě velmi zjednodušené a rozdělení na fázi autentické (rozumí se před rokem 1968) a řekněme formální legitimizace (rozumí se v sedmdesátých a osmdesátých letech) úplně neplatí. Vychází především z perspektivy té generace či skupiny historiků, kteří přišli na fakulty a do Československé akademie věd ve čtyřicátých a padesátých letech a po roce 1969 byli z oficiální historiografie vypuzeni. Tato skupina není ale totožná s českou historickou obcí. Pro ně se svět změnil takto, ovšem i v padesátých letech existovali historici, kteří poskytovali režimu jen nezbytnou úlitbu, a v sedmdesátých a osmdesátých letech přesvědčení nadšenci (jen jich bylo mnohem méně). Navíc dříve i později pomáhali i někteří historici legitimizovat režim nejen svou vědeckou prací, ale i tím, jak se podíleli na udržování jeho provozu, tím, že přijímali členství v organizaci, jež byla jeho páteří, vykonávali různé politické funkce atd.

Která z obou podob legitimizace byla z hlediska režimu výhodnější? Druhá opravdu asi byla směšná, ale zároveň odpudivá a z hlediska občanské morálky nepřijatelná. Zároveň byla (jakožto působení neautentické a formální) ovšem i projevem (nebo faktorem?) degenerace režimu. Režim degeneroval právě tímto způsobem a neměl už síly této postupné degeneraci vzdorovat. Poměr „zisků a nákladů" je těžké

určovat – jak z hlediska režimu, tak oboru. Nebylo by to nezajímavé, byl by to však úkol pro specializovaný výzkum, nikoli pro stručnou úvahu.

Ke kolapsu komunistického režimu v Československu přispělo mnoho faktorů, a to nejen vnějších, ale i vnitřních. V každém případě režim zanikl i proto, že ztratil dynamiku, schopnost vyvíjet se směrem k naplnění své vlastní intence, tudíž i proto, že přišel o svou autenticitu. Tento proces měl dlouhé trvání a nešlo v něm jen (a dokonce většinou ne) o boj mezi hrdinstvím a zbabělostí, morálkou a nemravností, kolaborací a opozicí (i když v některých fázích a souvislostech ano). Byl to ale zároveň – nebo především – konflikt mezi všelijak deformovanou, ale nezničitelnou „intencí života" a stále více formální a životaneschopnou „intencí režimu". A to platí i o historiografii.

2) Legitimizuje historiografie současný politický systém?

Jistě ne v takovém smyslu jako dříve. Historiografie bezpochyby také dodává porozumění a legitimitu našemu, řekněme euroamerickému, chápání světa, které zahrnuje demokracii, lidská práva, práva menšin, toleranci a podobně – to vše se odráží i v záběru historiografie a souvislostech, jež hledá. Takto obecně tedy ano; stávající systém organizace života společnosti a hodnoty, na nichž stojí, ovšem nepotřebují a nežádají ucelený a jednoznačný výklad dějin. Navíc narozdíl od rovnosti a uniformity projektované v komunistickém režimu se dnes nacházíme v konglomerátu paralelních a různorodých identit – a tudíž i různých legitimit. Dnešní systém – jako provoz – má přitom vlastní legitimitu v principu odvozenou od suverenity lidu, vůle většiny.

Specifické je asi postavení historiografie moderních dějin: ta současnosti nabízí jistou legitimizaci takřka vědomě – zvláště v podobě delegitimizace těch ideových, hodnotových, politických systémů minulosti, které byly antitezí systému založeného na demokracii a respektujícího soukromé vlastnictví a ekonomiku volného trhu, v našem případě tedy především komunistického režimu. O takovou zprostředkovanou legitimizaci – prostřednictvím delegitimizace – veřejnost a stávající politický systém stojí a historiografie ji také otevřeně poskytuje (například v grantech, v podkladech pro evaluaci a jiných odůvodněních svých projektů). Především v tom komplexu otázek, o nichž mluvíme v souvislosti s takzvaným vyrovnáním s minulostí, si o ni současné veřejné mínění (bereme-li média jako zástupce mínění veřejnosti) dokonce vehementně říká a kritizuje historiografii, že mu ji nedodává v dostatečné míře a „černé na bílém". Je málo článků o problémech dějin minulého režimu, jež by nebyly uvozeny stížností, že právě toto a toto důležité téma zřejmě není pro státem placené týmy historiků nosné a zajímavé. Nejraději by veřejnost zastoupená publicisty obdržela přesný a jednoznačný výklad až ve formě rozsudku a nechce přijmout, že rezultáty historiografie jsou z principu jiné než rezultáty práva – platí jen v určitých kontextech, jsou prozatímní, podmíněné, paralelní s jinými vysvětleními, pravděpodobné atd.

3) *Má či musí se historiografie se svou minulostí vyrovnávat jinak než jiné obory?*

Poskytovala-li starému režimu legitimitu (a poskytuje-li ji – jinak, ale přece – i novému), a to někdy navíc týmiž ústy, znamená to, že se zvláště historiografie musí vyrovnávat s minulostí, neboť se s ní více zapletla, že je vinna? A spolu s ní jsou vinny i ostatní společenské vědy a jistý hon, který na ně byl po roce 1989 pořádán a k němuž zase občas je ochota se vrátit, byl oprávněný? Bylo by asi obtížné něco podobného logicky dovodit. I přírodní vědy a vlastně všechny další profese a sféry veřejného života poskytovaly režimu, co potřeboval – přinejmenším onu formální legitimizaci. Zastávané funkce, obligátní citáty, povinná úlitba terminologii a tak dále mohly být a také často byly formální záležitostí a byly odděleny od vlastního autentického bádání skoro úplně, přece však plnily stejnou funkci jako v případě historiografie. Bylo to od vlastní práce stejně oddělené, bylo to stejně nemravné a režimu to stejně dobře nebo špatně sloužilo. V tomto ohledu není situace historiografie nijak výjimečná. Pozoruhodné spíše je, že ostatní obory se na svou minulost neohlížejí ani tak (tedy zatím nedostatečně) jako historiografie.

4) *Může se s minulostí vyrovnat společnost prostřednictvím historiografie?*

Takový nárok je čím dál častější – vyrovnání s minulostí nutno přenechat historiografii, ta se ale nejprve musí s vlastní minulostí vyrovnat sama – takže se vlastně historiografii připisuje jakási zástupná role za celou společnost. Takovou roli asi historiografie sehrát nemůže. Může nabídnout to, co spadá do její kompetence a co je přiměřené nástrojům a schopnostem, jimiž disponuje: především dát k dispozici informace, eventuálně návod, jaké souvislosti a významy hledat.

V tomto směru by bylo například důležité, kdyby historiografie pomohla otřást výkladem posledních dvaceti let komunistického režimu, který je opravdu spíše účelovou mystifikací, přesto je však obecně akceptován (aspoň podle převládajícího tónu médií soudě): že totiž vedle disentu a špiček KSČ a StB zbytek společnosti byl zcela homogenní, a také stejně odpovědný za poměry. To je velmi pohodlná interpretace, která staví všechny na stejnou úroveň, takže pak například každý, kdo studoval před rokem 1989 na vysoké škole, kde se přece učilo podle marxismu-leninismu, by byl stejně zapletený s režimem jako děkan nebo předseda ZO KSČ na fakultě. Takové vidění minulosti vychází často ze zjednodušené představy, nebo spíše morálního soudu, že všichni, kdo na jedné straně nespadají pod lustrační zákon a na koho se na druhé straně nevztahují rehabilitace, se chovali jako jednolitá přizpůsobivá masa. Jenže nabízela se celá škála modelů chování – a v realitě takové různé modely chování také existovaly. A to vše jako součást běžného veřejného života. Není třeba jenom čekat, co se dozvíme z Pardubic (to celkový obraz maximálně doplní o detaily, někdy jistě zajímavé).

A tady se ještě na chvilku vrátím k tématu historiků před listopadem 1989. I v oficiálních strukturách se chovali různě – při pohledu nazpět tu vidíme zbabělost, prospěchářství, využití situace, ale i jakýsi úporný defenzivní postoj, snahu ubránit

aspoň něco, nepřekročit jisté meze. Myslím, že není neproduktivní uvažovat i dnes například o kritériích, pomocí nichž můžeme těmto problémům porozumět a vyložit je. Nejde o to aplikovat na ně dnešní hodnotová a mravní kritéria a soudit. Má však smysl ptát se, zda a jaká kritéria existovala tehdy a jak se jim rozumělo. A takováto kritéria opravdu proti sobě stála a byla reálně nesčetněkrát diskutována a zvažována.

Například postoj „když je někomu odpírána možnost pracovat v oboru a publikovat, je nemorální, abych ji využíval já," jistě nebyl slučitelný se zásadou, že „je třeba využít každý kousek prostoru, který publikováním něčeho slušného, neslužebného mohu režimu odebrat a podemílat tak jeho stavbu". Tuto zásadu by pak ovšem bylo třeba konfrontovat s otázkou: stojí za to publikovat i za cenu účelové deformace? Je mezí slušnosti členství v KSČ? To se asi z hlediska disentu nebo těch, kteří byli ve vězení, zdálo jako poměrně marginální dilema, ale mnozí mu přece čelili. Anebo viděno z opačného pohledu – „někdo tam vstoupit musí, aby tam nebyli ještě horší, a z takové pozice se dá leccos slušného prosadit". Bylo opravdu nutné ozdobovat vlastní práci citáty „klasiků" a deklaracemi o marxistické metodě? Vycházely přece i práce, jež to nedělaly. Takových, ovšem z reálného života vzatých, a tudíž o prameny se opírajících příkladů bychom mohli uvádět mnoho.

Tím vším se musíme zabývat, ne proto, abychom soudili, ale abychom rozuměli. Jsou to jistě přízemní témata, ale i motivy a chování byly přízemní (byť lidsky vysvětlitelné). Máme-li se už historiografií před listopadem '89 zabývat, pak myslím, že jakýkoli pokus, který nechá tyto souvislosti v závorce, o níž se taktně mlčí – anebo na něž se jen na okamžik vrhne světlo tím, že se symbolicky ukáže na jedno jméno (nejraději na to, které už bylo stejně vyřčeno) –, nemůže příběh tehdejší (ale zčásti i dnešní, neboť jde většinou o tytéž lidi) historiografie pochopit a vyložit.

Přesně potud by to měl být úkol historiografie jako vědecké disciplíny – dál už je to problém profesní, občanské morálky, politiky atd. A totéž platí nejen pro historiografii, ale pro celou společnost.

Stále neklidné dějiny

K obrazu první republiky

Robert Kvaček

Mnoho je otázek, které se v českém prostředí vynořily během šedesátiletí od mnichovského úderu; většina přetrvala a další se ještě objevují. Historiografie by mohla být spokojena, byla a je žádaná a má co dělat. Ve skutečnosti nebyla a není tato „společenská objednávka" záviděníhodná. Hlavní otázky byly totiž často polořečnické, očekávala se očekávaná a žádoucí odpověď. S těmito otázkami přicházela totiž politika, vlastně hned více „politik", podle stranického, ideového a ideologického rozrůznění. Každá jimi sledovala vlastní zájem. Odpověďmi se jako by legitimizovala, případně ještě zasahovala protivníky. Potvrzení, ba posílení této legitimizace čekala i vyžadovala od historického výkladu. Přitom se snažila ho už předem ovlivnit.

Začalo to hned vzápětí po září 1938, zeširoka, včetně ataku zprava na demokratický systém. A na osoby jej personifikující – Beneš se v tom stal, zůstal a zůstává ústřední postavou. Také on ale potřeboval určitý výklad Mnichova: měl mu usnadnit návrat do politiky a pak jeho další politiku spoluzdůvodňovat. To už působila světová válka, a mocně nasvítila třicátá léta a jejich mnichovský den novými politickými zkušenostmi. Ty se staly hlavním měřítkem pro nedávnou minulost, které tak nebyly dopřány podmínky pro věcnou a klidnou analýzu.

Podoby a způsob konce Československa v letech 1938–1939, jeho zničení zvnějšku, se postaraly o to, že absence takových analýz se týkala i prvního československého státu. Poklid pro ni není dodnes, jako tehdy tak i nyní z příčin mimoodborných. Jisté „rozbory" za války vysloveny byly, dokonce z různých stran a ideologických prostředí, ale téměř výlučně jako politicky účelové argumenty. Po roce 1945 působila tato „vzpomínka" na nedávnost při zdůvodňování systému, který se nazval „lidovědemokratickým".

Také historie nové doby byla zahlcena válečným zážitkem, v české společnosti formovaným už Mnichovem, třebaže ho žadným větším dílem nevyjádřila. Bylo to vyhrazeno publicistice a některým uměleckým oborům. Právě Mnichovem otevřený

válečný zážitek zdůvodňoval hromadný životněvývratný zásah proti Němcům a také prvořadou a nekritizovatelnou mezinárodní příchylnost k Sovětskému svazu i vyřazení politické pravice z politického života, a to i pomocí soudů a historické publicistiky procesy doprovázející. Do předválečné doby se jinak historizující literatura téměř nevracela, politické strany si však z ní potřebné vybíraly do sebezdůvodňujících programů.

Pro historiografii bylo důležité i její vnitřní ovzduší, vypovídal o něm první poválečný sjezd historiků. Můžeme z něho usuzovat i na tendence k interpretacím nové doby. Jen se stačily črtat, únorový totalitní převrat komunistů si je pak uzpůsoboval po svém. Dobově pojímaná dělnická třída a její apostrofovaný mluvčí, komunistická strana, byly vyzdviženy na hlavní společenskou sílu nejen sociální, ale i národní. Poúnorová historiografie to měla patřičně zdůvodňovat, a to nejen přímo, vhodnými dějinami komunistické strany (co úprav potřebovaly!), ale také širokospektrálně, dehonestací demokratického systému, jeho politických a ideových tvůrců a nejrůznějších směrů, odprava doleva. Planoucí mladohistorikové podobní mladokritikům ničícím literaturu a jiné kulturní obory se toho bez váhání ujali.

Snaha o legitimizaci moci i s pomocí dějin byla v prvním poúnorovém období zcela očividná. Moc tím zase po svém legitimizovala potřebu historiografie, a nikoliv jen o nové době. Schéma pokrokovosti, revolučnosti a společenských protipólů se přenášelo i na časy dávnější, ba zcela dávné.

Mnichov se v těchto politickopropagandistických záměrech ukazoval tématem zvlášť vhodným. Jeho mezinárodní stránka přitom zčásti ustupovala do pozadí, až na vyzdvihování spojeneckého postoje Sovětského svazu. (Gottwald si k tomu dokonce vymyslel zvláštní Stalinův vzkaz potvrzující sovětskou spojeneckou pevnost.) Zasahujícího akcentu se dostávalo takzvané kapitulantské buržoazii. Pravicová už přitom nebyla tak politicky zajímavá jako především ona „benešovská". Beneš začal dostávat co proto. Byl obžalován z kapitulantství, které zavinil nejen v září 1938, ale celou politikou; ostatně je „buržoazní" politikové měli mít z nenávisti k revolučním hnutím a z obav z nich, zvláště ze sovětského systému, už v politických genech. Naléhavá česká otázka z roku 1938 – bránit se vojensky, ustoupit diktátu? – dostala jednoznačnou odpověď: samozřejmě se bránit, ale jen po boku Sovětského svazu a s rozhodností komunistů jako národní síly. Kapitulace byla zrádným dílem Beneše a třídy, kterou představoval.

Jisté faktografické argumenty se pro soud nad prezidentem našly, některé jsou ostatně užívány dodnes, či lépe znovu. Nacházely určitý ohlas, který nebyl jen jejich důsledkem, ale měl i další důvody plynoucí i z představ. Etikou a národní vroucností vedené hlasy pro obranu si pozornost samozřejmě zasloužily. S léty se ale dalo zjišťovat, že názory na československé září 1938 mnozí měnili, i vícekrát, a to zřejmě spíše pod vlivem politického vývoje, případně publicistiky, než díky osobnímu promýšlení. Stává se i to, že ti, kteří donedávna přijímali důvody pro vládní postoj k Mnichovu, se dnes přichylují, v rámci „obecné" kritiky Beneše, k opačnému stanovisku. Přitom současná publicistická kritika Beneše nemá základ v odborné analýze, ale zase spíše v zájmech.

Právě dosud zjednodušovaná mezinárodní stránka Mnichova se stala látkou, která umožňovala vyvlékat se po polovině padesátých let z ideologických klišé nejen v této tematice, ale i v dějinách prvního československého státu. Oboje se dělo do určité míry, přičemž tato míra byla závislá také na historikovi. Měla limity, které se daly aspoň ozkušovat. Samozřejmá odborná legitimizace historiografie jí už začínala dodávat větší společenskou pozornost i větší společenský účin. Souviselo to zase s ovzduším ve společnosti, zcela patrně od počátku šedesátých let. Nejvýrazněji se to pak projevilo v bádání o československém odboji a o dějinách druhé světové války zajišťovaném v rozsáhlém problémovém záběru zvlášť ustaveným výborem historiků. Prosazované pojetí bylo umožněno také odpovídajícím a už naplňovaným přístupem k dějinám prvního Československa. Zvlášť dramatické diskuse byly přitom sváděny o chápání a výklad demokracie a demokratického systému, tedy o otázce pro historii Československé republiky nejpodstatnější. I na její pojetí působilo zmíněné už bádání o mezinárodních vztazích a zahraniční politice Československa. To se jednak nemohlo opírat jen o československou dokumentaci, znalost edičně vydávaných zahraničních pramenů se stávala samozřejmostí a byla rozmnožována o archivní zisky ze zahraničí, byť stále obtížně obstaratelné. Jednak bylo nezbytné Československo „srovnávat", tedy začleňovat do evropského, minimálně středoevropského rámce a v něm je posuzovat. Vyžadovalo to rozumět i dějinám dalších států, poznávat je nepovrchně, i zevnitř, neomezovat se jen na jejich zahraniční politiku a v ní na vztahy s Československem. Vůbec nechci vzbuzovat dojem, že se metodický požadavek oné celistvé znalosti zcela uspokojivě naplňoval, neobcházel se však ani neulehčoval. Platí stále a týká se také národních společností žijících v českých zemích.

Interpretacím dějin Československa pomáhala paměť. Ta jistě není vždy pomocníkem a zdrojem spolehlivým, má přirozené sklony zjednodušovat, nadsazovat, dokonce fabulovat. V tomto případě hrála zjevně pozitivní úlohu, také zásluhou starších historiků a politiků, kteří konečně mohli aspoň omezeně promlouvat. Třeba i v Historickém klubu, jehož dějiny od padesátých let by si zasloužily být historiografickým tématem, a to i z hlediska legitimizace historie. Poklid však do bádání o Československu a Mnichovu ani teď nevstoupil. Rozruchy měly různý původ a velmi různorodé aktéry. Starali se o ně někteří historikové komunistické strany obnažující její tabuizované stránky a osobnosti, byť s pojetím obecně odpovídajícím přístupu ke stranickým dějinám. Veřejnost – ta, která se interesovala – začala žádat pozitivní jednobarevný obraz Československa. Byla to pochopitelná reakce na dosavadní propagandu, ale byla v tom i žádost určitých generačních a sociálních vrstev vidět svá nejlepší léta bez vážnějších stínů. Historie měla podle nich plně rehabilitovat, legitimizovat tehdejší politiku. Když nevyhověla, narážela. V ní i v pamětním připomínání se například ztrácela plná autenticita české pravicové politiky, což je ostatně znát dodnes. Vybíralo se z ní a stále se z ní jako by vybírá. Skutečná pravice vypadala poněkud jinak, názorově, konkrétní politikou, než se o ní zatím – až na určité výjimky – píše. Rozruchy způsobovaly i hospodářské a sociální dějiny, a to vzhledem k neúspěšným reformním ekonomickým pokusům v šedesátých letech.

Historiografické analýzy se setkávaly s nesouhlasem pravověrných komunistických funkcionářů obávajících se změn. Ti dále žádali zcela kritický, což v jejich stanoviscích bylo synonymem pojmu odmítající, pohled na československý demokratický politický systém. Vztahem k němu produkovaným v první polovině padesátých let se historiografie v nemalé části veřejnosti diskreditovala a obtížně se pak z toho postavení novými přístupy a díly vyvlékala. Navíc dřívější černí vyvolávala – jak jsem již připomněl – jako reakci přání a požadavek bílého zbarvení, a to vůbec tvůrčímu poklidu nepřidávalo. Historie Československa však zajímala, vlastně už opravdu zajímala. Poprvé důkladněji od konce první československé státní podoby. Někdy interesovala až ve zcela nečekaném rozměru, viz ohlas dokumentárního filmu *V srdci Evropy*, připravovaného v roce 1967. Jistě ho rozhojnil průběh dramatického roku osmašedesátého. Nebude snad opovážlivé tvrdit, že se v něm obráželo i to, co se odehrávalo v novodobé historiografii. Její legitimizace odborná a společenská v onom zvláštním historickém roce stojí za nepřehlédnutí.

Legitimita a historiografie[1]

Vratislav Vaníček

Ve svém příspěvku bych se chtěl zabývat některými formami a motivy, jimiž byla minulost uchopována v dlouhodobém kulturním procesu. Zároveň si jistě uvědomujeme aktuální význam tohoto tématu, pokud nás znepokojuje otázka legitimity české historické vědy.

Jaký význam má přitom termín „legitimizace"? To, co vytváří přirozenou legitimitu, je svobodná autorita, ať již jedince, skupiny, státu či oboru. O legitimitě se zpravidla nehovoří v běžném provozu společnosti, který je pořádán respektovanými konvencemi a chráněnou legalitou (zákony, správní autorita). Teprve selhávání konvencí či antihumánní ráz legality vedou k diskusi o tom, jaká je vlastně legitimita celého systému, zda mu lze důvěřovat.

Legitimizační úsilí je takové, které se snaží společenský systém napravit a dát mu věrohodnost, bez níž by legalita nebyla možná. Pojmově protikladná je v tomto srovnání ideologizace pokoušející se legalitu deformovat. V praxi lze někdy obtížně rozlišit, zda například revoluce přináší spíše novou legitimitu či ideologii (i když ve vědě a technice má termín „revoluce" pozitivní význam při souběžném rozvinutí paradigmat, zasahujících i do oblasti nové organizace a kritérií elit ve vědě).

Historiografie jako relativně strukturovaná obec badatelů je podle mého názoru legitimní tehdy, pokud uskutečňuje svobodně a demokraticky své odborné poslání. Tím však za normálních podmínek nelze rozumět obhajobu politického systému a plnění společenských zakázek, případně jejich nabízení. Provázanost historiků se státem (institucionálně ve školách či ústavech) lze spojovat s termíny z oblasti sociální prestiže, která však nemá nutnou badatelskou relevanci (osobnost kvalitního historika nemusí být vždy poctěna šéfovstvím a řádem práce, byrokratizace je opakem kreativity). Úkol historiografie má ve vztahu k legitimitě obecně intencionální polohu: předpokládá se, že výsledky historikovy činnosti mají uchopitelnou

---

1 Podstatně rozšířená verze příspěvku přednesného v diskusi na 2. historickém diskusním fóru dne 18. 4. 2000.

podobu, že jsou kriticky věrohodné a užitečné, že historie lidí má jistý existenciální smysl.

Je možno ovšem říci, že společnost se často odvolává na dějiny v povšechném legitimizačním smyslu. Různé společenské proudy se zase snaží přisvojovat si dějinné odkazy k legitimizaci svých nároků. V politických sporech stejně jako v knižní produkci lze rozvíjet různé myšlenky inspirované z minulosti a nabízející nonkonformní koncepty ve vztahu k zavedeným hodnotám. Ale ať už je konkrétní společenské angažování historiků jakékoli, tuto činnost nevykonává historiografie z hledisek vědy. Pokud by ji někdo pokládal za autoritativní, například ve smyslu „dějinného soudu", jednalo by se o legitimizaci v přeneseném smyslu slova, případně o ideologizaci.

To jistě neznamená, že by historici neměli své odborné dispozice k dialogu o veřejných záležitostech. Je však třeba dodržovat principiální intelektuální distanci ve vztahu k minulosti. Historik se snaží minulost pochopit, transformovat různé podněty, může navrhovat poučenější společenské koncepty, vstoupit do politiky či žurnalistiky. Domnívám se však, že se zpronevěří svému profesnímu poslání, pokud se stane ideologem (tím rozumím cílenou deformaci výsledků vědy).

Povolání českého historika se mi v této souvislosti nejeví být jen záležitostí rutiny či profesního poměru, jako tomu nebylo ani v době Palackého a Pekařově, i když jistě nemůže být dnes spojeno s aspiracemi na ideové vedení národa. Jisté specifické nároky na společenskou reflexi náleží podle mého názoru také k historiografii německé, polské a ruské. Historici střední a východní Evropy působí v prostředí, kde ke každodennosti patřil ideologický nátlak a pokřivené pravdy, kde se rozhodovalo o lidech a oborech především podle antihumánních klíčů.

Neznamená to, že by snad měli být historici střední a východní Evropy mobilizováni od užitečného pramenného výzkumu či přitažlivějších témat k cílům „národní očisty". Ale jejich zkušenost by měla být orientována do obecnějších rovin historické reflexe. Neboť ačkoli jsou jistě zajímavé dějiny šílenství, strachu či dítěte, co atraktivnějšího a zároveň pramenně fundovanějšího lze nabízet ze středoevropských zdrojů než například pro „soudobé dějiny" tematiku etického selhání kulturních národů, otázku národních komplexů a sociálních nenávistí, efektivity revolučních diktatur při dohánění civilizačních rozdílů anebo projevy tendenčnosti a iracionality v samotné historiografii, které sahají až po zakázaný název mezinárodní edice *Monumenta Vaticana* v českých „revolučních" poměrech.

Pokusím se ukázat, jak se vztah mezi legitimitou a minulostí kulturněantropologicky konstituuje. Uvedl bych nejdříve ve zkratce čtyři archaické formy:

a) zakladatelský mýtus tribalisticky fixované společnosti („jak bohové stvořili náš kmen, který je středem světa", zatímco ostatní kmeny nejsou složeny z lidí, kazí rovnováhu v kosmu a lze je beztrestně pobíjet);
b) kánonové eposy (Homér, védy, rytíři kulatého stolu – jaký étos mají válečnické a duchovenské elity, které obvykle přesahují kmenové hranice);
c) oslavná epigrafika monarchií (Egypt, Persie – přiblížení analistice, ale dějiny koná jen vládce v souladu s bohy, lidé mohou jen pociťovat svou nicotnost před absolutním majestátem);

d) eschatologické eposy (různé „soumraky bohů", minulostní „zlatý věk" je promítán do budoucnosti, všelidské vize: svět bude zničen a pak obnoven v lepší kvalitě, „my lepší se staneme nesmrtelnými").

Minulost v těchto případech není pouhou vzpomínkou na předky, má dominantní roli vůči přítomnému, není ale nesena historiografií, nýbrž spíše jistou kmenovou a sociální teologií. Právě v těchto případech má minulé autenticky legitimizující funkci, avšak nejedná se o racionální časovost, nýbrž o transcendentno.

Jak si ukážeme, žádné archaické projevy vztahu k minulosti nejsou v intuitivním smyslu cizí lidstvu dodnes. Věnujme však ještě pozornost dalším podobám minulosti, v literatuře a ve vědě. Zájem o minulost se pro člověka stává zřejmě od počátku kultury zároveň vášní, která vedena individuální fantazií se zcela vzdaluje náboženským a mocenským ambicím. Nepochybně tímto způsobem byla zpracovávána také „archaická" témata. Pro epiku, písně a literaturu je však typická jejich umělecká emancipace a desakralizace, která nadto v některých případech může vést až k persifláži vzorových žánrů, jako je tomu u řady parodií na rytířskou epiku již ve středověku.

Od historické „beletrie" se odlišuje historiografie jako systémová časoprostorová rekonstrukce minulosti. Historiografie jako věda byla vytvořena antickými Řeky původně jako osobité umění, které však přerůstá v kauzální poznávací aktivitu a výstavbu vypočitatelného času. Minulé má být odkryto a pochopeno intencionálně pro svobodného jedince a *polis*. Jen oni jsou však zdrojem legitimity, jakkoli může být minulost zavazující či varující. Kritériem metody je pro staré Řeky kritická „akribie", pro Římany nezaujatý výklad bez „zatemňujícího hněvu". Cítíme, že ačkoli nepříjemné pravdy nebyly jistě rády slyšeny a bývaly i pro účel verbální komunikace přikrašlovány („oni" jsou barbaři – tak uvažují o svých sousedech i Číňané), přesto staré vyspělé civilizace alespoň v principu uznaly nezbytnost nadčasové reflexe. Byl to obrat k náboženské toleranci a k světoobčanství.

Mostem dalšího vývoje byl středověk. Zde je zprvu rozhodující koexistence eschatologického a racionálního historismu, jak jej udržela církev. „Ideály humanitní" nejsou vymýceny ve prospěch „tmářství" (pseudorevoluční rétorika), nýbrž jsou nacházeny jako projevy lidí náležející k světu stvořenému Bohem. Historiografie nemůže plně legitimovat, protože o zásadních pravdách již rozhodla teologie. Výklady dějin proto od samotného sklonku kmenové epochy vynikají jasností a historismem, i když ještě často tlumočí mytické eposy. Kladou si za cíl zejména zachycení fakt v čase (analistika) a převedení eposů do chronologických tabulek, byť obvykle s podbarvením osobních či kmenových sympatií. Svou zálibou v abstraktních schématech dosáhl středověk mimořádně komplexního zachycení světových dějin.

Vývoj v pojetí minulosti mezi časově strukturovanou historií a mýtem nám přibližuje téma počátku českého státu v „pověsti" o Přemyslu Oráčovi. Český stát v ní není vysvětlován historicky, nýbrž mystickým rituálem (posvátný sňatek), který se sice udál v nejasné minulosti, ale legitimuje charismatickým způsobem vládce a právní řád. Tento rituál se pak christianizuje a zapojuje v rámci oslavy dynastie – jakkoli z hlediska teologie neorganicky (středověk dokázal volně spojovat protiklady na základě podobností) – do křesťanské soustavy spásy (malby ve znojemské rotundě).

Naproti tomu skutečnou historií se stává tento příběh až v díle Dalimilově, kdy slouží ve změněném duchovním kontextu k cílevědomému poučení z dějin, jak si to společnost v komplikované situaci po vymření Přemyslovců žádá. Kronikář se snaží interpretovat minulost nikoli archaicky, nýbrž „moderně" a zároveň tendenčně (lze říci až ideologicky) ve prospěch šlechtického českého národa. Nakonec Hájek z Libočan ve své kronikářsko-beletristické syntéze opatřil mytickou „minulost" v zájmu zdání věrohodnosti časovými daty.

Novověké humanitní dějepisectví tak vychází z dlouhodobé společné nadnárodní zkušenosti historické práce středověké i antické. I když výklad dějin nelze ani v renesanci a dobách pozdějších metodicky matematizovat a je zneužitelný k partikulárním cílům, mocenské deformace etického a metodického rázu jsou v historiografii dobře patrné.

Můžeme proto jen poukazovat na to, jak prodejnou cháskou byli genealogové falšující minulost Habsburků, lze připomenout, že Marie Terezie si nalezla při dělení Polska záminku v dávné a epizodické korunovaci Ondřeje II. na haličsko-vladiměřského krále. Historické důvody byly a budou vymýšleny k dodatečnému zdůvodňování agresí, různých reconquist a osvoboditelských misí. Každoročně se koná v Severním Irsku provokačně historizující pochod oranžistů. Ale všechny hříchy historiků a ideologické nátlaky mocných nic nemění na skutečnosti, že kritické dějepisectví je založeno na racionální analýze a směřuje ke stále humánnější a demokratičtější interpretaci.

Historiografie jako celek je vtahována do společenského střetu, je-li ohrožena její svoboda. Totalitární systém není k historii lhostejný, obává se – snad to není přehnaný idealismus – její humanizační role a informačního potenciálu. Postavení historikovo je za těchto podmínek podobně obtížné jako umělcovo. Zatímco technik si může uchovat svou tvář poukazem na to, že plní úkoly své profese, neboť za každého režimu je třeba péci housky a stavět silnice, historik šířící ideologii svou tvář ztrácí, i když se odvolává na revoluční nutnost či metodologicky novou vědeckost.

Je možno vůči tomu namítnout, že také za demokratizačních revolucí či v národní občanské společnosti plnila historiografie veřejnou objednávku. Ale tento příměr není adekvátní, zaměňuje totiž přirozené minulostní identifikace s ideologizací vědy. Pro revoluční Francouze platily za vzor obrazy z antických dějin. Tradiční historik v mírových dobách často odpovídá na otázky po identitě národů, stavů, osob či obyvatel měst, vyrábí jim „rodokmeny". Ty však nemusí být přece nutně zfalšované, jde o to prokazovat se svou minulostí ve vzájemné soutěživosti s druhými na úrovni doby, s vytěžováním archivů a jiných zdrojů pramenů. Proto vznikají například městské diplomatáře.

Čeští vlastenci si v 19. století vystavěli „zlatou kapličku" nad Vltavou, protože se citově nemohli identifikovat s německo-rakouským státem. Ale jakkoli výzdoba Národního divadla byla provedena s historickými motivy falešnými či autentickými, s náměty pohanskými, královskými a husitskými, opět se nejednalo o archaický kmenový, státní či náboženský mýtus, o systémové ideologické zlomení historie, nýbrž jen o dobovou vizitku kulturnosti a sebevědomí. Přesto náleží překonání národně sdílené víry v pravost *Rukopisů* k humanizujícím momentům českého myšlení.

Modelově totalitární společnost, jak ji známe z období nacismu a komunismu, vkládá na historii požadavky jiného typu, i když může využívat mnohých rekvizit třeba z obrozenecké doby. Kolektivistický režim se nutně rozchází – bez ohledu na líbivý populismus – s humánním konceptem racionality. Mafiánsky řízený systém žádá speciální služby „archaického typu", i když moderními prostředky propagandy a byrokratické moci.

Aby se diktatura mohla usadit natrvalo, nestačí jen těžit z krizí, sobectví politiků a špatných stránek lidí. Pogromy na Židy a na „kulaky" nelze inscenovat věčně, mohou se nakonec změnit v soucit s obětí. Je proto třeba nastolit systémovou pseudoracionalitu a s ní spojenou etiku, které sehrají roli vědeckého náboženství. Centralizovaný stát zde může realizovat reformu pracovišť a má zájem na relativně racionálním rozdělování prostředků. Stranická historiografie se proto musí lišit od běžné propagandy. Opírá se o ideologii marxismu a zpětně ji argumentačně potvrzuje, podobně jako k tomu docházelo ve vztahu mezi nacismem a vědou v Německu. Historiografie se stává oborem, který rozpracuje ideologické cíle na celé dosavadní dějiny: vysvětlí nejen neodvratnou zákonitost probíhajících represí („poznaná nutnost"), ale také prokazuje, že dosavadní „buržoazní" historická tvorba byla antivědecká.

V evropské společnosti je tak minulost z hlediska kritičnosti uchopována převážně v těchto podobách:

1. jako objekt speciálního odborného zájmu historiografie (ta přináší časovost, „poučení" pro přítomné, umožňuje populární výklady, identifikační vizitky svéprávnosti);
2. jako zábavná literatura (dějiny jako lidský příběh, fabulace předčí skutečnost, přitom ale někteří kvalifikovaní spisovatelé – například Lion Feuchtwanger – dokáží minulost vysvětlit a zpřítomnit lépe než souhrnné práce odborných historiků);
3. jako vedlejší součást náboženství, zejména ve středověku (minulost jako svědectví o díle Božím, *Gesta Dei*);
4. jako pseudovědecká ideologie (mystifikace za pomoci vědeckých metod, noetické a etické podřízení mafiánské moci, „oživování" tribalismu a sociálního mesianismu – hlas nordické krve, spasitelská role proletariátu, dějinná role lidu a dělnické třídy, ale i nové sektářství).

Ideologizace vědy v českých podmínkách po roce 1948 si vyžádala zásadní přeměny sociálně pseudorevolučního typu. Nestačilo jen najmout pár prodejných či ambiciózních jedinců ze staré vědy a zastrašit ostatní. Bylo třeba vytvořit nový typ „vědy", historiografii „bojující a triumfující", která by sice užívala pracovních metod vědy, ale programově tendenčním způsobem („stranickost ve vědě"), a obsadit ji intelektuálně „nezatíženými" lidmi („kádry"). Svobodná česká historiografie byla rozmetána, ačkoli profesně mnozí přežívali.

Poválečná situace postupné likvidace občanství znemožňovala odpor. To náleželo k specifickým rysům totality. Vždy jsou zbavováni sebevědomí ti bez budoucnosti, bez nároku na pravidla hry, aniž musí přímo nosit Davidovu hvězdu. Vznikla historiografie charakterizovaná deformovanou etikou, i když hlásala metodologickou revoluci s jejím institucionálním zajištěním, novými tituly a prestiží. Manipulace s lidmi náležela k jejím základním úkolům.

Co žádá moderní diktatura na historiografii podle české zkušenosti:
a) legitimizaci totalitního systému jako zákonitého a morálního;
b) zavedení formální „vědecké" metodologie, která zmrazí kreativitu a oddělí vědce progresivní (CSc.) a zpátečnické (bez licence);
c) prosazení nové etiky, která změní morálku historika v novém režimu;
d) přenesení organizačního modelu totality do historiografie (místo modernizace hierarchičnost, pohodlná likvidace konkurence, klientelismus, nekritizovatelnost, informační monopol a cenzura);
e) podpora agresivní a sentimentální emotivity v rámci minulostní vzorové identifikace (historismus), zejména v učebnicích dějepisu (nepřítel vnější i vnitřní).

Nemusím snad opakovat, že po lidské stránce nebyl vývoj u nás vždy přímočarý, že ze strachu o zaměstnání vstupovali do strany i věřící stejně jako ctižádostivci jdoucí s každým úspěšným režimem, že vznikaly také práce hodnotné, navracející vědu k jejímu určení (které *nota bene* stejně každý dobře znal), že v epizodách komunistického liberalismu se mohli v soustavě vědy uplatnit nestraníci, ojediněle i osoby „kádrově závadné" (Pekařův žák Turek), že občas docházelo ke kuriózním a tragikomickým situacím – to je již ale jiné a velmi náročné téma, jehož peripetie by měli přiblížit pamětníci.

Pro nás je nyní důležitější otázka, proč se historiografie nerozešla myšlenkově a činy s minulostí, která ji samotnou dehonestovala a která oslabuje její věrohodnost, kvalitu a akceschopnost i ve změněné demokratické době (jakkoli zasažené dnešní demoralizací, která souvisí s neschopností pochopit omyly češství v dlouhodobé minulosti a připravit metodicky prostor pro reflexi ve společnosti). V kontextu typového vývoje se zde může nabízet několik příčin či okolností, které nelze nijak bagatelizovat:

• důvod metafyzický: zvrat v historiografii a systém totality byly tak absurdní, že jsou pro nás neuchopitelné, automaticky je vymazáváme z paměti jako nelidsky nepříjemné, neboť vždy chceme uniknout před existenciální úzkostí do normálního zajištěného světa;

• důvod zájmový: mocenský klan, který byl pro svou úspěšnost opakovaně formován, si žádnou diskusi nepřeje, nedovolil toho mnoho ani v letech šedesátých (jen ve vlastní režii) a dokáže ji svou pouhou přítomností znemožnit (odvaha ke změnám klesá);

• důvod prestižní: není to žádná sláva chlubit se před světem vlastními stalinisty i „normalizátory", neschopností diskuse, lepší je vytvářet dojem, že věda se dělala primárně, že stranická politika měla dobové oprávnění (takticko-politický mýtus „československé cesty k socialismu");

• důvod respektu: vítězové vždy budí respekt (poražení jen soucit), jsou ověnčeni tituly, úřady, rozhodují někdy blahovolně, jsou autory zásadních „přehledů" a „maket" – příkladem František Graus, jehož profesura a uznání v Německu jako by zpětně legitimují i jeho úlohu v komunistickém státě (od níž se ovšem také nikdy nedistancoval, veřejnou sebekritiku prováděl jen vůči ÚV KSČ);

• důvod konformity: obyvatelé nejen českých zemí nechtějí vybočovat z řady a charakterizovat svůj názor (nejlépe je někoho citovat, dnes například Havla), nejde

jen o „protektorátní strach", ale také o hladký provoz a mentalitu konzumní společnosti (preference přizpůsobivých jedinců);

• důvod kariérní: určitá konvence pro ocenění a profesní postup vždy existuje, avšak její byrokratický ráz v poválečné tradici nepodporuje individuální charakter ani smysl pro týmovost, více než pramenná kritika či dějinná reflexe se uplatnilo přitakání na správném místě ve správnou chvíli (model malé izolované společnosti);

• důvod konsenzuality: diskuse se uskutečnit může, ale je přijatelná jen jako předem dojednaný kompromis;

• důvod profanace: diskuse o problematice systému se může zvrhnout v insinuace, například jakmile se začne hovořit o jménech, takže nakonec znechutí zúčastněné – příkladem hysterická reakce na adresný článek Heleny Krejčové a Martina Svatoše (předloni v *Lidových novinách*);[2]

• důvod noetický: nedokážeme věci autentičtěji pojmenovat, nech je ani popisovat, svazuje nás možnost ahistorické interpretace, intelektuální alibismus (pravda je to, jak to chtějí oni, co si myslí většina);

• důvod utilitární: většina institucí pociťuje praktické problémy nikoli z minulosti, ale ze současnosti (muzea, galerie, archeologie, památkáři), o níž se raději také obecně nehovoří, mladší nezajímá cizí minulost, ale vlastní budoucnost;

• důvod kurtoazní: je neslušné mluvit o neslušných věcech ve společnosti, kazit dobrou náladu, povoleny jsou jen velmi zastírající eufemismy, položit nanejvýš jednu otázku;

• důvod kamuflážní: koncept, že veškerý vývoj po roce 1945 byl přirozený a ústil do socialistické, leč zrazené revoluce, že jeho součástí byla pokroková, leč deformovaná věda, nápravu znamenal obrodný proces, pak následovala opět zrada, která však byla další generací „normalizátorů" zase seriózně vědecky překonána, takže sametová revoluce jen dovršila vnitřně legitimní pouť historiografie, která ani žádnou katarzi nepotřebuje (diskutovat je možno o klikaté cestě pokroku, ne o obětech v příkopech kolem této cesty);

• důvod nové identity: je pociťována potřeba vytvořit takovou komplexní legitimizaci minulosti, která zároveň vymaže celý problém (společnost se potřebuje identifikovat jako úspěšná a sebevědomá);

• důvod generační: mechanismus se odvíjí setrvačně dál, byl motivačně generačně nakódován, úspěšné příklady táhnou, kritiky lze využít k typově stejnému postupu, jako to činili mladí v roce 1950 či 1970 (ačkoli problémy vždy ve své podstatě procházely napříč generacemi);

• důvod moralistní: kritika bývá u nás často pojímána jako zvláštní morální oprávnění, na něž ovšem běžný hříšný človíček nemůže mít nárok (ačkoli silné svědectví může pronést i největší „zloduch");

---

2 KREJČOVÁ, Helena – SVATOŠ, Martin: Stanou se české historické instituce útočištěm nestoudných? In: *Lidové noviny*, (10.11.1999) s. 11. Z reakcí: RATAJ, Jan: Novodobí inkvizitoři už vyjí a cvakají tesáky. In: *Tamtéž*, (26.11.1999), s. 11; BROKLOVÁ, Eva: Mravní rozměr nemá jen věda, ale i psaní do novin. In: *Tamtéž*, (3.12.1999), s. 11; NEUDORFLOVÁ, Marie: Destruktivní záměry vůči české vědě. In: *Tamtéž*, (14.12.1999), s. 11.

• důvod transcendentální: z hlediska věčnosti, *sub specie aeternitatis*, jsou naše přítomné spory pouhou marností, modleme se za naše žalářníky a zpytujme raději vlastní zpupné svědomí;

• důvod právní: odhalení deformací přináší nepříjemný morální závazek pokusit se o nápravu, ale zároveň riziko soudního postihu z důvodu poškození cti osobnosti.

Pohled do zrcadla či tváře druhých nemusí být vždy příjemný, proto raději příliš nekomunikujeme (mimo své důvěryhodné okruhy). Záleží jen na svědomí a inteligenci historiků samých, jak vyrovnání s minulostí a přítomností oboru nakonec proběhne. Nelze se mu vyhnout ani po deseti letech – může být vyrobeno na objednávku v kompromisní podobě (tuzemská tradice: „aby se vlk nažral a koza zůstala celá"), jistě však bude procházet revizí i v budoucnosti. Přirozeně legitimizujícím tématem pro historiografii není jen étos vědecké pravdy, ale také praktický přístup k vědě (veřejné projednávání, rozdělování finančních prostředků). Nepochybně se setkáme s uklidňujícím tvrzením, že v pořádku je vše kromě reptajících „jakobínů".

V moci liberálního státu, který převážně vědu financuje, není vydávat historikům směrnice, ve svém vlastním zájmu by však měl zajistit v akademickém prostředí pravidla konkurence stimulující názorový pluralismus a bránit „nekalé kooperaci" (pragmatické ekonomické řízení státem), která vždy přináší méně efektivní výsledky. Nejde jen o krátkodeché ideologické svody. Informace „minulostního rázu" je třeba odborně diagnostikovat a interpretovat při řadě praktických činností. Dějinně poučený pohled na svět náleží k neocenitelným složkám soudobé informační civilizace a občanského sebevědomí, jakkoli inklinuje ke zjednodušeným novým či staronovým schématům. Nedostatek informační kreativity společenských věd i v mediální oblasti v devadesátých letech patří k příčinám klesající prestiže českého státu a nezaslouženě horší pověsti jeho obyvatel.

Domnívám se, že pro českou společnost je silnější přirozená úcta k identifikačním bodům minulosti evropského typu než k vlastní historiografii, která je mnohé dlužna. Mohu zmínit svého humanitně vzdělaného souseda, teoretického fyzika, který mi několikrát řekl, že z hlediska roku vydání poslední česká historická kniha, které důvěřuje, jsou Kosinovy *Obrázkové dějiny* (1923).

Na závěr bych rád k tomuto příspěvku připojil názor, že spontánně vzniklé historické fórum snad získává jistý kredit, „legitimitu" vyplývající ze zájmu o obor a snahy o komunikaci. Proto bych se přimlouval za jeho cílevědomou profilaci tímto kultivujícím směrem, nejlépe na příkladech komparativní diskuse, v níž by mohl nalézt své místo například při rozboru běžně užívaných termínů vedle sociologa také filozof a jiní profesní specialisté. Bylo by vhodné pozvat kolegy zejména z moravských středisek, aby bylo zřejmé, že se zde nejedná o vrtochy pražských intelektuálů. Zajímavé by bylo i širší středoevropské srovnání, souvislosti trendů mentalit obyvatelstva a historiografií i z dlouhodobého hlediska.

Advocatus diaboli

aneb Pokus obhájit tvrzení, že by se historiografie měla vyvarovat politické služebnosti

Antonín Kostlán

Následující teze jsou reakcí na řadu zjevných známek toho, že česká historiografie hodlá legitimizovat sebe samu tím, že posílí své služebné postoje vůči politickému režimu či některým dílčím zájmovým skupinám (viz například projev Jaroslava Pánka na hradeckém sjezdu historiků, pochybené „historické" semináře pod taktovkou poslanců některých stran a podobně). K jejich formulaci mne vedla otázka, zda není nechuť k politické služebnosti historiografie, kterou spolu s některými dalšími pociťuji, dána jen averzí vypěstovanou v totalitním období, jež však v současné době již nemá opodstatnění, či zda má tato nechuť i dnes nějaké reálné jádro. V rámci argumentace jsem se zaměřil především na momenty, které ovlivňují vývoj historiografie jako vědní disciplíny.

Tvrzení:

a) Historiografie není povinna a správně by se ani neměla zabývat současným politickým děním a nabízet mu své služby.
b) V některých situacích může takováto „angažovanost" historiografie přímo ohrožovat její základy jakožto vědní disciplíny.
c) Taková situace je právě teď.

Teze:

1. Jestliže je správné zařazovat historiografii mezi vědní obory, měli bychom si uvědomit, že má stejný *raison d'être* jako jakákoli jiná věda, a je tudíž především internacionální disciplínou s mezinárodně standardizovanými metodologickými nástroji a postupy, jejíž rozvoj by neměl být svazován a určován službou konkrétnímu politickému subjektu. Na tento fakt historikové – byť neradi a částečně – přistupují pouze v oblasti světových dějin, zatímco při studiu domácích poměrů historiografii znovu a znovu vtahují do služeb politických subjektů.

2. Představa o specifičnosti historie a „společenských věd" je výrazem komplexu méněcennosti, který pociťují společenskovědní badatelé vůči svým kolegům z přírodovědných oborů. Ten v oblasti evropské kultury (odhlédneme-li od anglosaské tradice) vznikl v 19. století a vázal se k představě vědy jakožto exaktní a experimentálně pracující disciplíny. Dnešní přírodověda již namnoze netrvá na pozitivistickém výměru exaktnosti a v řadě svých špičkových oborů se pohybuje na mnohem tenčím ledě než společenské vědy. V obecném povědomí se však nadále uplatňuje dělení na vědy tvrdé, měkčí a nejměkčí – tedy společenské.

3. Vydělení historiografie a společenských věd z okruhu vědeckých disciplín se podstatně prohloubilo v období komunistického režimu. Věda se v něm chápala naprosto utilitárně jakožto výrobní síla a z tohoto úhlu pohledu se jevily společenské vědy jakožto přebytečný a postradatelný luxus (takzvaná nadstavba). Byly však upotřebitelné z hlediska komunistické ideologie, která kolem tohoto režimu vytvářela mýtus, že je ve své podstatě založen na vědeckém základě.

4. Ve službách komunistické ideologie dostala představa o specifickém postavení společenských věd novou dimenzi: podle svého nového výměru tu byly tyto disciplíny proto, aby společnosti ukazovaly, jakým směrem se má ubírat. To byla hlavní náplň takzvaného vědeckého socialismu (respektive vědeckého komunismu) a později prognostiky v podobě, jak k nám byla importována ze Sovětského svazu. K úkolu podílet se na manipulacích s vědomím obyvatelstva ve prospěch posílení pozic komunistického režimu se však v proklamacích o svém poslání i při řešení konkrétních úkolů přihlašovaly i další obory v čele s historií.

5. V zásadě lze říci, že si přesto historiografie a další společenské vědy za komunistického režimu dokázaly uchovat svou identitu a v období jeho koroze v osmdesátých letech ji dokonce značně posílit. Následkem dlouholetého soužití s komunistickou ideologií se však dočkaly listopadového převratu ve značně zmrzačeném a znetvořeném stavu.

6. V průběhu devadesátých let se historiografie sice dokázala obohatit o nové podněty přicházející zvenčí a provést některé významné organizační změny (zejména v oblasti soudobých dějin), v zásadě však kontinuálně navázala na předchozí vývoj v osmdesátých letech a nese si s sebou dál veškerou zátěž a deformace z komunistického období. Na její obhajobu budiž řečeno, že tím jen kopíruje stav společnosti jako celku.

7. Kontinuita ve vývoji a neschopnost zbavit se zátěže souvisí úzce s tím, že v oboru vládne téměř dokonalá personální kontinuita a od listopadu 1989 zatím nedošlo k žádné zásadnější vnitrooborové diskusi. Postmodernistický halas, k němuž se vehementně uchylovali někteří autoři, nebyl voláním po změnách, ale právě naopak; jeho účelem bylo (s poukazem na všeobecnou erozi hodnot) napomoci bezproblémovému přenášení komunistických postojů a deformací dále do budoucnosti.

8. Jestliže za této situace dojde opět k obnovení služebných postojů historiografie vůči politické moci (či dokonce přímo ke ztotožnění tvůrců jejího diskurzu se zájmy některé z dnešních politických stran), bude se tím *de facto* recyklovat staronová situace. To může vést nejen k oddálení tolik potřebné diskuse, ale zároveň i k zakonzervování oboru na řadu dalších let dopředu.

Závěrečné slovo

Antonín Kostlán

V rámci druhého diskusního fóra jsme slyšeli pět ucelenějších výkladů a řadu diskusních vystoupení, které se inspirovaly problémem „legitimizace historie". Není v mých silách, abych se pokusil o shrnutí všech postojů a názorů, s nimiž jsme se zde setkali, a ostatně toho ani není zapotřebí, protože průběh fóra byl dokumentován. Všichni tak budou mít možnost se s ním seznámit nejprve na internetu a posléze i v tištěné podobě, takže si každý snadno bude moci učinit nezávislý úsudek. Dovolte mi přesto, abych závěrem připojil několik svých postřehů:

1. I když pořadatelé vymezili téma tohoto fóra pojmem *legitimizace historie*, soustředila se většina diskutujících k jinému pojmu, který má vůči zadanému tématu jen dílčí platnost, totiž k pojmu *služebnosti historiografie*. Tento posun zřejmě ukazuje na aktuálnost problémů, které jsou s otázkou služebnosti dějepisectví spojeny.

2. Z diskuse vyplynulo, že termín *služebnost* lze chápat jako vcelku srozumitelný a nezatížený, byť byl navrhnut i termín jiný (*společenská užitnost* – Josef Harna). Bylo upozorněno, že pojem služebnosti není spojen jen s negativními konotacemi, ale poukazuje mimo jiné i na pozitivní postoje, kterými historik jako občan a odborník vyjadřuje svou pokoru vůči společnosti (Robert Kvaček).

3. V přístupu k politické služebnosti existuje mezi historiky široké spektrum názorů, od naprostého odmítání (to jsem se snažil ve svých tezích advokáta diaboli obhájit já) až po otevřenou vstřícnost vůči aktuální politické objednávce (ta bývá akceptována buď přímo nebo s jistým ohrazením, v němž se poukazuje na kultivační možnosti spojené se systematickým působením historiků na politiku).

4. Problém politické služebnosti historiografie je úzce spojen s otázkou, kudy vede hranice, kam až může historik při své službě politickým cílům zajít. V diskusi bylo po právu poukázáno především na hranice dané charakterem a zralostí každého jednotlivce jakožto svébytné eticky jednající bytosti a občana (Milan Hlavačka). Osobně se však domnívám, že souběžně s tím si jistá omezení diktuje i „historický provoz" (tedy způsob kladení a uchopování otázek prostřednictvím metod imanentních historiografii jako vědě), který není radno rozrušovat vnějšími vlivy.

5. Tradice úzkého sepětí politické služebnosti historiografie s potřebami někdejšího československého (původně demokratického, později komunistického) státu spolu s faktem, že prakticky všechna historická pracoviště zůstávají dosud úzce svázána se státním rozpočtem, vyvolává zřejmě u řady historiků pocit, že nezávislé, na státní objednávce nezávislé dějepisectví u nás ani není možné; proto v průběhu fóra zaznělo volání po vytváření nezávislých pracovišť napojených na nadace či jiné nestátní zdroje (Ivan Šedivý). Takový posun by byl vskutku kýžený, osobně se však obávám, že se bude v českém prostředí v nejbližších desetiletích uplatňovat jen velmi okrajově. Nezbývá proto podle mého mínění zatím jiná cesta než postupné „odstátňování" existujících historických pracovišť ve smyslu jejich vymaňování z pragmaticky chápané služby státu. Hlavním užitkem plynoucím z těchto pracovišť by totiž měla být (podobně jako u jiných vědeckých a vysokoškolských pracovišť) perspektivní investice do vzdělanosti a schopnosti komunikace české veřejnosti. Aby mohla česká historická pracoviště tento úkol plnit a aby byl obecně přijímán, musí česká historická obec na jedné a státní aparát na druhé straně projít bolestivým procesem sebeuvědomování a proměn. Pokud se vůbec podaří takový proces završit, je velmi pravděpodobné, že to bude spojeno až s nástupem nových generací.

Recenze

Dvakrát středovýchodní Evropa

Jan Křen

SAMSONOWICZ, Henryk – KŁOCZOWSKI, Jerzy (red.) – BEAUVOIS, Daniel – DUCREUX, Marie-Elisabeth – WANDYCZ, Piotr – ALEKSIUN, Natalia: *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, 2 díly. Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2000, 1. díl 554 stran a 2. díl 354 stran.

VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha, Libri 2000, 860 stran.

Přes nesymetrický název (druhý člen Haleckého dělení, Evropa středozápadní, skoro zmizel z obzoru), který si navíc čeština těžko osvojuje (zavádějící termín „národní socialismus" se zavádí lépe), objevuje se téma středovýchodní Evropy na knižním trhu stále častěji – u nás, v postkomunistických zemích i na Západě. Zdrojem není jen politická konjunktura roku 1989, postkomunistické transformace a pád pojetí Evropy „jedině evropské", totiž západní, ale i zřetele vědecké, především potřeba překročení hranic klasických národních (státních) dějin. Při jejich velké vzdálenosti (zvláště u dějin malých národů) od tolik vzývaných a tak obtížných dějin evropských nabízí se zde vhodný střední článek: z evropských (makro)regionů je *East Central Europe* patrně nejvíc frekventovaný.

Do této stále se prodlužující řady se nejnověji koncem roku 2000 připojila dvě nová díla: dvoudílný francouzský (vlastně francouzsko-polský) přehled ze série Nouvelle Clio, publikovaný nyní v polské variantě;[1] druhý přehled je pak český a jeho tématem je tatáž část kontinentu, ovšem za sovětské nadvlády.[2] První z obou prací

1 Dílo je vybaveno četným mapami a obsáhlou, problémově uspořádanou bibliografií literatury francouzské, anglické a německé (1791 položek) a v polském vydání doplněné i o výběrovou bibliografii polskou (více než 300 položek). Na závadu je jedině nepříliš dobrá redakce se spoustou tiskových chyb, zejména v přepisu z cizích jazyků.

2 Kniha pečlivě redakčně zpracovaná je na naše poměry dobře vybavena i četnými tabulkami,

projektuje středovýchodní region až do středověku, druhá jej pojednává na ploše soudobých dějin po druhé světové válce. Obě díla se neliší jen tímto rozsahem látky, ale i metodou zpracování (poměrem syntetického a paralelního podání) a též pojetím pojednávaného regionu.

* * *

Samo vymezení regionu středovýchodní Evropy je prvním problémem francouzsko-polské práce: obecně přijímaný je totiž tento výměr nanejvýš v nejstarším období (*limes* mezi *Imperium Romanum* a *Barbaricum*, „rozvojový svět" za Rýnem a Dunajem), který též autorovi (Henryk Samsonowicz) umožňuje převážně syntetické líčení. Později, se vznikem středoevropských států a přesunem těžiště římské říše na východ (Praha, Vídeň) se historická podoba této části Evropy komplikuje a Jerzy Kłoczowski, autor kapitoly o 14.–17. století, musí mnohem víc uplatnit podání paralelní. V kapitolách o 18. a 19. století se pak výklad úplně rozdvojuje na „severní" křídlo (Daniel Beauvois, autor této kapitoly, zařazuje sem polsko-litevskou unii a jejích pět národů – Litevce, Bělorusy, Ukrajince, Židy a Poláky) a na křídlo „jižní" (Marie-Elisabeth Ducreuxová zde pojednává českou a uherskou korunu). Zpracování těchto částí je značně nesouměrné: 18. století a počátek 19. století jsou vylíčeny v rámci daného rozsahu poměrně důkladně, ale 19. století vychází oběma velmi zkrátka, přestože autoři tezi o „dlouhém" 19. století vyznávají (1. díl, s. 278). S postupem času klesá rozsah i úroveň: co se dá říci o českých a uherských zemích v údobí 1859–1914, je-li mu věnováno pouhých devět stran? Nahrazuje to Piotr Wandycz, jehož „krátké" 20. století se tak prodlužuje až do devadesátých let 19. století – na úkor vlastních dějů století dvacátého. Přesto je pozoruhodná disciplinovaná symetrie výkladu, který se proti běžnému zvyku směrem k novým a nejnovějším dějinám příliš nezvětšuje; v podobném rozsahu líčí toto údobí i Wandyczova *Cena svobody*, která vyšla též česky.[3] Toto řešení má přednosti komprimovaného výkladu, ale i nevýhody: přicházejí tak zkrátka bližší novodobé dějiny, které přitahují víc našeho zájmu a jsou též (i z hlediska materiálu, který je k dispozici) složitější – stručnost pak nutně vede ke zjednodušením.

Hodně z toho ovšem napravuje druhý díl věnovaný, jak stojí v úvodu, „problémovým studiím o vybraných klíčových a kontroverzních otázkách" (1. díl, s. 5). Jejich výčet dokresluje pojetí autorů, a stojí proto za uvedení. Jsou zde především syntaticky zpracované studie Samsonowiczovy o etnogenezi zdejších národů (2. díl, s. 5–13) a o středověkém hospodářství regionu (tamtéž, s. 15–31). Podobně celistvě pojaty jsou i čtyři studie Wandyczovy z novodobých dějin: o národním hnutí a nacionalismu 19. a 20. století (tamtéž, s. 139–170), o ohlasu povstání 19. století ve

chronologií (s. 784–827), personálním přehledem vedoucích stranických a státních funkcí (s. 828–831), jmenným rejstříkem (s. 832–860), jakož i obsáhlou bibliografií (s. 761–783), která aspoň zčásti nahrazuje poznámkový aparát.

3 WANDYCZ, Piotr: *Cena svobody: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha 1998.

století dvacátém (tamtéž, s. 171–186), o typologii a strukturách zdejších novodobých států (tamtéž, s. 203–218) a úvaha o roli míru a války v této části Evropy (tamtéž, s. 219–236). Dvě studie se zabývají historiografickými problémy: Beauvoisova o historických sporech o ukrajinsko-rusínské otázce a Aleksiunové o poválečné literatuře regionu k tématu vyhlazení Židů (tamtéž, s. 237–264), dost neúplná pokud jde o české publikace z posledního desetiletí. Jádro svazku tvoří pak problémy víceméně monografického rázu: čtyři z problematiky polské, považované za klíčové (polsko-litevská unie, tolerance v Rzeczpospolitě v 16. století, brestská unie a vztah polské šlechty a inteligence v 18. a 19. století), doplněné ještě dvěma statěmi, Samsonowiczovou o starém Pobaltí (tamtéž, s. 53–79) a Ducreuxové o „české identitě mezi katolicismem a protestantstvím" (tamtéž, s. 187–202). Výběr problematiky a váha, kterou autoři jednotlivým otázkám přikládají, jsou pro zaměření práce na první pohled zjevné. Na první pohled jsou však též patrné deficity, například macešsky pojednaní Slováci, dnes už jen historická, ale pro zdejší region zvlášť charakteristická země, totiž Slezsko – a v tomto výčtu by se dalo ještě pokračovat.

Na posouzení částí o starších a nejstarších dějinách si netroufám, ale jinak jsem si z díla odnesl dojem, že stručný a přehledně informativní první svazek, určený ostatně francouzskému publiku, mnoho nového nepřináší. To ovšem neplatí o několika cenných a přínosných postřezích. Za jiné budiž uvedena střízlivá Beauvoisova úvaha o multietnicitě tohoto regionu, prezentované dnes často jako ideál: „Za takový obraz však vděčíme buď ignoranci, nebo amnézii některých autorů 20. století, spíše ušlechtilých nežli znalých věci." (1. díl, s. 282) Podle Beauvoise zde sice nechyběly zjevy vzájemné pomoci, kulturní osmózy i multikulturní osobnosti, ale tyto „krásné stromy nám nemohou zakrýt les nenávisti vyrostlé v minulých stoletích, posílené v 19. století a divoce se šířící ve 20. století. Spíš než harmonií spolužití bylo 19. století obrazem antipatií všech proti všem" (s. 282–283). Škoda též nevyrovnanosti kapitoly Marie-Elisabeth Ducreuxové: její srovnávací výklad česko-uherský pro 18. století by mohl být zajímavou a užitečnou korekturou české historiografie, zaměřené tradičně na české země a nanejvýš na západní polovinu monarchie. Druhá část je však slabší: převážně kulturní interpretace vzniku národního hnutí je silně poplatná tradičním výkladům a nereflektuje dostatečně novější výzkumy Hrochovy, Macurovy, Kořalkovy i badatelů generace nejmladší; o kratičké a zcela povrchní části třetí o druhé polovině 19. století byla pak již řeč.

Za český překlad tedy první svazek podle mého nestojí, studie svazku druhého však ano. Zvlášť se to týká studií Wandyczových, zejména stati o ohlasu povstání 19. století, která se podnětně zabývá rozdílnou „legalistickou" a „civilní" tradicí českou a „povstaleckými" tradicemi polskými a maďarskými. Druhá z vynikajících statí téhož autora, úvaha o válce a míru v této části kontinentu, je pak brilantním esejem, jaký se v historické literatuře málokdy vyskytuje.

Nakonec kus polemiky k problematické definici pojmového novotvaru „středovýchodní Evropa". Autoři do ní počítají země někdejší polsko-litevské unie a uherské a české království, a v tomto rozsahu ji pak pojednávají od středověku až po současnost. Stejně jako každý jiný výměr jakéhokoli (makro)regionu, jde i v tomto případě o historickou (autorskou) konstrukci. Samozřejmě že není libovolná a že

bere v úvahu a kombinuje různá kritéria – státní, sociálně-ekonomická, nábožensko-kulturní i jazykově-etnická; žel, nejsou však v úvodu k práci příliš přesvědčivě podána. Užití každého z nich a váha, jež se mu přikládá, jsou autorskou volbou, a jako každá volba jsou také sporné – někdy méně (rozdíl západního a východního křesťanství), jindy více (například v sociálně-ekonomickém ohledu bude asi většina autorů řadit Bělorusko, Ukrajinu a patrně i Litvu spíše do východoevropského okruhu). Rovněž hlediska státně-politická a jazykově-etnická jsou zde podle mého názoru užita problematicky: striktní oddělení říše a neříšských zemí (Uhry, Polsko), jež se v díle praktikuje, neplatí pro Čechy, ale také – jinak ovšem – ani pro Braniborsko-Prusko, jehož role v tomto regionu je po dlouhá staletí nepominutelná. Pouhý etnický rozdíl, že totiž v tomto případě jde o zemi německou (ostatně ne zcela), se nezdá dostatečným důvodem pro její vypuštění, a to tím spíš, že třeba s pobaltským německým řádem se počítá a věnuje se mu dokonce v druhém svazku zvláštní studie.

Podobně nepřesvědčivě a problematicky vyznívá i zdůvodnění výměru „jižní" části středovýchodní Evropy, kterou autoři omezují jen na Čechy a Uhry – „vypouštějíce země rakouské" (1. díl, s. 10). Jako důvod se uvádí, že z tisícileté historie regionu trval státní svazek habsburský jen čtyřista let, jako by svazky Čech i Uher s rakouskými zeměmi, jejich nábožensko-kulturní spojitostí i strukturální shody neexistovaly jak před rokem 1526, tak i po roce 1918, a jistě nebyly o nic méně intenzivní než styky s Polskem, ne-li dokonce intenzivnější. Pokud by zde hrály roli zřetele prézentistické, je otázkou, zda v tisíciletém soužití je půlstoletý *Sonderweg* Rakouska po druhé světové válce (nesčetné svazky, spojitosti a společnou historii ani tato doba neškrtla) natolik závažný, aby odůvodnil jinak zcela umělou a deformující preparaci Rakouska z česko-uhersko-rakouského celku, ostatně aspoň zčásti i z polského. Jiným důvodem je zřejmě povýšení jazykově-etnického zřetele na kritérium rozhodující – tak totiž vyznívá podle autorů Haleckého dělení střední Evropy na západní (německou) a východní část, tak jako tak multietnickou. Germánsko-slovanský rozdíl je jistě směrodatný pro lingvistiku a zčásti i pro literární vědu (germanistika, slavistika), ale sotva pro obecnou historii. V jiných případech jej ostatně autoři neuplatňují – jinak by sem nemohli zařadit Litevce a Maďary, nehledě k tomu, že odlišný etnický ráz mají do jisté míry i Bělorusové a Ukrajinci, náležející k východoslovanské větvi. Je-li středovýchodní Evropa multietnická (a tak ji také autoři pojímají), pak pouhý etnický rozdíl pro pominutí Braniborska-Pruska, Rakouska (a též německých menšin) nedostačuje. Podobné námitky by se přece daly vznést i proti tomu, že se region rozšiřuje na Litvu, Bělorusko, Ukrajinu a na Sedmihradsko, ne-li dokonce, jak autoři připouštějí, na celé Rumunsko. Něco z toho podminil jistě i rozvrh série Nouvelle Clio, která má zvláštní svazky o Německu a Rusku. Větší úlohu však patrně hraje polský pohled, který je v souladu s jistým trendem současného (i historiografického) diskurzu zmíněných zemí, jenž se přirozeně (také ovšem z politických motivů) snaží akcentovat za sovětské éry potlačované svazky a spojitosti se Západem. Pak ovšem vzniká problém, na nějž autoři nedávají odpověď: co zbude z Evropy východní – má snad zůstat omezena jen na Rusko?

Jednou z příčin problémů jakékoli definice jakéhokoli historického regionu je mechanická snaha udržet jeho výměr pokud možno neměnný v celém běhu historie.

To také autoři činí, aniž by brali v úvahu skutečnost, kterou ve své studii o střední Evropě zdůrazňuje jejich francouzský kolega Jacques Le Rider: jeho teze, že střední Evropa je „geopolitickým ansámblem, který má v každé epoše jiný rozsah a jiný význam či rozměr",[4] platí ovšem i pro jiné regiony a jejich pojetí. Nabíledni je navíc, že v konstrukci a výměrech historických regionů hrají vždy nepominutelnou roli stanoviště pozorovatelů (pověstné Metternichovo, že Asie začíná za zdí jeho vídeňského paláce), současná geopolitická hlediska promítaná do minulosti, a posléze i nepominutelné motivy ideologické a politické; ty však žel autoři pomíjejí. Jeden příklad za jiné: podtextem středoevropské diskuse osmdesátých let a jejího patrně nejhlubšího historického zdůvodnění, do francouzštiny přeložené a Fernandem Braudelem oceněné studie Jenö Szücze o „trojí Evropě",[5] bylo zjevně demonstrativní odmítání přináležitosti k Východu, k sovětskému bloku.

V jiném historickém kontextu, třeba z českého, slovenského, slovinského, možná i maďarského nebo rakouského stanoviště, by byl asi obraz a výměr středovýchodní Evropy jiný než z pohledu polského, který je v tomto díle určující. Volba autorů je však legitimní a jejich pojetí je jedním z možných, což ostatně sami připouštějí (termín středovýchodní Evropy „jest, jak każdy inny, dyskusyjny" – 1. díl, s. 18). Byla tedy, jsou a budou však i jiná pojetí,[6] a dokonce se stále objevují i práce tradičně etnicky zaměřené (například německá historická série „Němci na východě"), třebaže současnost dává přednost multietnickým zřetelům. Mnohost tohoto druhu však byla, je a bude pro historické poznání užitečná a podnětná, jak je tomu ostatně i v tomto „polonocentrickém" případě.

* * *

Autoři druhého zde pojednávaného, českého díla takové starosti neměli, nebo aspoň ne v té míře – podoba sovětského bloku je snáze zachytitelná, třebaže ani to není zcela bez problémů. Do svého přehledu pojali aspoň zčásti i státy, kde se zapojení do sovětského bloku nezdařilo anebo nebylo uvažováno (Finsko, Řecko – proč ne Rakousko?), a také země, jež byly z bloku vyřazeny nebo se z něho vymkly (Jugoslávie, Albánie). V obou případech je však tento přesah důvodný a prospěšný – kontrast umožnil mechanismus vzniku a fungování bloku lépe osvětlit. Titul díla (*Východ*) naznačuje, že v historické řadě nakladatelství Libri má být pandánem dříve vyšlé knihy Petra Luňáka *Západ*.[7] Symetrickým protějškem však není: Luňák se soustřeďuje přednostně na mezinárodní vztahy, nikoli na historii západoevropských

4 LE RIDER, Jacques: *Mitteleuropa: Essay*. Wien 1994, s. 9.

5 SZÚCZ, Jenö: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest 1983; německé vydání: *Die drei historischen Regionen Europas*. Frankfurt/M. 1990.

6 Např. Rakousko zahrnuje Georges Castellan (*Histoire des peuples de l'Europe centrale*. Paris 1994). Jiný, „maďarsko-habsburský" pohled zastávají Robert Bideleux a Ian Jeffries (*A history of Eastern Europe: Crisis and Change*. London – New York 1998). Ještě širší pojetí s přihlédnutím k Balkánu obsahuje práce Josepha Rothschilda *Return to diversity: A political history of East Central Europe since World War II*. New York – Oxford 1989. A tak dále.

7 LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997.

zemí, kdežto předmětem *Východu* je především vnitřní historie SSSR a zemí jeho bloku.

Dílo je rozděleno do čtyř částí – period: „Stalinův stín" (1945–1953), „Postalinský otřes" (1953–1970), „Rekonstrukce systému" (1970–1985) a „Rozpad" (1985–1991). Až na úvodní kapitoly o válce a prvním údobí poválečném, v nichž jediných se věnuje širší pozornost mezinárodním vztahům, je pak každá část členěna podle jednotného schématu: po úvodních kapitolách Bohuslava Litery o SSSR následují vždy paralelní přehledy jednotlivých zemí bloku. Autorem pro Československo, NDR, Polsko a Maďarsko (v první části též pro Finsko) je Jiří Vykoukal, kapitoly o zemích balkánských, Jugoslávii, Rumunsku, Bulharsku a Albánii (v první části též o Řecku) napsal osvědčený Miroslav Teichman.[8] Stereotypně se opakující podtitul těchto částí („Satelity") nevystihuje však dostatečně v díle samotném zachycené změny ve vztazích uvnitř bloku, posuny od satelitismu k volnějším formám závislosti, k tomu, co by se snad (a ne zcela přesně) dalo nazvat *junior-partnership*. V obou pracích, francouzsko-polské i české, se tedy užívá kombinace syntetického a paralelního podání – v díle českém však paralelita převažuje.[9]

Zatímco se francouzsko-polští autoři ve starších dějinách museli vyrovnávat s „nepravidelnostmi" vývoje regionu, autorům českým zvolené téma, totiž stabilní podoba bloku s moskevským centrem a jeho *partes adnexes*, přehlednou a pravidelnou strukturu práce usnadnilo. Záběr díla není ve srovnání s předchozí prací francouzsko-polskou užší jen časově, ale též žánrově, lze-li to tak říci: práce je totiž takřka výlučně soustředěna na tradiční dějiny politické a sociální, kultura se vyskytuje jen sporadicky a problematiky objevované novými historickými disciplínami (všední den, životní styl, mentality etc.) téměř vůbec ne. Zařazení těchto poznatků do přehledné práce je ovšem mnohem obtížnější, než tomu bylo kdysi s rozšířením politicko-diplomatické historie o děje sociální a ekonomické, nehledě k tomu, že monografických prací k novým („antropologickým") tématům je v soudobých dějinách málo, v historiografii někdejších socialistických zemí pak ještě méně.

Syntetický prvek v této převážně paralelní historii zastupují zčásti kapitoly o Sovětském svazu, od jehož hegemonie se odvozovaly „místní" systémy; Bohuslav Litera se přitom opírá o spolehlivou znalost nové a nejnovější literatury, ruské i západní. Kromě toho a kromě předmluvy a závěru obsahují vlastní pokusy o syntézu především shrnující a teoretizující kapitoly Jiřího Vykoukala, který je zjevně vedoucí osobností autorské trojice. Na jejich možná až příliš malém prostoru projevuje autor pozoruhodné schopnosti teoretického zobecnění, i když jeho originální postřehy občas trpí poněkud šroubovaným a nesrozumitelným stylem. Jako *pars pro toto* budiž uveden výklad motivů loajality místních komunistických vůdců k Moskvě (nátlak, moc, ideologie) s dodatkem, že to „ještě představovalo parazitní prvek na

8 Na můj vkus poněkud rušivě působí některé rádoby populárně znějící, spíš však frivolní než vtipné názvy podkapitol (např. na s. 438, 451, 540, 607, 611).

9 Převahou syntetického přístupu se naopak vyznačuje pozoruhodný starší pokus Jerzyho Tomaszewského *Europa środkowo-wschodnia 1944–1968: Powstanie, ewolucja i kryzys realnego socjalizmu*. Warszawa 1992.

poválečných dilematech a vyrovnávání s předválečnou a válečnou minulostí" (s. 468); stylistické krouceniny, jako že „zajištění bezpečnostní restaurační politiky Moskva uskutečňovala prostřednictvím hybridního parametru lidové demokracie" (s. 289), produkuje tu a tam i Litera.

Podobně jako u předchozího díla francouzsko-polského nemá ani zde cenu pedanticky vyhledávat drobné chyby či omyly. Není jich ostatně mnoho a řídká jsou i opomenutí, jako například to, že chybí dovršení socializace v Československu, které by patřilo někam ke stranám 378–379. Také v paralelních kapitolách by se dal víc uplatnit srovnávací zřetel, vzájemné ovlivnění jednotlivých zemí, imitace a její různé míry, například při přebírání chruščovovských vizí „dohnání a předehnání" a „budování komunismu". Patrně největším deficitem je podle mého nedostatečná analýza stalinistického „modelu" sovětizace neboli podle tehdejší bible – *Dějin VKS(b)* – „generálního plánu vybudování socialismu". Tato zakladatelská a v mnohém trvale formotvorná fáze by vyžadovala celistvé vylíčení; namísto toho se problém rozpadá do několika krátkých popisných kapitolek o jednotlivých zemích (s. 252–285).

Ačkoli je tato přehledná práce určena spíše širší čtenářské veřejnosti, na vědecké hodnotě jí to neubírá. Mimořádnou předností je zejména zachycení vpravdě dramatického vývoje, který probíhal pod povrchem vnější nehybnosti režimů: uvolňování satelitních svazků a proměny vnitřního režimu – od krátkého údobí „klasického" totalitarismu na sklonku Stalinova života k autoritarismu či autoritarismům, které Juan Linz označuje za autoritarismy nového typu. Nehledě k jejich rozdílům a k možnostem částečných „totalitárních" zvratů na způsob takzvané normalizace v Československu zachovávají tyto systémy v podstatě starou kostru – politický monopol strany i původní sociálně-ekonomickou základnu, totiž etatizaci a kolektivizaci. Oba tyto sloupy však oslabují a narušují vlnky a vlny hospodářských reforem, rostoucí závislost na Západu (technologie, půjčky, dovozy obilí etc.) a postupující koroze – živelné i „organizované" pronikání tržních forem, korupce „druhého oběhu" atd.; obdobné procesy jsou patrné i v politické sféře, kde se obnovují a nově vytvářejí struktury občanské společnosti.

V (příliš) krátké závěrečné kapitole pod ironickým názvem „Konec dobrý – všechno dobré" (s. 748–757) shrnuje Jiří Vykoukal základní rysy pojetí této éry v díle a naznačuje i některé otázky, jež další bádání čekají. Analogii známého problému, do jaké míry byl sovětský režim (a blok) komunistický a do jaké míry „ruský", je otázka, nakolik byly i ostatní socialistické režimy implantovány zvnějšku a nakolik byly domácí, autentické, jaké v nich existovaly „(in)dispozice" (Vykoukalův pojem) pro tento vývoj či jak „silné domestikační tendence vůči komunismu" měly (s. 756). Po právu autor dodává, že „poválečný komunismus rozhodně nevpadl do zemí se stabilním parlamentním systémem a silnou demokratickou tradicí, komunisté pouze vytvořili v pořadí další obskurní režim" (s. 754).

Až příliš stručnou kritiku dosavadní, již obrovité literatury (poněkud širší rozbor by byl žádoucí) dovádí autor až k „fundovanému omylu" (spíš by zde měl stát plurál) tradičních „kremlologií", který vyjevily roky 1989–1991. Vykoukal má pravdu, když tvrdí, že narůstající odstup od tohoto vesměs nepředvídaného převratu „zbavil komunismus nádechu mysteriózní deviace ('experimentu') moderní společnosti

a umožnil jej chápat jako něco, co v tomto historickém světě vzniklo a zaniklo jako mnoho jiných věcí předtím: komunismus se stal 'normálními' dějinami" (s. 750–751).

Úsilí o tuto historizaci komunismu, která jej též zařazuje do rámce jednoho industriálního světa a jež vyznačuje i nejnovější seriózní literaturu zahraniční, patří podle mého k největším zásluhám knihy. Je to ostatně také cesta k překonání klišé, která se v této tematice často vyskytují. U nás je patrně nejrozšířenější chápání komunistické éry výlučně jen jako vykloubení, abnormality či omylu dějin, k němuž ze známých autorů asi nejvíc inklinuje Friedrich von Hayek. Blízko tomu stojí u nás rovněž stále ještě silně rozšířený ideologicko-moralistní přístup, který komunismus prostě obrací naruby a z jehož líčení vychází statické schéma pouhého paušálního odsudku, kryté neméně paušálním pojmem totalitarismu. O tvrdou kritiku si ovšem komunismus hlasitě říká, ale věcná a kvalifikovaná analýza je nejen přesvědčivější, nýbrž i užitečnější pro pochopení jeho dědictví v nás. Stejně neuspokojivá a jen zdánlivě vědečtější je opačná, deterministická interpretace komunismu jako „historicky nezbytné" modernizace. Ta se zakládá na zúženém socioekonomickém pohledu, který přehlíží nepominutelné aspekty „nadstavby" – kvalitu lidského života, prostory svobody, kulturní kultivaci i rozvoj hodnot a struktur občanské společnosti. Ostatně ani v čistě ekonomické modernizaci komunismus příliš neuspěl a podtitul pozoruhodné práce mad'arského historika Ivána T. Berenda *Detour from the Periphery to the Periphery*[10] je pravdivý: nůžky „komparativního opoždění" středovýchodní Evropy se za komunistické éry nezměnily, pokud se ještě více nerozevřely; žel, totéž platí i pro uplynulé desetiletí.

Střízlivě kritická analýza je vůbec největší předností tohoto díla, o to více, připomene-li se institucionální pozadí jejího vzniku. Autorská trojice pracovníků Institutu mezinárodních studií FSV UK a Historického ústavu AV ČR nahrazuje vlastně v tomto případě mezeru vzniklou zrušením akademického Ústavu dějin střední a východní Evropy. Přestože měl kompromitovaného „předchůdce", pověstný Ústav dějin zemí socialistické soustavy (nebo jak se jmenoval), ukazuje se, že zrušení instituce tohoto druhu nebylo dost uvážené – v badatelské základně vznikla mezera, kterou není snadné zaplnit. Prudký vědecký i institucionální rozvoj tohoto oboru (jeho produktem je ostatně i předchozí dílo, publikované Instytutem Europy środkowo-wschodniej v Lublinu, nikoli jedinou takovou institucí v Polsku, o západních zemích ani nemluvě) nemá u nás pandán, a mezinárodní federace těchto institutů tudíž ani příslušného českého partnera. Tím spíše nutno vyzvednout „soukromou" iniciativu badatelů, jimž se pozoruhodnou měrou daří tento deficit aspoň publikačně zaplňovat – je ovšem otázkou, jak dlouho se to bude dařit badatelsky.

Nejnovější dílo autorské trojice není žádným solitérem, vzniklým na zelené louce, nýbrž shrnutím úctyhodné řady monografických prací, zveřejňovaných především ve *Slovanském přehledu*, a je pokračováním přehledů předchozích, na nichž se autoři též podíleli.[11] Zaslouží mimořádného ocenění, že právě v tomto institucionálně

10 *Central and Eastern Europe, 1944–1993*. Cambridge – New York 1998.

11 Vedle kolektivních dějin Ruska, jihoslovanských zemí a Švecových dějin Pobaltí nutno uvést především předchozí pokusy o přehledné syntézy, o něž se tato badatelská obec v téměř pra-

i personálně nepříliš dobře vybaveném oboru se daří moderní komparatistika, v níž jinak česká historiografie příliš nevyniká. Možná se však přece jen začíná blýskat na lepší časy. Přestože Durmanově přehledné historii SSSR a sovětského impéria v šedesátých až devadesátých letech[12] ubírají na ceně některé vědecky pochybné postupy a soudy, není takových děl v mezinárodní literatuře mnoho. *Východ* je další českou prací, která svým rozsahem a úrovní v produkci tohoto druhu rozhodně k běžným nepatří a může se směle srovnávat nejen s pojednávaným francouzsko-polským přehledem.

---

videlných pětiletých lhůtách pokouší (MOULIS, Vladislav – VALENTA, Jaroslav – VYKOUKAL, Jiří – PROKŠ, Petr: *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944–1989*. Ostrava 1991; TEJCHMAN, Miroslav – HRADEČNÝ, Pavel – KOLÁŘ, Josef – PROKŠ, Petr – VYKOUKAL, Jiří: *Sovětizace východní Evropy: Země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1948*. Praha 1995.

12 DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha 1998.

Recenze

Především o židenickém puči

Vlastimil Hála

MOULIS, Miloslav: *Vzestup a pád generála Gajdy*. Třebíč, Akcent 2000, Edice Fakta, 153 stran.

Fašismus se těší v posledních letech, zejména po listopadu 1989, u nás velkému zájmu, který v českých podmínkách souvisí především s úsilím o uchopení fenoménu totalitarismu, jehož jednou podobou byl totalitní socialistický systém, se kterým jsme měli reálnou zkušenost. To vedlo pochopitelně k různým pokusům o zachycení vztahu fašismu (v širším smyslu včetně nacismu) a „komunismu" (dávám přednost termínu „totalitní socialismus") jako dvou základních forem totalitarismu, a to v různých kontextech, zvláště z hlediska vztahu „pravicovosti" a „levicovosti". Tento zájem se neomezoval jen na historickou literaturu a publicistiku; díky Patočkově zpopularizování fenomenologie získala u nás ohlas i vyjádření významných filozofů k tomuto problému – inspirací jsou zejména Martin Heidegger a Hannah Arendtová.

V devadesátých letech byly u nás publikovány dvě práce zabývající se fenoménem fašismu v historicky konkrétním kontextu: obsáhlé dílo Tomáše Pasáka *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*,[1] dokumentující danou problematiku doposud nejkomplexnějším způsobem (a opatřené vůči textu částečně polemickým doslovem Milana Nakonečného), a stručná, ovšem i teoreticky podnětná studie Miroslava Gregoroviče *Kapitoly o českém fašismu: Fašismus jako míra politické dezorientace*,[2] lišící se od Pasáka především kritičtějším vztahem k politice komunistického hnutí. I v těchto publikacích je pochopitelně tematizována osobnost generála Radoly Gajdy (vlastním jménem Rudolf Gajda) jako nejvýraznější postavy českého fašismu. Z nedávné doby máme však také první polistopadovou gajdovskou monografii, práci Antonína Klimka a Petra Hofmanna *Vítěz, který prohrál: Generál Radola*

1 Praha, Práh 1999.
2 Praha, Lidové noviny 1995.

Gajda.[3] Její autoři zaujímají vůči Gajdovi spíše apologetické stanovisko a jsou ostře kritičtí vůči politice „Hradu", zvláště k jeho angažmá právě v Gajdově případu. Budiž řečeno hned úvodem, že je právě i proto takřka nepochopitelné, že se Miloslav Moulis, sám vycházející ve své gajdovské monografii v zásadě z „hradní" pozice, s touto prací vůbec nevyrovnává, jako by ji „neznal".

Nejpropracovaněji je v Moulisově monografii pojato legionářské období Gajdovy vojenské a politické činnosti a pak – ovšem trochu paradoxně, neboť Gajdova účast zde je sporná a spíše zprostředkovaná – období kolem „židenického puče" v lednu 1933. Boje na sibiřské magistrále a další vojensko-politické akce Radoly Gajdy v Rusku hodnotí Moulis z Gajdova politického života vcelku nejpozitivněji. Uznává v Gajdovi jednoho z nejschopnějších velitelů československých legií v Rusku, oceňuje jeho aktivní roli v bojích s bolševiky a sleduje peripetie vztahu legií k sovětské vládě, reprezentované zde především Trockým a Čičerinem (s. 7–19), všímá si Gajdova strmého vzestupu, kdy se stává velitelem všech československých i ruských vojsk na východní frontě a dosahuje hodnosti generálmajora (s. 20–26).

Velkou váhu připisuje autor Gajdovu setkání s admirálem Kolčakem, který se stal v roce 1918 „vrchním vladařem veškeré Rusi", připomíná rozdílná hodnocení této rozporuplné a nevyrovnané osobnosti i nejednoznačný vztah Gajdy ke Kolčakovi. Zatímco v listopadu 1919 Gajda Kolčaka podpořil při jeho násilném převratu v Omsku, později, když se vlivem osobních zkušeností přesvědčil, že se Kolčak a jemu blízcí generálové přiklánějí stále více k restauraci monarchismu, se postupně stal vůči němu kritičtějším, a sám se politicky posouval doleva. Moulis přitom připomíná slabost demokratických sil v Rusku a jejich neschopnost vojensky obhajovat své zájmy proti bolševismu i monarchismu (s. 29–36). Za klíčový bod ve vývoji Gajdových vztahů ke Kolčakovi považuje autor jeho účast v povstání proti faktickému diktátorovi ve Vladivostoku v listopadu 1919, kdy byl Gajda údajně zbaven generálské hodnosti, vyloučen z ruské armády a posléze i zajat, aby po propuštění navždy odjel z Ruska (s. 37–39). Moulis realisticky a vyváženě líčí též oboustrannou, či vlastně všestrannou brutalitu občanské války (vynikali zde vedle bolševiků zvláště různí kozáčtí atamani) a přičítá Gajdovi k dobru, že se alespoň stavěl proti v té době běžným popravám bez soudu (s. 39–40).

Po vylíčení peripetií Gajdovy vojenské kariéry – po absolvování vojenské školy v Paříži se Gajda vrací do Prahy a nastupuje ve velitelské funkci do Košic – se autor věnuje počátkům fašistického hnutí u nás, spjatým s hnutím „Červenobílých", výsledkům voleb v roce 1925, kdy ještě fašisté samostatně nekandidovali, a zvláště roku 1926, rozhodujícímu jak z hlediska vývoje fašismu v Československu, tak i z hlediska formování Gajdova politického profilu (s. 46–50). V tomto roce došlo totiž ke třem základním událostem, které jsou v gajdovské literatuře hodnoceny velmi rozdílně, až protichůdně. Jednak jsou to události kolem všesokolského sletu, kdy se vyrojily vážné obavy z možného fašistického puče, ke kterému by bylo třeba jen „najít generála"; bylo to v době, kdy se v Itálii dotvářel totalitně koncipovaný

3 Praha, Paseka 1995.

fašistický režim a kdy také v bezprostředním sousedství – v Polsku – došlo k autoritativnímu omezení parlamentní demokracie maršálem Piłsudským. Gajda, který byl v tomto roce jmenován náčelníkem generálního štábu, vzbuzoval v tomto směru obavy, neboť se stále méně tajil svým skutečným politickým smýšlením. O rozhovorech, které měl s Gajdou na toto téma, informoval Edvarda Beneše generál Josef Šnejdárek (s. 50–53).

Konkrétnější obavu pak vzbudilo Gajdovo překročení kompetencí 2. července 1926, kdy se generál pokusil svévolně svolat schůzku důstojníků hlavního štábu. Pak následovalo jeho zproštění funkce náčelníka generálního štábu, kárné řízení a superarbitrace (s. 54–55). Pokud jde o zmíněná rozdílná hodnocení v gajdovské literatuře, projevují se právě zde: zatímco Moulis udává pro kárné řízení s Gajdou a jeho superarbitraci právě tento důvod, Klimek a Hofmann jej zmiňují v uvedené práci (s. 93) pouze zcela okrajově jako epizodu. Podobně jako Tomáš Pasák rovněž již ve zmíněném díle (s. 78–79) spatřují jejich důvod docela jinde, totiž v obvinění Radoly Gajdy legionářem a spisovatelem Jaroslavem Kratochvílem a generálovým osobním strážcem Ivanem Solovjevem (uváděn i jako Soloveў) ze špionáže pro SSSR, obvinění, které potvrzoval (ovšem bez poskytnutí údajně nezvratných dokumentů) i šéf sovětské zastupitelské mise v ČSR Vladimir Alexandrovič Antonov-Ovsejenko. Tato obvinění byla podle uvedených autorů pravým důvodem Gajdova pádu a vleklého kárného řízení v letech 1926–1928, v němž se obecně angažoval „Hrad" i osobně T. G. Masaryk. A zde se setkáváme se sotva uvěřitelnou věcí: Miloslav Moulis o této záležitosti nemá ve své publikaci ani slovo! Má být jeho mlčení tichou polemikou s významem, který jí přikládají (s „protihradním" akcentem) Klimek a Hofmann? To je těžké posoudit, neboť autor neopatřil svou práci bibliografií a s uvedenou publikací, jež vyšla pět let před jeho vlastní knihou, se vůbec nevyrovnává, jakkoli by se to přímo nabízelo, neboť jeho základní ideovou pozici je možno označit jako „hradní", zatímco zorný úhel Klimkovy a Hofmannovy práce je výrazně „pravý" (je to vidět i z terminologie: pravicové strany jsou v ní běžně označovány jako „občanské"; přeskakuji a podotýkám, že v polistopadové publicistice zase pro změnu často jako „demokratické").

Jednou z otázek zajímajících gajdovskou literaturu je problém, „kdy" se konkrétně stává Gajda fašistou. Formálně vstupuje do Národní obce fašistické v roce 1927, kdy se také stává jejím vůdcem, tj. již rok po jejím založení. Sympatizantem je však podle Moulise již rozhodně dříve (s. 47 a n.). Pravým těžištěm Moulisovy práce jsou ovšem události, v nichž byla Gajdova účast nejasná a spíše zprostředkovaná, totiž akce „Granát" (či snad „Gajda-Granát"): přepad židenických kasáren v noci z 21. na 22. ledna 1933 asi osmdesáti fašisty pod vedením Ladislava Kobsinka (Moulis uvádí narozdíl od ostatní literatury tvar „Kobsínek"; Vladimír Fic v doslovu ke Gajdově knize *Moje paměti*,[4] píše na straně 306 „Kobzinek"), který měl být signálem k fašistickému puči. Události, kterou se autor zabýval samostatně už dříve, věnuje zhruba třetinu (!) své gajdovské monografie (s. 75–126). Autor se zabývá velmi podrobně

4 Brno, Bonus A 1996.

přípravami puče, zdůrazňuje roli vesnice Vicemilic jako shromaždiště před akcí (s. 67–80), podrobně popisuje průběh celé akce (s. 81–100) i její dozvuky v podobě soudního řízení (s. 101–125). Ve snaze o vystopování příčin angažování některých aktérů pokusu o puč se opírá o dobovou investigativní žurnalistiku (Franta Kocourek), částečně ovšem cituje bez udání pramenů (s. 115 a n.). Příčiny spatřuje především v sociální oblasti, v radikalizaci části venkovského dělnictva v období hospodářské krize a v populistických slibech fašistů. Autor rovněž zdůrazňuje argumentaci strůjců puče údajným komunistickým nebezpečím, které charakterizuje pouze jako záminku. Vlastní Gajdovu pozici v této aféře hodnotí jako alibismus (s. 76) a soudí zde „hrdinu" své knihy přísněji než Pasák,[5] natož Klimek a Hofmann,[6] kteří opět zdůrazňují angažmá „Hradu" a osobně prezidenta Masaryka.

Autor dále sleduje vývoj fašistického hnutí v druhé půli třicátých let, kdy dosáhlo jistých úspěchů v celostátních volbách roku 1935 i obecních volbách v roce 1938. Všímá si Gajdových vztahů k Jiřímu Stříbrnému a dalším reprezentantům krajní pravice i rozpornosti českého fašismu, který se úsilím o vybudování totalitního, respektive autoritativního státu blížil snahám henleinovského hnutí, jež tehdy zaznamenalo jednoznačný triumf v oblastech s převahou německého obyvatelstva, zároveň se však vůči němu vášnivě obracel z pozice vypjatého českého nacionalismu (s. 127–133).

Miloslav Moulis, který málokdy přiznává Gajdovi pozitivní motivy jednání, uznává, že v době mnichovské krize se postavil spolu s komunisty a vlasteneckou pravicí (Ladislav Rašín) jednoznačně na pozice obrany republiky a proti kapitulaci. V dalším jeho jednání ovšem ukazuje Gajdovu rozkolísanost, projevující se lavírováním ve věci vstupu do Strany národní jednoty na podzim 1938 i další bezkoncepční aktivitou, kdy generál, dávno za zenitem své slávy, se vedle úsilí o osobní rehabilitaci a navrácení generálské hodnosti (což se mu nakonec částečně podařilo) pouští do různých dobrodružných podniků, jako je požadování plných mocí pro sebe na premiéru Rudolfu Beranovi, jednání o cestě do Berlína v předvečer německé okupace, angažmá v Českém národním výboru v téže době a snaha o jednání s Adolfem Hitlerem (s. 136–142). Gajdovy osudy za okupace, zvláště na jejím počátku, pak Moulis výstižně charakterizuje jako kolísání mezi českým nacionalismem a vlastní ctižádostí, vedoucí jej k donkichotským akcím, jako bylo memorandum, v němž nacisty nabádal k rovnoprávné spolupráci s Čechy (s. 144). Německá politika v protektorátě se však ubírala zcela jiným směrem, občasné využívání domácího fašismu bylo čistě účelové; v případě funkcionářů Vlajky, organizace konkurující do jisté míry Gajdovým fašistům, neváhala sáhnout ani k represím. Nacisté se ve své odnárodňovací politice opírali pak o jiné činitele, zvláště o Gajdova starého protivníka Emanuela Moravce a kolaborující novináře (s. 146–147). Za této situace se Gajda stahuje z veřejného života, a dokonce pomáhá odpůrcům nacistů – Gajdova rodina se například ujala dcery po popraveném letci Radoslavu Seluckém, jeho syn se pak

---

5 PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, s. 120–127.

6 KLIMEK, Antonín – HOFMANN, Petr: *Vítěz, který prohrál: Generál Radola Gajda*, s. 246–256.

angažoval v protinacistickém boji (s. 147). V těchto událostech spatřuje autor doklad rozpornosti Gajdovy osobnosti.

Přestože Gajdovi nebyla dokázána v poválečném soudním procesu (státním zástupcem byl už tehdy dr. Urválek, nechvalně známý z politických procesů v padesátých letech) kolaborace s nacisty, byl odsouzen – vzhledem k činnosti těsně před německou okupací – ke dvěma letům vězení (s. 148). Podobně jako Klimkovi a Hofmannovi, ani Moulisovi se nepodařilo zjistit nic z dalšího již krátkého Gajdova života (zemřel v dubnu 1948). Na závěr se autor ještě stručně vrací k dalšímu osudu Ladislava Kobsinka (s. 149–150) a ve stručném doslovu pak dovádí své hodnocení fenoménu fašismu až do devadesátých let, přičemž zdůrazňuje nebezpečí faktické rehabilitace fašismu v některých postkomunistických zemích (například v Chorvatsku). Co se týká samotné Gajdovy osobnosti, autor, mající smysl spíše pro negativní rysy jejího politického profilu, přiznává, že se Gajda během nacistické okupace „zachoval neskonale lépe než část jeho podřízených" (s. 153).

Je jistě obtížné vystihnout osobnostní profil tak rozporuplné postavy, jakou byl Radola Gajda, muž, který se na vrcholu slávy ocitl kolem svého pětadvacátého roku a jehož hvězda pak už fakticky jen klesala. Je přitom pozoruhodné, že přes silácká gesta a touhu být rozhodujícím činitelem dějinných událostí Gajda nakonec *in concreto* jednal vždy váhavě a bez vůle ke skutečnému riziku. V základní charakteristice rozporuplnosti Gajdovy politické osobnosti se autoři uvedené literatury vcelku shodují. Největší diference mezi nimi vyvstávají tam, kde se jedná o vztah Gajdy a „Hradu". Zatímco někteří z nich, jako například Milan Nakonečný nebo Vladimír Fic, v hodnocení tohoto vztahu (zvláště v souvislosti s Gajdovým obviněním ze špionáže a podobně) zaujímají vůči Gajdovi apologetické stanovisko, jiní, jako již uvedený Miroslav Gregorovič a celkově také Miloslav Moulis, spatřují ve stanoviscích „Hradu" v zásadě pozici obrany demokracie. Z toho pak vyplývají konkrétní akcenty na jednotlivé stránky událostí, jež mají pro vztah Gajda–„Hrad" klíčovou roli.

Odborné práce Moulise, podobně jako jeho publicistická činnost (příspěvky v *Národním osvobození*), se jednoznačně stavějí na obranu masarykovské koncepce první republiky a jejího demokratického systému a také proti jejím konzervativním a „prosudetským" kritikám, tolik módním v polistopadovém období. Přesto, nebo právě proto, je třeba litovat, že tentokrát renomovaný historik sešil svou práci poněkud horkou jehlou. Chybějící bibliografie, nedostatečné odkazy, ale zejména fakt, že se nevyrovnává s tak závažným – a právě vůči „hradní" politice přímo principiálně kritickým – příspěvkem nejen do „gajdovských" polemik, jakým je práce Antonína Klimka a Petra Hofmanna, vedou k závěru, že se zde jedná zčásti o nevyužitou příležitost. Pokud docházelo ze strany T. G. Masaryka a dalších „hradních" činitelů k zásahům do nezávislé soudní sféry, sotva to lze omlouvat. Bylo by však možné i žádoucí interpretovat dokumenty, o něž se poznatky o vztahu Gajda–„Hrad" opírají, v širším kontextu evropských a mezinárodních vztahů ve směru, který naznačuje uvedená Gregorovičova práce, ovšem v konkrétní souvislosti s příslušnými kauzami Gajdova politického vývoje. Závažným nedostatkem je i proporcionální nevyváženost, vyplývající z až neúměrné pozornosti, jež je – v daném kontextu – věnována „židenickému puči".

V každém případě je i přes uvedené nedostatky Moulisova čtivě napsaná práce cenným příspěvkem nejen do literatury o českém fašismu, ale i do obecnější diskuse o rozpornosti jako základní charakteristice dějinných událostí i politického profilu jejich významných aktérů. V Gajdově případě na tuto rozpornost upozorňuje ve svém doslovu k Pasákově knize o českém fašismu Milan Nakonečný („Gajda byl nejslavnější generál ruských legií... Byl ovšem také vůdcem NOF.")[7] Nakonečný zde připomíná i jinou podobně rozpornou postavu našich dějin: generála Ludvíka Svobodu. Za sebe bych zde doplnil například Julia Fučíka.

Přijmout onen fakt dějinné rozpornosti, vyrovnat se s ním a „vydržet" jej, považuji za zásadní úkol právě v zemi, kde je obyčejem vyzdvihovat jen jeden momentálně obecně platný smysl a kde, máme-li zůstat v „protektorátních" reáliích, „aby" mohla být zasazena pamětní deska Emilu Háchovi, musejí být odstraněny desky Julia Fučíka.

7 NAKONEČNÝ, Milan: K psychologii a perspektivám českého fašismu. In: PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, s. 409.

Recenze

Knížka o „pražském jaru" a souvislostech

Jiří Kunc

Primavera di Praga e dintorni: Alle origini dell '89. Ed. Francesco Leoncini, Carla Tonini. San Domenico di Fiesole, Edizioni Cultura della Pace 2000.

Při prvním seznamování s touto publikací se čtenář neubrání rozpakům. Jak hodnotit text, jehož jádrem jsou příspěvky pronesené v květnu 1998 na univerzitě v Padově na konferenci „Osmašedesátý na Východě", ale k němuž jsou připojeny rozsahově i žánrově rozmanité texty, jako je recenze filmu, filozofické reflexe a třeba i rozhovor s titulkem „Rolling Stones a Polsko", ale také převyprávění dobových vzpomínek tehdejšího sovětského studenta Salmina?

Při čtení však vás rozpaky opustí. Oba editoři si vytkli velmi ambiciózní cíl zbavit osmašedesátý rok nánosu mýtů, pomluv i zapomnění, vrátit mu jeho velikost i jeho křehkost, situovat ho do rámce dobových mezinárodních vztahů i dobového myšlení, zkrátka vřadit ho do evropské kultury, myšlení, historie. Vycházejí z toho, že rok šedesát osm vyznačil zlom epochy v celosvětovém měřítku a že na „Východě", kam zařazují všechny země za železnou oponou nebo za Berlínskou zdí, je tento „intenzivní" rok symbolizován „pražským" nebo „československým jarem", i když se podstatné události odehrávaly i v okolních zemích. To nejpodstatnější, co podle editorů předcházelo tomuto politickému dění a ohlašovalo zásadní změnu tehdy nebo později, bylo probuzení společnosti, fakt, že se z uzavřených kroužků stranických intelektuálů, kteří počátkem šedesátých let uvažovali o ekonomických reformách, rozšířilo protibyrokratické a protiautoritářské cítění do všech sfér společnosti a kultury. Vlastně hodlají zkoumat, jak v různých zemích reagovaly vládnoucí strany na znovuzrození sociálního a kulturního pluralismu, dříve než „21. srpna sovětské tanky tento experiment ukončily s podporou spojenců z Varšavské smlouvy a za nápomoci západních vlád, které v československém experimentu spatřovaly ohrožení 'snižování napětí' se SSSR a ohrožení svého vlastního sociálního systému" (s. 9).

Takto náročně vymezený cíl publikace ospravedlňuje, že editoři zařadili do sborníku i práce vyjadřující se k dobové problematice filmové nebo muzikální tvorby a recepce (rocková hudba) či tisku.

Tímto širokým záběrem lze také odůvodnit, že editor Francesco Leoncini, přední slavista na univerzitě v Benátkách, jenž se středoevropskými dějinami zabývá systematicky dlouhá léta a o „pražském jaru" vydal již několik publikací, svou úvodní stať nazvanou „1918–1968: Dvě Jara 'Nové Evropy'" otevírá obsáhlým citátem z dopisu, který v roce 1935 zaslal z Freiburgu Edmund Husserl T. G. Masarykovi, k němuž se hlásí jako ke svému prvnímu učiteli a dlouholetému příteli a jemuž doporučuje naopak svého žáka Jana Patočku, „který bude jednou ke cti Vašemu národu". Patočka se k nemocnému Masarykovi nedostal, takže význam citátu je jen symbolický, v propojení dvou závažných historických situací a konstantního úsilí vymýšlet a vytvářet „Novou Evropu". Leoncini tady polemizuje s historiografií, která onu Evropu po první světové válce považuje za odsouzenou k zániku od svého zrodu, s poukazy na křehkost celé konstrukce a na neschopnost vládnoucích skupin v nově se rodících demokraciích. Analyzuje spíše počínání jednotlivých aktérů (izolacionistickou volbu v USA, francouzské rozhodnutí přitvrdit v otázkách reparací, britskou distanci od všeho, co je za Rýnem, vyprázdnění regulační funkce, kterou měla plnit Společnost národů...) Nelíbí se mu, že Seton-Watsonova knížka o meziválečné východní Evropě z roku 1942 vyšla v Itálii pod titulem *Nemožné demokracie*. Pokud se odvážím stáhnout Leonciniho úvahu do jednoho výrazu, ony demokracie byly možné. Mohly se dokonce opírat o vlastní tradice autonomního demokratického myšlení a vývoje (Polsko, Uhry, České země, Rumunsko) z 18. a 19. století. Příčiny neúspěchu je třeba hledat v rovině aktérů a mezinárodních vztahů, ale bez jakékoli předběžné determinace.

Od tohoto prvního, neúspěšného, ale nadějného meziválečného evropského jara buduje Leoncini most ke středoevropskému jaru druhému, k cyklickým pokusům o sociální transformaci v poststalinské éře, kdy si dělníci v Budapešti, Praze či Gdaňsku ozřejmovali, jak příslušné režimy dovršují zradu původních socialistických ideálů, zároveň si však byli vědomi nedostatků liberální demokracie. Z toho vyrůstaly originální pokusy o nový vztah mezi státem, občanskou společností a ekonomickou mocí, které navazovaly na minulost, avšak nereprodukovaly již známé modely: ani kult plánu, ale ani kult manažera a hierarchicky řízeného podniku, jak se dnes děje v globalizované ekonomice. Na toto kladl Leoncini důraz již dříve: tyto pokusy a pak všechny revoluce z roku 1989 nesly své specifické obsahy, nebyly kopií západního myšlení. Spojit demokracii a socialismus není žádnou operací „třetí cesty" nebo „reformovaného komunismu", ale vlastním uskutečněním principu osobní svobody ve vnitřních vztazích v kolektivitě. Bez ohledu na zmeškanou schůzku s dějinami, končí Leoncini patetickými slovy, masarykovská utopie o demokracii jako politickém naplnění lásky k bližnímu zůstává nedotčena.

V návaznosti na tuto patetickou notu připojuje Leoncini svou starší recenzi filmu *Kořeny budoucnosti* z roku 1994, což byla v podstatě biografie Alexandra Dubčeka. Připomíná obvykle citovanou Dubčekovu naivitu, připomíná, že na Západě, na pravici i na levici, se pěstoval spíše portrét hrdého a nezávislého Ceaușeska než věčně nerozhodného Dubčeka. Musíme mu však přiznat alespoň tragickou čest, poté co dnes víme o válkách v Afghánistánu nebo v Čečně, že dokázal svou zemi uchránit od krvavé lázně a Evropu od krize s nepředvídatelnými důsledky. A Sovětský svaz, potažmo Rusko, nakonec tvrdě doplatí na užití svých tanků.

S tím souvisí leitmotiv filmu (který však má ozvěnu v celé publikaci) – Dubčekova osamělost, která v posledních pasážích filmu vystupuje zvláště výrazně (jednání v Čierné nad Tisou a v Bratislavě), osamělost nikoli vnitřní (společnost se skutečně probudila), ale světová. Nejen západoevropská pravice, která svého partnera spatřovala v Moskvě, ale i levice, která se ohlížela po vzorech typu Mao Ce-tung, Fidel Castro nebo Che Guevara, nechala Dubčeka jako sólistu. Přesto nešlo o úsilí marné a Leoncini svou patetickou recenzi končí slovy, že film není ani oslavou, ani epitafem, ale poselstvím pro budoucnost.

Tento úvod zdůvodňuje i to, že editoři hned poté zařazují překlad statě Karla Kosíka, která vyšla na silvestra 1998 v *Právu*. Je to stať pro celou publikaci zásadní. Kosík ji začíná tvrzením, že pro vítěze včerejší i dnešní je „pražské jaro" uzavřenou kapitolou. Ti první ji s inkvizitorskou přesností odsoudili jako kontrarevoluci, ti druzí ji s jakousi pýchou odsunují do pozadí jako nepovedenou anticipaci dnešní dokonalosti, restaurace kapitalismu a omezené demokracie. Kosík naopak tvrdí, že „pražské jaro" je fenomén živý. Není vhodné ani technicky možné Kosíkovu analýzu přepisovat, lze jen zopakovat jeho východisko. Lid je člověkem v plurálu a dialog a polemika se v každém individuu vyvíjejí ve čtyřech aktérech: soukromník, výrobce a spotřebitel, občan, metafyzická osoba, která pátrá po smyslu. A hlavním aktérem „pražského jara" byl právě lid-občan, který povzbuzoval nerozhodnuté reformátorské politiky, byť nebyli zvoleni ve svobodných volbách, prokazoval opatrnost i smysl pro humor, a také s hrdou hlavou a bez kapitulace opustil scénu jako poslední v roce 1969. A zkušenost, z níž povstává občan i komunita, nemá nic společného s „frontovou zkušeností", která napomáhá k mobilizaci celé planety a ničí vše, co jí přichází do cesty. Naopak občan se rodí ze zázraku svobody, z poznání, že každý člověk má právo, důstojnost, povinnost být svobodným. Kosík cituje Dominika Tatarku, že s „pražským jarem" naši občané vstoupili do mezinárodní debaty, jak chránit svět, a že tato debata není uzavřena. Dokážou si Češi, třicet let po porážce „pražského jara", uvědomit, kdo jsou a kam kráčejí? Nebo budou jen přitakávat mocným tohoto světa a třeba jen bezmyšlenkovitě se připojovat k nějaké vojenské kampani proti Bělehradu?

Po těchto zásadních statích obecného zamyšlení zařadili editoři několik příspěvků věnovaných analýze konkrétních problémů. Tak dnes již zesnulý Dobroslav Matějka volí za motto výrok britského ministra zahraničí Robina Cooka, že „všichni jsme děti 'pražského jara'", a také reprodukuje tři otázky ze závěrů práce Vojtěcha Mencla v čele vládní komise pro objasnění událostí let 1967–1970: 1. Bylo „pražské jaro" jen konfliktem mezi komunisty, nebo hlubším sociálním jevem? 2. Jaký byl v onom období vztah mezi reformami shora a revolucí zdola? 3. Jak charakterizovat strukturu, úlohu a vývoj občanské společnosti? Do jaké míry se v této fázi a ve vývoji téže společnosti projevila československá dějinná specifika?

Jsou to opravdu podstatné otázky, ale zdá se, že Matějka si klade za cíl na ně odpovědět na čtyřech tiskových stránkách, což je úkol spíše nadlidský. Jeho příspěvek je nadmíru stručný, ale snad poukazuje na cosi velmi důležitého, totiž na vývoj. Reformní snahy byly zahájeny zevnitř komunistické strany a patrně tomu nemohlo být jinak (vždyť i v roce 1948 strana sama se deklarující jako povolaná k vedoucí

úloze zahrnovala 116 tisíc bývalých národních socialistů – tedy strany Masaryka a Beneše – 23 tisíce bývalých lidovců a 114 tisíc bývalých sociálních demokratů). Avšak z tohoto začátku se iniciativa obrací a přechází na stranu občanské společnosti. Matějka připomíná některá data, jako sjezd Svazu československých spisovatelů v létě 1967, Chartu 77 a mezitím ovšem vzepětí občanské společnosti v průběhu „pražského jara". Jeho závěr je chmurný, když se přenáší do devadesátých let a komentuje termíny 'občanství' a 'občanský' jako součást názvů politických stran, zároveň však jako chybějící složku v jejich počínání. „Osobně se obávám, že dnes je občanská společnost v České republice, ale i ve Slovenské republice, rozvinuta méně, než byla v roce 1968," shrnuje skepticky (s. 53).

Michal Štefanský, politolog z Bratislavy, se v příspěvku, který má v názvu „rok naděje", soustřeďuje na chronologii personálních obměn v KSČ v roce 1968, s historickým exkurzem ke slovensko-českým vztahům, které zahrnují ve výčtu čtrnáctiletou kampaň proti takzvaným slovenským nacionalistům (1950–1963), ústavu z roku 1960, která „dále podstatně omezovala slovenské pravomoci a kompetence", a také konflikt z října 1967, kdy Antonín Novotný obvinil Dubčeka z nacionalismu. Pro českého čtenáře jsou přínosné zmínky o moskevských návrzích na rozmístění sovětských divizí na česko-německé hranici a vůbec konspekt z publikace Jitky Vondrové a Jaromíra Navrátila *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–70*, problematická je naopak suverenita, s jakou autor hovoří o „zvacím dopise" a jeho signatářích a jejich předchozích aktivitách, aniž to dokládá. Autor směřuje hlavně k závěrečnému tvrzení, že československá federace měla fiktivní podobu i za Husáka a nebyla pociťována jako faktor demokracie ani v českých zemích, ani na Slovensku, z čehož vyplynula absence silné opozice proti rozdělení společného státu dovršenému 1. ledna 1993.

U příspěvku Jaroslava Šabaty, jenž hovoří o „bodu nenávratu" ve vývoji „pražského jara", okamžitě každý historik zvýší svou kritickou ostražitost před kombinací funkcí analytika a pamětníka. Je třeba hned říci, že v obou rolích se Šabata pohybuje se ctí. Za onen bod nenávratu označuje týdny intenzivních jednání po přijetí Akčního programu KSČ v dubnu 1968, kdy se již v důsledku rostoucího tlaku z Moskvy vyhranily uvnitř komunistické strany dvě základní skupiny střetávající se v názoru, zda je vhodné nadále brzdit reformní procesy a obnovovat kontrolu nad probouzející se občanskou společností, nebo naopak urychleně pokračovat v nastoupeném směru. V úloze pamětníka tu Šabata charakterizuje vystupování tehdejších protagonistů, jako Smrkovského, Kriegla, Mlynáře, a tady se nabízí asi terén pro kritickou práci historiků, stejně jako v souvislosti s líčením asymetrie mezi vznikající Komunistickou stranou Slovenska a absencí jejího českého protějšku, což údajně vyvolávalo u Slováků obavu, že jejich klíčový požadavek – federalizace – se znovu přemění v karikaturu. Přesvědčivé jsou pasáže, kde Šabata líčí, jak po tomto „bodu nenávratu" zůstala konzervativcům uvnitř strany jediná naděje, že si uchovají aspoň nějaký vliv ve stranickém aparátu na nižších úrovních, a když popisuje, jaké boje se svářely kolem myšlenky na svolání mimořádného sjezdu KSČ. Popis je podrobný, ale přitom dokumentuje základní linii celé publikace: základní dělicí čára se rýsovala podle toho, zda a kteří byli „pro aparát" nebo proti „aparátu", přičemž ti první svou bitvu prohráli, protože ti druzí měli naprostou oporu ve znovuzrozené občanské společnosti. Kdyby nebylo zahraniční intervence...

Dále editoři zařadili několik zahraničních, zejména italských příspěvků. Luciano Antonetti si ve stati „Československé jaro a ruské archivy" hlavně stýská, že s postupujícím a dosud nedokončeným odkrýváním archivů bývalého Sovětského svazu narážejí dychtiví badatelé na jejich žalostný profesionální stav – neuspořádané a špatně evidované fondy, což se promítá i do akcí organizovaných s velkou oficiální pompou, jako třeba při slavnostním předávání svazku dokumentů o ruské politice vůči Československu v letech 1948 a 1968, kterého se zhostili Boris Jelcin a Václav Havel. Autor však jedním dechem dodává, že na podobný stav si lze stěžovat i v lépe ošetřovaných západních archivech, bohatých na materiály, ale nevytěžených kvůli jazykovým neznalostem.

Antonetti je odborníkem na mezinárodní politiku a východní Evropu, přesto rovněž tvrdí, že je dosud nejasné, kde se vlastně rozhodlo o invazi do Československa. On se hodlá přidržovat archivních pramenů – ty jsou však kusé, byť zvláště v období 1994–1996 se jich vynořilo mnoho a byly diskutovány na konferencích v Liblicích i v Praze. Antonetti připomíná hlavně dvě protikladná stanoviska, byť se opírající o stejný fond: Rudolfa Pichoji, ředitele archivní správy Ruské federace, a historika Vladimira Volkova. Resumé Pichojova stanoviska je takové, že Brežněv a Kosygin se snažili invazi vyhnout, i když prosazovali maximální politický nátlak na Dubčeka, aby se zřekl jakéhokoliv uvažování o „socialismu s lidskou tváří". Ke „krajním opatřením" se údajně přiklonili teprve po argumentaci ostatních členů politbyra, hlavně ministra zahraničí Gromyka a šéfa KGB Andropova – s podporou vůdců z Polska, NDR, ale hlavně Maďarska –, že „neschopnosti" československých komunistů „znovunastolit pořádek" je nutno rázně čelit. Antonetti tento výklad podrobuje kritice zvláště s ohledem na líčení Brežněva jako „umírněného". Tady se opírá o dostupné archivní prameny a cituje řadu velmi raných Brežněvových výroků ve prospěch invaze. Kritizuje rovněž tezi o tom, že je možné vysvětlit politický neúspěch invaze (nevytvoření dělnicko-rolnické vlády) pozdním a uspěchaným rozhodnutím mezi 13. a 18. srpnem, s odkazem na rozkazy, které sovětské jednotky v okolních zemích dostávaly již od února, a na to, že celý operační plán obsazení Československa byl vyhotoven již v květnu a rozpracován na úroveň jednotlivých divizí. Antonetti uzavírá svou analýzu leitmotivem celé publikace – nejen na Východě, ale i na Západě se těšili na konec „socialismu s lidskou tváří", a bude třeba ještě důkladného studia původních pramenů, abychom dospěli k odpovídajícímu poznání.

Dario Gasparini opatřil svou stať půvabným titulkem „Osmašedesátý Jana Patočky a Radovana Richty aneb Přervaný let skřivánka" (což je narážka na film Jiřího Menzla *Skřivánci na niti*). Hlavní myšlenkou je, že „pražské jaro" bylo poslední příležitostí „reálného socialismu" sebereformovat se. O desetiletí později již polská Solidarita prokáže neschopnost techno-byrokracií ve východní Evropě přistoupit k demokratizaci nebo vést dialog s disidentskými demokratickými hnutími. V Praze to v roce 1968 ještě bylo možné, protože KSČ, ač rozdělená na pouhé „liberály", kteří nehodlali přesáhnout meze kosmetických ekonomických operací a diskutovat o politickém monopolu strany, a skutečné „demokratizátory", kteří směřovali k politickému pluralismu, dokázala interpretovat „desiderata" občanské společnosti, ba dokonce je anticipovat.

V tomto kontextu analyzuje Gasparini texty Radovana Richty o vědeckotechnické revoluci a nemarxisty Jana Patočky (byť má na straně 92 dosti kuriózní formulaci, že Patočkovu koncepci sociální změny můžeme definovat jako neomarxistickou). On však hlavně zkoumá oba autory jako srovnatelné v důrazu na vědu jako hlavní faktor společenského vývoje, i když Richta má před očima hlavně aspekty technické a Patočka filozoficko-morální. Oba nahlížejí stejnou otázku ze zcela opačných úhlů, oba ale vědí, že technika a technologie sama v sobě nemá osvobozující potenciál, ten je nutné hledat ve způsobech jejich využití. Jsme tedy daleko, pokračuje Gasparini, od vůle kopírovat Západ, která se projevila po roce 1989 a trvá i nadále. Tady, v Československu „pražského jara", bylo myšlení, které překračovalo svou dobu a své sousedy východní i západní.

Francesco Toniato ve stati „Italský tisk a československý nový kurz" vychází ze zopakování československé anomálie ve srovnání s ostatními východními zeměmi spočívající v nebývalé autoritě komunistů, která vedla jak k nevídaně tvrdé „satelizaci" ČSR po roce 1948, tak k velmi drsnému poučení z pokusu o liberalizaci a desatelizaci v roce 1968. Připomíná strategické umístění ČSR na západním křídle sovětského bloku, ale také to, že narozdíl například od intervence v Maďarsku v roce 1956 zde šlo o ozbrojený zásah proti komunistické straně a komunistické vládě, které se snažily o jakousi obnovu politických a ekonomických struktur. Tento historický nástin slouží Toniatovi jako opora k analýze italského tisku a jeho interpretací „pražského jara". Věnoval mu sice značnou a konstantní pozornost, ale všichni novináři – na pravici i na levici – byli zaslepeni stereotypy ze dvou dekád studené války a rovnováha mezi oběma bloky pro ně představovala hlavní analytický horizont. Politickou novinku, která vyplývala z konce apatie a odcizení velké části obyvatelstva, italští novináři nepostřehli. Když listujete novinami za celých osm měsíců „pražského jara", máte dojem, že se změnilo málo nebo nic. Toniato rozlišuje odstíny, třeba u orgánu Křesťanské demokracie *Il Popolo*, který snižoval význam dění v Československu poukazy, že často skloňovaná demokratizace se nejen netýká celého národa, ale ani celé strany, pouze jedné frakce u moci, že jde o menšinu v menšině. Levicový tisk, třeba komunistická *l'Unità*, předstupoval před čtenáře v povzbuzujícím tónu, že československá zkušenost ukazuje na vitalitu komunismu, a pokud se přitom odhalují různé „odchylky" a „zneužití", jde o záležitost několika jednotlivců, nikoliv celého hnutí. Ale ani tady, pokračuje Toniato, nebylo v té době Československo vnímáno jako nějaký model nebo důvod k hlubší debatě. „IKS si nedokázala uvědomit novost, kterou Československo představovalo, což znemožnilo, aby byl Dubčekův reformismus zbaven etiket, které mu přisoudila propaganda zemí Varšavské smlouvy. Nový československý kurz vždy zůstával poněkud nacionalistický, poněkud anarchistický a poněkud pravicový a pro řadové členy se nikdy nestal pozitivní referencí." (s. 116) Toniato končí téměř jízlivou poznámkou, že Dubčekovy problémy, tehdy ignorované, se v následujících letech staly jedním z dilemat italského komunistického vedení.

Mauro Martini se věnuje Polsku, tehdejšímu i pozdějšímu. Titulek „Ejhle, nastává konec světa" se vztahuje k rozptylování iluzí o vnitřní reformní kapacitě uvnitř Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) a k vlastnímu objevování neschopnosti

oficiálního Polska. Z toho všeho vzešlo Polsko neoficiální, ale s autoritou emancipujícího se společenství dělníků i intelektuálů. Martini vypočítává jednotlivé iniciativy a vzpomíná „březnové události" roku 1968 v Polsku, jeho základní starostí je však myšlenkový pohyb, který umožnil pozdější transformace. Jako hlavní referenční autority autora vystupují Adam Michnik a Jacek Kuroń, cituje také dobové úvahy Zygmunta Baumana. Michnikova koncepce „nového evolucionismu" ozřejmuje, že to, co proběhlo v roce 1968 v Polsku i v Československu, pohřbilo naděje, že by nějaká „dobrá křídla" uvnitř komunistických stran dokázala zevnitř režimu prosadit zásadnější změnu, na druhé straně se ale prokázalo, že takový vývoj je možný, jen je nutné vymanit jej z vnitřní logiky komunistických stran a navrátit společnosti, jen je třeba radikálně odlišných strategií. Doba před i po roce 1968 vykazuje kontinuitu, ale vývoj je možný bez ohledu na takové věci, jako je „Brežněvova doktrína" (s. 124–125). Na otázky kontinuity a diskontinuity se soustředili i Kuroń a Bauman, ale s větším důrazem na to, že „nová opozice" se musí deklarovat jako zcela nová a odpoutat se od polské tradice „inteligence bez lidu", tradice peticí panovníkovi a podpůrných povstání, tradice primitivního nacionalismu a antikomunismu.

Na tyto motivy navazuje spolueditorka publikace Carla Toniniová, která vyučuje dějiny východní Evropy na univerzitách v Bologni a Padově a specializuje se na Polsko. Analyzuje březnové události roku 1968 v Polsku od jejich počátku, nejprve jako revoltu studentů a záhy jako „sémantickou dekonstrukci komunismu". V této souvislosti vývoj polských intelektuálů v komunistickém období a jejich styky s mládeží v šedesátých letech (opět tu figurují jména Brus, Kolakowski, Bauman, Baczko, Kuroń a Modzelewski, nevím však, proč autorka některá jména pomíjí, postrádám třeba Adama Schaffa). V cenzuře představení dramatu romantického básníka Adama Mickiewicze *Předkové* se zračil fakt, že tento v podstatě hymnus na lásku, svobodu a slovanskou vzájemnost mládež náhle začala interpretovat hlavně v proticarských a protityranských pasážích. Autorka popisuje vývoj studentských protestů nejprve proti zákazu představení a vzápětí proti systému nesvobody. Studenti odmítali tradiční vládní propagandu, že jedinou variantou komunistické vlády by byl krajně pravicový nacionalismus, jako v Polsku před rokem 1939. Dále autorka sleduje způsob řešení krize, který vládnoucí PSDS tehdy zvolila, totiž výraznou antisemitskou kampaň, v jejímž důsledku většina intelektuálních autorit musela opustit nejen univerzity, ale mnozí z nich i zemi (počet tehdejších emigrantů z řad Židů vyčísluje na dvacet tisíc). Toniniová tvrdí, že tento způsob řešení upevnil Gomułkovo postavení v čele PSDS právě na základě argumentu, že dřívějšímu nadměrnému vlivu cizinců (emigrace se povolovala, jen když se žadatelé zřekli polského občanství) dokázala strana úspěšně čelit a podpořit ryzí národ. Intelektuálové v exilu, mnozí na významných místech na zahraničních univerzitách, pak zase dokázali propagovat ideu, že „komunismus je nereformovatelný" (Kolakowski), a významně tím přispěli k tomu, jaké řešení ve vztazích mezi oběma světovými mocenskými bloky v budoucnu převládlo.

Dalším příspěvkem je rozhovor Severina Saccardiho s Wiodkem Goldkornem, který opět navazuje na předtím diskutovanou otázku kontinuity mezi tragickými událostmi v Polsku (a Maďarsku), pokusem o jejich řešení tím, že vedení strany bylo svěřeno

Gomułkovi, a otázkami, které přinesl rok 1968, tj. novými vztahy mezi mocí a společností. Opakovala se tehdy polská propagandistická konstanta, že stávající režim je jediný možný, jinak dojde k sovětské intervenci. Čili velká naděje roku 1956 vyústila do prázdna, do té nejšedivější normality. Přesto jeden fakt tuto normalitu vyrušil, a to zájezd skupiny Rolling Stones do Polska v roce 1967. Goldkorn v té souvislosti hovoří o nebývalém výbuchu vzteku mladé generace, pravda, v rozmanitých formách, začasté předpolitických, z nichž režim mnohé dokázal tolerovat. Přesto šlo o generační vzpouru a mladíci obdivující rock, beat a život „na cestě" se brzy stali protagonisty „polského jara". Odtud už vedla přímá cesta ke spojení této generace s myšlením Michnikovým, Kuroňovým a dalších intelektuálů, ale také k onomu paradoxu, na nějž upozorňoval Raymod Aron, že totiž na Západě se tehdy množila opoziční hnutí ideologicky totalitární, zatímco na Východě hnutí demokratická.

Autorka dalšího příspěvku Marina Rossiová představuje vzpomínky dnes známého ruského historika a politologa Alexeje Salmina na tehdejší dobu, kdy byl studentem. Opět tu figuruje dobová mládežnická kultura, jazz, rock a rozsáhlá undergroundová literatura, jen napůl tolerovaná režimem (písničkáři, konkrétně Vysockij). Salmin vzpomíná na myšlenkové otevírání v Rusku, přervané až srpnovou invazí do Československa. Připomíná kulturní barvitost, kult Beatles, publikaci Bulgakovova *Mistra a Markétky* v roce 1966, a hlavně zrod mnoha mládežnických hnutí mimo Komsomol, jejichž aktivitě tehdy KSSS nebránila a kde se konaly dokonce nezávislé politické debaty. Pravda, vzpomíná Salmin, naše informace o okolním dění byly omezenější než v jiných zemích východního bloku, v podstatě jsme je čerpali z deníků západoevropských komunistických stran, jako *l'Humanité*, *l'Unità* nebo *Daily Worker*. Já sám jsem se s potěšením, pokračuje autor, začal učit češtině a odebírat *Rudé právo*. Ale bez ohledu na omezený přístup k informacím existoval i tady prostor k otevírání občanské společnosti. To se srpnem 1968 skončilo – byly zakázány i deníky západoevropských komunistických stran. (S tímto zápisem pamětníka musím polemizovat jako jednorázový pamětník. V létě 1969 byly v Moskvě deníky západoevropských komunistických stran k dostání ne-li na stáncích, tedy alespoň ve velkých knihkupectvích, zatímco s *Rudým právem*, tehdy již v pokročilé „normalizaci", se zájemce mohl setkat jen na československé ambasádě, kam se jinak všichni naši krajané pobývající v Moskvě sjížděli kvůli velmi levnému nákupu cigaret značky Sparta, v Československu tehdy téměř nesehnatelných.)

V centru Salminova vzpomínání vystupuje rok 1968 stále jako klíčový. S takovým optimismem začínající, tvrdě končí po několika měsících. Avšak, jak uzavírá Salmin, zkušenost roku osmašedesát nebyla nadarmo. Bez ní by možná jakákoliv jiná mocenská skupina byla mohla uchovat stávající systém. Rozhodující zlom tento rok paradoxně neznamenal jen pro západní Evropu, ale i pro SSSR.

Mihai Retegan z univerzity v Bukurešti rovněž považuje rok 1968 za klíčový k pochopení mnoha dnešních problémů, ale jeho analýza nesměřuje k občanské společnosti, nýbrž k zachycení horečnaté aktivity uvnitř Varšavské smlouvy, konkrétně vystupňování konfliktu mezi Bukurešti a Moskvou. Jeho výhodou je, že se může opírat o dobové archivní materiály rumunských komunistů. Ti tehdy s rostoucí nevolí sledovali stupňování monopolistického rozhodování Moskvy uvnitř Varšavské

smlouvy a závazky, které jménem celého paktu SSSR přijal v Ženevě. Jednalo se o smlouvu o nešíření jaderných zbraní. Ceaușescu opakovaně od léta 1967 požadoval, aby se o těchto problémech rozhodovalo kolektivně na fóru Politického poradního výboru Varšavské smlouvy s tím, že „atomový monopol ve vojenské i politické oblasti je nepřijatelný". Sovětská strana, poté co několikrát odmítla Politický poradní výbor svolat, nakonec souhlasila, avšak prosadila doplnění programu o některé body. Z nich právě „vzájemné vojenské vztahy" byly tématem, které si tehdy rumunští komunisté vyložili (jak Retegan dokládá) jako sovětský plán na vytvoření jediného generálního štábu, jemuž by všechny členské armády byly podřízeny. Takovou úlohu nehodlalo Rumunsko přijmout. Politický poradní výbor se skutečně sešel (v Sofii), nicméně neskončil úspěšně a vzešla z něj dvě vzájemně odlišná komuniké. Ceaușescu byl vlastně od zbytku „socialistického bloku" izolován, ale zároveň se tím celý blok oslabil. Mihai Retegan naznačuje, že tato rumunská kauza mohla přispět k mnohem razantnějšímu postupu Moskvy vůči Československu, tím spíše, že šlo o oblast strategicky citlivější.

Jako poslední příspěvek zařadili editoři stať o jugoslávském studentském hnutí a událostech v Jugoslávii v červnu 1968. Gabriella Fusiová se v ní zamýšlí nad náhlou politizací mladé generace, která vyrůstala v „samosprávném" socialismu, odlišném od systému v jiných zemích východního bloku, a která byla neustálým terčem kritiky z oficiálních jugoslávských míst právě za svou pasivitu a apolitičnost. Formy a tendence nevídané a nečekané mobilizace studentů se lišily, tvrdí autorka, nejen mezi svazovými republikami, ale od města k městu: jiné byly v Lublani, v Záhřebu, v Bělehradě či v Sarajevu. Všude se však projevovala společná kritická reakce na ekonomickou situaci a na obtížné sociální uplatnění. Studenti navíc debatovali o svých specifických problémech, jako byly přeplněné univerzity, potíže při hledání ubytování na kolejích a minimální možnosti absolventů najít zaměstnání.

V zásadě studentskou revoltu odstartoval velmi banální incident, rvačka na koncertu. Za horkého letního večera se střetli studenti a účastníci dobrovolné mládežnické brigády a do toho velmi nemotorně zasáhla policie. Následovaly dvě demonstrace a střety s policií, jejichž výsledkem bylo 169 zraněných. K žádným dalším projevům násilí však narozdíl od jiných evropských zemí nedošlo, říká autorka. Ve všech městech, kam se hnutí rozšířilo, převažovala vůle k dialogu. V Bělehradě zahájili studenti velmi ukázněnou stávku provázenou diskusemi na univerzitní půdě.

I proti těmto pokojným, formálně neustále vyžadovaným, ve skutečnosti však nechtěným podobám politizace mládeže hodlala většina vládnoucího aparátu zasáhnout pevnou rukou a uchýlit se k represi – dokud osobně neintervenoval maršál Tito a v dramatickém televizním projevu se nepřiklonil na stranu studentů. Jeho zásah vyvolal značnou euforii mládeže, jejíž některé tehdejší slogany mimochodem nemusí být nezajímavé ani z hlediska českého čtenáře polistopadové doby: „Bojujeme za lepšího člověka, ne za lepší peníz" nebo „Více škol a méně automobilů". V těchto ohledech právě studenti začali překračovat požadavky na řešení svých vlastních problémů a dospívali k radikální kritice sociální i politické situace, jež zahrnula požadavky na odstranění ekonomických a politických privilegií, za demokratizaci Svazu komunistů Jugoslávie, odborů, kulturních organizací a podobně.

Gabriella Fusiová na závěr líčí charakteristickou reakci vládnoucí strany, která i českému čtenáři připadá povědomá. Spočívala především ve snaze rozdělit studenty na ty, kteří jednají „v dobré víře" a drží se přitom v přijatelných hranicích, a na údajné extremisty, které je třeba izolovat. Současně s tím se chystala čistka mezi pedagogickým sborem, který k radikalizaci studentů přispěl, a v širším ohledu likvidace intelektuálních okruhů kolem záhřebského časopisu *Praxis* a bělehradské revue *Filosofija*. Oba časopisy za svou základní platformu považovaly nedogmatický a tvůrčí marxismus, humanistický socialismus, spojovaly však své myšlení s nelítostnou kritikou stávajících poměrů. Kromě likvidace obou periodik Fusiová líčí, jak se moc vypořádala s tím, že fakulty a univerzity odmítaly vyloučit vládě nepohodlné osoby ze svých řad. V období 1972–1974 byl do nového zákona o univerzitě včleněn koncept „mravní a politické bezúhonnosti vyučujících" a parlament pak přesunul personální pravomoci z univerzit na Výbor pro vědu a vzdělávání, poslušnější než samosprávné akademické orgány.

Autorka svůj výklad končí předzvěstí. Již rok 1968 se uzavíral střety mezi armádou a albánským etnikem v Kosovu, které požadovalo statut sedmé jugoslávské republiky. Šlo o první signály toho, co později zničí Jugoslávii a povede k nacionalistické katastrofě. Dodejme k tomu, že někdejší spolupracovníky obou zlikvidovaných časopisů později, v devadesátých letech nacházíme mezi těmi nejvypjatějšími nacionalisty.

Co říci závěrem k celé publikaci? Snad zopakovat z úvodu, že prvotní rozpaky nad mozaikovitou stavbou se rychle rozplynou při uvědomění velkolepého záměru Leonciniho i Toniniové vrátit osmašedesátému jeho komplexnost, přiblížit jej v rozměrech konfliktů mezinárodních, generačních, kulturních, myšlenkových. S jednotlivými tvrzeními lze jistě polemizovat, ale zásadní výtka je jen ta, že mozaika není – a evidentně nemohla být – úplná. Doplnit ji – tedy zahrnout ještě více autorů i příspěvků – to je základní recenzentovo přání, a doufejme, že editoři a přispěvatelé této publikace ve svém úsilí nepřestanou pokračovat.

Recenze

Postoje tvůrčí inteligence v čase „normalizace"

Lenka Kalinová

OTÁHAL, Milan: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu: Kruh nezávislé inteligence*. Brno, Doplněk 1999, 162 stran. Seznam použitých pramenů a literatury, jmenný rejstřík.

Historiografie málokdy zkoumá období, od nějž uplynulo sotva něco přes deset let. K tomu jí chybí potřebný odstup, který by umožňoval získané poznatky podrobit prověrce času. Tím spíše to platí o období, v němž se uskutečnila změna společenského systému. V určité fázi po podobných převratech, jaký znamenal rok 1989, se obvykle vytrácí zájem o osobnosti, které se podílely na pádu dřívějšího systému. Kromě toho může výzkum nedávné minulosti, pokud se dotýká činnosti konkrétních žijících aktérů, vyvolat u nich rozporné reakce. Tato úskalí vyžadují zvláště citlivý přístup ke kritice písemných i ústně podávaných pramenů. Historik však může toto riziko vyvážit ve prospěch získání jinak nedostupných a ověření známých pramenů.

Ve své nejnovější práci se Milan Otáhal opírá o bohatou pramennou základnu. Kromě dokumentů úřední provenience, včetně záznamů Státní bezpečnosti ze sledování disentu a dalších nezávislých skupin, získal podklady z osobních archivů a z rozhovorů s představiteli Kruhu nezávislé inteligence. Tím zprostředkoval historické obci a dalším zájemcům informace z pramenů, které budou s věkem tehdejších aktivistů ubývat a nenávratně mizet.

Výzkum tohoto z mnoha hledisek náročného tématu se mohl ujmout jen erudovaný historik, jemuž nechyběly znalosti, píle a odvaha vstoupit na nezmapované a citlivé pole. Vedle dřívějších historických prací autor publikoval v devadesátých letech několik větších studií, statí a sborník dokumentů o prvním období „normalizace". Téměř souběžně s touto knihou mu vyšla za spoluautorství Miroslava Vaňka objemná práce *Sto studentských revolucí* (Praha 1999), která svým obsahem souvisí s tématem recenzované knihy. Při publikaci uvedených prací autor ostatně nemusel

prokazovat tak velkou dávku odvahy jako svého času v případě proslulé *Černé knihy* o srpnových dnech roku 1968, za niž byl trestně stíhán.

Tématem nové Otáhalovy knihy je vývoj vztahu centrální politické moci a tvůrčí inteligence v kritickém období posledních let „reálného socialismu". „Tvůrčí inteligenci" Otáhal poměrně vágně definuje jako umělce, vědce a studenty. Zatímco postoje studentů byly námětem výše zmíněné publikace, v recenzované knize věnuje soustředěnou pozornost prvním dvěma společenským skupinám, které postupně dávaly najevo kritický vztah vůči režimu a přispěly tím k jeho pádu. Zvláště si všímá vědeckých pracovníků z akademických ústavů, zejména přírodovědních, a z vysokých škol, kteří si vytkli za cíl odborně zkoumat podstatu narůstající společenské krize, a tím přispět k jejímu řešení. Nastavení kritického zrcadla myšlení, postojům a činnosti jednotlivých osobností pozvolna vplouvajících do opozičního hnutí tvoří „malé dějiny", ty jsou však v knize začleněny do širších souvislostí „velkých dějin 'normalizace'".

První kapitola práce tematizuje obecnější otázky proměn vztahů mocenského centra a společnosti a změn v postavení tvůrčích pracovníků vědy a kultury po roce 1968. Autor v ní bez zaujatosti rozebírá postavení a postoje příslušníků inteligence, kteří nastupovali na místa propouštěných kolegů, i těch, kteří se přizpůsobovali realitě, a proto mohli pokračovat ve své profesi. Citlivě přitom diferencuje mezi skupinami a jednotlivci v oblasti filmu, divadla a literatury a zaznamenává změny v chování a taktice moci i představitelů oficiální kultury vůči opozici pod vlivem „perestrojky" v Sovětském svazu.

Další kapitola je podrobnou kronikou kritických vystoupení tvůrčí inteligence v roce 1989. Vedle disidentského hnutí se vytvářely i další skupiny ekologických a studentských aktivistů, které organizovaly petiční akce za náboženskou svobodu, na obranu pronásledovaných občanů, za lidská práva. Nejznámější petice *Několik vět* ovšem vznikla z iniciativy chartistů. Politický podtext měly ovšem i mnohé kulturní akce, jejichž plejádu autor záslužně připomíná.

Jádrem práce je třetí kapitola, zkoumající program a činnost Kruhu nezávislé inteligence, který se zformoval postupně z dílčích, na sobě nezávislých aktivit. Prvním společným činem významné části vědecké komunity byl dopis předsedovi vlády Ladislavu Adamcovi z února 1989, v němž 1293 signatářů vyjádřilo svým podpisem nespokojenost se společenskými poměry. V té době již probíhaly různé semináře, přednášky a setkání vědců a občanských aktivistů na ekologická, prognostická a další odborná témata. Negativní reakce předsedy vlády na uvedený dopis přesvědčily jeho iniciátory, že podobné jednorázové a individuální aktivity nevedou k cíli a že je nutné založit organizaci a vyvíjet společnou činnost. Impulzem k založení samostatné asociace vědeckých pracovníků začátkem září 1989 se stala demonstrace k výročí srpnové invaze, která jen znásobila jejich pocit odpovědnosti za problémy společnosti. Na ustavující schůzi KNI byla vytvořena exekutiva sestávající z deseti osob, většinou přírodovědců (jmenný seznam členů vedení KNI a jejich pracovišť viz s. 92–93).

Ve svém programovém dokumentu se Kruh nezávislé inteligence prohlásil za otevřené společenství, do nějž mohli vstupovat i studenti a další aktivisté. Kladl si

za cíl povzbuzovat dialog všech složek společnosti bez jakéhokoliv omezení, to znamená včetně oficiálních struktur, rozšiřovat poznání a informovanost, zpracovávat nezávislá stanoviska ke klíčovým společenským problémům a podávat návrhy na jejich řešení. Expertní skupiny KNI se měly vyjadřovat k připravovaným novelám zákonů, mimo jiné k vysokoškolskému, tiskovému a trestnímu.

Získávání členů do Kruhu nezávislé inteligence probíhalo ve formě petice (podobně jako dopis Adamcovi na jaře 1989), která se obracela na inteligenci ve vědeckých institucích. Podepsalo ji celkem 857 osob, tedy o třetinu méně než uvedený dopis předsedovi vlády, což si organizátoři vysvětlovali větší odpovědností spojenou se členstvím a také obavami vědců ze ztráty možností pokračovat v dosavadní činnosti. Autor bohužel nepodává socioprofesní charakteristiku členů Kruhu nezávislé inteligence. (Jejich seznam je uložen v archivu Ústavu pro soudobé dějiny, fond KNI.) Kvůli krátkosti času, nachylujícího se ke společenskému převratu, i kvůli jeho „diskusní" koncepci se Kruhu nezávislé inteligence nepodařilo navázat proklamovaný dialog s ostatními opozičními skupinami a s občany. Zatímco umělci svým spontánním vystoupením bezprostředně zapůsobili na obyvatelstvo, vědci i po masových vystoupeních v lednu a v srpnu 1989 zásadněji neovlivnili občanské aktivity. Většina obyvatelstva o činnosti této nezávislé skupiny do listopadu 1989 patrně vůbec nevěděla. Občané spíše podporovali akce za náboženskou svobodu a na některých místech i ekologické aktivity. Kruh nezávislé inteligence ovšem nenavázal spojení s ostatními opozičními skupinami i z obav před mocenským zásahem, který by mu znemožnil plnit vytčený úkol, totiž podílet se tvůrčí činností na řešení společenské krize v zemi.

Problémy v komunikaci byly však i na druhé straně. Pro Československo bylo charakteristické, že se jednotlivé skupiny disidentského hnutí nepodařilo do listopadu 1989 spojit v jeden proud, který by ohrozil vládnoucí režim. Z rozhovorů autora knihy s představiteli Kruhu nezávislé inteligence vyplynulo, že disent sdružený kolem Charty 77 nevyužil potenciálu vědeckých pracovníků pro vypracování politického programu zásadních společenských změn.

V závěru práce autor srovnává hnutí odporu v Československu s jeho vývojem v Maďarsku a v Polsku. Po porážce „pražského jara" a vyřazení jeho protagonistů z veřejného života se „normalizační" vedení orientovalo na kompromis s ostatními vrstvami společnosti. V zájmu toho jim poskytlo určité sociální vymoženosti, které byly ostatně připravovány od roku 1966 a pro něž byly vytvořeny předpoklady příznivým ekonomickým vývojem v předchozích letech. Vyřazení statisíců lidí z veřejného života, především humanitní inteligence a jiných odborníků, znemožnilo vytvoření účinné kritické opozice, která by mohla zevnitř oslabovat „normalizační" režim a připravovat jeho pád.

Naproti tomu v Maďarsku, kde se inteligence aktivně účastnila reformního procesu od roku 1968 a vytvořila otevřená politická uskupení, se koncem osmdesátých let stala významným politickým subjektem při přípravě na převzetí vládních funkcí. Tato uskupení řešila u takzvaných kulatých stolů politické a odborné problémy související s předáním moci a s vypracováním programu politických a hospodářských změn po nástupu nové vládní reprezentace. Za zvláštních podmínek v Polsku,

zejména v důsledku kritické hospodářské a sociální situace, se klíčovou protirežimní silou stalo dělnictvo reprezentované odborovým hnutím Solidarita. Podobně jako v Maďarsku se i v Polsku problémy budoucího uspořádání společnosti projednávaly u „kulatých stolů".

V důsledku rozdílné situace ve společnosti a v opozičním hnutí nebyly v Československu před listopadem 1989 řešeny problémy související s předáním moci a s následnou transformací. Kruh nezávislé inteligence nebyl připraven na politický boj a v rámci své krátké existence nerozvinul svou činnost ani při analýze společnosti. Odbornou a uměleckou činnost však rozvíjeli v disentu mnozí příslušníci inteligence, z nichž někteří publikovali v zahraničí a v samizdatech. Touto cestou byla šířena kniha Zdislava Šulce *Stát a ekonomika* (strojopis 1987), jejíž závěry se po listopadu 1989 staly jednou z variant scénáře ekonomické transformace, nicméně neziskaly politickou podporu. Na analýzách stavu a perspektiv společnosti se pracovalo i v oficiálních institucích, obšírná analýza ekonomických a sociálních výhledů Československa do roku 2000 vypracovaná v Prognostickém ústavu ČSAV byla předložena vládě již v roce 1987. Tato prognóza, dokončená roku 1988, měla velký ohlas doma i v zahraničí. Neobsahovala však návrhy zásadních systémových změn, počítala s překonáním krize provedením strukturálních reforem. Diskuse probíhaly i v Ekonomickém ústavu ČSAV, z nichž vzešla publikace *Československo na rozcestí*, která však vyšla až v listopadu 1989. Obdobné problémy se řešily i ve Státní bance československé, v Sociologickém ústavu ČSAV a v dalších institucích. Do těchto diskusí a prací se v posledních letech před listopadem 1989 zapojovali i někteří pracovníci dříve vyřazení z výzkumných pracovišť.

Kniha Milana Otáhala podává podrobné svědectví o postojích, myšlenkách a činech konkrétních osobností z oblasti vědy a kultury na sklonku „normalizace", a to nejen z Kruhu nezávislé inteligence. Proto také podtitul knihy nevyjadřuje celou škálu opozičních aktivit, jimiž se text zabývá. V budoucnu by bylo zapotřebí poněkud podrobněji zkoumat činnost části spisovatelské obce soustředěné kolem samizdatového měsíčníku *Obsah*, který vycházel po zrušení *Literárních novin* v roce 1981. Podobně si zaslouží pozornost samizdatový čtvrtletník *Ze zásuvky i z bloku*, do nějž přispívali dřívější politici, novináři a společenští vědci (výběr studií z tohoto periodika obsahuje nedávno publikovaná kniha Zdislava Šulce s názvem *Psáno inkognito*, Praha 2000).

Kniha o tvůrčí inteligenci není bezejmennou historií o mocenském centru, ale studií o činnosti vědců a umělců, kteří různými formami protestů přispěli k diskreditaci, a tím i k pádu komunistického systému. Na nevelkém prostoru a čtivou formou podává plastický obraz významných společenských skupin či vrstev v čase převratných společenských změn, z nichž vzešel demokratický politický systém a dnešní společnost. Proto si snad najde cestu nejen k historikům, sociologům a podobně, ale i k běžným čtenářům.

Recenze

O Rudé armádě a jejím strategickém plánování vpředvečer války s Německem

Michal Reiman

LITERA, Bohuslav – WANNER, Jan: *Přeměny Rudé armády a sovětské strategické plány 1931–1941: Dokumenty a materiály*. Vyšlo v ročence *Slovanské historické studie*, roč. 26 (2000), 250 s. + 17 map (úvodní studie s. 7–68).

Bohuslav Litera a Jan Wanner publikovali v rámci *Slovanských historických studií* soubor materiálů o stavu Rudé armády a o jejím strategickém plánování v letech 1931–1941, který doprovodili nevelkou, leč obsažnou studií, v níž shrnuli poznatky západní a ruské historiografie a výsledky vlastních výzkumů. Jejich studie přináší podněty do trvající diskuse o sovětské politice vpředvečer a v počáteční fázi druhé světové války. Zaujme již zdůrazněním často opomíjené skutečnosti, že sovětské vojenské plánování neztrácelo ze zřetele válku na dvou frontách – v Evropě a na Dálném východě. Dálněvýchodní bojiště nebylo sice hlavní, vázalo však značné síly a prostředky a v kontextu evropské války mohlo získat na důležitosti, neboť napjaté vztahy mezi SSSR a Japonskem vyústily na konci třicátých let do lokálních válek (Chasan 1938 a Chanchin-Gol 1939). Uklidnění a stabilizace nastaly v této oblasti teprve nedlouho před zahájením německo-sovětské války v roce 1941.

V Evropě sovětský generální štáb viděl – i po vypuknutí války v září 1939 – hlavního protivníka v nacistickém Německu, jako dalšího možného nepřítele hodnotil Polsko, jemuž přisuzoval roli eventuálního Hitlerova spojence. Změny v hodnocení Polska nastaly teprve po březnu 1939, když Francie a Británie po rozdělení zbytku Československa garantovaly polskou nezávislost. Avšak jednání o vojenské dohodě mezi SSSR, Francií a Británií skončila nezdarem a polská diplomacie ani poté nezaujala vůči SSSR vstřícnější postoj. Sovětská averze k Polsku se plně projevila při jednání s Německem koncem srpna 1939, které posvětilo likvidaci polské samostatnosti. Autoři soudí, že na zhroucení kolektivní bezpečnosti měly podíl jak západní velmoci, tak Sovětský svaz, avšak určit míru zavinění každého

z nich není snadné, neboť to předpokládá překonání účelových konstrukcí, které jednostranně reflektují dobové dění.[1]

Autoři si všímají důsledků stalinského teroru ve třicátých letech pro Rudou armádu. Revize armádních čistek začala sice na jaře 1938, avšak zřetelný odklon od teroru nastal (to není ze studie zřejmé) až po jmenování Lavrentije Beriji náměstkem a posléze ministrem vnitra SSSR, tj. v září a listopadu 1938. Atmosféra teroru a represí tak přesáhla do doby mnichovské krize a po ní, což nezůstalo bez podstatných důsledků pro bojeschopnost Rudé armády i pro hodnocení SSSR jako eventuálního účastníka evropské války.

Litvinovova politika „kolektivní bezpečnosti" se orientovala na součinnost s Francií a Británií a mnichovská dohoda pro ni znamenala těžkou ránu. Do poslední chvíle předtím kalkulovala se scénářem, že se podaří udržet existenci ČSR. Projevilo se to, jak soudí autoři, v částečné sovětské mobilizaci zahájené ve dnech 21.–24. září 1938 (s. 27). Mobilizace však neznamenala ochotu SSSR nechat se osamoceně vmanévrovat do konfliktu s Německem a jeho souputníky. Sovětští činitelé později mohli tvrdit opak jen díky tomu, že Praha ani Paříž nepodnikly nic, co by ověřilo sovětský postoj. Ani na jaře nebo v létě 1939 nebyl Sovětský svaz schopen podstoupit riziko izolovaného střetu s Německem. Když se proto jednání mezi SSSR, Francií a Británií (o vzájemné pomoci, bezpečnostních zárukách pro Pobaltí a Finsko, uzavření vojenské dohody a podobně) nedostalo z mrtvého bodu, začala Moskva vysílat zřetelné sbližovací signály do Berlína. Výrazný krok v tomto směru autoři spatřují ve vystřídání Maxima Litvinova ve funkci lidového komisaře zahraničí Vjačeslavem Molotovem. Tato změna měla však i jiný význam – řízení zahraniční politiky převzal předseda vlády. Definitivní rozhodnutí ve prospěch paktu s Německem padlo podle autorů zřejmě 19. srpna 1939. O přesnosti tohoto datování lze pochybovat, nešlo nicméně o rozhodnutí nikterak lehké.[2]

Autoři soudí, že politické a vojenské rozhodování se v SSSR odehrávalo na samostatných úrovních a že vojenské plánování bylo odděleno od zahraniční politiky; nebralo proto dostatečný zřetel na eventuální spojence (s. 66). S těmito závěry lze souhlasit pouze částečně. Spolupráce politického vedení a vojáků nepřinášela

---

1 Viz dokumenty o britsko-francouzsko-sovětských jednáních v srpnu 1939 – dokumenty č. 15, 16, 17.

2 Jako důkaz slouží údajný projev Stalina na zasedání politbyra ÚV VKS(b) 19.8.1939 (je přetištěn jako dokument č. 18). Pochází z fondů bývalého Zvláštního archivu SSSR, kde nejsou schraňovány autentické dokumenty vrcholných sovětských orgánů. Vystoupení v politbyru se zpravidla neprotokolovala a ani se zde nepronášely projevy – šlo o grémium sestávající z několika osob. Seznam návštěvníků Stalinovy kremelské pracovny (*Istoričeskij archiv*, č. 5–6/1995, s. 48–49) dokládá schůze členů politbyra 17., 22. a 23.8.1939. Dne 20.8. se konala čtyřhodinová porada Stalina, Molotova, Mikojana, Kaganoviče a Ždanova, jíž se zhruba půldruhé hodiny účastnili vojenští hodnostáři a hospodářští pracovníci, a 21.8. zhruba šestihodinová porada Stalina, Molotova, Mikojana, Vorošilova a Kaganoviče. Tyto záznamy nezachycují žádné zasedání 19.8. Přesné údaje lze však získat dotazem v moskevském archivu *Rossijskij centr chranění i izučenija dokumentov novejšej istorii*.

sice zdaleka vždy efektivní výsledky, byla nicméně intenzivní.[3] Konkrétní možnost vojenské spolupráce s jinými státy se pro SSSR otevřela – pomineme-li dobu „velkého teroru" – pouze mezi březnem a srpnem 1939 a sovětský generální štáb na ni těsně před srpnovým setkáním s francouzskou a britskou delegací reagoval svým výkladem o součinnosti SSSR s Francií, Británií a Polskem (dokument č. 15); příležitost k jejímu rozvinutí se ze známých důvodů již nenaskytla. Vážný nesoulad mezi politickou a vojenskou úrovní plánování vznikl za finsko-sovětské války. Byl způsoben tím, že politické vedení podcenilo Finsko jako protivníka, což vedlo k válečným neúspěchům a k značnému vyostření vztahů s budoucími spojenci (s. 42–45). Tato epizoda má však k pojednávanému problému pouze zprostředkovaný vztah.

Hodně místa autoři věnují sovětskému strategickému plánování v letech 1940 a 1941. To tehdy počítalo s jedním hlavním směrem nepřátelského útoku, chyběl mu zřetel na eventualitu několika rovnocenných úderů. V sovětské politice byl rozšířen názor, který ovlivnil vojenské plánování, že Německu půjde ve válce o územní zisky; o cíli podrobit si celý Sovětský svaz se uvažovalo méně, neboť se zdál vojensky neproveditelný. Operační prostor na západě SSSR byl rozdělen vedví bažinatou, strategicky obtížnou oblastí Polesí. Úvahy o německých válečných cílech se proto nezbytně pojily s otázkou, který úsek sovětské západní hranice se stane dějištěm hlavního německého úderu: zda směr Minsk–Smolensk–Moskva, nebo směr Kyjev–Donbas.

Sovětské vojenské myšlení před válkou značně ustrnulo a nebylo způsobilé dostatečně reflektovat zkušenosti z jiných evropských bojišť. Vážným varováním se pro ně mělo stát zhroucení fronty ve Francii v létě 1940, bylo však pochopeno pouze zčásti. Sovětské plánování nepočítalo s operacemi do velké hloubky SSSR; o hluboké obraně a o několika obranných pásmech se začalo uvažovat – hlavně zásluhou Žukova – teprve v posledních měsících před německým vpádem. Dlouho se počítalo se zachycením nepřátelského útoku v příhraničním prostoru a s rychlým přenesením operací na cizí území. Také úvahy o útočných operacích postrádaly přesnou představu o jejich dosahu a případném přenesení na německé říšské území. Chyběla i realistická úvaha o časových dimenzích války.

Podle názoru autorů se SSSR z hlediska mobilizace svých lidských a materiálních zdrojů v delší perspektivě ukázal lépe připraven na válku, než o tom mohla svědčit její počáteční fáze, poznamenaná hrubými chybami vojenského plánování, nezkušeností a chaosem. Naskýtá se nutně otázka, zda tehdejší mylné představy o podobě a průběhu počáteční fáze války neměly na jejím katastrofálním vyznění větší podíl než přehlížení akutního nebezpečí německého útoku, ke kterému došlo 22. června 1941. Zajímavé je zjištění o návrhu Žukova, Vasilevského a Timošenka předejít německému vpádu preventivním úderem proti německým seskupením na území Polska. Návrh zřejmě sovětské politické vedení neakceptovalo; objevil se navíc v době, kdy již nezbyl čas na jeho případnou realizaci.

---

3 Viz Posetiteli kremljovskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, č. 5–6 (1995) a č. 2 (1996).

Recenze

„Sametová revoluce" a rozdělení Československa v optice anglosaských autorů

Adéla Gjuričová

SHEPHERD, Robin H. E.: *Czechoslovakia: The Velvet Revolution and Beyond*. London, Macmillan Press 2000, 204 s.
STEIN, Eric: *Czecho/Slovakia: Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*. Michigan, University of Michigan Press 1997, 386 s.

Recenze na knihu Robina H. E. Shepherda *Czechoslovakia: The Velvet Revolution and Beyond* by mohla skončit konstatováním, že historicko-politologická práce, která probírá hlavní problémy české a slovenské politiky a ekonomiky devadesátých let na pouhých sto osmdesáti stranách (s neúměrně větším prostorem věnovaným České republice), která ponechává nedefinovány pojmy „revoluce" a „totalitarismus" (ale vydatně s nimi na československém případě pracuje), v rejstříku nemá jména Josefa Luxe či Josefa Zielence, nevychází z primárních pramenů ani zajímavé sekundární literatury (za základní autoritu totiž považuje západní žurnalisty), vesměs nepoužívá žádnou neotřelou metodologii, ale zato se v několika případech nebrání odvážným zjednodušujícím hypotézám, si pozornost českého odborného čtenáře ani nezaslouží.

Naopak rozsáhlá publikace Erika Steina *Czecho/Slovakia: Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*[1] těží z odborné zkušenosti autora – uznávaného odborníka na mezinárodní a komparativní právo, z úctyhodné heuristické práce i zajímavé zkušenosti osobní (autor z Československa emigroval v roce 1939 a od roku 1990 byl členem skupiny zahraničních poradců nejvyšších československých orgánů pro tvorbu nové ústavy). Téma vývoje česko-slovenského konfliktu, jak se projevoval při tvorbě nové ústavy, je pojednáno skrze podrobný, ale čtivý přehled

1 České vydání: STEIN, Eric: *Česko-Slovensko: Konflikt – roztržka – rozpad*. Praha, Academia 1997.

všech důležitých zúčastněných grémií (parlamentních, vládních i expertních) a jejich jednání, přednesených koncepcí a strategií hledání řešení. To vše je průběžně doplňováno o komparaci s jinými více či méně fungujícími federativními systémy (USA, Německo, Rakousko, Austrálie – a na druhé straně například Belgie a Kanada, v době vzniku knihy ovšem aktuálně i Jugoslávie) a zasazeno do rámce teorií etnického konfliktu. Protože nechybí ani kontext historický, dobový (stranicko-)politický a osobnostní, vzniká velmi plastický obraz procesu vedoucího k rozdělení státu. Příčinu rozdělení podle Steina tvoří v první řadě odlišný historický vývoj obou částí Československa (viz níže), z toho plynoucí odlišné pojímání „druhého" a také odlišné působení změn po roce 1989 – a sekundárně pak příčiny strukturální, ekonomické, vlivy mediální a zahraniční.

Zdánlivě tedy obě publikace – kromě povrchní příbuznosti tematické – nemají mnoho společného. „Společně" je ovšem lze číst jako výpověď o anglosaské sociální vědě a o způsobu jejího pohlížení na jednu (dvě, tři?) z „tranzitivních" zemí – a takové čtení nemusí být nezajímavé. Vyberme tedy několik momentů, ze kterých se více než o předmětu dozvídáme o autorech práce a jejich východiscích.

Obě publikace z pochopitelných důvodů odtažitosti tématu pro anglickojazyčné čtenářstvo obsahují historické úvody, avšak ani v jednom případě tyto historické přehledy netvoří suché chronologické sledy událostí. Shepherd poukazuje na takzvané formativní zkušenosti – například česko-slovenský vztah v první republice či přítomnost a později odsun Němců (zde avizovaná hypotéza-zkratka, že kolektivní pojetí Němců, vyvlastnění majetku ve velkém měřítku a masová podpora těchto kroků ze strany Čechů jaksi otevíraly cestu komunistické ideologii a režimu). Stein vybírá momenty odlišně prožívané či nesoucí odlišný význam pro obě etnika: naděje vkládané do československého státu a jejich potvrzení či zklamání ústavami z let 1920, 1948 a 1960 – i „karikaturou federace" z roku 1968. Stojí za pozornost, že bez ohledu na generační příslušnost je subjektivní aspekt národních dějin pro oba autory samozřejmostí.

Velkým tématem obou publikací je postava Václava Havla. Shepherd v souladu s Havlovým kultem mezi západními intelektuály věří, že prezident byl základním aktérem politické reformy devadesátých let, a to i například změn legislativních. Navíc přebírá – mezi západními znalci Čech rovněž populární – tezi o určenosti české polistopadové politiky napětím mezi Václavem Havlem a Václavem Klausem. Havlův vývoj interpretuje jako zápas mezi puzením politika a intelektuála s tím, že dnes Havel prý není ani efektivním politikem, ani svobodně myslícím intelektuálem. Klausova osoba a úloha je charakterizována dlouho utajovaným nezdarem ekonomické reformy (souvisícím s velmi povrchním chápáním základních liberálních konceptů) a chorobnou touhou po moci (která prý byla – ve spojení s obdobným tíhnutím Mečiarovým – hlavním důvodem rozdělení Československa).

Také Stein je Havlem do jisté míry okouzlen (viz prostor věnovaný citacím z Havlových projevů i vzpomínkám na kalíšky slivovice společně vypité na Hrádečku). Jeho působení v česko-slovenském vyjednávání však sleduje ne-li s odstupem, tedy přinejmenším věcně a metodologicky konzistentně: zpochybňuje domněnku o klíčovém prezidentově přímém vlivu, sleduje proměnu Havlova chápání jeho

vlastní úlohy (paradoxně se snad nejvehementněji snažil ovlivňovat tvorbu ústavy v okamžiku, kdy pozbyl ústavní funkce) a například v případě „pomlčkové války" konstatuje i Havlovu naivní práci s institucemi, která v některých případech problém dále komplikovala. Klíčící napětí Havel–Klaus Stein zmiňuje, ovšem s podobným klidem, s jakým rozebírá problematickou legitimitu mandátu Klause a Mečiara (ODS a HZDS) pro rozdělení státu.

Nakonec se podívejme na odborné a teoretické akcenty. Středoevropského politologa možná zarazí Shepherdova vysoká ekonomická kompetence a s ní i velmi kvalitní kapitola o slabinách ekonomické reformy (jeho politická či lidská antipatie však zároveň způsobuje, že Klausovi nepřiznává zásadní roli v proměně ekonomické terminologie užívané ve veřejném diskurzu ani získání veřejného mínění pro kapitalismus). Naopak za povinnou úlitbu teorii lze považovat Steinovo zarámování originálního materiálu teoriemi etnicity: jejich napojení na ústavněprávní analýzu není přesvědčivé, a navíc v nich autor není zvlášť silný, zůstává-li prakticky jen u Donalda Horowitze (podobně problematicky se pouští do terminologie politologické, když nazývá sedmdesátá a osmdesátá léta v Československu „restalinizací"). Obě práce však zároveň vykazují pozoruhodnou solidnost v tom smyslu, že neobsahují prakticky žádné věcné chyby a jen minimum chyb pravopisných v českých a slovenských jménech a názvech.

Při způsobu čtení, který jsme pro tuto úvahu zvolili, se však můžeme dozvědět také něco o sobě. Takto jsme například pobouřeni malou pozorností věnovanou jazykovému aspektu česko-slovenského dohadování (Stein sotva zmiňuje odlišnou úlohu pomlčky v českém a slovenském jazyce a také významovou nuanci pojmů „dohoda" a „smlouva" analyzuje pouze z právní perspektivy); nepotvrzujeme tím ale onu středoevropskou obsesi národními jazyky, mnohokrát konstatovanou teoretiky nacionalismu? Podobně se zdá, že Shepherd věnuje nadměrnou pozornost korupčním aférám, ovšem ta je mimo jiné i autentickým projevem anglosaského pohledu na politickou změnu, důvěrou v niž mohou případy korupce otřást (naopak celkem oprávněně cítíme přezíravost v úvodu ke Steinově knize, v němž poradce amerických prezidentů L. N. Cutler s radostí kvituje, že oba samostatné státy nakonec díky Steinovi přijaly do svých ústav Listinu základních práv a svobod, nezávislé soudnictví a další pilíře právního státu).

Přesto však platí, že vzhledem k tomu, kolik místa Shepherd věnuje – při popsaném stránkovém rozsahu a tematickém záběru – příkladům nekvalitní obsluhy v místních restauracích, zůstává jeho publikace užitečným čtením leda pro západní intelektuály, kteří se chtějí do Čech či na Slovensko přijet podívat. Steinova práce je naopak pro českého čtenáře natolik zajímavá a užitečná – z hlediska poznání vlastních politických a právních dějin i komparace československé federace s odpovídajícími systémy ve světě –, že si skoro říká, jaká je to škoda, že ji nemohl mít k ruce, ještě když byla federace v sázce.

Dokumenty

„...stát tvrdošíjně na svém..."

Neznámý projev Václava Havla z listopadu 1968

Jarmila Cysařová

Dvaadvacátého listopadu 1968 se ve Slovanském domě v Praze sešlo plenární zasedání ústředních výborů svazů takzvané tvůrčí inteligence, na pět set představitelů československé kultury, vědy a žurnalistiky. Shromáždění svolal Koordinační výbor tvůrčích svazů společně s prezidiem Československé akademie věd a Odborovým svazem umění a kultury. Stenografický záznam z prvního dne jednání, který ve svém osobním archivu uchoval filmový teoretik Jan Svoboda,[1] v souvislosti s dalšími doklady podrobně dokumentuje průběh této události, a tím vrhá nové světlo na postoje československé inteligence v pohnutých měsících po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do země. Záznam rovněž obsahuje dosud nepublikovaný projev Václava Havla – jeho návrh závěrečné rezoluce ze zasedání koordinačního výboru.

Koordinační výbor tvůrčích svazů, význačný fenomén tvořící se občanské společnosti osmašedesátého roku, vznikl oficiálně v květnu 1968 jako dobrovolné, neformální sdružení s cílem podporovat a hájit reformní politický kurz nastoupený v Československu v lednu 1968 proti útokům konzervativních sil v KSČ.[2] Jeho

---

1 Jan Svoboda poskytl kopii tohoto záznamu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Proto budu v této souvislosti odkazovat na archiv ÚSD AV ČR, sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále sb. KV ČSFR), fond Koordinační výbor tvůrčích svazů, plenární zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů a Čs. akademie věd, 22.11.1968.

2 V Koordinačním výboru tvůrčích svazů se k jednotnému postupu spojily Svaz československých spisovatelů, Svaz čs. divadelních umělců, Svaz čs. filmových a televizních umělců, Svaz čs. výtvarných umělců, Svaz architektů ČSSR, Svaz čs. skladatelů, Svaz čs. estrádních umělců a artistů, Svaz českých novinářů, Zväz slovenských novinárov a Přípravný výbor Svazu čs. vědeckých pracovníků. K tématu viz JECHOVÁ, Květa: K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů 1968–1969. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny Pražského jara 1968–1969: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1993, s. 91–122; LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze*, sv. 2. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1988.

předsedou byl zvolen filmový režisér Ladislav Helge a tajemníkem Ludvík Pacovský, jenž zastával stejnou funkci ve Svazu československých filmových a televizních umělců (FITES). Centrem, kde se scházeli zástupci koordinačního výboru, se staly místnosti Filmového klubu na Národní třídě.

Po vojenské intervenci z 21. srpna a podpisu takzvaného moskevského protokolu se radikálně změnila politická situace v republice. Znovu byla zavedena cenzura. Z vedoucích funkcí mizeli lidé, jimž občané důvěřovali. Mezistátní smlouva podepsaná v říjnu předsedou vlády ČSSR Oldřichem Černíkem a předsedou Rady ministrů SSSR Alexejem Kosyginem legalizovala údajně dočasný pobyt sovětských vojsk v Československu. Proti omezování občanské svobody a státní suverenity průběžně protestovaly jednotlivé umělecké a další svazy. Stranou událostí nezůstal ani Koordinační výbor tvůrčích svazů. Po 21. srpnu se scházel téměř každodenně a fakticky tak zpočátku suploval činnost ochromených jednotlivých svazů. V ostrém prohlášení odsoudil intervenci a vzápětí po návratu československých politiků z Moskvy se jeho pádesátičlenná delegace setkala k dlouhému rozhovoru s prezidentem Ludvíkem Svobodou a premiérem Černíkem v obleženém Pražském hradě. Bezprostředním impulzem ke svolání společného shromáždění ústředních výborů tvůrčích svazů byl odpor umělců, vědců a novinářů proti průběhu listopadového pléna Ústředního výboru KSČ (14.–17.11.1968) a Ústředního výboru KSS (19.–20.11.1968), v jejichž usneseních byl deklarován zřejmý odklon od proreformní politiky.

Státní a stranickou moc ve Slovanském domě reprezentovali předseda Ústředního výboru Národní fronty ČSSR Evžen Erban, předseda kulturního výboru Národního shromáždění Alois Poledňák a vedoucí oddělení kultury ÚV KSČ Karel Kostroun. Alexander Dubček se pro zaneprázdnění omluvil, Oldřich Černík zaslal shromáždění pozdravný dopis. Jednání se zúčastnila i delegace studentů vysokých škol, kteří od 17. listopadu stávkovali za plnění požadavků Akčního programu KSČ z jara 1968. Zasedání moderoval Ludvík Pacovský, který vyzval k racionálnímu jednání bez emocí.

„Sešli jsme se, abychom si uvědomili, kam až v této době může ustoupit naše umění a naše věda, kde jsou meze, které nesmíme překročit," formuloval smysl jednání předseda Svazu československých spisovatelů Jaroslav Seifert v krátkém úvodním projevu. „A v tom se mi zdá, že ani umění, ani věda nemohou ustupovat od svých normálních úkolů, které jsme si předsevzali po lednovém plénu komunistické strany. Nejsme tu v této zemi proto, abychom zvětšovali černý mrak prázdných slov a frází. Naše poslání je závažnější v této době. Stojíme tváří v tvář svému lidu, a abych nebyl tak patetický, řekněme svému obecenstvu. (...) Musíme pracovat se svými lidmi, čekáme jejich zájem a nebudeme skrývat své smýšlení a své myšlenky. Potřebujeme nezbytně své obecenstvo a musíme pracovat! Jsme tady od toho!"[3]

Obsáhlý úvodní referát vyjadřující postoj koordinačního výboru k současné situaci přednesl jeho předseda Ladislav Helge: „Doba je komplikovaná a realita v naší zemi víc než tvrdá. Sešli jsme se tedy v čase, který nepotřebuje sentimentální vyznání ani velká, patetická gesta, ale upřímné zamyšlení nad ztroskotanými i stále trvajícími nadějemi občanů našich národů, pro něž kultura byla, je a doufejme že i nadále bude

3 *Archiv ÚSD AV ČR*, sb. KV ČSFR, plenární zasedání KVTS 22.11.1968, s. 1/1.

tím nejintimnějším a v hledání pravdy nejspolehlivějším spojencem. (...) Jsme přesvědčeni, že nemůžeme stát mimo politiku. Dnes víc než kdykoliv dříve. Především proto, že jsme občany této země. K nejlepším výsledkům polednového období patří přece skutečnost, že všichni, a především dělnická třída, postupně přestávali být manipulovanými objekty politiky a začali být sami jejími spolutvůrci."[4] Helge dále důrazně odmítl zkreslené interpretace polednového vývoje, k nimž se ve stále větší míře uchylovaly stranické a státní orgány, kritizoval jejich kabinetní politiku, personální výměny reformátorů (odvolání ředitele televize Pelikána a ředitele rozhlasu Hejzlara), znovuzavedení cenzury. Zvláště se ohradil proti výrokům Gustáva Husáka, který obvinil novináře, nárokující si svobodu projevu, z usilování o samostatnou moc a přirovnal reformy z jara 1968 k „deformacím" padesátých let. Závěrem Ladislav Helge jménem přítomných požádal vedoucí politiky, aby „zrušili nedomyšlená opatření. Aby v nás viděli své, byť někdy i oponující, pomocníky. A především, aby denní politickou praxí, na níž, opakujeme, se chceme podílet, aby ve svých projevech, kádrových rozhodnutích, zárukách plné svobody umění a vědy, zákonech a nařízeních vše základní ze skutečné polednové politiky rozvíjeli."[5]

Následující vystoupení sedmadvaceti umělců, kulturních pracovníků, novinářů a vědců prokázala v diskusi zásadní jednotu postojů. Bohumil Hrabal vyvolal velký ohlas v sále, když přirovnal postupné oklešťování reforem k pověstné „salámové taktice": „Jako kluci jsme mohli riskovat pohlavek za to, že jsme potají matce ve spižírně odřezávali kousek turistického salámu po kousku, domnívajíce se bláhově, že když po každém odříznutí salámu povolíme o týž kousek provázek, na kterém ten turistický salám visel, že se nic nepozná, že všecko je v pořádku. Dobrá. Avšak když hodíme tuhle klukovinu do symbolu a povýšíme ji na situaci, ve které jsme dnes... (...) Proto myslím, že jsme se tady slovansky sešli ve Slovanském domě v Praze, abychom si včas řekli, že když budeme mlčet, tak za chvíli ... bude viset ve společné spíži jen ... provázek bez turistického viselce s lidskou tváří." Za tímto varováním následovala výzva k odvaze říkat pravdu za každou cenu. „V umění a vědě rozhoduje vůbec a jedině to, co jsme udělali, aby nám naše děti jednou dodatečně nenaplivaly do tváře pomníku, který jsme si sami sobě postavili," zakončil Hrabal emotivně.[6]

Z pověření předsednictva Svazu československých hudebních skladatelů vystoupil Věroslav Neumann s protestem proti paušálním poukazům na protisocialistické síly v rezoluci z listopadového pléna ÚV KSČ, proti útokům na studenty, inteligenci, Židy, proti zákazům kritické politické publicistiky, proti obsazování vedoucích míst ve státním aparátu lidmi, kteří nemají důvěru občanů. Stav vnitřní svobody, která není otrocky závislá na společenských podmínkách, zdůraznil jako základ obrany proti politickým tlakům a vůbec vnějším překážkám spisovatel Jiří Šotola. Historik umění Jaromír Neumann vyzdvihl význam tvůrčí svobody jako podmínky nepokřiveného rozvoje společnosti. S jednoznačným souhlasem se setkala jeho výzva: „Jakékoli osobní perzekuce a represálie, které by mohly být namířeny proti jednotlivým tvůrčím

4 Referát soudruha Ladislava Helgeho. In: *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů*, č. 5, prosinec 1968, s. 1–2.

5 Tamtéž, s. 3.

6 *Archiv ÚSD AV ČR*, sb. KV ČSFR, plenární zasedání KVTS 22.11.1968, s. 5/1–5/2.

pracovníkům za jejich tvorbu, za svobodné hledání pravdy, by měla kulturní fronta považovat za útoky namířené přímo na ni, a tedy za svou nejvlastnější věc."[7] A filmový režisér Elmar Klos vyjádřil své pojetí svobody pregnantně: „Co nám zbývá, když lidé důvěry vlády nebudou lidmi důvěry naší? Pochopitelně tady nelze mluvit obecně. Za svou osobu bych chtěl říci jen to, že vždycky mi zůstává právo nepracovat s lidmi, kteří nejsou lidmi mé důvěry. A toto právo mi nikdo nemůže odepřít, toto právo nikdo nemůže odepřít ani spisovateli, ani herci, ani režisérovi. Kdo nechce s někým pracovat, zbývá mu jedna možnost: nepracovat. A tady se dostávám k druhé důležité otázce a tezi, že jestliže svoboda není jen ta poznaná nutnost, ale že svoboda je především možnost volby, pak tato možnost volby nám v každém případě zůstává."[8]

Neuralgickým bodem současné politické situace byly cenzurní zásahy do působení médií. Jaroslav Pour z rozhlasové sekce Svazu československých divadelních umělců, Arnošt Frydrych za publicistickou sekci FITES, redaktor zastaveného časopisu *Politika* Alois Svoboda a předseda Svazu českých novinářů Vlado Kašpar rozebírali v diskusi důsledky potlačování svobody projevu a tím i veřejného mínění, které má za následek odcizování občanů od státní reprezentace, protestovali proti zákazům periodik *Reportér* a *Politika*, štvavé kampani vysílačky okupantů Vltava a suspendování osobností garantujících reformy. „Vedoucí politik dnes stojí před dvěma alternativami," řekl Vlado Kašpar. „Buď se opře ve shodě s míněním svého lidu o to, aby prostor, který zůstal po moskevských protokolech, vyplnil aktivní polednovou politikou, nebo se postaví proti mínění svého lidu, vytvoří zeď mezi sebou a veřejným míněním a je odsouzen logicky k tomu, aby šel cestou represálií, administrativně byrokratických metod. (...) My [novináři] jsme se přihlásili k akci solidarity se svazem spisovatelů. Chceme velmi důsledně bojovat za svá stanoviska v otázce cenzury. V této zemi nemá být cenzura. Nechceme ustoupit od toho, abychom byli prvními spojenci dělníků, studentů, rolníků v této zemi. Chceme udělat všechno, aby po Listopadu přišel i Leden. Ne studený, ale opět československý."[9]

Básník a lékař Miroslav Holub zdůraznil, že kultura v dnešních dnech nemá ambice suplovat politiku, stejně jako politika nemůže suplovat kulturu, ale jde o to, aby mezi oběma sférami nenastalo nepřekonatelné odcizení. Literární historik Felix Vodička varoval: „Zatímco akční program osvobozoval stranu od neblahých důsledků předlednového vývoje, obnovoval autoritu strany, zbavoval ji odtrženosti od stranických i nestranických mas a činil z mas posilu ve státě, aniž se přitom používalo mocensko-donucovacích prostředků, vytváří rezoluce [z listopadového pléna ÚV KSČ] první předpoklady v potenciálním rozchodu vedení strany a stranických organizací a vedení strany a vlády od jednotlivých složek obyvatelstva. Narozdíl od politické reprezentace chtějí a mohou být všechny tyto složky lidu samy sebou. (...) Stojíme za principy lidských svobod, i když jsou dočasně omezovány. Vždy budeme hájit princip suverenity státní a stranické a nikdy nepřijmeme jakýkoli výklad o odůvodněnosti 21. srpna." Vodička připustil, že mohou existovat rozdílné názory na reálnou politiku, závěrem však vyjádřil přesvědčení, že „politik, který by v této chvíli

7 *Tamtéž*, s. 11/1.
8 *Tamtéž*, s. 18/3.
9 *Tamtéž*, s. 22/1–22/2.

respektoval jen jedny tlaky a pokládal přitom za nežádoucí tlaky vyplývající z vědomí tohoto lidu, přestal by být reálným politikem".[10] Nepodléhat pouze cizím tlakům a zohledňovat vůli vlastních občanů žádali i další diskutující.

Závažné bylo vystoupení novináře Jiřího Lederera, který tehdy působil také jako koordinátor Dělnických výborů na obranu svobody tisku a Federace lokomotivních čet. Jeho projev se vymykal ze slov ostatních řečníků tím, že zasadil „pražské jaro" do souvislosti s dřívějšími pokusy o odstranění stalinského modelu socialismu, jak ji představovaly „národní cesty" vývoje v Jugoslávii, a zejména v Maďarsku a Polsku v roce 1956, a že poukázal na hlavní příčinu 21. srpna, totiž na nepřípustné narušení mocenské pyramidy sovětského bloku (s vrcholem tvořeným politbyrem ÚV KSSS), úsilím o emancipaci československé společnosti. Jasnozřivě přitom zpochybňoval iluze, že „kolo dějin" nelze otočit nazpět, když dovozoval, že „osudový mechanismus tohoto kusu světa žene naši zemi zpět ke stalinismu". Perspektivu spatřoval Lederer v kultuře, která „má možnost zůstat doménou svobodného myšlení a projevování se ... způsobit, aby v politicích a státnících zůstal pocit odpovědnosti vůči vlastním občanům silnější než pocit vázanosti k někomu za tradičními hranicemi naší země". Nabádal k „beraní tvrdohlavosti" v pokusu „o socialismus, který není kasárenským dvorem", proti pasivitě a rezignaci. Neboť „svět není jednou provždy daný – to se jen zdá ve chvílích úzkosti po střetnutí s obrovitou silou".[11]

Nerezignovat na vlastní rozum, nekompromisně vyjadřovat vůli většiny národa a nutit tím politiky, aby ji respektovali a pouze neustupovali cizím tlakům – to bylo mottem diskusního vystoupení Václava Havla, který v něm přednesl vlastní návrh na rezoluci Koordinačního výboru tvůrčích svazů.[12] První návrh rezoluce byl o den dříve připraven na zasedání české části Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů[13] a na základě podnětů z diskuse ve Slovanském domě průběžně doplňován. Václav Havel však považoval formulaci za málo pregnantní, neadekvátní významu a atmosféře shromáždění. Proto připravil alternativní verzi s tím, že konkrétní požadavky vzešlé z diskuse budou ještě formulovány v jiném textu. Po svém vystoupení byl přizván ke spolupráci v návrhové komisi.[14] Jeho návrh podpořil ve svém příspěvku Ludvík Vaculík, který zároveň nadhodil k diskusi „realistickou" taktiku kladení kon-

10 *Tamtéž*, s. 25/1–25/2.

11 Viz „Diskusní příspěvek Jiřího Lederera na shromáždění tvůrčích svazů ve Slovanském domě v Praze 22. listopadu 1968". Publikováno jako příloha č. 1 k článku K. Jechové K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů, s. 116–120 (cit. 119–120); také jako dok. č. 118 in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970.* (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967– 1970, sv. II/2.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 352–355. Ledererův projev byl v průběhu schůze rozmnožen a rozdáván jejím účastníkům. Poprvé byl přetištěn pod pseudonymem Jan Blahoslav v exilových *Listech*, roč. 1, č. 4 (1971), s. 21–22. Autora identifikovala K. Jechová.

12 Viz dok. č. 1.

13 Text tohoto návrhu se nenachází mezi materiály ze zasedání KVTS a nepodařilo se jej najít ani v písemnostech Svazu čs. spisovatelů z oné doby.

14 Návrhová komise byla zvolena v úvodu jednání ve složení Jiří Brabec, Dušan Hamšík, Jiří Lederer, Jaromír Neumann a Jaroslav Opat.

krétních a splnitelných požadavků na politiky (jako je právo odpovídat na pomluvy v zahraničním tisku), za nimiž by bylo možno důsledně stát.

Reakce představitelů moci byla motivována snahou udržet alespoň zdánlivou jednotu ve smyslu dopisu premiéra Oldřicha Černíka, který přečetl Ludvík Pacovský: „Nemusím snad zdůrazňovat, jak si vláda váží práce umělců, vědců a publicistů. (...) Některá opatření, ke kterým jsme přistoupili, jsou příčinou obav o důslednost naší politiky. Domnívám se, že nyní, po plenárním zasedání Ústředního výboru KSČ, jsou vytvořeny podmínky pro to, abychom si navzájem objasnili svá stanoviska a častěji se setkávali. Rezoluce listopadového pléna ÚV KSČ, která nás zavazuje pokračovat v polednové cestě bez škodlivých výkyvů, je naším východiskem. Odpovědnost vlády i odpovědnost vás, kteří máte přímo i nepřímo značný vliv na veřejné mínění, je v této době, jak jistě chápete, nesmírná. Chtěl bych, abyste současnou situaci posoudili uvážlivě, a přijímám vaše ujištění v dopise, který jste mi poslali, že nemíníte v žádném případě poškodit snahu pokračovat v největší možné míře v polednovém programu."[15]

Karel Kostroun, vedoucí oddělení kutury ÚV KSČ, přečetl část usnesení předsednictva strany z počátku listopadu 1968, kde byl ještě deklarován rozchod s předlednovými deformacemi v kultuře a zajištění svobody kulturní a umělecké tvorby. Na svou čest prohlásil, že to nejsou prázdná slova, ale směrnice pro další práci. Evžen Erban (zvolený do funkce předsedy Ústředního výboru Národní fronty ČSSR po odvolání Františka Kriegla 31. srpna 1968) souhlasil s koncepcí úvodního referátu Ladislava Helgeho, „i když bude jistě třeba, abychom v dalších kontaktech si vyjasnili ještě některá stanoviska".[16] V reakci na kritiku zdůvodnil nedostatečné kontakty mezi občany a politiky exponovaným obdobím od srpna 1968 a přiznal, že by jejich absence v budoucnu mohla způsobit vážné politické chyby vedení strany a státu. Nesouhlas přítomných však vyvolal prohlášením, že pro výměnu názorů a hledání společných stanovisek je nezbytné minimum vzájemné důvěry a připravenost „k vážným, důsledným rozhovorům s vámi, s vašimi organizacemi o všech základních otázkách naší další politiky..."[17]

Umělci, vědci a novináři však vnímali skutečnou situaci a nenechali se ukolébat na první pohled vstřícnými slovy. Režisér Jiří Krejčík, spisovatel Pavel Kohout, novinář Karel Kyncl a Erik Kolár polemizovali s termínem „minimální důvěry" (s odůvodněním, že po srpnu byla důvěra lidí ve vedoucí představitele země absolutní) a upozorňovali na signály, že by se Národní fronta mohla opět stát namísto politické síly odrážející rozvrstvení zájmů společnosti formální institucí. Evžen Erban připomínky přijal s tím, že je rád prodiskutuje při společném setkání se zástupci koordinačního výboru. (Do roka se však Národní fronta pod jeho vedením stala poslušnou oporou „normalizačního" Husákova režimu a zahájila tvrdý postup proti tvůrčím svazům.)

Diskuse se diametrálně lišila od závěrů listopadového pléna Ústředního výboru KSČ. Karel Kostroun reagoval bezprostředně a telefonicky kontaktoval Alexandra Dubčeka. Přítomní pak přijali s aplausem jeho sdělení, že první tajemník ÚV KSČ

15 *Archiv ÚSD AV ČR*, sb. KV ČSFR, plenární zasedání KVTS 22.11.1968, s. 7/2.
16 *Tamtéž*, s. 11/2.
17 *Tamtéž*, s. 12/3.

přijme v pondělí 25. listopadu delegaci shromáždění, aby s ní projednal náměty vyslovené v diskusi.

V pozdních odpoledních hodinách přečetl Jiří Lederer návrh stanoviska českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci, do nějž se viditelně promítly také myšlenky z vystoupení Václava Havla.[18] Stanovisko bylo téměř beze změn a jednomyslně schváleno s tím, že vedle něj ze shromáždění vzejdou konkrétní požadavky na politické vedení, které budou jako součást otevřených dopisů zaslány předsedovi Národního shromáždění ČSSR Jiřímu Smrkovskému, předsedovi vlády Oldřichu Černíkovi, předsedovi Ústředního výboru Národní fronty Evženu Erbanovi a prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi. Šlo původně o jedenáct bodů, které opět přednesl Jiří Lederer: usilovat o to, aby politikové vystupovali jako skuteční vykonavatelé vůle lidu a všechny problémy řešili v součinnosti s ním a pod jeho kontrolou; podporovat zakládání podnikových rad; „rozhodnout, aby Národní shromáždění urychleně vyšetřilo, kdo pozval v rozporu s ústavou cizí vojska na naše území, a aby viníci byli předáni vyšetřovacím orgánům pro podezření z porušení zákona";[19] obnovit pravidelné kontakty mezi představiteli kultury, vědy a nejvyššími politickými činiteli; s tvůrčími svazy konzultovat všechny otázky, které se týkají vědy, umění a publicistiky; chránit dobré jméno československého rozhlasu a televize; ocenit zásluhy jejich odvolaných ředitelů Zdeňka Hejzlara a Jiřího Pelikána; „urychleně obnovit vydávání týdeníků *Reportér* a *Politika*, zrušit zákaz politické publicistiky a polemiky s propagandou pěti zemí Varšavské smlouvy";[20] jmenovat nové ředitele rozhlasu a televize; revidovat omezení cest československých občanů do zahraničí; dbát na dodržování zákonů, aby byla chráněna práva a svobody občanů. Po diskusi byly požadavky rozšířeny o protest proti informačnímu embargu kolem stávky vysokoškoláků vyhlášené 17. listopadu za splnění požadavků Akčního programu KSČ. Přítomní se rovněž dohodli vtělit do schválené rezoluce adresnou polemiku proti výše zmíněným výrokům Gustáva Husáka, přirovnávajícím kurz „pražského jara" ke zvůli padesátých let, a jmenovat v ní Drahomíra Koldra, Aloise Indru a Vasila Biľaka jako politiky, v něž nemají důvěru.

Závěr jednání koordinačního výboru ovlivnila žádost Alexandra Dubčeka, tlumočená Ludvíkem Pacovským, aby ze shromáždění ve Slovanském domě nebyly před pondělním společným jednáním zveřejněny žádné materiály – tedy ani již přijatá rezoluce. Ve vzrušené diskusi dvakrát vystoupil také Václav Havel, který s tímto ústupkem zásadně nesouhlasil: „Jestliže se nechceme sami zbavit celého smyslu tohoto zasedání, musíme to všechno zveřejnit. Nechceme-li to zveřejnit dnes okamžitě, ať se rovnou na ničem neusnášíme. Myslím, že s. Dubček má dost možností prostřednictvím úřadu pro tisk, aby, nechce-li, aby se to publikovalo dnes, aby to potlačil."[21] „Celým jednáním jde základní myšlenka, že protestujeme proti kabinetní politice. Někdo někomu telefonuje a celé shromáždění na základě telefonátu by odmítlo publikovat rezoluci, kterou deset minut předtím odhlasovalo. To by bylo

18 Viz dok. č. 2.

19 *Archiv ÚSD AV ČR*, sb. KV ČSFR, plenární zasedání KVTS 22.11.1968, s. 30/3.

20 *Tamtéž*, s. 31/1.

21 *Tamtéž*, s. 26/2.

popření, proč tu jsme. Buď rezoluci sneseme před s. Dubčekem a před kýmkoli, anebo za ní nestojíme."[22] Ačkoli se jeho argumenty setkaly s potleskem přítomných, většina rozhodla Dubčekovu vzkazu vyhovět, nic nezveřejňovat a odvolat plánovanou tiskovou konferenci se zahraničními novináři; shromáždění však neuzavřít, pokračovat v jednání v úterý 26. listopadu a veškeré materiály dát médiím k dispozici poté.

Na jednání s Dubčekem bylo vysláno asi pětadvacet zástupců tvůrčích svazů – představitelé koordinačního výboru, členové návrhové komise (včetně Václava Havla) a reprezentanti Slovenska. Další delegace byla shromážděním pověřena navštívit Gustáva Husáka, aby mu vysvětlila názory kulturních a vědeckých pracovníků na aktuální problémy v souvislosti s jeho projevy.[23] Ladislav Helge, Jiří Lederer, Felix Vodička a Jiřina Bohdalová byli vysláni k návštěvě bývalého předsedy Národní fronty Františka Kriegla s poděkováním za dosavadní práci a s ujištěním o solidaritě.[24]

Několikahodinové schůzky zástupců inteligence s Alexandrem Dubčekem se 25. listopadu v budově předsednictva vlády zúčastnil i Oldřich Černík, Evžen Erban, Karel Kostroun a další političtí funkcionáři. Kontakty politiků s osobnostmi širokého spektra kultury nebyly v osmašedesátém roce výjimečné, avšak tak široké, oboustranně reprezentativní setkání se stalo přece jen událostí. Emocionální naléhavost těchto okamžiků přitom nebyla na úkor věcného posuzování situace. Představitelé moci, zejména Dubček a Černík, zřejmě působili na své partnery lidsky přesvědčivě a snažili se vystupovat vstřícně. Jak později vzpomínal Jiří Lederer jako jeden z účastníků schůzky, „bylo cítit, že chápou všechny naše obavy, které měli také. (...) Slíbili, že budou odstraněny všechny represivní kroky proti tisku, rozhlasu a televizi a že znovu bude vycházet týdeník Reportér. (...) Všechno bylo poznamenáno jedním: tlakem mravnosti na politiku. My jsme jako představitelé kultury vystupovali z mravních pozic. Politiku jsme poměřovali svědomím."[25]

Ani vstřícnost a zřejmě dobrá vůle však nestačily k překlenutí rozporů ve východiscích a náhledech na řešení závažných otázek mezi intelektuály a politiky, jak to vyplynulo z podrobné informace o průběhu jednání, kterou přednesl Ladislav Helge na úvod druhé části přerušeného shromáždění koordinačního výboru v úterý 26. listopadu.[26] Zástupci umělců, vědců a novinářů podle ní dali na srozuměnou, že

---

22 *Tamtéž*, s. 37/1.

23 *Tamtéž*, f. Materiály z jednání ústředních výborů tvůrčích svazů a ČSAV, s. 1. V dostupných dokumentech se nepodařilo ověřit, zda se setkání s prvním tajemníkem ÚV KSS G. Husákem uskutečnilo. Soudě podle otevřeného dopisu koordinačního výboru Husákovi ze 4.1.1969 se výhrady intelektuálů týkaly především Husákova odsouzení vysočanského mimořádného 14. sjezdu KSČ, jeho útoků proti médiím a srovnávání zločinů 50. let s údajnými excesy polednového vývoje. Viz Archivní programové fondy České televize, Otevřený dopis KVTS G. Husákovi ze 4.1.1969, nezařazeno.

24 *Tamtéž*, s. 2.

25 LEDERER, J.: *Touhy a iluze*, sv. 2, s. 41–42. Cit. také in: JECHOVÁ, K.: K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů 1968–1969, s. 110–111.

26 *Archiv ÚSD AV ČR*, sb. KV ČSFR, A 609, jednání delegace Koordinačního výboru tvůrčích svazů, návrhové komise, zástupců Slovenska a V. Havla s vedoucími stranickými a státními činiteli – Dubček, Černík, Erban, Kempný, Kostroun a J. Kopecký (nedatováno, neupřesněno). Ze souvislostí vyplývá, že jde o seznámení s průběhem pondělní schůzky, přednesené Ladislavem Helgem účastníkům druhého dne shromáždění ve Slovanském domě 26.11.1968.

politiku komunistické strany budou akceptovat pouze ve smyslu dubnového Akčního programu KSČ, kritizovali projevy kabinetní politiky, nesouhlasili s hodnocením polednového vývoje na listopadovém plénu ÚV KSČ, odsoudili represivní zásahy proti médiím, ohradili se proti jmenování zastánců konzervativních proudů v KSČ do vysokých politických funkcí a odmítli zmíněnou Husákovu teorii „dvou deformací". Politická reprezentace oproti tomu považovala v dané situaci za jediné východisko závěry listopadového pléna ÚV KSČ, přičemž se oddávala iluzím, že při respektování názorů Moskvy zbývá ještě dostatek prostoru pro politiku reforem; své pochybující partnery přitom ujišťovala, že nepřipustí návrat k poměrům padesátých let ani žádné postihy osob kvůli politickým názorům.

Rozpory se pochopitelně odrazily i v pohledu na stylizaci rezoluce Koordinačního výboru tvůrčích svazů. „Kritické připomínky, především pak k závěrečným dvěma odstavcům, vznesli soudruzi k našemu stanovisku," uvedl Ladislav Helge. „Jak vyplývá ostatně z jejich politické koncepce, chápali by je jako pokus zveřejnit vlastní, od závěrů listopadového pléna odlišnou platformu. Upozornili na možné důsledky, kdyby si takto naše fronta veřejně 'korespondovala' před zraky občanů a celého světa se stranickým a vládním vedením. Vyslovili pochybnost, že by mohli k podobnému počínání mlčet. Pravděpodobně by k takto veřejně projevenému názoru byli donuceni veřejně zaujmout odmítavé stanovisko. A to by mohlo vést k roztržce, která by byla pravděpodobně velmi neblahá pro obě strany a zřejmě by posílila extrémní skupiny. Je nutné v rámci objektivní zprávy přiznat, že soudruzi Dubček a Černík vyslovovali tyto obavy bez jakéhokoliv vyhrožování, věcně, se zjevnou starostlivostí, abychom – byť s nejlepšími úmysly – vážně nepoškodili tu politiku, o niž jim i nám upřímně jde."[27]

Stenografický zápis z druhého dne jednání zatím nebyl objeven. Ze souvislostí vyplývá, že představitelé vědy a kultury ještě nechtěli riskovat otevřenou roztržku s politiky, kteří zosobňovali reformy „pražského jara". Závěrečné stanovisko ze Slovanského domu bylo tedy upraveno s ohledem na jejich přání. Vytratily se z něj především veškeré poukazy na zahraniční nátlak vůči Československu a některé další pasáže (především poslední odstavce) výrazně korespondující s návrhem Václava Havla.[28]

Finální verze stanoviska přesto ve své době představovala zřejmě maximum možného ve smyslu politické linie Akčního programu KSČ. Z tohoto hlediska se řadí k nejpozoruhodnějším dokladům tehdejších občanských postojů v okupované zemi. I z modifikovaného znění však uveřejnil denní tisk pouze úryvky vytrhané ze souvislostí.[29] Celé stanovisko se strohým, nicméně adekvátním komentářem bylo publikováno jen v týdeníku Svazu československých spisovatelů *Listy* a v interním *Bulletinu Koordinačního výboru tvůrčích svazů*.[30]

---

27 *Tamtéž*, s. 8.

28 Viz dok. č. 3.

29 Tvůrčí síly pro rozvoj socialismu. In: *Rudé právo*, (27.11.1968), s. 5.

30 Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci. In: *Listy*, č. 5 (1968), s. 3; také in: *Bulletin KVTS*, č. 5 (prosinec 1968), s. 3–4.

V následujících měsících se koordinační výbor snažil čelit projevům počínající politické „normalizace", když například podporoval zakládání podnikových rad nebo spolupracoval se studenty a Federací lokomotivních čet. Rok po svém vzniku – 22. května 1969 –, když již bylo zřejmé, že jeho další činnost by byla rostoucími politickými tlaky znemožněna, sám svobodně rozhodl o jejím ukončení. Na své poslední schůzi pak odhlasoval důstojné prohlášení, jež znamenalo otevřený rozchod s politikou KSČ a vlády.[31] Přesně o čtvrt roku později, po masových demonstracích proti okupaci při jejím prvním výročí, podepíše Alexander Dubček a Oldřich Černík spolu s prezidentem Ludvíkem Svobodou „Zákonné opatření předsednictva federálního shromáždění ze dne 22. srpna 1969 o některých přechodných opatřeních, nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku". Své stoupence tak vydají sankcím i trestnímu stíhání. Ale to je už jiná kapitola nedávné historie.

* * *

Návrh Václava Havla na rezoluci ze Slovanského domu je nedílnou součástí jeho postojů po 21. srpnu 1968. „Zatímco před srpnem jsem se veřejného života, jak už jsem řekl, moc neúčastnil, pookupační vítr mne do něho přímo strhl," řekl Karlu Hvížďalovi v *Dálkovém výslechu*.[32] Obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy zastihlo Havla spolu s Janem Třískou v Liberci. Psal tehdy projevy místním zastupitelům a denní komentáře pro rozhlas, které Tříska tlumočil. Zdůrazňoval v nich, že „každý ústupek rodí další ústupek, že nelze couvat, protože za zády máme už jen propast, že je třeba dodržovat sliby, žádat jejich dodržování", trvat na konkrétních, uskutečnitelných věcech.[33] Ostatně již ve stati z března 1968 „Na téma opozice" zdůrazňoval nezbytnost vnější kontroly moci občany a jejich iniciativami, bez níž mocenská politická skupina ztratí vnitřní sebekontrolu a zdegeneruje.[34] A ve smyslu odpovědnosti každého jednotlivce za věci obecné a odpovědnosti vedoucích politiků za respektování a obranu mínění občanů formuloval Václav Havel svůj návrh na rezoluci ze Slovanského domu. Za jeho nejdůležitější motiv, příznačný pro Havlovy tehdejší i pozdější postoje, je možno pokládat právě varování před volbou politiky „menšího zla", k níž české moderní dějiny svádějí neblahými precedenty.

Nepřímo se k návrhu ze Slovanského domu Václav Havel vrátil ve stati „Palešné dilema" v prosinci 1968, kde definoval politiku vedle „objektivních možností" vycházejících z dané situace „také subjektivními možnostmi toho, kdo situaci řeší", a akcentoval pluralitu výkladů politické skutečnosti, umožňující širokou veřejnou kontrolu. „Skutečně, všude se znovu a znovu potvrzuje, že jedinou cestou ke skutečnému a účinnému politickému působení je právě naopak důsledná reflexe a domýšlení pozice vlastní, tedy vlastní pozitivní program, odvozený z vlastní interpretace

31 Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků z 22. května 1969. In: PECKA, J. – PREČAN, V. (ed.): *Proměny Pražského jara*, s. 121–122.

32 HAVEL, Václav: *Dálkový výslech: Rozhovor s Karlem Hvížďalou*. Praha, Rozmluvy 1989 (reedice), s. 126.

33 *Tamtéž*, s. 127.

34 HAVEL, V.: Na téma opozice. In: Týž: *Spisy*, sv. 3: *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*, s. 830–843.

skutečnosti..." Nelze přistoupit na to, „že odpovědnost za politická rozhodnutí, jež se týkají nás, nesou 'objektivní podmínky' těch, kteří je učinili, ale zdůrazňovat naopak, že naše objektivní podmínky vytvářejí ti, kteří o nás rozhodují, a je tedy činit odpovědnými i za to, jak na své podmínky reagujeme my."[35]

Trvat na právu vyjadřovat se k věcem veřejným, neuchylovat se do závětří, to bylo mottem Havlova projevu i na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů v červnu 1969. Rovnoprávnou výměnu stanovisek spisovatelů s politickými orgány navrhoval i do usnesení sjezdu, který „pro sebe za závazné bude považovat jen takové výsledky těchto jednání, s nimiž sám bude souhlasit, nebo které budou mít povahu dohody zúčastněných stran".[36]

Význam setrvání u vlastní pravdy, odsouzení srpnové okupace ve jménu mravního principu bez ohledu na důsledky, zachování ideálů, páteře ve jménu hodnot, „za něž má smysl se bít" – tyto myšlenky rozvedl Václav Havel v dopisu-výzvě Alexandru Dubčekovi z 9. srpna 1969. Nijak přitom neskrýval, že takovýto postoj a v něm zakotvené konání „nic pozitivního nepřinese, spíš naopak; bude zneužit k dalším represím. To všechno je však zcela zanedbatelné ve srovnání s nesmírným mravním, a tím z hlediska dlouhodobého vývoje i společenským a politickým významem, který by tento Váš postup měl pro budoucí osud našich národů: lidé by pochopili, že si lze vždycky zachovat své ideály a páteř; že lze čelit lži; že jsou hodnoty, za něž má smysl se bít."[37] O dopisu Dubčekovi řekl Karlu Hvížďalovi v *Dálkovém výslechu*: „Já byl tehdy plný obav, že to Dubček ze samé nesobecké loajality ke straně a snahy jí 'nepřekážet' nějak zkazí – a tak jsem mu napsal velmi dlouhý dopis, v němž jsem mu ze všech možných hledisek vysvětloval, jak je důležité pro národ, pro budoucnost, pro dějiny, ba i pro socialismus, aby právě v tomto okamžiku, kdy je beztak už odepsán, neztratil tvář."[38]

Z pocitu, že není možné zůstat pouze pasivním objektem dění, nýbrž že je zapotřebí aktivně do něj zasahovat, přihlásit se ke spoluodpovědnosti za věci veřejné, napsal Václav Havel v roce 1975 známý otevřený dopis Gustávu Husákovi – analýzu poměrů dokonané „normalizace" a zároveň vášnivý protest proti mocenské manipulaci, pokrytectví, prohlubování mravní krize, znásilňování společnosti vládou strachu –, který stál na počátku jeho konfrontace s režimem „reálného socialismu".[39]

Návrh na rezoluci ze Slovanského domu v listopadu 1968, namířený proti politice kompromisů, jejímž důsledkem je mravní rozklad a apatie, je integrální součástí života a tvorby občana, spisovatele, disidenta a politika Václava Havla.

---

35 Týž: Falešné dilema. In: *Tamtéž*, s. 866–874, cit. s. 873–874.
36 Týž: Projev na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů. In: *Tamtéž*, s. 902–910, cit. s. 907.
37 Týž: Dopis Alexandru Dubčekovi. In: *Tamtéž*, s. 911–929, cit. s. 920.
38 Týž: *Dálkový výslech*, s. 131.
39 Týž: Dopis Gustávu Husákovi. In: Týž: *O lidskou identitu*, 2. vydání. Praha, Rozmluvy 1989, s. 19–49.

1

1968, 22. listopad, Praha. – Diskusní vystoupení Václava Havla na zasedání Koordinačního výboru tvůrčích svazů s návrhem textu rezoluce KVTS.

Vážení přátelé, včera jsme na schůzi ÚV [české části] Svazu československých spisovatelů hovořili o textu závěrečné rezoluce tohoto zasedání, který byl připraven. Byly vzneseny některé připomínky. Říkal jsem, že se mi zdá text poněkud málo pregnantní, málo jednoznačný, trochu rozvleklý a ne zcela adekvátní významu tohoto zasedání.

Aby má kritika nezůstala pouze destruktivní, pokusil jsem se včera večer naskicovat skromný návrh alternativního textu závěrečné rezoluce, který chci dát k dispozici návrhové komisi, aby s ním naložila, jak uzná za vhodné. Pro vaši informaci bych si ho dovolil přečíst. Je to myšleno tak, že toto plénum by vypracovalo krátký, hutný text, který by obsahoval základní stanovisko k dnešní situaci, který by byl publikován, a vedle toho jiný text, který by obsahoval všechny konkrétní požadavky politické a jiné, které máme a které se jistě budou z pléna scházet a množit.

Můj návrh textu zní:

Kdykoli bylo v posledních desetiletích odnímáno našim národům tlakem nebo zásahem zvenčí právo žít v samostatném, svobodném a demokratickém státě, založeném na humánním a sociálně spravedlivém společenském pořádku, odehrávalo se to na pozadí rozporu mezi vůlí většiny občanů vyčerpat všechny možnosti vzdoru na jedné straně a mezi nedostatkem odvahy jejich politických vůdců se k takovým možnostem rozhodnout na straně druhé. Vždycky čs. politika v poslední a rozhodné chvíli násilí ustoupila a smířila se, byť v poctivém úmyslu a se zatatými zuby, a přijala úlohu, kterou naší zemi předepsal okolní svět. Raději než by zasáhla do dějin jako jejich subjekt i s rizikem neúspěchu, přijala úlohu pouhého objektu dějin, vždycky se přitom domnívajíc, že sice ztrácí tvář, ale zachraňuje životy, a vždycky se nakonec přesvědčujíc, nejen že životy ušetřeny nebyly, ale že byla navíc hluboce a na dlouhou dobu rozrušena mravní konzistence národa, sužovaného výčitkou, že nedokázal prosadit svou vůli a stát za ní až do konce.

Naše národy si dobře uvědomují tuto trpkou zkušenost svých moderních dějin, a jsou proto dnes víc než kdykoli dosud rozhodnuty nedopustit, aby politika jejich vůdců znovu v celém rozsahu zopakovala starý omyl a z obavy před tím, co se stane zítra, zapomněla na to, co se bude dít příštích dvacet let. Češi a Slováci jsou dnes jednoznačně odhodláni všemožně zabraňovat bezbřehému a bezkoncepčnímu ustupování československé politiky před cizími požadavky, kabinetnímu smlouvání, politice schizofrenie a sebeobelhávání různými iluzemi, např. iluzí, že setrvání u pojmů může nahradit pokračování v konkrétní práci, kterou tyto pojmy kdysi označovaly. Politika založená na principu kompromisu stůj co stůj nemůže být nikdy smysluplným a skutečně perspektivním východiskem pro stát nebo národ: klid, kterého dosáhne, je klidem velice problematickým, protože konfliktní situace se tím neřeší, ale jen oddaluje a latentně prohlubuje, vyúsťujíc posléze do postupného mravního rozkladu, celonárodní apatie a s tím spojené kumulace hlubokých a stále tíž řešitelných společenských rozporů.

Jsme vyzýváni ke klidu, rozvaze, kázni, je žádáno, abychom se na nic neptali, nic nekritizovali, byli zticha a prostě věřili, že vláda ví, co dělá; nedržet se této direktivy a překročit meze povoleného mohlo by prý mít „nedozírné následky". Prohlašujeme otevřeně, že nemůžeme na tuto zásadu přistoupit: následky skutečně nedozírné by mělo právě naopak, kdybychom rezignovali na svůj vlastní rozum a jeho kritickou funkci, na své svědomí a své zásady, na hlas svého srdce a na svou odpovědnost k budoucím generacím.

Je obecně známo, jaký postoj k současné situaci má drtivá většina všech pracujících, především dělnictva – jejich nesčíslné rezoluce o tom hovoří výmluvnou řečí. Je obecně známo, jaký je postoj studentstva, které své smýšlení nedávno jasně projevilo třídenní okupační stávkou. Je obecně známo, jaká je vůle obou našich národů, a kdo na to zapomíná, měl by si připamatovat poslední srpnové dny. A je také obecně známo, že většina pracujících je připravena bojovat – bude-li to nutné – za svou pravdu kolektivními akcemi, vyjadřujícími její vůli.

Jako zástupci čs. vědců, umělců a novinářů, tedy celé tvůrčí inteligence, kteří se poprvé po mnoha desetiletích sešli společně na úrovni vedoucích orgánů nebo delegací svých všech organizací, odpovědně prohlašujeme, že čs. tvůrčí inteligence je odhodlána kolektivně bojovat za všechny principy, bez nichž si nedovede šťastnou budoucnost Československa představit, a že její odhodlání dnes souzní lépe než kdy dosud s podobným odhodláním všech ostatních vrstev obyvatelstva, což jí je zároveň nejlepším potvrzením správnosti těchto principů.

Dosud jsme se pokoušeli rozvíjet a prosazovat myšlenky demokracie, skutečné sociální spravedlnosti v rámci produktivně fungujícího hospodářského systému a skutečného a všestranného sebeuvědomění a osvobozování člověka především svou tvůrčí prací, svými vědeckými výzkumy, uměleckými díly a novinářskou tvorbou. Dnes však, kdy je vyvíjen stále zřetelnější tlak k omezování svobody myšlení, svobody slova, informace a vědecké a kulturní tvorby, pociťujeme stále silněji potřebu přesáhnout tento rámec a vstoupit do veřejného dění navíc i jako reálná a důležitá sociálně-politická síla, schopná projevovat se – tak jako ostatní vrstvy obyvatelstva – kolektivními a organizovanými akcemi; po dělnících a studentech chceme tedy společně vystoupit i my a dát jasně najevo, že i s námi je nutno počítat jako s vrstvou, která má – zvláště v moderní společnosti – svůj specifický význam a vliv.

Jsme přesvědčeni, že realitou není pouze přítomnost několika desítek tisíc cizích vojáků, přítomných na čs. území, ale že realitou je také mínění a vůle čtrnácti milionů čs. občanů. (Potlesk.) Jsme navíc přesvědčeni, že obecné zásady a všechny konkrétní požadavky, na nichž se dnes všichni sjednocují, jsou spravedlivé, a že čs. lid má už proto plné právo žádat na vládě a všech státních orgánech, aby se ve své politice řídily na prvním místě jeho vůlí a aby mu umožňovaly všestranně svou vůli realizovat. Jsme připraveni tomuto úkolu všemi prostředky, jimiž disponujeme, sloužit.

Vidí-li naši politikové dnes jediné reálné východisko ze situace v neustálém ustupování cizím tlakům a v nejrůznějších formách kompromisu mezi těmito tlaky a vůlí národa, pak jediným skutečně reálným východiskem pro národ je nekompromisní a účinné vyjadřování vůle většiny, protože to je jediný možný prostředek působení na

politiky a tím i na osud země. A jestli mohla cizí vojska donutit třísetčlenný parlament, aby legalizoval jejich přítomnost v zemi, aniž je do země pozval, nemohou donutit čtrnáctimilionový národ, aby chtěl něco jiného, než co chce. (Potlesk.) Budeme-li všichni stát tvrdošíjně na svém, bude muset nakonec stát na svém i parlament, který nás reprezentuje. (Potlesk.)

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (Praha), sb. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, f. Koordinační výbor tvůrčích svazů, plenární zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů a Čs. akademie věd.

2

1968, 22. listopad, Praha. – Návrh rezoluce ze zasedání Koordinačního výboru tvůrčích svazů.

Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci

Všechny vrstvy národa jsou dnes nuceny znovu vyjádřit svůj vztah k politickým skutečnostem, které nadlouho poznamenají život všech občanů této země. Scházíme se, čeští a slovenští vědci, umělci a publicisté, abychom vyslovili stanovisko kulturní fronty. Zavazuje nás k tomu i tradice českého a slovenského umění, vědy a publicistiky, jejichž představitelé vždy probojovávali demokratické tradice, národní suverenitu a svobodu člověka.

V době vnucených i dobrovolných, nutných i zbytečných kompromisů, v době, kdy se veřejně nemůže pravdivě pojmenovat mnoho faktů a jevů, existuje reálné nebezpečí, že výjimečná, vnějším tlakem vynucená situace bude prohlášena za normální. Můžeme pochopit politicky nutná opatření, ale nikdy se nezřekneme kritického myšlení a svobodného uvažování o všech otázkách, myšlení, které je právem i povinností kultury. Rezoluce milionů občanů hovoří naprosto jednoznačně, jaké je myšlení a cítění lidí, a není náhodou, že zkušení političtí manipulátoři, kteří tolikrát organizovali předem připravené rezoluce z masových shromáždění, se vyjadřují o těchto spontánních projevech veřejného mínění s despektem. Ale právě vědomí svobodně myslících občanů, že představují společenskou tvůrčí sílu, která přestala být pouhým předmětem manipulace a již se odkryla možnost bezprostředně se podílet na formování otevřeného socialistického systému, představuje dnes nejzákladnější pouto národní jednoty, vytvářené od ledna letošního roku.

Dosud jsme se pokoušeli rozvíjet a prosazovat myšlenky demokracie a skutečné sociální spravedlivosti svou tvorbou. Dnes silněji než dříve pociťujeme potřebu přesáhnout tento rámec a vstoupit do veřejného dění navíc i jako reálná a důležitá společenská síla, schopná projevovat se tak jako ostatní vrstvy obyvatelstva kolektivními a organizovanými akcemi. Po dělnících a studentech chceme tedy společně vystoupit i my a dát jasně najevo, že i s námi je nutno počítat jako s vrstvou, která má zvláště v moderní společnosti svůj specifický význam a vliv.

V politické oblasti se dnes odehrává zápas, na jehož výsledku do značné míry závisí osudy nás všech. Konstatujeme, že vědecká, umělecká a kulturní reprezentace našich národů se nechce vzdát své přímé účasti na veřejném životě, chce se podílet na formování socialistické politiky a i nadále spoluvytvářet koncepci kulturní politiky. Největší důraz přitom klademe na vlastní tvůrčí práci, na její funkční začlenění do života naší společnosti. Nepřehlížíme přitom napětí mezi kulturou a politikou, napětí, které pokládáme za zcela logické a plodné pro obě sféry. Za žádné situace však nemůžeme popřít sám smysl naší tvorby, její etické principy, rezignovat na svůj vlastní rozum a jeho kritickou funkci.

Z vlastní profesionální zkušenosti víme, že prvním předpokladem úspěchu ve všech oborech lidské činnosti je svobodná výměna názorů a znalost opřená o přesné informace. Zahraniční tlaky a aktivizace sil, které se sice slovy hlásí k polednovému vývoji, ale prakticky chtějí likvidovat jeho demokratickou podobu, dostatečně varují před iluzemi, že návrat ke krajně okleštěné demokracii a k byrokraticko-direktivnímu socialismu není možný. Přes všechna prohlášení o otevřené, nekabinetní politice se postupně nastoluje politika kuloárů, tajných jednání a dohod, na jejichž korigování a kritice se občané nemohou podílet.

To se projevuje i v kádrové politice. Na jedné straně odstupují osobnosti, jejichž znalosti a iniciativu bude náš stát citelně postrádat, na straně druhé se naopak upevňují pozice těch politiků, kteří ztratili důvěru lidu.

Omezování a likvidování občanských svobod začíná vždy útokem proti svobodě slova, proti svobodě kritického myšlení. Cenzura a administrativní opatření jsou vždy průvodcem protilidové politiky, která odstraňuje všechny možnosti kritiky a oponentury. Logika tohoto procesu je neúprosná, a nebude-li kladen rozhodný odpor, budou postupně likvidovány základní rysy Akčního programu Komunistické strany Československa. Jsme přesvědčeni, že realitou není pouze přítomnost sovětských vojsk na čs. území, ale že realitou je také mínění a vůle 14 milionů čs. občanů.

Jsme navíc přesvědčeni, že obecné zásady a všechny konkrétní požadavky, na nichž se dnes všichni sjednocují, jsou spravedlivé, a že československý lid má již proto plné právo žádat na vládě a všech státních orgánech, aby se ve své politice řídily na prvním místě jeho vůlí a aby umožňovaly všestranně jeho vůli realizovat.

Jsme připraveni tomuto úkolu všemi prostředky, jimiž disponujeme, sloužit. Vidí-li naši politikové dnes jediné reálné východisko ze situace v neustálém ustupování cizím tlakům a v nejrůznějších formách kompromisu mezi těmito tlaky a vůlí národa, pak jediným skutečně reálným východiskem pro národ je nekompromisní a účinné vyjadřování vůle většiny, protože to je jediný možný prostředek působení na politiky, a tím i na osud země.

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (Praha), sb. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, f. Koordinační výbor tvůrčích svazů, plenární zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů a Čs. akademie věd.

3

1968, 26. listopad, Praha. – Závěrečná rezoluce ze zasedání Koordinačního výboru tvůrčích svazů.

Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci[1]

Všechny vrstvy českého a slovenského národa jsou dnes nuceny znovu vyjádřit svůj vztah k politickým skutečnostem, které nadlouho poznamenají život všech občanů této země. Scházíme se – umělci, vědci, publicisté a pracovníci kulturních zařízení –, abychom vyslovili stanovisko celé kulturní fronty. Zavazuje nás k tomu i tradice českého a slovenského umění, vědy a publicistiky, jejichž představitelé vždy probojovávali demokratické principy, národní suverenitu a svobodu člověka. V době kompromisů, kdy se nepojmenovává mnoho faktů a jevů naší společenské skutečnosti, existuje reálné nebezpečí, že se výjimečná situace bude vydávat za normální. Můžeme pochopit politicky nutná opatření, ale nikdy se nezřekneme kritického myšlení a svobodného uvažování o všech otázkách, nezřekneme se myšlení, které je právem i povinností kultury.

Rezoluce milionů občanů hovoří naprosto jednoznačně, jak lidé myslí a cítí. Není náhodou, že o těchto spontánních projevech veřejnosti se s despektem vyjadřují političtí manipulátoři minulosti, kteří tolikrát organizovali předem připravené rezoluce z masových shromáždění. Právě vědomí svobodně myslících občanů, že představují společenskou tvůrčí sílu, která přestala být pouhým předmětem manipulace a jíž se odkryla možnost bezprostředně se podílet na formování politiky, představuje dnes nejsilnější pouto socialistické národní jednoty, vytvářené od ledna letošního roku.

V politické oblasti se dnes odehrává zápas, na jehož výsledku do značné míry závisí osudy nás všech. Kulturní reprezentace nadále se hlásí k přímé účasti na veřejném životě. Chce se podílet na formování socialistické politiky – při uznávání rozhodující role komunistické strany v otevřeném systému socialistické demokracie, jak je formulována v Akčním programu KSČ. A zejména chce spoluvytvářet koncepci kulturní politiky. Přitom největší důraz klademe na vlastní tvůrčí práci, na její funkční začlenění do života naší společnosti. Zároveň nepřehlížíme napětí mezi kulturou a politikou, napětí, které pokládáme za zcela logické a za nejvýš plodné pro obě

---

1 Text stanoviska zde přebíráme ve zredigovaném znění publikovaném v týdeníku *Listy* (5.12.1968, č. 5, s. 3). Ve stejné podobě je přetištěno také in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970.* (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. II/2.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 355–356. Tato verze se liší od stenografického záznamu ze zasedání KVTS, otištěného v *Bulletinu Koordinačního výboru tvůrčích svazů* (č. 5, prosinec 1968, s. 3–4), v několika stylistických a gramatických detailech. Kromě toho v *Bulletinu* mezi organizacemi, které prohlášení podepsaly, figurují namísto Přípravného výboru čs. vědeckých pracovníků ČSAV jako dvě samostatné organizace Přípravný výbor Svazu čs. vědeckých pracovníků a Československá akademie věd. V *Bulletinu* je za seznamem podepsaných organizací připojen ještě následující dovětek: „Pobočka Svazu čs. výtvarných umělců v Ostravě byla na své schůzi dne 25. listopadu 1968 informována svými zástupci o společném zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů. Souhlasí s ním a vyslovuje plnou podporu Vašemu jednání. Jiří Myszak, akademický sochař, předseda pobočky."

sféry. Za žádné situace nemůžeme popřít sám smysl naší tvorby, její etické principy, nemůžeme rezignovat na svůj vlastní rozum a jeho kritickou funkci.

Z vlastní profesionální zkušenosti víme, že prvním předpokladem úspěchu ve všech oborech lidské činnosti je svobodná výměna názorů a znalost opřená o přesné informace. Omezování a likvidování občanských svobod začíná vždy útokem proti svobodě slova, proti svobodě kritického myšlení. Cenzura a administrativní opatření jsou vždy prvními projevy politiky, která odstraňuje všechny možnosti kritiky a oponentury a která je ve svých důsledcích protilidová. Kdyby se tyto první projevy proměnily v trvalé faktory, stáli bychom uprostřed neúprosného procesu, v jehož průběhu by byly postupně likvidovány základní rysy Akčního programu Komunistické strany Československa.

Všechny tyto jevy spolu s aktivizací sil, které se sice hlásí slovy k poslednové politice, ale prakticky chtějí likvidovat její demokratickou podstatu, dostatečně varují před iluzemi, že návrat ke krajně okleštěné demokracii a k byrokraticko-direktivnímu socialismu není možný. A zejména víme-li, že Československo nežije ve vzduchoprázdnu.

Za nejzávažnější prostředek proti těmto nebezpečím pokládáme otevřenou, nekabinetní politiku. Přes všechna prohlášení se postupně nastoluje politika kuloárů, tajných jednání a dohod, na jejichž korigování a kritice se občané nemohou podílet. Potřebu otevřenosti a demokratičnosti reklamujeme i pro kádrovou politiku – aby rozhodné a konečné slovo o těch, kteří mají mít významné odpovědné veřejné funkce, měl lid nebo jeho volení zástupci a aby ve svých funkcích nemohli setrvávat ti, kteří ztratili důvěru lidu.

Hlavní záruku otevřené, demokratické politiky spatřujeme v realizaci a rozvíjení principů Akčního programu KSČ, a to v tempu, jaké odpovídá změněným politickým poměrům. Podmínkou podmínek rozvíjení těchto principů je mínění a vůle milionů našich občanů, jejíž uplatňování je základním prostředkem působení na osudy země. Jsme přesvědčeni, že obecné zásady a konkrétní požadavky, na nichž se dnes sjednocuje naprostá většina obyvatel, jsou spravedlivé a tvořivé a ve svých důsledcích povedou k upevňování socialistické demokracie.

My – vědci, umělci, publicisté a pracovníci kulturních zařízení – pociťujeme dnes naléhavěji než dříve potřebu účastnit se obtížného a bolestného hledání východisek ze současné situace. Po dělnících a studentech vystupujeme společně i my jako vrstva, která má zvláště v naší společnosti specifické poslání a vliv. Tohoto vlivu použijeme k trvalému obnovování mravních hodnot ve společenském vědomí, jež je zárukou uchování humanitního charakteru našeho socialistického života.

V Praze dne 26. listopadu 1968

Svaz architektů ČSSR
Svaz čs. estrádních umělců a artistů
Svaz čs. divadelních umělců
Svaz čs. filmových a televizních umělců
Svaz čs. skladatelů
Svaz českých spisovatelů[2]
Svaz českých novinářů
Svaz slovenských novinářů
Svaz čs. výtvarných umělců
Odborový svaz umění a kultury
Přípravný výbor čs. vědeckých pracovníků Československé akademie věd

2 Rozumí se česká část Svazu československých spisovatelů.

Kronika

Vzpomínání na Gordona Skillinga

V pátek 11. května 2001 se na Innisově koleji Torontské univerzity shromáždili nejbližší příbuzní, přátelé a kolegové profesora H. Gordona Skillinga, aby uctili památku tohoto význačného kanadského vědce, který se narodil 28. února 1912 v Torontu a v tomtéž městě 2. března 2001 zemřel. Profesor Skilling získal bakalářský titul z politologie a ekonomie ve třicátých letech na Torontské univerzitě. Ve studiu pokračoval v Británii, poté dlouho učil ve Spojených státech a v roce 1959 se vrátil na Torontskou univerzitu jako profesor politologie. Zde založil Centrum ruských a východoevropských studií (CREES), jednu z nejvýznamnějších institucí tohoto druhu v Kanadě, a v letech 1963 až 1974 stál v jeho čele.

V Severní Americe je zvykem, že domovská univerzita pořádá vzpomínkové shromáždění k uctění památky zesnulého profesora, a Torontská univerzita byla intelektuálním domovem Gordona Skillinga po více než čtyři desetiletí. Jak poznamenal jeho syn David Skilling, Innisova kolej byla zvlášť vhodným místem pro tuto příležitost, jelikož Harold Innis patřil ve třicátých letech mezi Gordonovy učitele.

Program vzpomínkového shromáždění byl napůl kanadský, napůl český, což odráželo tu skutečnost, že Gordon měl dvě vlasti: v jedné se narodil a druhou přijal za vlastní. Jako první promluvil David Skilling a po něm jeho bratr Peter Skilling, odborník na buddhismus. Oba hovořili o otcově práci a jeho otevřenosti a vyzvali všechny přítomné, aby vzpomínkou uctili také Sally Skillingovou, jejich matku a Gordonovu manželku a partnerku po více než půlstoletí.

Poté vystoupil profesor Peter Solomon, ředitel CREES, jehož Gordon přivedl na Torontskou univerzitu v sedmdesátých letech. Profesor Solomon a jeho žena Susan patřili na této univerzitě ke skupině lidí, kteří se věnovali studiu Ruska a východní Evropy. Po projevu profesora Solomona mohli posluchači v klidu rozjímat při poslechu *lenta* z Dvořákova smyčcového kvartetu F dur zvaného „Americký" .

Zatímco mnohým z nás ještě zněla v uších jedna z Gordonových nejoblíbenějších skladeb, velvyslanec České republiky v Kanadě Vladimír Kotzy přečetl následující krátké poselství prezidenta Václava Havla:

„Vážené dámy, vážení pánové,

Profesora Skillinga jsem velmi dobře a dlouho znal. Mnohokrát jsme se potkali ještě před listopadem 1989 a stále mám v živé paměti naše dlouhé rozhovory o komunistickém režimu v Československu a jeho případném zhroucení. Vždycky jsem si vážil jeho hluboké znalosti naší země, jeho přátelství a lásky k ní a vůbec všeho, co vykonal pro její svobodu. Byl jsem velice rád, že se této svobody dožil.

Smrt zastihla Gordona Skillinga uprostřed příprav na návštěvu České republiky, kde chtěl veřejnosti představit své paměti a knihu o dvou velkých ženách našich dějin a sejít se s přáteli z někdejšího českého a slovenského disentu sedmdesátých a osmdesátých let. Jeho návštěva by zajisté byla obrovským přínosem pro českou veřejnost, ostatně tak jako byla každá předešlá. Je mi líto, že se této cesty nedočkal, a že já jsem se nedočkal setkání."

Jako další řečník vystoupil Paul Wilson, někdejší člen rockové skupiny Plastic People of the Universe, překladatel Havlových textů do angličtiny a redaktor časopisu *Saturday Night* v Torontu. Paul Wilson se o Gordonovi poprvé doslechl v polovině sedmdesátých let v Praze. Tehdy byl Gordon mezi disidenty znám pouze pod přezdívkou „Historik". Osobně se Paul Wilson s „Historikem" setkal na konci sedmdesátých let po návratu do Toronta. Právě zde se také Wilson setkal s potomky lidí, kteří přežili holocaust, s lidmi, kteří za svůj život vděčili tomu, že Gordon se Sally pomohli jejich rodičům vycestovat z Československa, když nacisté začali na konci třicátých let pořádat hon na Židy. To byla součást života manželů Skillingových, o níž sami nemluvili. Paul Wilson nakonec přečetl pozdrav Českého národního komitétu historiků, který zaslal shromáždění historik Vilém Prečan, a následující kondolenci předsedy Senátu ČR Petra Pitharta:

„Vážení kolegové, přátelé zesnulého,

Gordon Skilling byl celoživotním svědkem pohnutých osudů Čechů a Slováků. Byl znalcem nejen našich dějin, ale i našich duší. Byl zkrátka nejen expertem, ale i přítelem.

Opravdového přítele poznáš podle toho, že Tě neopustí ve chvílích nejtěžších. Gordon nás neopustil ani po podzimu 1938, ani po srpnu 1968. Jezdil k nám, psal si s námi, psal o nás. Ujišťoval nás tím vším, že pokud se nevzdáváme, zůstáváme i nadále součástí západní civilizace, součástí demokratického lidstva. Jeho způsobem povzbuzování nebyl soucit, ale systematický odborný zájem, padni komu padni. Nic lepšího jsme si nemohli přát. Ještě jednou díky, milý Gordone. Gordon Skilling nás docela neopustil ani teď. Jeho duše s námi kráčí dál."

Zazněly tak tři hlasy přímo z Prahy, hlavního města země, do níž se Gordon ve třicátých letech zamiloval a které pak zasvětil celý svůj život. Bratislava jako druhé hlavní město státu, který se ke Gordonově lítosti před osmi lety rozdělil, byla na vzpomínkovém večeru v Torontu symbolicky přítomna díky smutečnímu pozdravu Jolany a Miro Kusých:

„Vážení přátelé,

na Gordona vzpomínáme s láskou a bolavým srdcem. Byl to nejen odborník na nejnovější dějiny Československa, ale také bojovník za jeho lepší, demokratickou budoucnost. Byl to dobrý přítel mnoha československých disidentů, včetně nás dvou, člověk, který nám pomáhal v nejhorších dobách. Gordon s námi zůstane navždy prostřednictvím svých knih, moudrých a poučných rozborů nedávné minulosti."

Posledním řečníkem na vzpomínkovém shromáždění byla doktorka Barbara Falková, Gordonova studentka, která ve svém projevu vyzdvihla jedinečný vztah, který tento významný odborník dokázal navázat se studenty všech generací. Gordon byl nejen učitel, celý život se učil i on sám a jako emeritní profesor začal ve svém bytě pořádat legendární neformální seminář pro postgraduální studenty. Barbara Falková patřila mezi původní členy této skupiny a na vzpomínkovém shromáždění hovořila právě za členy tohoto bytového semináře.

Skutečnost, že i já mluvím o profesoru Skillingovi jako o Gordonovi, dokazuje, jak blízký vztah jsme s naším mentorem a přítelem měli. Taková důvěrnost mezi profesorem a studenty bude možná připadat českým a slovenským čtenářům nezvyklá, ale k tomu krásnému vztahu, který se vyvinul mezi námi a naším učitelem, prostě patřila. Gordon Skilling byl vynikající odborník, jenž za svou práci získal vysoká ocenění. Je autorem stěžejních vědeckých prací našeho oboru a bez ohledu na značný věkový rozdíl se vždy upřímně zajímal o naši práci, vyvolával diskusi, kladl zkoumavé otázky a ve všem nám vždy ochotně a moudře poradil.

Vzpomínkové shromáždění k uctění památky H. Gordona Skillinga zakončila hudba z volné věty desátého smyčcového kvartetu Es dur Antonína Dvořáka. Všichni přítomní se poté odebrali na recepci pořádanou na Innisově koleji.

Sešli jsme se na tomto shromáždění, abychom na Gordona vzpomněli jako na otce, abychom si připomněli, co učinil pro vědu, jak měl rád Čechy a Slováky a jak vzácným byl učitelem. Vyznání a vzpomínkové projevy pronesli lidé, kteří Gordona znali z různých období jeho života a z různých životních rolí. Domnívám se, že bude vhodné na závěr ocitovat několik slov z projevu Davida Skillinga, která jsou dokladem toho, jak Gordon přistupoval k životu: „Ti, co někdy s Gordonem stolovali, si jistě vzpomenou, že Gordon tvrdil, že má 'speciální přihrádku' na moučníky. Bez ohledu na to, kolik toho předtím snědl, měl díky této 'speciální přihrádce' vždycky místo na desert. Gordon prožil svůj život s potěšením a radostí a od všeho, co dělal, očekával, že ho to nějakým způsobem obohatí. Nikdy se nespokojil s hlavním chodem, ale vždy vyžadoval něco navíc – nějakou třešinku na dortě."

Budeme vzpomínat na radost, s níž Gordon přijímal, co mu život přinesl, a budeme se snažit jednat tak, jak by jednal on.

Linda Maštalířová
Torontská univerzita

K uctění památky Gordona Skillinga

Gordon Skilling byl uznávaný odborník a člověk, kterého měli lidé rádi. Na toto téma toho dnes uslyšíte hodně, a tak mi dovolte začít krátkým dopisem z Jeruzaléma – od mého přítele profesora Teda Friedguta z Hebrejské univerzity.

„Kdybych byl kdekoli v okruhu jednoho tisíce kilometrů od Toronta v době konání tohoto shromáždění, zcela jistě bych se ho zúčastnil. Dovolte mi, abych řekl Peterovi, Davidovi a všem členům CREES, že na Gordona budeme vždy s láskou vzpomínat, jelikož si nás získal nejen svou inteligencí, ale i srdcem. Na jeho návštěvy Jeruzaléma nelze zapomenout, byly vždy přínosné pro naše akademické aktivity a jedinečné díky jeho laskavému přátelství. Ještě před pár měsíci jsme od něj obdrželi pravidelné novoroční přání, které bylo plné plánů a nedávalo tušit, že nás Gordon opustí navždy. Byl to učitel, přítel a vzor pro nás pro všechny. Bude nám moc chybět." Tato slova shrnují, co mnozí z nás cítí.

Sešli jsme se tu dnes, abychom si připomněli, co Gordon za svůj život vykonal, a vzdali mu za to svůj hold. Já jako ředitel CREES a kolega z oboru bych rád podtrhl dva důležité aspekty jeho života: jedinečný přínos pro ruská a východoevropská studia na Torontské univerzitě a důsledně nezávislý a nezaujatý přístup ke studiu politiky.

Gordon poprvé přišel na Torontskou univerzitu jako student v době hospodářské krize. Živě diskutoval, věnoval se hudbě a studiu historie. Znepokojovaly ho chyby kapitalistického systému a přitahovaly socialistické myšlenky, zejména sociálně-demokratické strany Co-operative Commonwealth Federation, jejíž zakládající schůze v Saskatchewanu se zúčastnil. Gordon tehdy vkládal velké naděje v Rusko, ale marxismus se mu nezamlouval, „protože opomíjel potenciál lidských činů změnit svět". Po absolutoriu v roce 1934 získal Rhodesovo stipendium do Oxfordu, z Toronta odešel a vrátil se tam až po pětadvaceti letech.

Předtím dlouho vyučoval ve Spojených státech. Po celou dobu zůstal v kontaktu se svou *alma mater* a už v roce 1951 poslal vedoucímu katedry politické ekonomie Haroldu Innisovi návrh na vybudování ruských a východoevropských studií. Innisův nástupce Vince Bladen byl této myšlence příznivě nakloněn a Gordona pozval zpět do Toronta, aby zde ruská a východoevropská studia založil.

Po návratu do Toronta v roce 1959 se Gordon už jako profesor stal důležitým členem děkanského výboru, který využil grantu z Rockefellerovy nadace k rozvoji ruských a východoevropských studií v Torontu. Výsledkem byl CREES, který vznikl v roce 1963. Gordon se stal jeho prvním ředitelem (v této funkci zůstal jedenáct let) a z Toronta učinil jedno z nejvýznamnějších severoamerických center daného oboru. Angažoval mnoho nových profesorů, zahájil a řídil výměnu se Sovětským svazem, dohlížel na rozvoj jedinečného knižního a dokumentárního fondu a založil letní jazykovou školu.

Gordonův úspěch s CREES byl výsledkem jeho schopnosti řídit a motivovat druhé a dát jim najevo svůj zájem. Značně mu pomáhala i manželka Sally Skillingová, ať šlo o vytváření společenství mladých odborníků v rámci centra či péči o účastníky výměnného programu ze Sovětského svazu.

Gordon Skilling po celý svůj život projevoval obdivuhodnou nezávislost v myšlení a neochotu přejímat všeobecně uznávané názory; čas od času za to musel zaplatit. Richard Pipes v životopise ruského vědce a aktivisty Petra Struveho přiřadil k jednotlivým etapám jeho života označení „levicový liberál" a „pravicový liberál". Hlavní etapy intelektuální dráhy Gordona Skillinga lze popsat podobným způsobem: „levicový liberál", „liberál ve středu" a „liberál angažovaný".

Zatímco ve třicátých letech Gordonovy levicové sympatie rostly, sovětská nadvláda ve východní Evropě po druhé světové válce způsobila jejich značné ochlazení. Přesto však Gordon odmítal přistoupit v době studené války na dělení světa na dobrý a zlý. S odkazem na situaci v padesátých letech napsal: „V Československu mě šokovaly kruté politické represe a rychlá komunizace všech institucí podle sovětského vzoru. Ale to nijak nezlepšilo můj názor na západní kapitalismus jako alternativu nebo na americkou politiku vůči Sovětskému svazu. Tlačilo mě to do pozice někde uprostřed, kterou však bylo vzhledem ke zhoršující se situaci ve světě stále obtížnější zastávat." Gordonova snaha o objektivnost v době studené války se zintenzivnila v obdobích studia a učitelského působení na Kolumbijské univerzitě po boku Johna Hazarda (mého bývalého učitele). Gordon však za svou odpovědnost platil. Rukopis jeho první knihy o českém komunismu mu v roce 1956 vrátili s tím, že „pro některé čtenáře je názorově příliš vyvážený". Život mu ztěžovali mccarthyovci ve státě New Hampshire (kde učil) i ve federálních úřadech, které mu odňaly „zelenou kartu" a donutily ho dva roky bojovat o získání nové.

Avšak Gordon neustoupil ze své pozice „liberála ve středu". V projevu před akademiky v Moskvě v roce 1961 vyzval k užití komparativního přístupu při studiu komunistických systémů, který by vyloučil nebezpečí etnocentrismu a způsob myšlení ovlivněný studenou válkou. A o pár let později vedl se svým kolegou Stevem Dupreem seminář, v němž srovnával politické systémy v USA a SSSR, a to v době, kdy se podobnou činností zabývali Brzezinski s Huntingtonem v Harvardu. Gordon rovněž vydal knihu o komunistické východní Evropě a téměř prorocky v ní kladl důraz na různorodost skrytou pod monolitickým vnějškem. Zájem o prvky opozice a pluralismu, jímž se po zásluze proslavil, plynul z jeho komparativního přístupu.

K aktivismu a angažovanosti přivedla tehdy již vyzrálého Gordona Skillinga „přerušená revoluce" v Československu. Gordon se považoval za přítele Čechů a Slováků a hluboce se ho dotklo vystřídání „socialismu s lidskou tváří" „socialismem s husí kůží". Tyto pocity se postupem doby stále prohlubovaly.

Od poloviny sedmdesátých let (od svých třiašedesáti) se Gordon stále více angažoval – nejprve v souvislosti s dopisem Viléma Prečana světovému kongresu historiků v San Francisku, který se týkal pronásledování historiků v Československu, pak ve spolupráci s Chartou 77 a později při následných schůzkách Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Gordon uzavřel hluboká přátelství s českými a slovenskými disidenty a ze všech sil jim pomáhal hledat lepší politický řád. O této stránce Gordonova života ještě uslyšíme.

V posledních letech svého života se Gordon Skilling s velkým zaujetím věnoval studiu života T. G. Masaryka a tato výjimečná osobnost ho nesmírně zaujala – snad proto, že v Masarykovi poznal spřízněnou duši. Gordon popisoval Masaryka jako

„permanentního nonkonformistu, odvážného kritika konvenčního myšlení a oficiálních institucí".

Je až zarážející, jak tento popis vystihuje H. Gordona Skillinga, muže, který podobně jako Masaryk uvažoval nezávisle a trval na své vlastní cestě.

Profesor Peter Solomon
ředitel CREES

Čeští historici památce Gordona Skillinga

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

čeští historici s Vámi sdílejí smutek nad odchodem H. Gordona Skillinga, pro něhož – jak to sám napsal – se stalo někdejší Československo druhým domovem. V posledních osmdesáti letech bychom mezi zahraničními historiky a politology nenašli nikoho druhého, kdo byl svým dílem i svým životem tak úzce a intenzivně spjat s dramatickými osudy Československa na jeho velkých křižovatkách od konce třicátých let až po demokratický převrat roku 1989, i se současným Českem a Slovenskem, jako právě Kanaďan H. Gordon Skilling.

Velká část rozsáhlého Skillingova díla byla spojena s Československem, které poznal už ve třicátých letech za svých archivních studií jako žák Roberta W. Setona-Watsona, přítele Tomáše Garrigua Masaryka. Doktorskou disertaci obhájenou v roce 1940 v Londýně věnoval Skilling dějinám česko-německého národního konfliktu v Čechách v letech 1879–1893 a později soustředil svůj zájem na historii Československa od vzniku samostatného státu v roce 1918 až do současnosti.

V řadě prací se vztahem k československé tematice vyniká Skillingovo monumentální dílo z roku 1976 *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, kniha *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, vydaná v roce 1981, a *T. G. Masaryk: Against the Current, 1882–1914* (Londýn 1994). Studie o Masarykovi byla první Skillingovou knihou, která už mohla vyjít také v Česku vzápětí po anglickém vydání. V únoru 2001 vyšly v Praze Skillingovy memoáry. Tato česká verze, nazvaná *Československo, můj druhý domov: Paměti Kanaďana*, je dokonce rozsáhlejší a detailnější než anglické vydání; Skillingovi na českém vydání mimořádně záleželo a jeho přípravě věnoval velkou pozornost. Poslední Skillingova kniha, na jejíchž korekturách pracoval ještě o svých osmdesátých devátých narozeninách, dva dny před svou smrtí, vychází nyní v Praze pod názvem *Matka a dcera*. Je to paralelní české a anglické vydání dvou studií – o Charlottě a Alici Masarykových.

Skillingova díla činila československé události součástí současných dějin Evropy a světa a podstatně přispěla k tomu, aby ostatní svět mohl rozumět tomu, co se dělo v oné malé středoevropské zemi. Po dvě desetiletí od roku 1968 zůstával Skilling v nejtěsnějším spojení s významnými osobnostmi hnutí za lidská práva a demokracii v Československu. Neúnavně a systematicky upozorňoval světovou veřejnost na tamní situaci. Psal o šokujících důsledcích intelektuálního, duchovního a morálního zemětřesení, které zemi devastovalo po porážce „pražského jara", a mnohokrát

pozvedl svůj hlas na obranu těch, kteří byli pronásledováni. V první řadě však věnoval pozornost onomu „druhému" Československu, těm, kteří nerezignovali, nepřizpůsobili se pravidlům „reálného socialismu" a spoluvytvářeli naději, že tato země nezůstane skvrnou hanby na politické mapě tehdejší Evropy.

Gordon Skilling neúnavně pečoval o to, aby byly uchovány výsledky nezávislého myšlení a nezávislé tvorby v Československu a aby byla všechna svědectví o těchto aktivitách zpřístupněna ke studiu. Dal podnět k vybudování sbírky československého samizdatu v torontské univerzitní knihovně a sám do ní významně přispíval dokumentací, kterou shromáždil. Významně se zasloužil o vznik exilového Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury v západním Německu a stal se v roce 1986 předsedou jeho vědecké rady.

V komunistickém Československu patřily Skillingovy knihy k pokladům zakázané literatury a byly zabavovány při domovních prohlídkách. Skillingovi čeští a slovenští přátelé, jimž se jeho pašované knihy a studie dostaly do rukou, se cítili stykem s ním nesmírně obohacováni. Skilling vnášel do jejich uvažování a debat jiná měřítka, učil je chápat československou situaci ve zcela nových souvislostech, vidět ji nikoli jen českýma a slovenskýma očima, ale jako součást problémů, s nimiž zápasily i jiné národy.

Byli jsme šťastní, že se Gordon Skilling spolu s námi dožil zázraku návratu svobody do naší země a že se mu dostalo od svobodných institucí demokratického Československa zaslouženého uznání a ocenění v podobě pamětních medailí univerzit a vědeckých společností v Praze a v Bratislavě, čestného doktorátu Karlovy univerzity i nejvyššího československého státního vyznamenání – Řádu bílého lva.

My, čeští historici, stejně jako početný kruh Skillingových přátel, jsme se těšili z toho, že nadále pravidelně navštěvoval naši zemi, že se účastnil našich vědeckých konferencí, že nám bylo dopřáno radit se s ním, dávat mu k posouzení naše rukopisy a diskutovat s ním o nich, vyslechnout jeho přednášky a přečíst si jeho nové texty. Gordon Skilling byl naším učitelem a mnohým z nás blízkým přítelem.

Současníci si velmi často neváží toho, co bylo v jejich nedávné minulosti velké a co si zaslouží ocenění, a pro české prostředí je takový postoj takřka typický. Všechny Skillingovy knihy o Československu a českých dějinách včetně jeho pamětí mají tu vynikající vlastnost, že bystří mysl českého čtenáře pro chápání hodnot vlastní nedávné minulosti. Gordon Skilling tyto hodnoty pojmenoval a učinil je nepřehlédnutelnými. Jeho knihy je nepřestanou připomínat všem Čechům a Slovákům: přerušenou revoluci roku 1968, zápas za občanská a lidská práva, Chartu 77, probuzení občanské společnosti, samizdat, nezávislé dějepisectví, velkou osobnost Tomáše Garrigua Masaryka.

Tento Kanaďan nám zanechal osobitá díla trvalé hodnoty a nepřestane nás inspirovat jak svým vědeckým novátorstvím, tak svým angažovaným občanstvím. Bude nám všem chybět. Ale bude také vždycky přítomen v našich vzpomínkách, ve svých knihách, v odkazu, který po něm zůstává.

Díky Gordonu Skillingovi toho víme mnoho o torontské univerzitě a cítíme se s ní spjati zvláštním poutem. Rádi bychom naplnili tento vztah způsobem, který by byl zároveň vyjádřením úcty k němu, trvalou připomínkou jeho vědeckého díla a také

inspirací pro mladé vědce. Byli bychom šťastni, kdyby se podařilo realizovat myšlenku zřízení společného česko-kanadského stipendijního fondu pro nadané mladé historiky z obou zemí, který by nesl Skillingovo jméno a usnadňoval vzájemné poznávání a styky na poli historické vědy. Takový fond by podporoval ty, kteří jako Skilling tematizují otázky současných dějin a chtějí se u něho učit – neúnavnosti a odvaze při pronikání k původním pramenům; analýze vycházející z pochopení historického kontextu i z umění vcítit se do zkoumaného jevu a pronikat do jeho podstaty; schopnosti skloubit osobní sympatie s požadavky vědecké kritiky a nestrannosti; ochotě přijímat nové podněty a připravenosti vytvářet nové koncepce. Kdysi čeští a slovenští disidenti žertovali o budoucím Skillingově nádraží či náměstí v Praze. Uvažujme nyní vážně o Skillingově fondu. Památka velkého vědce a člověka Gordona Skillinga si to zaslouží.

Vilém Prečan
předseda Českého národního komitétu historiků

In memoriam H. Gordona Skillinga 1912–2001

Ve hře *Zimní pohádka* William Shakespeare píše o korábu, který doplouvá k pustému pobřeží Čech, což svědčí přinejmenším o tom, jak chatrné byly zeměpisné znalosti tohoto alžbětinského dramatika. O tři sta let později Neville Chamberlain zdůvodňoval a ospravedlňoval mnichovskou zradu tím, že popisoval Československo jako vzdálenou zemi obývanou rozhádanými a nám neznámými národy.

Dnes jsme se tu sešli, abychom uctili památku Gordona Skillinga. Díky tomu, že celý svůj život zasvětil vědě a aktivistickému působení, zpřístupnil dějiny a politiku oné vzdálené země, která nemá pobřeží ani pouště, několika generacím badatelů, jež – stejně jako mě – okouzlilo hlavní město Praha, skvělé i tragické stránky jejích dějin a myšlenky jejího prezidenta-dramatika.

Když v roce 1937 Adolf Hitler pohrdlivě označil Československo za průkopníka komunismu, absolvent londýnské školy slovanských a východoevropských studií na to reagoval vstupem do komunistické strany a zintenzivněním studia češtiny. Ke konci první republiky Gordon sledoval pohřební průvod prezidenta T. G. Masaryka, na pražské Staroměstské radnici se oženil se Sally Brightovou, na vlastní oči viděl následky mnichovské dohody, když nacisté obsadili Prahu, a také začal psát svoji doktorskou disertaci. Ti, kdo Gordona dobře znali, ho rádi vyzývali, aby vyprávěl o tom, co zažil, a také věděli, jakou mu to dělá radost. Gordon nicméně často pronášel komicky dvojsmyslné poznámky. Když loni na podzim Jim Norman žehral na to, že musel odejít z České republiky a vrátit se do Toronta, Gordon k tomu enigmaticky poznamenal: „No co, aspoň tě odtamtud nevyhnalo gestapo."

Gordonův život v mnoha ohledech odrážel dějiny právě uplynulého století. Zažil dvě světové války, vzestup a pád fašismu v Německu a komunismu v Sovětském svazu a ve střední a východní Evropě. Byl svědkem budování Berlínské zdi a měl radost, když ji bourali. Přitahovala ho krásná myšlenka socialismu, hluboce zklamala socialistická realita na sovětský způsob a v sedmdesátých a osmdesátých letech

s využitím celé své vědecké autority a s velkým osobním zanícením pomáhal disidentům a aktivistům v oblasti lidských práv. Zažil Československo za první republiky, zažil jeho přeměnu v nacistický protektorát, na konci války jásal nad jeho osvobozením, zdrtilo ho období stalinského útlaku, nadchla sametová revoluce a zklamal jeho následný rozpad v roce 1993. Gordon byl vždy idealista a věřil v lepší stránku lidské povahy. Vždy byl na straně pokrokových myšlenek, nikdy se jimi však nenechal zaslepit.

Poprvé jsem se s Gordonem setkala v roce 1993, krátce po narození mé dcery. Pár měsíců předtím jsme spolu hovořili telefonicky – já byla těhotná a neskutečně nervózní. Když jsme se pak poprvé setkali, Gordon byl neobyčejně laskavý a na mé zájmy a specializaci se vyptával s takovou zvědavostí, že ze mě veškerá nervozita rázem spadla. Prohlíželi jsme si spolu alba fotografií, ukázal mi svou sbírku československého samizdatu, vykládal mi příběhy, které se vázaly k jednotlivým fotkám, mapám, vyznamenáním a drobnostem, které zdobily jeho byt. Po první návštěvě jsme zůstali v kontaktu a Gordon mi nesmírně pomohl při zařizování výzkumných pohovorů v dané oblasti. Když jsem se v roce 1995 vrátila z letního pobytu v zahraničí, seznámila jsem se se dvěma postgraduálními studentkami z Univerzity v Yorku, Annou Vaníčkovou a Jacquelinou True, které se chtěly s Gordonem setkat. Slíbila jsem, že to zařídím. Když jsem Gordonovi zavolala, navrhl, abychom se sešli u něj doma, a pozval také dvě studentky z Torontské univerzity, Markétu Evansovou a Marci Shore. Nás pět se poprvé sešlo v únoru 1996 a po krátkém seznámení následovala dlouhá debata o Gordonově životě a práci. O mnoho hodin později a po odpovídajícím množství becherovky a slivovice jsme odcházely poznamenány tímto zážitkem na celý život. Slíbili jsme si, že se sejdeme znovu, a Gordon navrhl, že pozve Paula Wilsona jako našeho prvního hosta. A seminář byl na světě. V následujících letech se naše vztahy s Gordonem a mezi sebou intenzivně rozvíjely. Někteří z původních členů skupiny dokončili školu nebo se přestěhovali, jiní se k nám připojili a my se zvolna rozrůstali. Přirovnávali jsme náš seminář k salonům existujícím v 18. století ve Francii či k undergroundovým nebo domovním seminářům v Československu a Polsku – k tomu, že jsme se scházeli, nás vedl odborný zájem o střední Evropu, ale vdechli jsme tím život i myšlence občanské společnosti.

Dnes zde hovořím právě za tuto skupinu lidí, která Gordona nepoznala v raném nebo středním období jeho života, ale v relativně nedávné době. Poznali jsme a obdivovali člověka, který stářím nezahořkl, jemuž naopak zkušenost a prožitky dodávaly odvahu: profesora na odpočinku, který však činorodě pokračoval ve své práci, stále psal, stále byl ochotný vyučovat a sám se učit od první generace postkomunistických univerzitních studentů. Poznali jsme v něm člověka, který se jako jeden z mála svých současníků v době studené války dokázal dívat na autoritářský komunismus pronikavě s kritickou reflexí a racionálně, aniž by zastíral vlastní zájem či angažovanost v tomto procesu. Pro nás pro všechny byl víc než emeritní profesor nebo legenda oboru – byl to náš rádce a blízký přítel. Vím, že budu mluvit za všechny členy našeho semináře, když řeknu, že bez Gordonovy vytrvalé pomoci, štědrosti, otázek, kontaktů a bez jeho konstruktivní kritiky by se naše vlastní výzkumné projekty nikdy nedaly realizovat. Bude nám všem moc

chybět, až se budeme snažit naplnit jeho očekávání a vyrovnat se s jeho odkazem, jenž se odráží v našich vlastních myšlenkách, nápadech a textech.

Gordon byl šťastný člověk, který toho zažil tolik, že by to stačilo na několik životů. Dokonce si předem vyzkoušel i svou vlastní smrt. Mnoho z vás už jistě slyšelo historku o tom, jak jsme v roce 1997 vyrazili do Newfoundlandu a po Praze se mezitím šířila zvěst, že Gordon zemřel. My si prohlíželi St. Johns a samozřejmě netušili, k jakým dohadům vedly telefony, které nikdo nezvedal, a faxy, na něž nikdo neodpovídal. Až jednou pozdě večer mému manželovi telefonovala Markéta a celá zdrcená se ptala, zda ví, že Gordon zemřel. Rozespalý Jules ji uklidňoval, že Gordon není mrtvý, ale živý a zdravý v penzionu na východním pobřeží. Gordona celá historka velmi pobavila a těšilo ho rozesílat e-mailem ujištění, zejména svým přátelům za mořem, že zvěsti o jeho smrti byly poněkud přehnané.

Gordon byl člověk, který se nikdy nezastavil, který nikdy neodpočíval, a mně nějakou chvíli potrvá, než se smířím s tím, že teď odpočívá navždy. Když jsem v roce 1999 končila své studium na Univerzitě v Yorku, Gordon mi přijel na promoci. Nikdy nezapomenu na to, jak mě před zraky mých přátel a rodiny objal; v hábitu profesora Karlovy univerzity a s řádem Bílého lva na krku vypadal impozantně. Později se mi svěřil, že ho mrzí, že se nikdy neúčastnil svých vlastních promocí – v té době se jeho politické přesvědčení neslučovalo s takovou pompou a ceremoniemi. Po obřadu a slavnostním obědě jsme měli dost naspěch (moje dcera měla toho dne baletní představení) a kvůli obvyklé torontské dopravní zácpě jsme nestihli Gordona zavézt domů. Tak jsme ho vzali s sebou na Alannahino vystoupení a slíbili mu, že ho odvezeme, hned jak to půjde. Gordon však nejenže odmítl odejít o přestávce (představení se mu líbilo), ale byl zklamaný, když jsme nechtěli pokračovat v oslavách dlouho do noci. To byl celý Gordon: z večírků vždy odcházel poslední nebo je sám končil. Úplně ho slyším, jak mi říká: „Barbaro, opravdu už musíš jít? No dobře, tak teda jdi." To vše jen aby mě přiměl k omluvám a vyvolal u mě pocit provinilosti.

A teď je Gordon pryč. Budou mi chybět jeho upovídané e-maily, ujišťování o falešné skromnosti, zdravý humor, pronikavá inteligence, upřímný úsměv. Bude mi chybět ten člověk ve světle hnědém trenčkotu a nezaměnitelném modrém baretu, i to, jak mě vždycky popadl za paži, když jsme jako dva neukáznění chodci přebíhali Yonge Street a smáli se, srdce až v krku. Mně i ostatním zbyly kupy fotografií, dopisů a pohledů, krásná věnování vepsaná do knížek a naše osobní i společné vzpomínky. S odhodláním, že Gordonův odkaz musí dál tvůrčím způsobem ovlivňovat naše životy, jsme se shodli, že budeme pokračovat v pořádání semináře, který jsme s hrdostí přejmenovali na Skillingův seminář. S podporou Centra ruských a východoevropských studií zde na Torontské univerzitě se budeme i nadále snažit, aby se tu mohli setkávat lidé a myšlenky, univerzitní studenti a badatelé z nejrůznějších oborů, jak z Univerzity v Yorku, tak v Torontu.

Závěrem mi dovolte vyjádřit hlubokou soustrast Peterovi, Davidovi a Jane. Život vašeho otce byl darem nevyčíslitelné hodnoty nám a světu, ale byl to váš otec a pro vás jeho odchod představuje tu největší a nejosobnější ztrátu.

Barbara J. Falková
Centrum ruských a východoevropských studií, Torontská univerzita

Anotace

BALÍK, Stanislav: *Miloval jsem okresu domu tvého: Bludovský monstrproces 1950–1952.* Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000, 99 s. + fotopřílohy.

Centrum pro studium demokracie a kultury v Brně vydalo diplomovou práci absolventa historie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně Stanislava Balíka, věnovanou kapitole z nejnovějších dějin jeho rodné obce – Bludova na severní Moravě. Jak autor v předmluvě ke své studii píše, „chtěl ... přispět k udržení historické paměti", a dodává: „kéž by se tato kniha stala mementem nám i budoucím".

V první kapitole Balík přibližuje obec, jejíž vývoj sleduje: v roce 1921 zde bylo z celkového počtu 2 601 obyvatel jen 49 německé národnosti. Politicky a soudně náležel Bludov k šumperskému okresu, geograficky patří k takzvané Horní Hané a dodnes se v něm hovoří hanáckým dialektem. V další části autor charakterizuje použité prameny a literaturu.

Stanislav Balík mnohé z aktérů popisovaných událostí z počátku roku 1951 zná buď osobně, nebo alespoň jejich potomky. Ve své práci uvádí data jejich narození, zabývá se jejich majetkovými poměry, politickou a společenskou angažovaností. Věnuje se především šestnácti osobám, které v monstrprocesu sehrály významnou roli; skoro všichni byli římskými katolíky a členy Československé strany lidové.

Vývoj společenských a politických poměrů v Bludově zachycuje další kapitola. Autor ji dělí do tří částí: do roku 1945, v letech 1945–1948 a v letech 1948–1950. Zkoumá proměny spolkového života v obci a dospívá k závěru, že Bludov byl „takřka baštou katolicismu na severní Moravě". Navíc přináší úplný seznam místních starostů od roku 1848 a také seznam zdejších farářů. Všímá si politické situace a volebních výsledků a upozorňuje, že s výjimkou obecních voleb v roce 1919 a voleb do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1920 byla vždy nejúspěšnější stranou v Bludově ČSL. Léta 1945–1948 charakterizuje obnovením spolkové a politické činnosti, především katolického ražení. První poválečné volby do Ústavodárného Národního shromáždění v roce 1946 vyhrála opět ČSL se ziskem devětatřiceti procent všech odevzdaných hlasů. Významným momentem v životě obce byl příchod nového administrátora a později faráře Oldřicha Koutného, který se v roce 1945 vrátil z koncentračního tábora. Aktivně se zapojil do místního veřejného života, stal se předsedou spolku Svatopluk a jednatelem Orla. Není divu, že se brzy stal velmi oblíbenou a populární postavou.

Závěr třetí kapitoly se zabývá událostmi v letech 1948–1950, kdy byl v Bludově ustaven místní Akční výbor Národní fron-

ty, který se spolu s místním národním výborem a vesnickou organizací KSČ stal jedinou povolenou politickou silou v obci: členové MNV zvolení za ČSL byli zbaveni svých mandátů, došlo k rozpuštění Orla a Svatopluka, činnost ČSL byla pozastavena. První volby do Národního shromáždění po únoru 1948 přinesly představitelům nového režimu nemilé překvapení. V Bludově totiž jednotnou kandidátku „obrozené" Národní fronty volilo jen necelých třiašedesát procent voličů, zbytek tvořily bílé a neplatné lístky. Komunističtí funkcionáři obvinili z nabádání k odevzdání bílých lístků několik zdejších občanů, mezi nimi i faráře Koutného. Ten se dostal do konfliktu s novou mocí ještě dvakrát: 19. června 1948 přečetl z kazatelny pastýřský list, za což dostal pokutu pět tisíc korun, a podruhé, když odmítl podpořit takzvanou Katolickou akci.

„Kontext české a moravské církve v letech 1948–1950" je název další kapitoly, která se zaměřuje na postižení vývoje římskokatolické církve v uvedeném období a na její vztahy k novému režimu.

Následující kapitola knihy je věnována vlastnímu bludovskému procesu, jeho pozadí a příčinám. Pátera Oldřicha Koutného zatkla Státní bezpečnost 14. prosince 1950, neboť jej řadila k nejnebezpečnějším odpůrcům komunistické moci v obci. Poté došlo k vyklizení fary, v jehož průběhu někteří farníci u sebe uschovali liturgické náčiní, ornáty, obrazy a další předměty. V únoru 1951 byl provizoriem bludovské farnosti jmenován Alois Bubeník, který se však nesetkal s příznivým přijetím: věřící mu vytýkali, že „se zapletl s komunistickou mocí více, než je zdrávo", a také jim vadil jeho soukromý život. Mnozí proto přestali navštěvovat bohoslužby a na mše chodili raději do sousedních obcí. Vytrvalý odpor farníků nakonec vedl k tomu, že nový farář byl přeložen jinam. Avšak ještě předtím, hned po svém příchodu, zjistil, že v kostele chybí celá řada nezbytných věcí. Informoval o tom církevního tajemníka v Šumperku, a tak se do případu vložila policie. Počátkem května 1951 proběhly u bludovských farníků domovní prohlídky a mnozí z nich byli zatčeni. Proces se třemi z nich, v čele s páterem Koutným, se konal v listopadu 1951 před Státním soudem v Praze, další byli souzeni Okresním soudem v Šumperku. Hlavní líčení proběhlo v lednu 1952. Všem byly uloženy tresty odnětí svobody a peněžité pokuty.

Stanislav Balík svou prací přispěl velmi přínosným způsobem k poznání vztahu církve a státu v konkrétní obci, a také k poznání mechanismu politických procesů počátkem 50. let. Práce samozřejmě nepostrádá rozsáhlý poznámkový aparát a seznam pramenů a literatury. Její předností je také využití osobních svědectví zúčastněných osob, což dosud není zcela obvyklé.

Radek Slabotínský

ČERVENÁ, Soňa: *Stýskání zakázáno: Kousek mého divadelního děje-spisu a země-spisu*. Brno, Opus Musicum 1999, 239 s.

Spomienky Soni Červenej, slávnej českej opernej speváčky, o ktorej sa od jej odchodu do emigrácie v roku 1962 nesmelo v Československu hovoriť a ktorá sa do povedomia verejnosti opäť dostala až po novembri 1989, sú svedectvom toho, ako sa komunistický režim snažil zatajiť existenciu ľudí, ktorí v ňom nechceli žiť a v zahraničí sa úspešne presadili. K takýmto patrili aj Jarmila Novotná, Rafael Kubelík, Rudolf Firkušný, Slovenky Lucia Poppová a Edita Grúberová, ak spomeniem len tie najznámejšie mená z oblasti hudobnej kultúry.

Dcéra Jiřího Červeného, zakladateľa legendárneho kabaretu Červená sedma, sa narodila v Prahe v roku 1925. Vyrastala v kultivovanom prostredí pražskej patricijskej rodiny. Aj keď sa rodičia rozviedli a opäť si založili nové rodiny, mala všetky možnosti obvyklé v týchto spoločenských kruhoch. Len zhodou náhod ju minul údel príslušníčky „zlatej mládeže". Po skončeniu dvojročnej hospodyňskej školy v Dolnej Rovni na Pardubicku začala študovať na pražskom konzervatóriu. V tom čase veľmi

rýchlo poznala na vlastnej koži realitu protektorátneho života. Jej otca nacisti zavreli, matku deportovali do koncentračného tábora Ravensbrück. Soňa prežívala zvyšok protektorátu za veľmi ponižujúcich podmienok v byte, kde bola nasťahovaná nemecká rodina s úzkymi vzťahmi ku gestapu.

Po vojne a šťastnom zhľadaní s rodičmi sa spoločensky vhodne vydala a vďaka náhode dostala k filmu. Zahrala si v úspešnom filme *Poslední mohykán* po boku Jaroslava Marvana a po konkurze získala hlavnú úlohu Káči Maršálkovej v inscenácii hry Voskovca a Wericha *Divotvorný hrnec*. Medzitým prišiel február 1948 a krátko po ňom emigroval jej manžel. Na jeseň 1948 zatkli matku a za dva týždne bola mŕtva. Dcéra dostala omylom dva rozdielne úmrtné listy: väzenský lekár uvádzal ako príčinu smrti samovraždu otrávením, patológ zápal pľúc. Bolo jej síce jasné, že sú to zrejme fiktívne dôvody, no nikdy sa nedozvedela, aký bol matkin skutočný koniec. Aj keď za týchto okolností divadelné odbory trvali na jej odchode z divadla, vďaka Werichovej pomoci svoju pozíciu udržala a hrala Káču viac ako tristokrát. I ďalšie roky bola úspešne obsadzovaná do hudobných komédií, ale sen o opere zostával stále nenaplnený. Svojim novým citovým vzťahom však upútala na seba pozornosť Štátnej bezpečnosti. Snažili sa ju získať do svojich služieb, a keď to nemalo úspech, sledovali ju, zastrašovali a vyhrážali sa jej zákazom práce v divadle. Prijala preto ponúknuté angažmán v Brne, kde zostala sedem rokov. K divadelným úlohám prichádzala spolupráca s brnenským rozhlasom a rozsiahla koncertná činnosť po celej republike. Nasledovali prvé významnejšie úlohy v brnenskej opere, úspechy v speváckych súťažiach, ale vytúžené angažmán v Národnom divadle v Prahe z „kádrových dôvodov" nevyšlo.

Keď sa opäť objavili problémy s jej obsadzovaním v Brne, východiskom sa stala ponuka z Nemeckej štátnej opery v Berlíne, kde začala pôsobiť od 1. októbra 1958. Už po troch rokoch jej ministerstvo kultúry NDR udelilo titul *Kammersängerin*, čím sa stala najmladšou komornou speváčkou vo východnom Nemecku. Napriek týmto úspechom a pravidelným hosťovaniam vo vlasti trvali problémy s československými orgánmi. Úspešná speváčka dostala ponuky na účinkovanie v Spojených štátoch a vo Veľkej Británii, no Pražská divadelná agentúra jej odmietla vybaviť potrebné zmluvy. Platnosť víza pre východné Nemecko trvala len do konca roku 1961. Soňa Červená si uvedomila podobnosť s osudom Emy Destinovej, ktorej kariéra začala zhasínať v jej tridsiatich ôsmich rokoch, lebo jej úrady nepovolili odísť účinkovať do zahraničia. K tomu prišla stavba Berlínskeho múru. V januári 1962 sa Červená dozvedela, že má byť zavretý posledný prechod z východného do západného Berlína. Neváhala a len s kabelkou a jazvečíkom využila tejto únikovej cesty. V západoberlínskej Nemeckej opere sa tak začala nová kapitola jej života.

Ďalšie roky Červenej priniesli účinkovanie na nemeckých scénach a rozsiahlu koncertnú činnosť spojenú s nahrávkami pre rozhlas či gramofónové spoločnosti. Spievala pravidelne v Bayreuthe, vo Viedni, vo Veľkej Británii, desať operných sezón absolvovala v San Francisku. Po Nemeckej opere na dvadsaťpäť rokov sa stal jej materským pôsobiskom Frankfurt nad Mohanom. Svojou neobyčajnou húževnatosťou, sebadisciplínou, hlasovou a hereckou dispozíciou vynikla na hviezdu prvej veľkosti. Premiérovala vo viacerých dielach autorov 20. storočia, zvlášť rada spievala v Janáčkových operách a pomáhala pri uvádzaní jeho oper aj prekladom a jazykovou prípravou. Koncom 80. rokov sa dokázala preorientovať na činoherné divadlo a dnes pôsobí v Hamburgu.

Soňa Červená napísala veľmi kultivovanú autobiografiu, pričom k svojmu súkromnému životu bola diskrétna azda až na škodu veci. Svoje spomienky skladala do knižného tvaru ako most, ktorý by preklenul jej takmer tridsaťročnú neprítomnosť v českom prostredí. Kniha je bohate dokumentovaná divadelnými kritikami, ktoré

sú publikované v pôvodine a hneď i v českom preklade, aj fotografickou prílohou a kompaktom s jej nahrávkami. Ďalej obsahuje chronologický prehľad operných úloh Červenej, jej repertoár komorných vokálnych diel, nahrávok z archívu Supraphonu i nahrávok vydaných na kompaktných platniach; nechýba ani register osôb. Zriedkakedy v tomto žánre sa stretneme s vydavateľsky tak precízne pripravenou knihou. Zásluhu na tom má aj dr. Jan Králík, ktorý svojho času podobne pripravil pre vydanie spomienky Jarmily Novotnej *Byla jsem šťastná*.

Vojtech Čelko

KAMENEC, Ivan: *Hľadanie a blúdenie v dejinách: Úvahy, štúdie, polemiky*. Bratislava, Kalligram 2000, 404 s.

Ivan Kamenec je predovšetkým historikom slovenských dejín obdobia prvej ČSR a najmä vojnového slovenského štátu, ktorý vo svojom výskume v niektorých oblastiach presahuje do povojnových časov. Je autorom niekoľkých monografií a spoluautorom viacerých historických syntéz. V predloženej knihe zhrnul výber historických štúdií, článkov, esejí a polemík, ktoré boli publikované v rôznych, dnes už ťažko dostupných časopisoch alebo zborníkoch. Zaradené sú aj jeho referáty z konferencií, ktoré v 90. rokoch usporiadali spoločne Slovenská národná rada s Historickým ústavom SAV, venované postaveniu Slovenska v politickom systéme prvej republiky, slovenskému štátu za druhej svetovej vojny, ako i osudu jeho prezidenta Jozefa Tisu.

Na Ivanovi Kamencovi je sympatické, že sa netvári, ako keby jeho publikačná činnosť začínala až po novembri 1989. Svedectvom toho sú aj niektoré štúdie z predchádzajúceho obdobia, ktoré v knihe uverejnil. Sám o tom hovorí: „V historiografii, osobitne v oblasti, ktorá sa zaoberá modernými, najmä politickými dejinami, pôsobí navyše ešte jeden dôležitý faktor: aktuálna spoločenská situácia, ktorá výrazne ovplyvňuje, stimuluje, no najčastejšie deformuje odbornú dejepisnú tvorbu i umeleckú historickú literatúru..." V štúdii „Vzťah historiografie k historickým tradíciám" z roku 1986, ktorá je najstaršia v uvedenej knihe, analyzuje tuto tému na príklade slovenských dejín. Koncepcia vytvorená Júliusom Bottom a profesionálne rozvinutá Danielom Rapantom určila za predmet ich výskumu obdobie Veľkomoravskej ríše a potom až etapu národného obrodenia od konca 18. storočia. Tým nielen že vynechala osem storočí zo slovenskej histórie, ale takmer úplne zanedbala aj ich hospodársko-sociálne aspekty. Aj koncepcia československého národa v mene tejto fikcie skreslene interpretovala slovenské dejiny, z ktorých takmer úplne vylúčila prvok slovenskej osobitosti, nerešpektovala ani stupeň historického vedomia, cítenia a tradície slovenskej spoločnosti. Niet divu, že to vyvolalo protireakciu, ktorá ústila priam do nedotknuteľnej idealizácie viacerých udalostí a osobností v slovenských dejinách. V citovanej štúdii sa autor vyrovnáva aj s marxistickým pohľadom na význam historických tradícií, ich tvorby a využívania v politickej praxi a dochádza k záveru, že je dôležité citlivé preberanie starších, no životaschopných a inšpirujúcich historických tradícií, ako aj vytváranie tradícií nových, priamo vyrastajúcich z najnovších národných a štátnych dejín. V podobne zameranej štúdii „Historiografia, umelecká tvorba a historické vedomie" Kamenec vysvetľuje, že bežné nedorozumenie medzi literátmi a historikmi spočíva v skutočnosti, že sa navzájom málo poznajú, čítajú a rešpektujú. Kriticky hovorí do vlastných radov, že historici nesú za daný stav značnú časť zodpovednosti, lebo sú príliš uzatvorení do svojich výskumov a tiež málo reflektujú zaujímavé výsledky literárnej histórie.

V štúdii z leta 1990 sa Kamenec vyrovnáva s metamorfózami politickej kariéry Andreja Hlinku a upozorňuje na skutočnosť, že ani exilová literatúra, aj keď Hlinku hodnotí jednoznačne pozitívne, neve- nuje mu takú pozornosť ako napr. Jozefovi Ti-

sovi, Alexandrovi Machovi alebo Konštantínovi Čulenovi. V tejto súvislosti hovorí aj o zneužití Hlinkovej osobnosti a mena počas vojnového slovenského štátu. V inej stati o manifestoch predstaviteľov slovenskej kultúry v desaťročí 1936–1945 poukazuje na ich nie raz rozporuplný obsah, čo ale mnohým týmto intelektuálom nevadilo, aby pod nimi bez zábran zvečnili svoje meno. Ivan Kamenec je aj historikom kultúrnych dejín. Svedčí o tom jeho úvaha nad románom Jozefa Cígera Hronského *Svet na trasovisku*, najvýznamnejším dielom slovenskej literatúry, ktoré sa odmietavo stavia k Slovenskému národnému povstaniu. Podľa Kamenca Hronského pohľad určite determinovalo aj prostredie slovenského politického exilu po druhej svetovej vojne s jeho tristnou atmosférou, zatrpknutosťou a jednoznačným ideologickým vyprofilovaním voči všetkému, čo sa dialo na Slovensku v období bezprostredne po vojne.

Kamenec sa vo svojich štúdiách vyporiadava aj s tým, čomu sa hovorí „politika menšieho zla", zakrývanie skutočnosti, mytologizácia vlastných dejín a heroizácia prehier. Zvlášť často to podľa neho býva u malých národov, keď vlastné porážky, neúspechy, zbabelosť, politické a morálne zlyhanie reprezentačných garnitúr i jednotlivých občianskych vrstiev vydávajú za úspech, optimálne politické riešenia a pod. Vo svojom bádaní venuje pozornosť aj dávno zabudnutým a historikmi nedostatočne zreflektovaným aféram, ktoré zohrali významnú úlohu v histórii vojnového slovenského štátu, ako boli napríklad Kosova alebo Snaczkého aféra. Sleduje viaceré aspekty dejín holokaustu na Slovensku a porovnáva aj osudy židovských a rómskych obyvateľov. Objavná je jeho štúdia venovaná Štátnej rade v politickom systému Slovenska v rokoch 1939–1945. Vychádza pritom okrem iného aj z nepublikovaných memoárov jej člena Jána Balku, ktoré sú citované aj u iných autorov a ktorých vydanie by bolo prínosom k poznaniu niektorých udalostí, ktorých bol Ján Balko svedkom. V inej štúdii veľmi triezvo a bez emócii načrtáva profil Jánosa Esterházyho, jeho vodcovskej úlohy vo vedení maďarskej menšinovej strany už za prvej republiky a potom v období vojnového slovenského štátu. Pozitívne hodnotí, že 15. mája 1942 ako jediný poslanec slovenského snemu odmietol verejne hlasovať za ústavný zákon o vysťahovaní Židov, ale nezamlčiava jeho podiel na rozbití Československej republiky, ktorú charakterizoval ako „života neschopnú zlátaninu ľudskej zlomyseľnosti a nevedomosti ... umele pozliepanú a štátom prezývanú ohavu, ktorá nemá žiadneho práva na jestvovanie". Kamenec upozorňuje, že okrem tohto jediného spomenutého prípadu Esterházy hlasoval za všetky zákony vytvárajúce totalitný antidemokratický režim, pričom vo svojich prejavoch vyjadroval aj otvorenú podporu fašistickej maďarskej a slovenskej politike smerujúcej k údajnému budovaniu nového poriadku v Európe pod patronátom hitlerovského Nemecka. Vo viacerých článkoch sa Kamenec vyslovuje k aktuálnym polemikám so slovenskou emigrantskou historiografiou, napr. okolo Ďuricových *Dejín Slovenska a Slovákov*. Knihu uzatvára stať o novembri 1989 v Československu.

Vojtech Čelko

KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal českou kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000, 208 s.

Životy a „dílo" komunistických politiků bývalého Československa zatím nepatří k oblíbeným námětům monografií současných českých historiků. Snad je na vině nechuť zabývat se detailně postavami, jež se mnohdy jeví jako bezbarví byrokraté utváření z ideologických pouček, stranické disciplíny, fanatického přesvědčení a vůle k moci a které tak působí jako pouzí nositelé a provozovatelé politického systému, fungujícího na základě neosobních mechanismů a obrušujícího individualitu těch, kteří na něm participovali. Vytrhnout postavy komunistických politiků z anonymity „tajemníků", „politbyr" a „ústředních výbo-

rů" je jedním z přístupů, který může osvětlit, že systém komunistického panování se nerozvíjel v abstraktních procedurách stranických usnesení, rezolucí, pokynů a směrnic, ale spočíval na zodpovědnosti konkrétních jedinců, kteří tyto mechanismy vytvářeli a realizovali. Knapíkova monografie o Gustavu Barešovi představuje v tomto směru téměř průkopnický – a celkově zdařilý – pokus o zachycení kariéry předního, dnes již pozapomenutého funkcionáře KSČ, jenž zanechal výraznou a neblahou stopu zejména v československé kultuře v období formování a upevňování totalitního režimu.

Bareš patřil k úzkému vedení komunistické strany zhruba od poloviny 40. let do konce roku 1951, a tak je logické, že autor upírá svou pozornost především na tuto vrcholnou etapu jeho kariéry. Co jí předcházelo, líčí stručně v první podkapitole; epilog výkladu pak tvoří Barešovy osudy po pádu z výšin moci, se zajímavým naznačením podob a mezí jeho sebereflexe, v níž se sympatie vůči reformnímu hnutí „pražského jara" (paradoxně, nebo spíš příznačně?) snoubily s pocity křivdy svrženého stalinisty a utkvělou touhou po vlastní rehabilitaci.

Knapík se snaží poctivě vykreslit všechny sféry Barešova politického působení: novinářskou činnost, v níž se vypracoval do funkcí šéfredaktora *Rudého práva* a *Tvorby*, jeho aktivity ve školství a intervence při řešení etnických sporů na Těšínsku, roli v přípravě politických procesů s „nepřáteli a zrádci" uvnitř KSČ, a především podíl na řízení kultury a ideologické propagandy, jež tvořily hlavní domény Barešova vlivu. Před čtenářem tak vystupuje málo sympatická figura typického, byť vysoce postaveného „aparátníka", jenž nalezl nejuspokojivější seberealizaci na špičce vnitrostranických struktur, zformovaných a využívaných jako nástroj direktivního ovládání vědomí a cítění společnosti podle ideologických dogmat a mocenských cílů panující státostrany. K přínosům Knapíkovy práce patří právě popisy fungování tohoto aparátu – konkrétně Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, v jehož čele Bareš stanul, a Kulturní rady ÚV KSČ –, postižení jeho jednotlivých perzekučně-manipulativních aktů a „mobilizačních" kampaní, jeho rozhodovacích mechanismů a přenosu direktiv do nižších sfér („převodních pák" uměleckých svazů, redakcí novin apod.), vylíčení personálních obměn a konfliktů s dalšími mocenskými složkami v KSČ.

Ústřední význam pro poměry v oficiální kultuře i pro definování jejích hranic Knapík oprávněně spatřuje ve stupňujícím se napětí mezi dvěma konkurenčními centry řízení kultury v prvních letech po únorovém převratu – „stranickým" v podobě Barešova kulturně-propagačního oddělení a „státním", reprezentovaným ministerstvem informací a osvěty v čele s Václavem Kopeckým –, do víru jejichž soupeření byli vtahováni kritikové a umělci, kteří chtěli veřejně prezentovat svou tvorbu. Knapík v této souvislosti analyzuje mocenské zásahy do oblasti výtvarného umění, filmu a literatury a relativně samostatně pojednává některé signifikantní případy, jako byla kampaň proti Jaroslavu Seifertovi, důsledky takzvaného pamfletu na Vítězslava Nezvala, Štollův autoritativní výklad vývoje české poezie nebo likvidace takzvaných levicových úchylek ve filmu (tomuto tématu nedávno věnoval studii na stránkách časopisu *Iluminace*), čímž jeho výklad získává na zajímavosti a členitosti. Rozuzlení konfliktu na podzim 1951 a následný Barešův pád osvětluje autor s náležitou zevrubností, jak to dovoluje rozsah jeho práce.

Knapík vychází ze znalosti relevantní literatury, zaznamenává svědectví několika pamětníků (Čestmír Císař, Miroslav Galuška, Jaromír Hořec, Antonín Jelínek, Alexej Kusák, Julius Neumann, Jana Neumannová, Jan Štern, Otakar Vávra, Miloš Zeman), a především se opírá o rozsáhlý průzkum skoro všech podstatných a přístupných archivních pramenů k tématu. Právě díky vytěžení materiálů v řadě fondů Státního ústředního archivu, Barešovy pozůstalosti v Archivu Národního muzea, ale i regionál-

ního archivu v Opavě, a díky dotazování někdejších činitelů kulturního provozu přináší autor ve své monografii množství nových, dosud nepublikovaných poznatků o poměrech v redakcích komunistického tisku a okolnostech zániku týdeníku *Tvorba*, o mocenských a koncepčních střetech při řízení kinematografie nebo o zmíněném fungování dvou klíčových orgánů řízení kultury, Kulturně-propagačního oddělení a Kulturní rady ÚV KSČ. V tom spočívá jeden z hlavních kladů Knapíkovy práce. Autorem uváděné informace jsou věcně spolehlivé, soudy střízlivé a přiléhavé. Vychází vždy důsledně z pramenů a nepouští se do dalekosáhlých a koncepčně problematických interpretací či spekulací. Dobrá orientace ve vnitropolitickém dění Československa ve sledovaném období mu přitom umožňuje vztahovat události z oblasti kultury a kulturní politiky k relevantním vnějším souvislostem a interpretovat je jako součást mocenských a ideologických pohybů v lůně státostrany. Celkový dojem z knihy mohl být ovšem ještě výraznější, kdyby se byl autor pokusil alespoň ve zkratce představit Barešovu „tvář", načrtnout jeho psychologický profil a charakter.

Knapíkova monografie o Gustavu Barešovi přispívá k poznání málo známé a mimořádně spletité kapitoly z dějin komunistického režimu v Československu. Lze si jen přát, aby se vbrzku dočkaly biografického zpracování také osudy dalších vrcholných představitelů komunistického režimu v Československu.

Milan Drápala

SLABOTINSKÝ, Radek: *Do exilu s převaděči: Proces s protistátní skupinou „Stanislav Pokorný a spol."*. Brno, Prius 2000, 80 s.

Jedním z charakteristických znaků komunistických režimů byla likvidace jakékoliv opozice a každého odporu proti totalitě. Mezi účinné nástroje, jež komunistická moc používala k odstranění ať již skutečných nebo jen domnělých nepřátel, patřily politické procesy. Nejinak tomu bylo i v poúnorovém Československu, kde se mašinerie procesů proti „nepřátelům státu" rozběhla brzy po uchopení moci komunisty v roce 1948 a masového měřítka nabyla počátkem 50. let. Na lavice obžalovaných v té době usedly tisíce nevinných obětí, jež musely čelit nenávistným útokům, lžím a vykonstruovaným obviněním.

Vedle obecně známých procesů, například s „dr. Miladou Horákovou a spol." v roce 1950 či s „protistátním spiklenecký centrem v čele s Rudolfem Slánským" v roce 1952, o nichž existuje poměrně rozsáhlá literatura, je nezbytné věnovat pozornost také dalším politickým procesům, které se v té době v Československu odehrávaly. Práce Radka Slabotinského *Do exilu s převaděči*, s podtitulem *Proces s protistátní skupinou „Stanislav Pokorný a spol."*, patří ke studiím, jež tento naléhavý úkol plní. Zkoumá jeden z méně známých politických procesů, a sice se skupinou převaděčů, jež pomáhala dalším osobám dostat se přes státní hranice do Rakouska a která pro tuto činnost stanula před Státním soudem v Brně.

Práce vyšla jako třetí svazek edice „Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989", kterou v rámci výzkumného projektu Ministerstva zahraničních věcí České republiky RB 21/4/99 „Československý exil 1948–1989" řídí Jiří Pernes. Autor svoji práci rozdělil do tří kapitol: v první se věnuje činnosti převaděčské skupiny až do její likvidace a zatčení jejích členů. Kromě základních životopisných údajů hlavních aktérů zde uvádí motivy, které je vedly k převaděčství, a také podrobně rekonstruuje jednotlivé převody přes hranice, k nimž docházelo zejména v roce 1949. Slabotinský vychází především z materiálů Státní bezpečnosti, která řídila výslechy zatčených. Správně přitom upozorňuje, že je třeba brát tyto informace se značnou rezervou, neboť vznikaly pod fyzickým a psychickým nátlakem vyvíjeným na obviněné; kupříkladu se domnívá, že zejména ve výslechových protokolech uváděné údaje o finančních odměnách, jež členové skupiny za převedení přes hranice pobírali, jsou přehnané. Avšak

právě materiály StB a soudní spisy tvoří jediné prameny, jež jsou k objasnění případu této skupiny k dispozici.

V další kapitole, věnované vlastnímu procesu, se autor nejprve podrobně rozepisuje o průběhu vyšetřování činnosti skupiny, která nakonec zahrnovala třiačtyřicet obžalovaných, a pak se zaměřuje na hlavní líčení, které se odehrávalo v prosinci 1950 před Státním soudem v Brně, na jeho přípravu, průběh a rozsudky, které se pohybovaly v rozmezí od pěti měsíců do patnácti let odnětí svobody.

Třetí kapitola se věnuje osudu odsouzených po vynesení rozsudků. Sleduje jejich život ve vězení, jejich postupné propouštění a pak i snahu o dosažení občanské a majetkové rehabilitace koncem 60. let. Plné rehabilitace se odsouzení však dočkali až po roce 1989, kdy většina z nich již nebyla naživu (škoda, že se z publikace nedozvíme, kterých z nich se to týkalo).

Autor se bohužel nemohl opřít o přímá svědectví pamětníků, protože v době, kdy kauzu zpracovával, již nikdo z nich nežil. Pak mu nezbylo než obrátit se k archivním pramenům s rizikem, že jejich část (především soudní spis z roku 1950) mohla být znehodnocena nepravdivými nebo zkreslenými údaji (výpovědi obžalovaných), a to bez možnosti konfrontace s jiným pramenem.

Důležitou součástí práce jsou přílohy: část obžaloby, rozsudky s podrobným popisem všech údajných provinění jednotlivých účastníků procesu, odvolání obhájců a další materiály ze soudního spisu. Je třeba ocenit, že badatelé dostávají do rukou publikaci, z níž se mohou dozvědět nejen nové skutečnosti o mechanismu politických procesů v Československu, ale také cenné informace o možnostech a způsobech přechodu státní hranice na přelomu 40. a 50. let, a která je tudíž také svého druhu příspěvkem k dějinám československého exilu po roce 1948.

David Kovařík

Stát a církev v roce 1950: Sborník příspěvků z konference pořádané Českou křesťanskou akademií v Praze, Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Centrem pro studium demokracie a kultury v Brně ve spolupráci s Arcibiskupstvím pražským dne 21. června 2000 v Emauzském klášteře v Praze. Uspořádali Jiří Hanuš a Jan Stříbrný. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000, 143 s.

Čtvrtý svazek edice *Historia ecclesiastica* obsahuje deset příspěvků přednesených na zmíněné jednodenní konferenci. Je třeba zdůraznit, že se na ní sešli nejen profesionální historikové, ale i představitelé dominikánského a premonstrátského řádu a zástupci těch, kdož pohnutá 50. léta prožili na vlastní kůži. Z této skutečnosti vyplývá rozmanitý přístup ke zkoumanému problému.

Jiří Hanuš v úvodním článku „Dějiny církve v době poslední" připomíná, že „historikové jen velmi neradi vstupují na půdu tak křehkou, jako jsou nejnovější dějiny", což se nepříznivě promítá nejen do úrovně našich znalostí vývoje církevního života v posledních desetiletích. Ve svém pojednání se snaží definovat pojem „totalitarismus" a domnívá se, že je s ním „celá řada potíží, protože existují různá pojetí a výklady". Před historikem církevního dějepisectví podle jeho názoru stojí čtyři vážné imperativy (či úskalí), s nimiž se musí vyrovnat: 1. uvědomit si ve sledovaném období odlišnosti mezi jednotlivými církvemi a církevními společenstvími a rozdíly v jejich vztazích k politické situaci a praktikám státní moci; 2. vyrovnat se s tím, že období 1948–1989 bylo časem zvratů, hledání osobního i společenského „místa na slunci" a názorových změn; 3. mít na paměti, že historik vstupuje do tohoto procesu se svými zájmy a prioritami (což je dle Hanuše jen dobře) a že se nemá uchylovat jen k odsuzování, ale ani nepropadat velké apologetice; 4. snažit se odpovědět na otázku po vztahu křesťanství k politice, vymezit pojem ideologie a koncepčně řešit otázku moci.

Karel Kaplan v příspěvku „Státní církevní politika 1948–1950" připomíná důležité události, které poznamenaly vzájemný vztah státu a církve v uvedeném období. Jeho stať vychází ze starší práce *Stát a církev v Československu 1945–1953* (1993), je však doplněna o některé nové údaje, vyplývající z autorova novějšího bádání. Kaplan na závěr svého příspěvku podotýká, že „církev sice rány utržila, ale v tom rozhodujícím bodě konfliktu se komunistické moci nepodařilo uskutečnit svůj cíl: národní církev, odtrženou od Říma a od hierarchie".

Právník Jiří Raimund Tretera, člen dominikánského řádu, se v příspěvku „Nová právní situace církví a náboženských společností v roce 1950" věnuje těm situacím, kdy docházelo k porušování i tehdy platného právního řádu. V tomto ohledu totiž byla situace církví v novém režimu zcela nová: mocenské struktury používaly ve vztahu k nim kombinace právních, pseudoprávních i zcela protiprávních prostředků.

Pracovník Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu Adolf Rázek ve studii „Josef Toufar – oběť proticírkevní strategie režimu" poukázal na případ zcela nesmyslně zmařeného lidského života, a také na křečovitou snahu komunistických struktur diskreditovat katolickou církev v Československu a „odhalit" Vatikán jako největšího nepřítele „lidovědemokratického" režimu.

Studie „Perzekuce mužských řeholí 1948–1950" z pera Vojtěcha Vlčka dokazuje neustálou snahu komunistické moci o likvidaci mužských řádů, která vyvrcholila takzvanou Akcí K v dubnu 1950. Stať „Internační tábor Želiv" Zdeňka Charouze, příslušníka premonstrátského řádu, detailně rozebírá osudy želivského kláštera v době, kdy sloužil jako internační středisko pro řeholníky, tedy od 14. dubna 1950 do 28. února 1956. Charouzův text zaujme především líčením detailů ze všedních dnů internovaných. Dvoustránkový příspěvek členky řádu dominikánek Edity Mendelové připomíná několik osudů řeholnic po jejich internaci v Hejnicích a později v Broumově.

Velmi zajímavou kapitolou nejnovějších církevních dějin je bezpochyby historie sjednocování, rušení, tajné činnosti a obnovy řeckokatolické církve v době komunistického režimu. Zdeněk Boháč v kapitole „Násilné zrušení řeckokatolické církve na počátku 50. let" líčí tuto tragickou kauzu v širších souvislostech – přibližuje nejen československou, ale také rumunskou či ukrajinskou cestu této církve.

Historik a také pamětník Václav Vaško v příspěvku „Církev v zápasu s komunistickou diktaturou" vhodně doplňuje stať Karla Kaplana. Mimo jiné se snaží nalézt kritéria datování totalitarismu v českých zemích a přináší také řadu nových poznatků. Svůj pohled na sledovanou problematiku shrnul do věty: „Padesátá léta byla pro církve nejen dobou utrpení, ale i dobou, kdy zpívala Pánu hrdinskou píseň lásky a věrnosti."

Jiří Hanuš ve studii „Mezi martyriem a kolaborací" přibližuje pohled na některé události roku 1950 očima prostých farářů a nižších státních úředníků. Sám přiznává, že „je mu tento způsob nahlížení do minulosti" blízký. Navíc se domnívá, že již „nazrává doba, kdy je možno začít přinejmenším závěr čtyřicátých a léta padesátá zpracovávat takzvaně zespodu, zdola".

Posledním příspěvkem sborníku je esej Jiřího Trávníčka „Oni" k české poezii počátku padesátých let. Autor se v ní s humorem zamýšlí také nad tím, co znamená v tomto kontextu zájmeno „oni", a současně přesvědčivě ukazuje rozdílnosti i shody v poezii na obou stranách „břehu".

Je potěšitelné, že na přípravě konference i na vydání sborníku se podíleli kromě historiků i církevní představitelé a pamětníci. Sborník si díky své rozmanitosti, současně však i vyváženosti najde čtenáře mezi odbornou i laickou veřejností.

Radek Slabotinský

ŠTOLBOVÁ, Eva: *Navrávačky s Dominikom Tatarkom*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2000, 327 s.

Kniha predstavuje rozhovory českej publicistky Evy Štolbovej so slovenským spi-

sovateľom Dominikom Tatarkom. Podľa pôvodného zámeru rozhovory mali suplovať Tatarkove pamäti. Ich základom je prepis dvadsiatich deväťdesiatminútových audiokaziet, na ktorých sú nahrané rozhovory uskutočnené od novembra 1985 do jesene 1986 na rôznych miestach v Čechách a na Slovensku, často v stiesnených podmienkach. Aj ich cesta k čitateľovi bola komplikovaná. Vyšli niekoľkokrát v samizdate, vo Fragmente K na Slovensku aj vo Vaculíkovej Edícii Petlice v Čechách. Prvého knižného vydania sa dočkali v exilovom vydavateľstve Index v Kolíne nad Rýnom. Je kuriozitou, ale i svedectvom odlišných podmienok na prednovembrovom Slovensku v porovnaní s kultúrnou politikou v českých krajoch, že prvá časť knihy vyšla časopisecky už v júlovom čísle ročníku 1989 revue *Slovenské pohľady*. Všetky vydania mali spoločné, že boli upravené tak, ako by išlo o monológ Dominika Tatarku, teda bez otázok partnerky a iniciátorky rozhovorov Evy Štolbovej (aj keď v pozadí niektorých otázok stál Ludvík Vaculík, ako z knihy vyplýva). K Eve Štolbovej viazal Tatarku citový vzťah a vydania respektovali ohľad, aby nebola vo vtedajších politických pomeroch osobne ohrozená. Terajšie vydanie je kompletné a plní tak Tatarkovo želanie, aby sa k jeho osobe a dielu pristupovalo pravdivo, bez manipulácie a zamlčovaní niektorých skutočností.

Navrávačky charakterizuje spontánnosť, difúznosť, opakovanie, časové skoky. Tatarkov prejav je emotívny a do tejto polohy často strháva aj svoju partnerku. Tatarka v nich rekapituluje život, odkrýva svoje vnútro, prístup k svetu a životnú filozofiu, rozpráva o svojej tvorbe, ideáloch i omyloch. Vracia sa do času detstva a ku svojej rodine, zamýšľa sa nad privátnou témou náboženstva a viery, hovorí o svojom mieste v slovenskom literárnom a spoločenskom živote. Za jeho vyhranenými, občas aj jednostrannými či osobne zaujatými výpoveďami cítiť vášnivú a nepoddajnú povahu. *Navrávačky* sa takto stávajú kľúčom, ktorý otvára dvere do Tatarkovej tvorby a vnútorného sveta, zároveň však majú zaujímavosť aj pre pohľad historika. Tatarka svoje rozhovory viedol v dobe, keď bol už viac ako pätnásť rokov vyradený z (česko)slovenského literárneho života. Ako jeden z prvých chartistov – a možno povedať, že na Slovensku najznámejší – bol pod prísnym dohľadom Štátnej bezpečnosti. V tejto situácii si nebral žiadne servítky a vyjadroval sa bez zábran k mnohým udalostiam, ktorých bol svedkom či aktérom, či už to bolo Slovenské národné povstanie, spisovateľské zjazdy či „aktívy", na ktorých bol spoločne s ďalšími literátmi obvinený z buržoázneho nacionalizmu. Charakterizuje a spomína na mnohé postavy českej a slovenskej kultúrnej a politickej scény, s ktorými prišiel za rôznych okolností do styku, ako boli Jozef Tiso, Klement Gottwald, Václav Kopecký, Július Ďuriš, Štefan Bašťovanský, Karol Bacílek, Lev Hanzal, Michal Falťan, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Miroslav Válek, Václav Řezáč, František Hečko, Vítězslav Nezval a mnohí ďalší.

V úvode ku knihe Eva Štolbová bližšie objasňuje genézu svojho priateľského vzťahu k Tatarkovi i okolnosti, za akých rozhovory vznikali. Kniha je doplnená poznámkovým aparátom a vysvetlivkami, ale vyskytujú sa v nich chyby, a preto nie sú vždy spoľahlivé. Jazyku *Navrávačiek* – Štolbová sa pýtala česky a rovnako tak sa snažil, hoci nie vždy, odpovedať aj Tatarka – je venovaná záverečná štúdia z pera Márie Šimkovej. Kniha je ilustrovaná doposiaľ nezverejnenými fotografiami Viktora Stoilova, ktoré sú zároveň dokumentárnym svedectvom posledných mesiacov spisovateľovho života. Po edičnej stránke knihu pripravil Norbert Gašaj.

Vojtech Čelko

Anatomie der Parteizentrale: Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht. Ed. Manfred Wilke. Berlin, Akademie Verlag 1998, 584 s.

Německá historiografie mapuje soustavně jednotlivé faktory dějin Německé demokratické republiky. Uvedený sborník příspěvků je věnován Komunistické straně Německa a Jednotné socialistické straně

Německa, která byla páteří totalitního systému sovětského typu. V úvodním příspěvku „Kommunismus in Deutschland in Rahmenbedingungen politischen Handels nach 1945: Zur Einführung" se Manfred Wilke zabývá budováním aparátu KPD v letech 1945 a 1946 jako první centralisticky organizované politické instituce v Sovětské okupační zóně Německa, která vznikala z příkazu sovětského vedení. Tato skutečnost pak určila nejen další charakter aparátu komunistické strany, ale ovlivnila vývoj v celé zóně. Svou roli sehrály také tradice Komunistické strany Německa, která před druhou světovou válkou byla pod vlivem Kominterny a prošla bolševizací. Těžiště studie leží v analýze KPD jako faktoru a nástroje sovětské německé politiky. Samostatnou kapitolu věnoval autor klíčové postavě KPD Waltru Ulbrichtovi.

Budování aparátu KPD podrobně analyzuje příspěvek Michaela Kubiny „Der Aufbau des zentralen Parteiapparates der KPD 1945–1946". Také on podtrhl úlohu sovětského vedení a význam takzvaného prozatímního sekretariátu při vzniku a výstavbě komunistické strany. Ta byla od počátku budována tak, aby nahrazovala současně i státní instituce, proto vznikala jednotlivá oddělení například pro ekonomiku a správu, výživu a zemědělství, pro práci s mládeží, odbory či ženami, ale také agitačně-propagační a důležité kádrové oddělení. Velkou pozornost věnoval autor členům prozatímního sekretariátu, tj. Waltru Ulbrichtovi, Franzi Dahlemovi, Antonu Ackermannovi a Wilhelmu Pieckovi. V příloze pak zveřejnil jména funkcionářů pracujících v jednotlivých odděleních a dobu jejich působení ve funkci.

Důležitým prvkem strategie všech komunistických stran byly vztahy s ostatními politickými subjekty. Tímto problémem se zabývá příspěvek Friederike Sattlerové „Bündnispolitik als politisch-organisatorisches Problem des zentralen Parteiapparates des KDP 1945/46". V sovětské okupační zóně se povolené politické strany sdružily v Akční jednotě a Jednotné frontě. Meze tohoto spojenectví autorka rozebrala na přístupu jednotlivých politických subjektů k pozemkové reformě a k procesu slučování KPD a sociální demokracie.

Obsahem statě Manfreda Wilkeho „Schumachers sozialdemokratischer Führungsanspruch und die Gründung der SED" je politika Kurta Schumachera, který se ostře postavil proti snahám o sloučení KPD a SPD. Tím zabránil posílení vlivu SSSR v západních okupačních zónách a prosadil zde hegemonii sociální demokracie proti komunistům. Schumacher pochopil, že komunisté nejsou dělnickou stranou, ale nástrojem sovětské politiky.

Záměry Sovětského svazu ovládnout Německo, nebo alespoň svou okupační zónu pomocí KPD, se realizovaly také prostřednictvím „kádrové politiky". Úlohu komunistů, kteří přišli z Moskvy, analyzuje ve své studii „'Moskau-Kader' der KPD in der SBZ" Peter Erler. Autor zde poprvé definoval, popsal a kvantitativně zpracoval tuto skupinu a analyzoval její roli. Podle něj získala v emigraci určité charakteristické vlastnosti, které ji odlišovaly od ostatních soudruhů. Současně autor poukazuje na konflikt, jenž vznikl mezi ní a komunisty, kteří zůstali ve vlasti nebo se navrátili z koncentračních táborů a kteří spíše prosazovali okamžitou orientaci na socialismus a nesouhlasili s taktickým postupem KPD a SED.

Jak důležitou roli hrála v sovětské okupační zóně sovětská tajná služba, ukazují ve svém příspěvku „Tschekisten in Deutschland: Organisation, Aufgaben und Aspekte der Tätigkeit der sowjetischen Sicherheitsapparate in der Sowjetischen Besatzungszone (1945–1949)" V. V. Sacharov, D. N. Filippovych a M. Kubina. Autoři rozebírají na základě ruských archivních pramenů činnost této organizace a dokládají, že němečtí komunisté nebyli pouze hlavními informátory sovětské bezpečnostní služby, ale zároveň byli také „operativně zpracovávání". Z jejího nařízení se zaměřili na opoziční skupiny ve straně a proti úchylkářům nasadili svůj vlastní „obranný aparát". V příloze pak autoři publikovali seznam vedoucích funk-

cionářů sovětské bezpečnostní služby v Sovětské okupační zóně Německa a v NDR s uvedením jejich funkcí.

H. P. Müller ve své stati „'Parteiministerien' als Modell politisch zuverlässiger Verwaltungsapparate: Eine Analyse der Protokolle der SED-Innenministerkonferenzen 1946–1948" analyzuje tyto dokumenty a dochází k závěru, že ministerstva vnitra jednotlivých zemí, které saský ministr vnitra a první prezident Německé správy vnitra nazýval „stranická ministerstva" či „státněmocenská ministerstva", sehrála důležitou úlohu při centralizaci státní moci a v personální politice. Její zásady byly stanoveny moskevským vedením KPD již 5. dubna 1945 a podle nich se funkcionáři měli zaměřit na obsazení míst starostů, radních, a především vedoucích personálních oddělení, která se stala významným nástrojem řízení; dále byly přijaty směrnice pro budování zemských vlád. Problémem SED byl však nedostatek „kádrů". Jednou z klíčových otázek těchto ministerských konferencí byla instrumentálně motivovaná denacifikace, tj. sekvestrace a zábory majetku a očista správy, hospodářství a společenských institucí. V textu je uveden také seznam všech účastníků těchto konferencí.

Michael Kubina se v příspěvku „'Was in dem einen Teil verwirklicht werden kann mit Hilfe der Roten Armee, wird im anderen Teil Kampffrage sein': Zum Aufbau des zentralen Westapparates der KPD/SED 1945–1949" zabývá vývojem kvazioficiálních stranických struktur pro práci v západním Německu, který vyvrcholil v roce 1949 vytvořením západní komise SED. Tyto struktury tvořily částečně základnu východoněmecké špionážní služby (Außenpolitischen Nachrichtendienst der DDR), která vznikla v sovětské režii.

Stať Heikkiho Larmoly „Sowjetisierung oder Neutralität? Warum Finnland nicht den Weg der Tschechoslowakei ging" se vymyká tematickému zaměření sborníku. Autor v ní srovnává vývoj v obou zemích a ukazuje, proč se Finsko, ač bylo v sovětské mocenské sféře, nenechalo sovětizovat.

Klaus Schroeder se v článku „Die DDR, eine (spät-)totalitäre Gesellschaft" zabývá spory o teoretické hodnocení NDR ve Spolkové republice Německo. Začátkem 60. let byl v souvislosti s potřebou vnitroněmeckého dialogu nahrazen „koncept totalitarismu" „kriticky imanentně-systematickou" metodou, která spíše zdůrazňovala průmyslově společenské základy NDR a posuzovala její politický systém jako víceméně etablovanou a nezměnitelnou moc, přičemž její diktátorskou podstatu zatlačovala do pozadí. Současně se zostřil kritický pohled na Spolkovou republiku, začalo se mluvit v jejím případě o „fašizaci státu a společnosti". Na základě vztahu k NDR pak východoněmečtí badatelé hodnotili západoněmecké kolegy. Po zpřístupnění archivů od roku 1989 nastal nový rozkvět bádání o charakteru NDR a jejích dějinách. Jeho součástí byl i spor o význam archivních pramenů a o jejich vypovídací hodnotu. Badatelé dospěli téměř souhlasně k názoru, že NDR byla socialistickou stranickou diktaturou, která neznala ani dělbu moci, ani právní stát, systematicky porušovala občanská a lidská práva, a uplatňovala vládu, k níž nebyla legitimována volbami. Jiní společenští vědci označují NDR jako společnost zcela prosáklou mocí, přičemž upozorňují, že toto pronikání naráželo na hranice v každodenním životě, a že tudíž není správný názor, podle kterého moc strany a vlády determinovala společnost totálně. V další části se Schroeder zabývá genezí a vývojem modelu totalitarismu a dochází k názoru, že NDR se vyvíjela: až do počátku 60. let byla jednoznačně totalitním státem, aby se pak v důsledku změn spojených s mezinárodním uznáním změnila v (pozdně-)totalitní pečovatelský a dohlížitelský stát. Jeho snahou bylo připoutat k sobě obyvatelstvo pomocí sociální politiky. V závěru autor analyzuje příčiny pádu komunistického režimu v NDR, které jsou podobné jako v Československu. Východoněmecké vedení stálo před neřešitelným dilematem; když se rozhodne pro reformy, bude jeho budoucnost nevypočitatelná a nejistá; když k nim nepřistoupí,

rozšíří se u jeho přívrženců rezignace a nespokojenost. V okamžiku, kdy komunistické vedení připustilo veřejné projevy kritických názorů vůči režimu a kdy sovětská moc rezignovala na vojenskou intervenci, byl osud NDR zpečetěn. Nezodpovězenou ponechává autor otázku, proč komunističtí představitelé rezignovali na použití síly.

Studie uveřejněné v tomto sborníku významně přispívají k objasnění jednoho z klíčových problémů dějin NDR, tj. charakteru komunistické strany a její úlohy a funkce jako nástroje sovětské politiky.

Milan Otáhal

CLASSEN, Christoph: *Bilder der Vergangenheit: Die Zeit des Nationalsozialismus im Fernsehen der BRD 1955–1965*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 1999, 242 s.

Zdá se, že za berlínské republiky hraje téma národního socialismu v historiografii dvojí roli. Jednak je bezesporu tématem módním, konjunkturálním, na druhou stranu však většina prací vybočuje z úzkých mezí politických dějin a stává se obecnými studiemi o chápání a porozumění fenoménu nacismu v naší době.

Nejinak je tomu i v případě studie Christopha Classena, která svým specifickým titulem slibuje nepříliš záživnou četbu. Naštěstí je tento titul pouze orientační a slouží autorovi spíše jako myšlenková základna pro pestré a široce pojaté úvahy. Jako základ práce zvolil Classen rok 1955, kdy začalo televizní vysílání v rámci nově založené asociace ARD. Druhý mezník je pak volnější a souvisí s koncem monopolu ARD, nástupem ZDF a třetích regionálních stanic – a dodejme, že i s koncem Adenauerovy éry (1963). Ocitáme se tak v době, kdy sledování televize zažívalo nebývalý rozkvět spjatý i s tištěnými médii – právě v této době položil časopis *Hör zu* pevné základy Springrova koncernu.

Classen svůj „pokus o zaujetí stanoviska" (s. 6) rozpracoval do tří bloků. První část je věnována kvantitativní analýze; autor zde rozčleňuje a sumarizuje více než 600 dokumentů, filmů a pořadů, které byly vysílány v letech 1955–1965. Nejde o žádnou detailní databázi, spíše o „kriticko-hermeneutické projasnění konstruktů historické reality, které existovaly ve filmové formě" (s. 25). Některé typologizace filmů a dokumentárních cyklů jsou zde více než sporné (fikcionální a nefikcionální, deskriptivní a personalizující), podařilo se však analyticky zakotvit tendence, ze kterých Classen později vychází. Dozvíme se, že se nabídka pořadů tematizujících dobu národního socialismu pozvolna zvyšovala (v roce 1965 bylo těmto pořadům věnováno šestkrát více vysílacího času ve srovnání s rokem 1955), že však přesto jen minimální prostor dostávala témata všedního dne, levicového odboje či skutečných obětí nacismu. Podobné dobové tendence jsou patrné i v jiných, neteleviz ních oblastech reflexe minulosti. Nejsou to vlastně nikterak nová fakta, zajímavé však je, že je Classen diagnostikoval i ve vysílání německé televize.

Druhá část knihy je pak zpracována jako případové studie několika vybraných pořadů. Největší prostor je zde věnován čtrnáctidílnému cyklu *Das dritte Reich*, který byl vysílán v letech 1960 a 1961 a měl podle průzkumu veřejného mínění sledovanost až 65 procent. Tento pořad byl připravován s jasným morálním a edukativním předsevzetím nabídnout německému divákovi první poválečnou syntézu let 1933–1945. Classen se v rámci tohoto cyklu zaměřuje na dvě témata – počátky národního socialismu a odboj. Nejzdařilejší pasáže se týkají právě odboje, autor zde důkladně interpretuje jednotlivé televizní programy a paralelně k nim v hutných poznámkách cituje názory historiků, kteří se tímto tématem zabývali (Hans Mommsen, Graml, van Roon, Steinbach aj.). Prezentace odboje v televizních programech odrážela tehdejší všeobecné pojetí: odlišné názory ve wehrmachtu a církvích byly patetizovány a zveličovány, vytvářela se nová hagiografie (von Wartenburg), zatímco problematika levicového odboje byla zcela v intencích studené války odsunuta do vý-

chodního bloku. Zejména se pak zamlžoval prostý fakt, že odboj proti režimu byl vždy zásluhou jednotlivců či velmi úzkých skupin. Cyklu *Das dritte Reich* zkrátka chyběl potřebný přesah, diváci se nedozvěděli, že například plány určitých skupin na poválečné uspořádání Německa (zejména *Kreisauer Kreis*) byly zcela v intencích autoritativní říšské politiky, kde nechyběl ani tolik diskreditovaný pojem vůdcovství.

Jakousi nadstavbou Classenovy studie je poslední, syntetická část. Dochází zde k závěru, že televizní produkce jen přebírala osvědčené šablony filmu a literatury, a to jak v dokumentu, tak v nejtradičnějším žánru – televizní hře. Narozdíl například od Heimatfilmu se však televize vždy od éry nacismu distancovala. Zároveň ovšem pracovala na jejím „odhistorizování" (*Enthistorisierung*) tím, že některé problémy vůbec neotevřela a nacismus celkově představovala jako pouhý omyl moderny. Classen přesto zcela věcně vyzdvihuje fakt, že v době, kdy diváci od televize neočekávali víc než zábavu, se televizní redaktoři svými pořady přece jen pokusili o otevření nepříjemných vzpomínek na vlastní minulost. Filozof Hermann Lübbe kdysi popsal 50. léta jako éru kolektivního zamlčování a tichého spiklenectví. K podobnému závěru dochází i Classen. Ani televize zkrátka nemohla v Adenauerově éře budovatelského zapomnění a konzumní nasycenosti nabídnout problémy, o kterých tehdy ještě nechtěl nikdo slyšet.

Blahoslav Hruška ml.

HOHLS, Rüdiger – JARAUSCH, Konrad H. (ed.): *Versäumte Fragen: Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*. Stuttgart – München, Deutsche Verlags-Anstalt 2000, 528 s.

V roce 1999 vznikl na berlínské Humboldtově univerzitě pod vedením Rüdigera Hohlse unikátní projekt, nad nímž později převzal záštitu renomovaný německo-americký historik Konrad Jarausch. Jedná se o soubor rozhovorů s předními německými dějepisci o době jejich studií, a především o jejich univerzitních pedagozích. Partnery v dialogu jim přitom byli berlínští studenti historie, kteří se na tento úkol velmi bedlivě připravili. Hohls se navíc zabývá využitím počítačových technologií v historiografii, a proto nepřekvapí, že se pečlivě redigovaná interview objevila již v průběhu roku 1999 na webových stránkách historického semináře Humboldtovy univerzity (*http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/*). Knižní publikace je tedy svým způsobem pouze komentovaným pandánem tohoto původně virtuálně dostupného projektu.

O co zde vlastně šlo? Jak Jarausch s Hohlsem píší v předmluvě, podnětem k tomuto projektu se staly jednak rozjitřené diskuse na frankfurtském sněmu německých historiků v září 1998 (u nás o nich referoval Jiří Pešek v časopise *Dějiny a současnost*, č. 6, 1998; souborně pak vyšly ve sborníku, který uspořádali Winfried Schulze a Otto Gerhard Oexle: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1999) o působení některých dějepisců za éry nacionálního socialismu, a souběžně s nimi i otevřeně kritické práce „rozhněvaných mužů" německé historiografie (Aly, Fahlbusch, Schötter). Cílem pak bylo vyzpovídat sociologický vzorek dnešní elity moderních historiků (šlo o 15 mužů a 2 ženy), kteří vystudovali v 50. a raných 60. letech a byli tak přímými žáky univerzitních ordinářů budujících svou kariéru za nacionálního socialismu. Budeme-li tyto pedagogy považovat za zakládající generaci otců, pak v tomto projektu odpovídala generace synů na někdy nepříjemné otázky pravnuků.

Metodologicky lze tuto redigovanou formu vzpomínání zařadit do volného proudu *oral history*, jejímž předmětem není těžko uchopitelná minulá skutečnost, ale dějepisu bližší vzpomínky na minulé události. Text má tedy narativní charakter, nesnaží se o objektivizaci dějů, nepromýšlí jen fakta, ale ve všeobecné rovině i epistemologické a psychologické otázky. U mnoha dotazovaných je totiž pravá dějinná vrstva překryta osobními

asociacemi (projekcemi i identifikacemi), některé výpovědi plynou velmi otevřeně (Hans-Ulrich Wehler, Heinrich August Winkler), jiné mají charakter spíše namáhavé anamnézy (Wolfgang Mommsen).

Každý rozhovor obsahuje dva soubory otázek. První, biografický, se pokouší respondenta zařadit do společenského a kulturního prostředí; druhý, standardní, je pak pro všechny dotázané stejný. Zde berlínské studenty zajímaly postřehy ohledně obecné role historiků za nacionálního socialismu, důvody kolektivního zamlčování minulosti, osobní zodpovědnost některých dějepisců či emotivnost samotného tázání k tématům týkajícím se třetí říše. V některých biografických částech vystupují na světlo obecně lidské vztahy; zatímco Wolfgang Mommsen soucítí se svým otcem a jeho neblahým poválečným osudem, Wolfgang Schieder věnuje otci jen několik citově chladných řádek.

Přestože jde o 17 různých rozhovorů, lze v nich vycítit tematiku, která je všem blízká. Především o době nacismu se dozvídáme jen nepřímo a okrajově, což je však zcela v souladu se záměry průzkumu, který se zaměřil v prvé řadě na 50. a 60. léta (s. 29 n.). Leitmotivem celého tázání pak byly postavy Wernera Conzeho a Theodora Schiedera, dvou historiků a univerzitních hodnostářů, na které padá temný stín jejich nacistického angažmá. Názory respondentů se rozcházejí v otázce, zdali je možno tyto historiky označit za *Vordenker der Vernichtung*, jak to činí například Götz Aly. Zatímco Wolfgang Mommsen tuto tezi striktně odmítá, jiní se k ní přiklánějí (Heinrich August Winkler, Jürgen Kocka). Všichni však pozitivně hodnotí jejich poválečnou pedagogickou činnost, která obstála i ve srovnání se zahraniční historickou vědou. S výjimkou W. Mommsena však nelze tvrdit, že by roli Schiedera a Conzeho marginalizovali (s. 61), již proto ne, že mnozí v rozhovorech poukázali na skutečné elity nacistické historiografie (Heimpel, Maschke, Müller a další). Interview však přesto vypovídají spíše o zanedbaných otázkách Adenauerovy éry. Zatímco W. Mommsen a W. Schulze varují mladší generace před morální povýšeností a naprostá většina pak tvrdí, že pátrat po minulosti vlastních pedagogů nebylo možné či vhodné, pouze H. A. Winkler a J. Kocka nalezli dostatek sebekritiky, aby připomněli svým současníkům, že nebyli schopni prolomit éru komunikativního zamlčování 50. let. V tomto ohledu je tedy výklad titulu knihy dvojí – zamlčenou otázkou není jen činnost některých historiků za nacismu, ale i nechuť či neschopnost jejich žáků vracet se k nepříjemným otázkám minulosti.

Publikace je opatřena skvělým poznámkovým aparátem; tam, kde dotázaný nepřesně cituje z paměti, je v poznámce dohledána správná verze. Pečlivou redakcí prošly i tři glosáře připojené na konci knihy (biografie, bibliografie a soupis nejdůležitějších historiografických institucí a periodik). Nezbývá než doufat, že s podobnou iniciativou k ohledání zamlčených či bílých míst českých dějin přijdou i naši studenti historie.

Blahoslav Hruška ml.

SHLAPENTOKH, Vladimir: A normal system? Pales and explanations for the collapse of the USSR. In: *The Times Literary Supplement*, č. 5098, (15.12.2000), s. 11–13.

Autor je profesorem sociologie na Michiganské státní univerzitě v USA. S odvoláním na Maxe Webera odmítá, aby se při zkoumání Sovětského svazu používala morální hlediska, a hodnotí jej jako „normální totalitní společnost". Za jednu z nejlepších cest pro pochopení charakteru sovětského systému pokládá analýzu možných příčin jeho rozpadu, přičemž srovnává situaci v Sovětském svazu s postsovětskou realitou. Odmítá tezi, že takovou příčinou mohla být ztráta kontroly strany a státu nad společností. Za jeden z důkazů považuje fakt, že sovětské politické elity byly stále zainteresovány na existenci SSSR, i když od roku 1985 více sledovaly vlastní sobecké zájmy. Ekonomika, ač trpěla řadou nedostatků (žádný

z nich však nebyl smrtelný), mohla ještě řadu let zabezpečovat jistou životní úroveň, která byla vyšší, než je tomu v postsovětské éře. Autor tyto závěry dokládá statistickými údaji o bytových poměrech, vlastnictví televizorů, ledniček, praček či magnetofonů a vysavačů. Jiným ukazatelem je úroveň vzdělání, která byla podle něj téměř na stejné úrovni jako v USA. Tyto faktory ovlivnily i míru spokojenosti obyvatelstva s jeho materiálním postavením. Tak například v roce 1976 hodnotili Sověti na pětistupňové stupnici svůj život číslem čtyři. Stejně jako Američané pak hodnotili svou spokojenost se zaměstnáním a rozsahem volného času. Tyto údaje čerpá autor z výsledků harvardského projektu z 50. let a ze studie z roku 1980, jejímž předmětem byl výzkum vztahu bývalých sovětských občanů žijících na Západě k sovětskému systému.

Všechna tato fakta podle autora dokládají, že občané přijali politický, ekonomický i sociální pořádek, včetně oficiálních hodnot, jako byl kolektivismus, patriotismus, národní solidarita a respekt k armádě, sovětskému státu a komunistické straně. Podle jeho mínění potvrzuje tyto závěry také výzkum veřejného mínění z roku 1998, kdy šestatřicet procent respondentů hodnotilo minulý režim jako „bližší lidu", zatímco postsovětský režim takto oceňovala jen dvě procenta.

Autor nepokládá za příčinu rozpadu SSSR ani aktivity disentu, který KGB na počátku 80. let fakticky zničila a jenž začal hrát významnější úlohu až v letech 1987 a 1988, kdy však již docházelo k sebedestrukci systému. Roli nehrála jako v jiných případech pádu totalitních systémů ani válka či mezinárodní krize. Hlavní příčinu vidí autor v ekonomice, s níž byli nespokojeni – narozdíl od politického systému – všichni sovětští vůdci. Proto se právě v této oblasti pokoušeli o jisté reformy s cílem zvýšit její výkonnost, především v zájmu vojenské akceschopnosti. Tento úkol byl důležitý právě proto, že Ronald Reagan přišel se „strategickou obrannou iniciativou", jejímž nejvážnějším důsledkem bylo porušení vojenské rovnováhy, která byla nastolena v 70. letech, ve prospěch Západu. V 80. letech museli tedy sovětští vůdci řešit velmi nesnadnou otázku: buď se vzdát statutu supervelmoci, což bylo jednou z největších vymožeností ruských dějin, nebo učinit taková opatření, která by urychlila technologický pokrok a zabránila americké vojenské převaze. V této souvislosti sleduje autor první kroky Michaila Gorbačova a dochází k závěru, že jeho pokus překonat stagnaci sovětské ekonomiky neostalinskými prostředky úplně ztroskotal, a proto v roce 1987 změnil koncepci a začal radikálně zvyšovat hospodářskou autonomii. Důsledkem této politiky v letech 1990 a 1991 bylo, že úloha komunistické strany a státu jako hlavních ekonomických činitelů významně poklesla, přičemž nebyla nahrazena odpovídajícími ekonomickými mechanismy, jako byl trh a volné ceny, což vyvolalo hospodářský chaos. Gorbačov pak ve snaze modernizovat sovětskou společnost a její ekonomiku obětoval oficiální ideologii, ustoupil tlaku národních hnutí a v roce 1990 souhlasil s formální degradací strany. Tyto faktory však v 80. letech nepůsobily.

Autor na závěr konstatuje, že přes všechny lidské tragédie a ekonomické vady je třeba pokládat SSSR za „normální společnost", protože existovala a reprodukovala se po dlouhou dobu. Toto konstatování je podle něj důležitým argumentem pro civilizační přístup ve společenských vědách, jak jej prosazovali již A. Toynbee a S. Huntington. Tento přístup k analýze společnosti odmítá nálepky jako „normální", „nenormální", „dobrý", „špatný", „morální", „nemorální", pokud jde o náboženská, kulturní, politická a ekonomická kritéria.

Milan Otáhal

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje knihy, sborníky a články z odborných časopisů a sborníků zahraniční provenience, vydané v letech 1998–2000.

Do oddílu I. a III. jsou zařazeny jmenné záznamy, které do jednotlivých pododdílů věcně příslušejí. Do I.E jsou zařazeny jen tituly týkající se světových dějin ve vztahu ke střední/východní Evropě. Chronologické hledisko je uplatňováno především v oddíle IV., ale i všude tam, kde tematika souvisí s určitým kratším časovým obdobím. To se týká i společenskovědní problematiky a kratších historických úseků Slovenska; v oddílu V.C jsou zařazeny jen historické práce přesahující dvě časová období. Práce k českým/československým dějinám delšího časového rozpětí jsou zařazeny do pododdílu IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy, které propojují chronologické a tematické skupiny, ale také informují o relevantních titulech.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanismus
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1967–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–2000
IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie

GEBHART, Jan 1
Migrationsbewegungen der tschechischen Bevölkerung in den Jahren 1938-1939 : Forschungsstand und offene Fragen. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 13-24.

KIRSCHBAUM, Stanislav J. 2
The First Slovak Republic (1939-1945) : Some Thoughts on its Meaning in Slovak History. - In: Österreichische Osthefte. - Roč. 41, č. 3/4 (1999), s. 405-425.

LIPTÁK, Ľubomír 3
Storočie dlhšie ako sto rokov : o dejinách a historiografii. - Bratislava : Kalligram, 1999. - 353 s.

OVERMANS, Rüdiger 4
„Amtlich und wissenschaftlich erarbeitet" : Zur Diskussion über die Verluste während Flucht und Vertreibung der Deutschen aus der ČSR. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 153-181.

PÁNEK, Jaroslav 5
Die tschechische Historiographie in den neunziger Jahren. - In: Österreichische Osthefte. - Roč. 41, č. 1 (1999), s. 5-23.

VERGANGENHEITSBEWÄLTIGUNG 6
Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrsg. Helmut König, Michael Kohlstruck, Andreas Wöll. - Opladen : Westdeutscher Verl., 1998. - 455 s. - (Leviathan ; 18/1998)

Viz též 256, 258, 277

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou

BETWEEN 7
Between past and future : the revolutions of 1989 and their aftermath / Ed. by Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu. - Budapest : Central European Univ. Press, 2000. - xii, 414 s. - Akce: Between past and future [Conference]. Budapest. 26.3.1999-29.3.1999.

BÖHMEN 8
Böhmen ist überall : Sammelband der Vorträge, Primärbibliographie und Register. - Linz : Büro für kulturelle Auslandsbeziehungen des Landes Oberösterreich, 1999. - 309 s., obr. příl. - Res. čes. - Čes. a angl. obsah a úvod. - Akce: Böhmen ist überall [Internationales Johannes-Urzidil-Symposium]. Praha. 8.3.1995-10.3.1995.

CREUZBERGER, Stefan - 9
GÖRTEMAKER, Manfred
„Sowjetisierung und Volksdemokratie : Die Gleichschaltung der Parteien in Osteuropa 1944-1948". - In: Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien. - Č. 17 (1999), s. 27-33. - Akce: Sowjetisierung und Volksdemokratie : Die Gleichschaltung der Parteien in Osteuropa 1944-1948 [Mezinárodní sympozium]. Potsdam. 22.9.1999-24.9.1999.

DEUTSCHE 10
Deutsche - Polen - Tschechen : Chancen der Versöhnung : Referate und Dokumentation / Hrsg. Rudolf Wichard. - Frankfurt a.M. : Verl. der action, 1998. - 283 s. - Akce: [Symposion]. Kamien Slaski. 9.4.1996-13.4.1996.

DOŚWIADCZENIA 11
Doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków : 1918-1998 = Zkušenost tří generací Poláků, Čechů a Slováků / Red. Michal Pułaski i Jaroslav Valenta. - Wrocław : Stala Wspólna Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych, 1998. - 230 s. - Akce: Doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków [Konference]. Wrocław. 28.10.1997-29.10.1997.

Ferdinand ĎURČIANSKÝ 12
Ferdinand Ďurčianský : 1906-1974 / Zost. Štefan Baranovič. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 120 s. - Zborník zo seminára sa konal pri príležitosti jeho nedožitých 90. narodenín. - Akce: Ferdinand Ďurčianský [Seminář]. Rajec. 8.12.1996.

EXPERIENCE 13
The experience of democratization in Eastern Europe : Selected papers / Ed. Richard Sakwa. - New York : St. Martin's Press, 1999. - xiv, 297 s. - Akce: 5th World Congress of Central and East European Studies [Kongres]. Warszawa. 1995.

GENERÁL 14
Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský, Miloslav Čaplovič. - Bratislava : Vojenský historický ústav, 1999. - 245 s. - Akce: Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

GEOPOLITICAL 15
The Geopolitical Position of Central Europe : Development Tendencies in the 21st Century / Eds. Peter Link, Ivo Samson. - Bratislava : Slovak Foreign Policy Association, 1998. - 96 s. - Akce: The Geopolitical Position of Central Europe [Konference]. Častá-Papiernička. 4.6.1998-5.6.1998.

HISTORICAL 16
Historical reflections on Central Europe : Selected papers / Ed. Stanislav J. Kirschbaum. - Basingstoke : Macmillan, 1999. - xiii, 245 s. - Akce: 5th World Congress of Central and East European Studies [Kongres]. Warszawa. 6.8.1995-11.8.1995.

INTELLECTUALS 17
Intellectuals and politics in Central Europe / Ed. András Bozóki. - Budapest : Central European Univ. Press, 1999. - 292 s. - Akce: 5th International Conference of the International Society for the Study of European Ideas [Konference]. Utrecht. 8.1996.

LEMBERG, Hans 18
Zeitgeschichte Ostmitteleuropas : Stand und Perspektiven. - In: Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien. - Roč. 16, (1999), s. 27-28. - Akce: Zeitgeschichte Ostmitteleuropas - Stand und Perspektiven [Kolokvium]. Potsdam. 1.7.1999-2.7.1999.

NÁRODNÁ 19
Národná rada v kontexte slovenských dejín : 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady / Ed. Jozef Žatkuliak. - Bratislava : Národná rada SR, 1999. - 209 s. - Akce: Národná rada v kontexte slovenských dejín [Konference]. Častá-Papiernička. 21.4.1998-22.4.1998.

NEW 20
The new elite in post-communist Eastern Europe / Eds. Vladimir Shlapentokh, Christopher Vanderpool, Boris Doktorov. - College Station : Texas A&M Univ. Press, 1999. - xix, 402 s. - (Eastern European Studies ; No. 10) - Akce: The new elite in post-communist Eastern Europe [Konference]. East Lansing. 2.11.1994.

PODIEL 21
Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica : Adade, 1999. - 99 s. : fotogr. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Seminář]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

POKUS 22
Pokus o reformu v roku 1968 : Historicko-politologické pohľady / Zost. Zoltán Pástor, Michal Štefanský. - Banská Bystrica : Trian, 1999. - 237 s. - Akce: Pokus o reformu v roku 1968 [Konference]. Krpáčov. 9.6.1998-10.6.1998.

PRZEMIANY 23
Przemiany gospodarcze w Polsce i Czechach : Materiały z pierwszej polsko-czeskiej konferencji słuchaczy studiów doktoranckich. - Toruń : Wyd. Univ. Mikołaja Kopernika, 1999. - 178 s. - Akce: Przemiany gospodarcze w Polsce i Czechach [1. polsko-česká konference]. Toruń. 1997.

REICHEL, Thomas 24
(Doktoranden-)Kolloquium zur DDR- und ostmitteleuropäischen Geschichte. - In: Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien. - Č. 17 (1999), s. 55-63. - Akce: DDR- und ostmitteleuropäische Geschichte [Kolokvium]. Potsdam. 26.11.1999-27.11.1999.

SLOVÁCI 25
Slováci v Českej republike : Zborník materiálov / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1999. - 156 s. : fotogr. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

SLOVENSKÁ 26
Slovenská republika : 1939-1945 / Zost. Ján Bobák. - Martin : Matica slovenská, 2000. - 290 s. - Akce: Slovenská republika [Konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

SLOVENSKO 27
Slovensko a druhá svetová vojna : Zborník príspevkov / Zost. František Cséfalvay, Miloslav Púčik. - Bratislava : Vojenský historický ústav, 2000. - 427 s. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

SLOVENSKÝ 28
Slovenský povojnový exil : Zborník materiálov / Zost. Juraj Chovan-Rehák, Genovéva Grácová, Peter Maruniak. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 555 s. - Akce: Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine [Seminář]. Martin. 27.6.1996-28.6.1996.

SNP 29
SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth, Katarína Kováčiková. - Banská Bystrica : Adade, 1999. - 499 s. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

Milan Rastislav ŠTEFÁNIK 30
Milan Rastislav Štefánik, astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne / Sous la direct. Bohumila Ferenčuhová. - Bratislava : Association pour l'histoire et la culture de l'Europe centrale et orientale, 1999. - 113 s. - Akce: Milan Rastislav Štefánik, astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne [Konference]. Paris. 16.3.1999; 15.4.1999.

VEREJNOSŤ 31
Verejnosť proti násiliu - Občianske fórum : Svedectvá / Zost. a red. upr. Ingrid Antalová. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1999. - 75 s. - Akce: Verejnosť proti násiliu - Občianske fórum [Stretnutie]. Praha. 28.2.1998.

WOMEN 32
Women and political change : Perspectives from East-Central Europe : Selected papers / Ed. Sue Bridger. - Houndmills : Macmillan, 1999. - xii, 194 s. - Akce: 5th World Congress of Central and East European Studies [Kongres]. Warszawa. 1995.

Viz též 109

I.C Bibliografie

DEUTSCHSPRACHIGE 33
Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern, 1900-1939 : Chronologiche Übersicht und Bibliographie / Hrsg. und eingeleit. v. Jürgen Born, Diether Krywalski. - München : Saur, 2000. - x, 373 s.

EDMONDSON, Vlaďka - SHORT, David 34
Czech Republic. - Oxford : CLIO Press, 1999. - xxv, 430 s. - (World bibliographical series ; Vol. 219)

SÝKOROVÁ, Stanislava 35
Pet stoljeca hrvatske knjige u Češkoj. - Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2000. - 158 s.

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

BIOGRAPHISCHES 36
Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933 : International Biographical Dictionary of Central European Émigrés 1933-1945. Bd. 1, Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben ; Bd. 2, The Arts, Sciences and Literature ; Bd. 3, Gesamtregister. / Gen. ed. Werner Röder, Herbert A. Strauss ...[et all]. - München : Saur, 1999. - lviii, 875 s. ; xciv, 1916 s. ; xx, 281 s.

BIOGRAPHISCHES 37
Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder. Bd. 3, N-SCH / Hrsg. Ferdinand Seibt, Hans Lemberg, Helmut Slapnicka. - München : Oldenbourg, 2000. - 821 s.

CENTRAL 38
The Central & East European Handbook / Eds. Patrick Heenan, Monique Lamontage. - Chicago : Amacom, 2000. - x. 305 s., il., mp.

HOCHMAN, Jiří 39
Historical Dictionary of the Czech State. - Lanham : The Scarecrow Press, 1998. - xxxix, 203 s. - (European historical dictionaries ; No. 23)

LEHMANN, Friedrich 40
Der Wandel der Ortsnamen in den ehemals deutsch besiedelten Gebieten der Tschechoslowakei : gezeigt an über 300 Beispielen ausgewählter ehemaliger Landkreise. - Marburg/Lahn : Biblion, 1999. - 227 s.

STATES 41
The states of Eastern Europe. 1-2 / Eds. Frank W. Carter, David Turnock. - Aldershot : Ashgate, 1999.

I.E Světové / evropské dějiny

BAYCROFT, Timothy 42
Nationalism in Europe 1789-1945. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - vi, 96 s.

CRITCHLOW, James 43
Western Cold War Broadcasting. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1, č. 3 (1999), s. 168-175. - Rec. na : War of the Black Heavens : The Battles of Western Broadcasting in the Cold War / Michael Nelson. - Syracuse : Syracuse University Press, 1997. - xx, 277 s. ; Sparks of Liberty : An Insider's Mempor of Radio Liberty / Gene Sosin. - University Park : Pennsylvania State University Press, 1999. - xviii, 313 s. ; Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy : My War within the Cold War / George R. Urban. - New Haven : Yale University Press, 1997. - x, 322 s.

FERGUSON, Yale - KOSLOWSKI, Rey 44
Culture, International Relations Theory, and Cold War History. - In: Reviewing the Cold War / Ed. Odd Arne Westad. - London, 2000. - 382 s. - S. 149-179.

PLESHAKOV, Constantine 45
Studying Soviet Strategies and Decisionmaking in the Cold War Years. - In: Reviewing the Cold War / Ed. Odd Arne Westad. - London, 2000. - 382 s. - S. 232-241.

ZUBOK, Vladislav M. 46
Why Did the Cold War End in 1989? : Explanations of „The Turn". - In: Reviewing the Cold War / Ed. Odd Arne Westad. - London, 2000. - 382 s. - S. 343-367.

Viz též 141

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

ADAM, Jan 47
Social costs of transformation to a market economy in post-socialist countries : the cases of Poland, the Czech Republic, and Hungary. - New York : St. Matrin's Press, 1999. - xiv, 212 s.

DE BOER-ASHWORTH, Elizabeth 48
The global political economy and post-1989 change : the place of the Central European transition. - New York : St.Martin's Press, 2000. - xiii, 203 s.

POLLERT, Anna 49
Transformation at work in the new market economies of Central Eastern Europe. - London : SAGE, 1999. - xii, 260 s.

Viz též 154, 158, 159, 197, 202, 250

II.B Filozofie, politologie, publicistika

ARATO, Andrew 50
Civil society, constitution, and legitimacy. - Lanham : Rowman & Littlefield, 2000. - xiv, 351 s.

BAER, Josette 51
Politik als praktizierte Sittlichkeit : zum Demokratiebegriff von Thomas G. Masaryk und Václav Havel. - Sinzheim : Pro Universitate Verlag, 1998. - 370 s. - (Wissenschaftliche Schriften: Politik)

KUSÝ, Miroslav 52
Politológia : Vybrané kapitoly / Miroslav Kusý a kol. - Bratislava : Univerzita Komenského, 1998. - 181 s.

MAZOWIECKI, Tadeusz 53
Politik und Moral im neuen Europa : Jan-Patočka-Gedächtnisvorlesung des IWM 1997 ; Mit einem Essay v. Jan Patočka. - Wien : Passagen, 1999. - 80 s.

SOPÓCI, Ján 54
Politika a spoločnost : Úvod do sociológie politiky. - Bratislava : Sofa, 1998. - 203 s.

VACULÍK, Ludvík 55
Avgustovskij god : Fel'jetony 1988-1989 gg. / Ljudvik Vaculik. - Moskva : Posol'stvo ČR v RF, 1999. - 87 s.

Viz též 43, 157, 255, 267, 291

II.C Sociologie, demografie, urbanismus

TEMPLE, Stephan 56
Baba : die Werkbundsiedlung Praga = The werkbund housing estate Prague. - Basel : Birkhäuser, 1999. - 142 s., il. - Souběž. něm. a angl. text.

Viz též 54, 146, 158

II.D Právo

Viz 160, 222

II.E Ekologie

SUTHERLIN, John W. 57
The greening of Central Europe : sustainable development and environmental policy in Poland and the Czech Republic. - Lanham : Univ. Press of America, 1999. - x, 150 s., il., mp.

III. Prameny

III.A Projevy, stati

GEREMEK, Bronisław - BIEDENKOPF, Kurt 58
Über die demokratische Revolution in Europa 1989. - Dresden : Sächsischen Staatskanzlei, 1999. - 24 s. - Akce: Hannah-Arendt-Forum. Dresden. 5.7.1999.

III.B Dokumenty, fotografie

BONWETSCH, Bernd - FILITOV, Alexej 59
Chruschtschow und der Mauerbau : Die Gipfelkonferenze der Warschauer-Pakt-Staaten vom 3.-5. August 1961. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 155-198.

JUDGE, Edward H. - LANGDON, John W. 60
The Cold War : a history through documents. - Upper Saddle River : Prentice Hall, 1999. - xviii, 263 s.

RIEŠENIE 61
Riešenie židovskej otázky na Slovensku 1938-1945 : Dokumenty. 4-5 / Zost. Ladislav Hubenák. - Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 1999-2000. - 221 s. ; 146 s. - (Judaica Slovaca ; Zv. 40 a 42)

SOVETSKIJ 62
Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevropc. Tom 1, 1944-1948 : Dokumenty / Red. koll. T. V. Volokitina (otv. red.), G. P. Muraško, O. V. Naumov, A. F. Noskova, T. V. Carevskaja. - Moskva : Rossijskaja političeskaja enciklopedija, 1999. - 680 s.

SUPPAN, Arnold 63
Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa und die Wiener Deklaration vom 30. September 1998. - In: Österreichische Osthefte. - Roč. 41, č. 2 (1999), s. 187-194.

VOSTOČNAJA 64
Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov : 1944-1953. Tom 2, 1949-1953 / Otv. red. G. P. Muraško. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1998. - 1002 s.

Viz též 149, 308

III.C Memoáry, deníky, svědectví

BÖHM, Emanuel T. 65
V boji o holú národnú existenciu : Spomienky na roky 1945-1948 v ČSR / Vybr., uspor., úvod a spriev. texty Michal Kriško. - Bratislava : Jenčíková-Fabrici, 2000. - 443 s. : fotogr.

ELIAS, Ruth 66
Triumph of Hope : from Theresienstadt and Auschwitz to Israel. - New York : J. Willey, 1998. - x, 274 s.

ELIÁŠ, Štefan 67
Čas našej úzkosti : Denník 100 dní roku 1968. - Námestovo : Solitudo, 1999. - 96 s. : fotogr.

ENGELMANN, Isa 68
Blauer Flieder : Wiedersehen in Böhmen. - München : Langen Miller, 2000. - 223 s.

FUCHS, Vilem 69
Schatten, Spuren, Begegnungen : die bitteren Jahre in Prag 1935-1945. - Bremen : Hauschild, 1999. - 167 s.

GREENFIELDOVÁ, Hana 70
Fragments of memory : from Kolin to Jerusalem / Hana Greenfield. - Jerusalem : Gefen, 1998. - 64 s.

HERZOGENBERG, Johanna von 71
Bilderbogen : aus meinem Leben. - München : Oldenbourg, 1999. - 302 s.

CHANGING 72
Changing Fortunes / Eds. Zikmund Konecny, Peter Konecny. - Boulder : East European Monographs, 1999. - xiii, 136 s.

CHŇOUPEK, Bohuš 73
Memoáre in claris. - Bratislava : Belimex, 1998. - 363 s. : fotogr.

MAJOROV, Aleksandr Michajlovič 74
Vtorženije : Čechoslovakija, 1968 : Svidetel'stva komandarma. - Moskva : Prava čeloveka, 1998. - 348 s. : fotogr.

MIKUŠ, Jozef A. 75
Pamäti slovenského diplomata. - 2. vyd. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 294 s. : fotogr.

RAŠLA, Anton 76
Zastupoval som Československý štát : Vyznanie. - Bratislava : Privatpress, 1999. - 281 s. : fotogr.

SKOUG, Kenneth N., Jr. 77
Czechoslovakia's lost fight for freedom 1967-1969 : an American embassy perspective. - Westport : Praeger, 1999. - xvi, 273 s.

SUMICHRAST, Michael - 78
SHAFER, Ronald G.
Rebirth of Freedom : from nazis and communist to a new life. - Central Point : Hellgate Press, 1999. - xiii, 311 s.

SVEDECTVÁ 79
Svedectvá pravdy. Diel 2, Vojnový zločinec alebo Svätec ; Diel 3, Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť / Zost. a vyd. Priatelia prezidenta Tisu na Slovensku a v cudzine, Radošina. - Sereď ; Trnava : Reprint ; Optima, 1998-1999. - 700 s. ; 336 s. - Diel 1 vyd. 1997.

VEREJNOSŤ 80
Verejnosť proti násiliu : 1989-1991 : Svedectvá a dokumenty / Zost. Ingrid Antalová. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1998. - 355 s. : fotogr.

VRBA, Jozef 81
Muž, ktorý sa vzoprel Hitlerovi : Osobné svedectvá o živote, činnosti a cnosti ThDr. Jozefa Tisu, prezidenta prvej Slovenskej republiky. - Bratislava : Devínsky expres, 1999. - 115 s.

III.D Rozhovory

LORENC, Alojz - JANÍK, Pavol 82
Generál Alojz Lorenc : Dešifrovaný svet : Exkluzívne rozhovory. - [Bratislava] : Forza, 2000. - 271 s. : fotogr.

SCHWARZENBERG, Karel - 83
LENDVAI, Paul
Man sieht im anderen das eigene Spiegelbild. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 5-18.

III.E Korespondence

ŠIMEČKA, Milan 84
Listy z väzenia = Dopisy z vězení / Pripr. Jolana Kusá a Raisa Kopsová. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1999. - 372 s.

IV. Chronologická časť

IV.A 1918–1939

BOYER, Christoph 85
Nationale Kontrahenten oder Partner? : Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918-1938). - München : Oldenbourg, 1999. - viii, 441 s. - (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte ; Bd. 42)

KONKURRENZPARTNERSCHAFT 86
Konkurrenzpartnerschaft : Die deutsche und die tschechoslowakische Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit / Hrsg. Boris Barth, Josef Faltus, Jan Křen und Eduard Kubů. - Essen : Klartext, 1999. - 262 s. - (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission ; Bd. 7) (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; Bd. 14)

KRACÍK, Jörg 87
Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei : 1920-1938. - Frankfurt a.M. : Lang, 1999. - 462 s. - (Europäische Hochschulschriften : Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften ; Bd. 833)

KUČERA, Jaroslav 88
Minderheit im Nationalstaat : die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918-1938. - München : R. Oldenbourg, 1999. - ix, 328 s.

MILLER, Daniel E. 89
Forging Political Compromise : Antonín Švehla and the Czechoslovak Republican Party 1918-1933. - Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1999. - xv, 323 s. : fotogr.

MÜLLER, Daniel 90
Manfred Georg und die „Jüdische Revue" : eine Exilzeitschrift in der Tschechoslowakei 1936-1938. - Konstanz : UVK Medien, 2000. - 173 s. - (Journalismus und Geschichte ; Bd. 1)

MUNICH 91
The Munich Crisis, 1938 : Prelude to World War 2 / Eds. Igor Lukes, Erik Goldstein. - London : Frank Cass, 1999. - xi, 402 s.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 92
Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. - Prešov : Universum, 1999. - 293 s.

PETRÍK, Ján 93
Spišská tragédia : Sláva hrobom našim - marec 1939 / Il. František Válek. - Martin : Matica slovenská, 1999. - 83 s. : fotogr.

RUTTKAY, Fraňo 94
Slovenskí kolaboranti v službách maďarskej iredenty : 1920-1938. - Bratislava : Kubko Goral, 1998. - 64 s.

TANCSIK, Pamela 95
Die Prager Oper heißt Zemlinsky : Theatergeschichte des Neuen Deutschen Theaters Prag in der Ära Zemlinsky von 1911 bis 1927. - Wien : Böhlau, 2000. - 763 s.

WEISER, Thomas 96
Arbeiterführer in der Tschechoslowakei : eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischer Parteifunktionäre 1918-1938. - München : Oldenbourg, 1998. - 299 s. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 72)

Viz též 1, 33, 56, 100, 175, 176, 226, 250, 279, 303

IV.B 1939–1945

BRANDES, Detlef 97
Beneš, Jaksch und die Vertreibung/Aussiedlung der Deutschen. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 101-110.

ĎURICA, Milan S. 98
Slovenská republika : 1939-1945 : Vznik a trvanie prvého slovenského štátu 20. storočia. - 3. vyd. - Bratislava : Lúč, 1999. - 94 s. : obr. příl.

ERZWUNGENE 99
Erzwungene Trennung : Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938-1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien / Eds. Detlef Brandes, Edita Ivaničková, Jiří Pešek. - Essen : Klartext, 1999. - 336 s. - (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission ; Bd. 8) (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa ; Bd. 15)

GEBEL, Ralf 100
Heim ins Reich! : Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938-1945. - München : Oldenbourg, 1999. - xvi, 424 s. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 83)

KAISER, Vladimír 101
Das Kriegsende und die Vertreibung der Deutschen aus dem Aussiger Gebiet. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 201-217.

KORČEK, Ján 102
Slovenská republika 1943-1945 : K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. - Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1999. - 222 s. - (Knižnica vojenského profesionála) - Res. něm., angl.

KURAL, Václav 103
Tschechen, Deutsche und die sudetendeutsche Frage während des Zweiten Weltkrieges. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 73-99.

LEIKERT, Jozef 104
Čierny piatok sedemnásteho novembra. - Bratislava : Veda, 2000. - 454 s. : fotogr. - Res. angl., franc., něm.

LIPTÁK, Ľubomír 105
Die deutsche und die ungarische Minderheit in der slowakischen Politik und Widerstandsbewegung. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 111-122.

MILOTOVÁ, Jaroslava 106
Die NS-Pläne zur Lösung der „tschechischen Frage". - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 25-37.

MÍŠKOVÁ, Alena 107
Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 39-53.

ON ALL 108
On All Fronts : Czechoslovak in World War II. Vol. 3 / Ed. Lewis M. White. - Boulder : East European Monographs, 2000. - viii, 333 s. - Vol. 1 vyd. 1991, Vol. 2 1995.

RUPNOW, Dirk 109
Täter Gedächtnis Opfer : Das Jüdische Zentralmuseum in Prag 1942-1945. - Wien : Picus Verl., 2000. - 231 s. : fotogr.

SLÁDEK, Oldřich 110
Standrecht und Standgericht : Die Gestapo in Böhmen und Mähren. - In: Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg / Hrsg. Gerhard Paul. - Darmstadt, 2000. - 674 s. - S. 317-339.

ŠTEFANSKÝ, Václav 111
Slovenskí vojaci v Taliansku : 1943-1945. - Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2000. - 114 s. : fotogr.

WEIL, Jiří 112
Elegie für 77 297 Opfer : Jüdische Schicksale in Böhmen und Mähren 1939-1945 / Jiri Weil ; Hrsg. Erhart Roy Wiehn. - Konstanz : Hartung-Gorre, 1999. - 23, 12 s.

ZIMMERMANN, Volker 113
Der „Reichsgau Sudetenland" im letzten Kriegsjahr. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 55-72.

ZIMMERMANN, Volker 114
Die Sudetendeutschen im NS-Staat : Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland 1938-1945. - Essen : Klartext, 1999. - 515 s. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kulturgeschichte der Deutschen im Östlichen Europa ; Bd. 16)

Viz též 2, 21, 26, 27, 29, 61, 66, 69, 70, 76, 78, 79, 81, 177, 218, 237, 279, 280, 284

IV.C 1945–1948

CHRIST, Herbert 115
Benesch und der Völkermord an der Sudetendeutschen : Zeitzeugen klagen an. - Berg am S. : Druffel, 1999. - 126 s.

K DEKRÉTOM 116
K dekrétom prezidenta E. Beneša a k nariadeniam Slovenskej národnej rady vo vzťahu k súčasnosti / Zprac. Jozef Žatkuliak. - Bratislava : Národná rada Slovenskej republiky, 2000. - 91 s. - (Informačné materiály ; Č. 14/2000)

KOVÁČ, Dušan 117
Die „Aussiedlung" der Deutschen aus der Slowakei. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 235-240.

LONDÁK, Miroslav 118
Otázky industrializácie Slovenska : 1945-1960. - Bratislava : Veda, 1999. - 149 s.

MEŠKO, Zoltán G. 119
Zamlčané sprisahanie : Politické čistky na Lekárskej fakulte po druhej svetovej vojne. - Bratislava : b.n., 1999. - 192 s. : fotogr.

NATIONALE 120
Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei : Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren. - Linz : Kultur Land Oberösterreich, 2000. - 175 s. - (Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs ; 19)

NAWRATIL, Heinz 121
Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948 : Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit. - 7. Aufl. - München : Universitas, 1999. - 248 s. : fotogr.

PARÍKOVÁ, Magdaléna 122
Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48 : Etnokultúrne a sociálne procesy. - Bratislava : Stimul, 1999. - 278 s. - Res. něm.

PEŠEK, Jan 123
Die Deutschen in der Slowakei nach Beendigung der kollektiven Abschiebung. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 241-244.

STANĚK, Tomáš 124
1945 - Das Jahr der Verfolgung : Zur Problematik der aussergerichtlichen Nachkriegsverfolgungen in den böhmischen Ländern. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 123-152.

SZARKA, László 125
Die Frage der Aussiedlung der Ungarn aus der Slowakei auf der Pariser Friedenskonferenz 1946. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 245-254.

ŠUTAJ, Štefan 126
Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944-1948. - Bratislava : Veda, 1999. - 308 s. - Res. angl.

ŠUTAJ, Štefan 127
Zwangsaustausch bzw. Aussiedlung der Ungarn aus der Slowakei : Pläne und Wirklichkeit. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 255-272.

VOLOKITINA, T. V. 128
The Polish-Czechoslovak conflict over Teschen : The problem of resettling Poles and the position of the USSR. - In: Forced migration in central and eastern Europe, 1939-1950 / Ed. Alfred J. Rieber. - London, 2000. - 197 s.

Viz též 4, 9, 28, 65, 68, 76, 79, 99, 101, 194, 219, 236, 308

IV.D 1948–1967

DUBOVSKÝ, Ján Milan 129
Akcia kláštory : Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským reholiam v rokoch 1949-1952. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 293 s. : fotogr. - Res. angl.

KMEŤ, Norbert 130
Postavenie cirkví na Slovensku : 1948-1951. - Bratislava : Veda, 2000. - 327 s.

KULTÚRNY 131
Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. - 131 s. : fotogr. - (Svedectvá ; Zv. 9)

LINEK, Bernard - BORN, Karl Martin 132
Polish and Czech Silesia under Communist rule : A comparison. - In: The politics of ethnicity in Central Europe / Ed. Karl Cordell. - New York, 2000. - 224 s.

LUKEŠ, Igor 133
Der Fall Slánský : Eine Exilorganisation und das Ende des tschechoslowakischen Kommunistenführers 1952. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - Roč. 47, č. 4 (1999), s. 459-501.

MATTHEWS, John P. C. 134
Majales : the Abortive Student Revolt in Czechoslovakia in 1956. - Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1998. - 37 s. - (Working paper ; No. 24)

PEŠEK, Jan 135
Nástroj represie a politickej kontroly : Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970. - Bratislava : Veda, 2000. - 247 s. - Res. angl.

PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal 136
Pod kuratelou moci : Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953-1970. - Bratislava : Veda, 1999. - 292 s. - Res. angl.

PEŠEK, Jan 137
Štátna bezpečnosť na Slovensku : 1948-1953. - 2. vyd. - Bratislava : Veda, 1999. - 202 s. - Res. angl.

VNUK, František 138
Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949-1951. - Martin : Matica slovenská, 1999. - 260 s. : fotogr. - (Spisy Historického odboru Matice slovenskej ; Zv. 15) - Res. angl.

ZAND, Gertraude 139
Totaler Realismus und Peinliche Poesie : Tschechische Untergrund-Literatur 1948-1953. - Frankfurt a.M. : Lang, 1998. - 229 s. - (Europäische Hochschulschriften : Reihe 16, Slawische Sprachen und Literaturen ; Bd. 60)

Viz též 64, 78, 118, 179, 186, 187, 205, 263, 308

IV.E 1967–1970

LATYŠ, N. V. 140
Pražskaja vesna 1968 g. i reakcija Kremlja. - Moskva : Obščestvennyj naučnyj fond, 1998. - 381 s.

MCGINN, John G. 141
The Politics of Collective Inaction : NATO's Response to the Prague Spring. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1, č. 3 (1999), s. 111-138.

PAJÓREK, Leszek 142
Polska a „Praska Wiosna" : Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku. - Warszawa : Egros, 1998. - 254 s. : mp. příl.

PÚČIK, Miloslav 143
Rok 1968 a armáda na Slovensku : Súvislosti a dôsledky. - Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1999. - 117 s. : fotogr.

RETEGAN, Mihai 144
In the Shadow of the Prague Spring : Romanian Foreign Policy and the Crisis in Czechoslovakia, 1968. - Iasi : Center for Romanian Studies, 2000. - 248 s.

Viz též 22, 67, 74, 77, 131, 136, 148, 263

IV.F 1970–1989

DAY, Barbara 145
The velvet philosophers. - London : Claridge, 1999. - 352 s.

EMTMANN, Anette 146
Zivilgesellschaft zwischen Revolution und Demokratie : Die „samtene Revolution" im Licht von Antonio Gramscis Kategorien des „societa civile". - Hamburg : Argument, 1998. - 301 s.

CHARTA 147
Charta 77 - stiftelsen : Tjugo ar. - Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1999. - 160 s., obr. příl.

LIEBERMANN, Doris - 148
FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta
Dissidenten, Präsidenten und Gemüschändler : Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968-1998 / Doris Liebermann, Jürgen Fuchs, Vlasta Wallat. - Essen : Klartext, 1998. - 295 s. - (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; Bd. 11)

NOVEMBER 149
November 1989 a Slovensko : Chronológia a dokumenty 1985-1990 / Ed. Jozef Žatkuliak, Viera Hlavová, Alžbeta Sedliaková, Michal Štefanský. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1999. - 622 s.

NOVEMBER 150
November 1989 na Slovensku : Súvislosti, predpoklady a dôsledky : Štúdie a úvahy / Ed. Jan Pešek, Soňa Szomolányi. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1999. - 180 s.

ŠIMULČÍK, Ján 151
Čas svitania : Sviečková manifestácia - 25. marca 1988. - Prešov : M. Vašek, 1998. - 275 s. : fotogr.

TUCKER, Aviezer 152
Philosophy and politics of Czech dissidence from Patocka to Havel. - Pittsburgh : Univ. of Pittsburgh Press, 2000. - xii, 295 s.

Viz též 7, 31, 55, 58, 73, 82, 132, 223, 225, 263

IV.G 1990–2000

DANYEL, Jürgen 153
Die andere Feier : Prag - Zehn Jahre nach der „samtenen" Revolution. - In: Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien. - Č. 17 (1999), s. 21-26.

EIDEL, Michael 154
Die ökonomische Transformation in der Tschechischen Republik : Eine kritische Bestandsaufnahme unter besonderer Berücksichtigung der Aussenhandelsreform. - Freiburg im B. : Haufe, 2000. - 326 s.

FAWN, R. 155
The Czech Republic : A Nation of Velvet. - St. Andrew : University of St. Andrews Press, 2000. - 150 s.

IRRECONCILABLE 156
Irreconcilable Differences? : Explaining Czechoslovakia's Dissolution / Ed. and transl. by Michael Kraus & Allison Stanger ; Forew. by Václav Havel. - Lanham : Rowman and Littlefield, 2000. - xiii, 346 s.

MATĚJŮ, Petr - ŘEHÁKOVÁ, Blanka 157
The politics of interests and class realignment in the Czech Republic, 1992-1996. - In: The end of class politics? / Ed. Geoffrey Evans. - Oxford ; New York, 1999. - 364 s.

NOSÁL, Igor 158
Wirtschaftskulturelle Faktoren der Transformation in der Tschechischen Republik. - In: Eine unterschätzte Dimension? / Hrsg. Hans Hermann Höhmann. - Bremen, [1999?]. - 255 s. - S. 249-255.

PAUER, Jan 159
Transformation in der Tschechischen Republik : Einstellungen und Verhaltensweisen politischer Akteure. - In: Eine unterschätzte Dimension? / Hrsg. Hans Hermann Höhmann. - Bremen, [1999?]. - 255 s. - S. 237-248.

SKOTNICKI, Krzysztof 160
System konstytucyjny Czech. - Warszawa : Wyd. Sejmowe, 2000. - 76 s.

TSCHECHIEN 161
Tschechien, der ferne Nachbar : Politik, Wirtschaft und Kultur seit 1989 / Hrsg. Jürgen Herda, Adolf Träger. - Regensburg : Pustet, 1999. - 196 s., obr. příl.

ULRICH, Marybeth Peterson 162
The democratization of civil-military relations in the Czech Republic. - In: The military and society in the former Eastern bloc / Ed. Constantine P. Danopoulos. - Boulder, 1999. - 232 s.

ULRICH, Marybeth Peterson 163
Democratizing communist militaries : The cases of the Czech and Russian Armed Forces. - Ann Arbor : The Univ. of Michigan Press, 1999. - xiii, 292 s.

Viz též 5, 23, 48, 63, 80, 148, 173, 174, 181, 183, 184, 189, 192, 201, 202, 212, 228, 239, 254, 270, 271, 278

IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A-G)

ČAPLOVIČ, Dušan 164
Osmičky v našich dejinách. - Bratislava : Perfekt, 1999. - 59 s. : fotogr.

GYURGYÍK, László 165
Changes in the Demographic, Settlement, and Social Structure of the Hungarian Minority in (Czecho-)Slovakia between 1918-1998. - Budapest : Teleki László Foundation, 1999. - 42 s. - (Occasional papers ; 13)

LANG, Josef 166
Volksmedizin in Egerland. - Seebruck : Medinform, 1999. - 79 s., il.

MATÉRIAUX 167
Matériaux pour l'histoire de notre temps : Les Tchèques au XX. siècle. - Nanterre : Bibliothèque de documentation internationale contemporaine, 2000. - 64 s. : fotogr.

SHEPHERD, Robin H. E. 168
Czechoslovakia : The Velvet Revolution and Beyond. - Basingstoke : Macmillan Press, 2000. - ix, 204 s.

SCHWARZ, Karl 169
Protestantische Theologie in Prag, Pressburg, Budapest und Wien : Einige kirchengeschichtliche Streiflichter. - In: Osterreichische Osthefte. - Roč. 42, č. 1 (2000), s. 57-75.

TSCHECHISCHE 170
Der tschechische Weg : Transfomation einer Industriegesellschaft 1918-1998 / Hrg. Dirk Tänzler. - Frankfurt a.M. : Campus Verl., 1999. - 244 s.

Viz též 39, 268, 269

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

ACADEMIA 171
Academia in Upheaval : Origins, transfers, and transformations of the communist academic regitime in Russia east central Europe / Eds. Michael David-Fox, György Péteri. - Westport : Bergin & Garvey, 2000. - xi, 334 s.

AMERICA 172
America and her influence upon language and culture of post-socialist countries / Eds. Hermann Fink, Liane Fijas. - Frankfurt a.M. : Lang, 1998. - 93 s. - (Freiberger Beiträge zum Einfluß der angloamerikanischen Sprache und Kultur auf Europa ; Bd. 5)

AMERICA'S 173
America's new allies : Poland, Hungary, and the Czech Republic in NATO / Ed. Andrew A. Michta. - Seattle : Univ. of Washington Press, 1999. - xiv, 272 s.

ANDERSEN, Frode Overland 174
Fragile Democracies : a Study of Institutional Consolidation in Six Eastern and Central European Democracies, 1989-1997. - Trondheim : Program on East European Cultures & Societies, 2000. - 173 s. - (Trondheim Studies on East European Cultures & Societies ; No. 4)

BÁTONYI, Gábor 175
Britain and Central Europe 1918-1933. - Oxford : Clarendon Press, 1999. - 240 s.

BEREND, Ivan T. 176
Decades of Crisis : Central and Eastern Europe before World War II. - Berkeley : California University Press, 1998. - xxiv, 437 s. : fotogr.

BEYRAU, Dietrich 177
Schlachtfeld der Diktatoren : Osteuropa im Schatten von Hitler und Stalin. - Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2000. - 158 s.

BIBELEUX, Robert - JEFFRIES, Ian 178
A history of Eastern Europe : Crisis and change. - London : Routledge, 1998. - xii, 685 s.

BORHI, László 179
Rollback, Liberation, Containment or Inaction? : U.S. Policy and Eastern Europe in the 1950s. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1, č. 3 (1999), s. 67-110.

BUNCE, Valerie 180
Subversive Institutions : The design and the destruction of socialism and the state. - Cambridge : Cambridge University Press, 1999. - xiii, 206 s. - (Cambridge studies in comparative politics)

CENTRAL 181
Central and southeastern Europe in transition : Perspectives on succes and failure since 1989 / Ed. by Hall Gardner with the assist. of Elinore Schaffer and Oleg Kobtzeff. - Westport : Praeger, 2000. - ix, 211 s.

CENTRAL 182
Central Europe : Core or periphery? / Ed. Christopher Lord. - Copenhagen : Copenhagen Business School Press, 2000. - 255 s., mp.

CENTRAL'NAJA 183
Central'naja Jevropa v poiskach novoj regional'noj identičnosti / Otv. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2000. - 162 s.

CLEAVAGES 184
Cleavages, parties, and voters : Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania / Eds. Kay Lawson, Andrea Rommele, Georgi Karasimeonov. - Westport : Praeger, 1999. - 292 s.

COHEN, Shari J. 185
Politics without a Past : the Absence of History in Postcommunist Nationalism. - Durham : Duke University Press, 1999. - xiii, 281 s.

CONNELLY, John 186
Captive University : the Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956. - Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2000. - xviii, 432 s.

CONNELLY, John 187
The Sovietization of Higher Education in the Czech Lands, East Germany, and Poland during the Stalinist Period, 1948-1954. - In: Academia in Upheaval / Ed. David-Fox Michael. - Westport, 2000. - 334 s. - S. 141-177.

DAVID-FOX, Michael - PÉTERI, György 188
On the Origins and Demise of the Communist Academic Regime. - In: Academia in Upheaval / Eds. David-Fox Michael. - Westport, 2000. - 334 s. - S. 3-35.

DECENTRALIZATION 189
Decentralization and transition in the Visegrad : Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia / Ed. Emil J. Kirchner. - New York : St. Martin's Press, 1999. - xviii, 237 s. - (Studies in economic transition)

DOUGLAS-HOME, Jessica 190
Once upon another time : Ventures behind the Iron Curtain. - Wilby : M. Russell, 2000. - 231 s.

EASTERN 191
Eastern Europe : Politics, culture, and society since 1939 / Ed. Sabrina P. Ramet. - Bloomington : Indiana Univ. Press, 1998. - 426 s.

EMERGING 192
The Emerging Local Governments in Eastern Europe and Russia : Historical and Post-Communist Developments / Ed. Osamu Ieda. - Hiroshima : Keisuisha, 2000. - 409 s.

FITZMAURICE, John 193
Politics and Government in the Visegrad Countries : Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. - Basingstoke : Macmillan, 1998. - xvi, 204 s.

FORCED 194
Forced migration in central and eastern Europe, 1939-1950 / Ed. Alfred J. Rieber. - London : F. Cass, 2000. - 197 s.

FOWKES, Ben 195
Eastern Europe, 1945-1969 : From Stalinism to stagnation. - Harlow : Longman, 2000. - 164 s. - (Seminar studies in history)

FOWKES, Ben 196
The Post-Communist Era : Change and continuity in Eastern Europe. - Basingstoke : Macmillan Press, 1999. - xiii, 236 s.

FRANZEN, Wolfgang 197
Osteuropäische Wirtschaftskultur im Spiegel der Meinungsforschung. - In: Eine unterschätzte Dimension? / Hrsg. Hans Hermann Höhmann. - Bremen, [1999?]. - 255 s. - S. 97-112.

FRYDMAN, Roman - 198
MURPHY, Kenneth -
RAPACZYNSKI, Andrzej
Capitalism with a Comrade's Face : Studies in the Postcommunist Transition. - Budapest : Central European University Press, 1998. - xiv, 389 s.

GERMAN 199
The German lands and eastern Europe : Essays on the history of their social, cultural and political relations / Eds. Roger Bartlett, Karen Schönwälder. - New York : St. Martin's Press, 1999. - ix, 288 s., il.

GROTZ, Florian 200
Politische Institutionen und post-sozialistische Parteiensysteme in Ostmitteleuropa : Polen, Ungarn, Tschechien und die Slowakei im Vergleich. - Opladen : Leske und Budrich, 2000. - 496 s. - (Junge Demokratien Systemwechsel und politische Entwicklung in Afrika, Asien, Latinamerika und Osteuropa ; Bd. 5)

HOLLIS, Wendy 201
Democratic consolidation in Eastern Europe : The influence of the communist legacy in Hungary, Czech Republic, and Romania. - Boulder : East European Monographs, 1999. - 639 s.

KING, Lawrence Peter 202
The basic features of postcommunist capitalism in Eastern Europe : Firms in Hungary, The Czech Republic, and Slovakia. - Westport : Praeger, 2000. - 168 s.

KOFMAN, Jan - ROSZKOWSKI, Wojciech 203
Transformacja i postkomunizm. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1999. - 270 s. - Res. angl.

KOLEKTÍVNE 204
Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky, Elena Mannová. - Bratislava : Academic Electronic Press, 1999. - 214 s. : fotogr.

KRAMER, Mark 205
The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe : Internal--External Linkages in Soviet Policy Making. Part 2-3. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1, č. 2-3 (1999), s. 3-38 ; 3-66.

KUPFERBERG, Feiwel 206
The Break-up of Communism in East Germany and East Europe. - Basingstoke : Macmillan, 1999. - viii, 204 s.

LEFFLER, Melvyn P. 207
Bringing it Together : The Parts and the Whole. - In: Reviewing the Cold War / Ed. Odd Arne Westad. - London, 2000. - 382 s. - S. 43-63.

LEFT 208
Left parties and social policy in postcommunist Europe / Eds. Linda J. Cook, Mitchell A. Orenstein, Marilyn Rueschemeyer. - Boulder : Westview Press, 1999. - vii, 270 s.

LUXMOORE, Jonathan - BABIUCH, Jolanta 209
The Vatican and the Red Flag : the Struggle for the Soul of Eastern Europe. - New York : G. Chapman, 1999. - xiv, 351 s.

MARJANOVIC, Vladislav 210
Die Mitteleuropa-Idee und die Mitteleuropa--Politik Österreichs 1945-1995. - Frankfurt a.M. : Lang, 1998. - 200 s. - (Europäische Hochschulschriften : Reihe 31, Politikwissenschaft ; Bd. 360)

MAYHEW, Alan 211
Recreating Europe : the European Union's policy towards Central and Eastern Europe. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - xxi, 403 s.

MILITARY 212
The military and society in the former Eastern bloc / Eds. Constantine P. Danopoulos, Daniel Zirker. - Boulder : Westview Press, 1999. - xiii, 232 s.

NOUVELLE 213
Une nouvelle Europe centrale / Préf. de Nicole Notat ; Postf. de Bronislav Geremek. - Paris : La Découverte, 1998. - 330 s. - (Cahiers libres)

PÉTERI, György 214
Academia and State Socialism : Essayes on the political history of academic life in post--1945 Hungary and Eastern Europe. - Highland Lakes : Atlantic Research and Publications, 1998. - x, 296 s. - (Atlantic studies on society in change ; No. 94)

PÉTERI, György 215
On the Legacy of State Socialism in Academia. - In: Academia in Upheaval / Ed. David--Fox Michael. - Westport, 2000. - 334 s. - S. 275-300.

PHILLIPS, Ann L. 216
Power and influence after the Cold War : Germany in East-Central Europe. - Lanham : Rowman & Littlefield, 2000. - 219 s.

PRADETTO, August - WECKMÜLLER, Carola 217
Eliten in postkommunistischen Ländern : Die neue Generation von Präsidenten. - In: Studien zur internationalen Politik. - Č. 2 (2000), s. 5-61.

PRAZMOWSKA, Anita J. 218
Eastern Europe and the Origins of the Second World War. - New York : St. Martins' Press, 2000. - x, 278 s. - (The Making of the 20th century)

PRVÉ 219
Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe / Ed. Michal Barnovský, Edita Ivaničková. - Bratislava : Veda, 1998. - 240 s. - Res. angl.

RADICAL 220
The radical right in Central and Eastern Europe since 1989 / Ed. Sabrina P. Ramet ; Afterw. Roger Griffin. - Pennsylvania : Pennsylvania State University Press, 1999. - viii, 383 s.

REFORM 221
Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. M. J. Bull, M. Ingham. - New York : St. Martin Press, 1998. - 174 s.

RECHT 222
Recht und Kultur in Ostmitteleuropa / Beiträge v. Ivo Bock, Jan Pauer, Wolfgang Schlott, Stanislava Chrobáková, Stefan Garsztecki, Piotr Winczorek, Silvia Miháliková, Grigorij Mesežnikov. - Bremen : Ed. Temmen, 1999. - 506 s. - (Analysen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 8)

REVOLUTIONS 223
The revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London : Routledge, 1999. - x, 270 s.

ROTHSCHILD, Joseph - 224
WINGFIELD, Nancy M.
Return to Diversity : a Political history of East Central Europe since World War 2. - 3rd ed. - New York : Oxford University Press, 2000. - xii, 338 s.

SAXONBERG, Steven 225
The Fall : A Comparative Study of the End of Communism in Czechoslovakia, East Germany, Hungary, and Poland. - Newark : Harwood Academic Publishers, 2000. - 452 s.

SHAPING 226
Shaping the great city : Modern architecture in Central Europe, 1890-1937 / Eds. Eve Blau, Monika Platzer. - Munich : Prestel, 2000. - 240 s., il.

SOCIAL 227
Social justice and the welfare state in Central and Eastern Europe : The impact of privatization / Ed. Demetrius S. Iatridis. - Westport : Praeger, 2000. - xi, 254 s.

STANCZYK, Jerzy 228
Przeobrażenia międzynarodowego układu sil w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych : Analiza uwarunkowań i mechanizmów w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego. - Warszawa : Instytut studiów politycznych PAN, 1999. - 360 s. - Res. angl.

STANISZKIS, Jadwiga 229
Post-Communism the emerging enigma. - Warszawa : Institute of Political Studies PAN, 1999. - 366 s.

STARK, David - BRUSZT, László 230
Postsocialist pathways : Transforming politics and property in East Central Europe. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - xi, 284 s.

STRUGGLING 231
Struggling with the Communist Legacy : Studies of Jugoslavia, Romania, Poland, and Czechoslovakia / Eds. Patricia Vawter Klein, Arthur W. Helweg, Barbara P. McCrea. - New York : East European Monographs, 1998. - xiii, 256 s.

STUDIA 232
Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. T. 3. / Pod. red. Łukasza Kamińskiego. - Wrocław : GAJT, 2000. - 150 s. : fotogr.

THESES 233
Theses on how to settle ethnic conflicts in Eastern Europe : Strong democracy, constructive security policy, active conflict management. - Gütersloh : Bertelsmann Foundation, 1998. - 24 s.

TISMANEANU, Vladimir 234
Fantasies of salvation : Democracy, nationalism and myth in post-communist Europe. - Princeton : Princeton University Press, 1998. - xi, 216 s.

VERGANGENHEIT 235
Vergangenheit und Gegenwart Mitteleuropas / Hrg. Peter Gerlich, Krzysztof Glass. - Wien : Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien, 1998. - 162 s.

VOLOKITINA, T. V. 236
Cholodnaja vojna i social-demokratija Vostočnoj Jevropy : 1944-1948 gg. očerki istorii. - Moskva : Centr Istorija-Servis, 1998.

VOSTOČNAJA 237
Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym 1939-1941 gg. / Otv. red. V. K. Volkov, L. Ja. Gibianskij. - Moskva : Indrik, 1999. - 524 s. - Obsah též angl.

WEISS, Hilde - 238
REINPRECHT, Christoph
Demokratischer Patriotismus oder ethnischer Nationalismus in Ostmitteleuropa? : Empirische Analysen zur nationalen Identität in Ungarn, Tschechien, Slowakei und Polen. - Wien : Böhlau, 1998. - 226 s.

WILLIAMS, Kieran - 239
DETELANT, Dennis
Security intelligence services in new democracies : the Czech Republic, Slovakia and Romania. - Basingstoke : Macmillan, 2000. - 272 s. - (Studies in Russia and East Europe)

ZWISCHEN 240
Zwischen Triumph und Krise : Zum Zustand der liberalen Demokratie nach dem Zusammenbruch der Diktaturen in Osteuropa / Hrsg. Richard Saage, Gunnar Berg. - Opladen : Leske und Budrich, 1998. - 484 s.

Viz též 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 32, 36, 38, 47, 48, 49, 58, 59, 62, 63, 64, 169, 282, 283, 286

V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a V.D)

(CZECH)SZLOVÁKIAI 241
A (Czech)szlovákiai magyar művelödés története 1918-1998. 4, Művelödéstörténeti kronológia-könyvészet-mutatók / Szerkesztette Tóth László. - Budapest : Ister, 2000. - 367 s.

BRANDSTALLER, Trautl 242
Österreich und Tschechien - eine Verdrängung. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 55-58.

BRÜCKEN 243
Brücken nach Prag : Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei : Festschrift für Kurt Krolop zum 70. Geburtstag / Hrsg. Klaas H. Ehlers ...[aj.]. - Frankfurt a.M. : P. Lang, 2000. - 505 s.

BUSEK, Erhard 244
Beispiel einer verkampften Nachbarschaft. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 41-50.

BUTSCHEK, Felix 245
Von der Freiheitsbastion zum Öko-Agressor. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 67-72.

GRUŠA, Jiří 246
Wunden brauchen Zeit. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 51-54.

MECHRALIJEV, Elčin 247
Sovremennaja češskaja literatura i Azerbajdžan. - Baku : Ministerstvo obrazovanija Azerbajdžanskoj Respubliki, 2000. - 148 s.

OD POZNANIA 248
Od poznania do zrozumienia : Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku / Pod red. Ewy Orlof. - Rzeszów : Wyd. Wyższej Szkoły Pedag., 1999. - 264 s.

PATSCH, Jana 249
Reibungsvolle Nachbarschaft. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 63-66.

ROMPORTLOVÁ, Marta 250
Die handelspolitische Beziehungen zwischen der ČSR und Horthy-Ungarn als Ausdruck der Entwicklungstendenzen der Zwischenkriegszeit in Mitteleuropa. - In: Österreichische Osthefte. - Roč. 41, č. 3/4 (1999), s. 481-498.

SCHUSTER, Robert 251
Ähnlicher, als manche glauben. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 59-62.

STONAWA 252
Stonawa pamięta : 1919-1999. - Cieszyn : Intefon, 1999. - 96 s., obr. příl.

SUPPAN, Arnold 253
Mißgünstige Nachbarn : Österreicher und Tschechen - Prag und Wien. - In: Europaeische Rundschau. - Roč. 28, č. 4, Österreich und Tschechien: zwischen Konflikt und Kooperation (2000), s. 19-39.

SZKOŁA 254
Szkoła na pograniczach / Pod red. Tadeusza Lewowickiego, przy współudziale Aliny Szczurek-Boruty. - Katowice : Wyd. Uniw. Śląskiego, 2000. - 208 s.

Viz též 11, 35, 83, 128, 142, 144, 173, 175

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

BAKOŠ, Vladimír 255
Question of the Nation in Slovak Thought : Several chapters on the national-political thought in modern Slovakia. - Bratislava : Veda, 1999. - 191 s. - Res. něm.

ČAPLOVIČ, Dušan 256
V spore s dejinami. - Bratislava : Print-Servis, 1998. - 161 s. : fotogr.

DUDEKOVÁ, Gabriela 257
Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti / Ed. Martin Bútora. - Bratislava : SPACE, 1998. - 102 s. : obr. příl. - (Treti sektor a dobrovoľníctvo ; 4/1998)

ĎURICA, Milan S. 258
Priblížiť sa k pravde. - Bratislava : Media Trade, 1998. - 100 s. - Kniha je reakcí na Stanovisko ku knihe M. S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov (vyd. HÚ SAV).

GAJDOŠ, Marián - 259
KONEČNÝ, Stanislav -
MUŠINKA, Mikuláš
Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia : Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po r. 1945. - Prešov : Universum, 1999. - 157 s.

JABLONICKÝ, Jozef 260
Podoby násilia / Výber zost. a úvod Norbert Kmeť. - Bratislava : Kalligram, 2000. - 220 s.

K ZÁKLADNEJ 261
K Základnej zmluve medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou / Zprac. Jozef Žatkuliak. - Bratislava : Národná rada SR, 2000. - 60 s. - (Informačné materiály ; Č. 13/2000)

KRUŽLIAK, Imrich 262
V čakárni dejín : Obrazy slovenských osudov. - Bratislava : Slovak Academic Press, 1999. - 550 s.

LESŇÁK, Rudolf 263
Listy z podzemia : Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945-1989. - Bratislava : USPO Peter Smolík, 1998. - 487 s. - Res. slov., angl., něm., franc.

LIČKO, Miroslav John 264
Ako chutí cudzina : Slovenská demokracia v exile 1948-1989. - Bratislava : Kalligram, 1999. - 787 s.

MEŠŤAN, Pavol 265
Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska : 1948-1992. - Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 1998. - 103 s. - (Judaica Slovaca ; Zv. 35)

PODOLÁK, Peter 266
Národnostné menšiny v Slovenskej republike : z hľadiska demografického vývoja. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 91 s. - Res. něm., angl.

SCEPTICISM 267
Scepticism and Hope : Sixteen Contemporary Slovak Essayes / Ed. Miro Kollar ; Introd. by Robert B. Pynsent. - Bratislava : Kalligram, 1999. - 355 s.

SLOVENSKÉ 268
Slovenské národné rady / Zost. Miroslav Pekník. - Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. - 201 s. : fotogr. - (Svedectvá ; Zv. 11)

ŠEFČÁK, Luboš - DUHAJOVÁ, Zuzana 269
Dejiny slovenského novinárstva : 1918-1968. - Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. - 245 s.

ŠTEFANOVIČ, Milan 270
Zrod slovenskej štátnosti a zánik česko-slovenskej federácie. - Bratislava : Iris, 1999. - 149 s.

ŠÚTOVEC, Milan 271
Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna" : Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu. - Bratislava : Kalligram, 1999. - 359 s.

Viz též 2, 3, 12, 14, 19, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 61, 76, 79, 80, 81, 92, 93, 94, 98, 105, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 143, 149, 150, 151, 164, 165, 280, 281, 285, 293, 302

V.D Česko / československo-německé vztahy

ALLSTADT, Markus 272
Die offene Völkerrechtslage im deutsch-tschechishen Verhältnis und ihre Bedeutung für die Osterweiterung der Europäischen Union : Zugleich Überlegungen zu den Auswirkungen zwingenden Völkkerrechts in der Vertriebenenfrage. - Frankfurt a.M. : Lang, 2000. - 208 s. - (Schriften zum Staats- und Völkerrecht ; Bd. 86)

HOCHBERGER, Hunno - 273
HRUŠKA, Emil
Der deutsche Hegemonialanspruch : Gefahr für Mitteleuropa : Thesen zur Entwicklung der (sudeten) deutsch-tschechischen Beziehungen : Ein historisches Lesebuch. - Stuttgart : GNN Verl., 1998. - 255 s.

KROLL, Frank-Lothar 274
Böhmen : Vielfalt und Einheit einer Literarischen Provinz. - Berlin : Duncker & Humblot, 2000. - 179 s.

NOWEY, Waldemar 275
Eine grenzübergreifende Kultur- und Kunstgeschichte : Am Beispiel des böhmischen Heimatskreis Bischofteinitz und des benachbarten Grenzlandes um die bayerische Partnerstadt. - Mering b. Augsburg : Gruppe Bildungsforschung im AEK, 1999. - 50 s., il.

RHODE, Maria 276
Der Wechsel des nationalen Bekenntnisses in der Tschechoslowakei 1930-1950 und seine Bedeutung für die Zahl der sudetendeutschen Vertreibungsopfer. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 183-199.

SKŘIVÁNEK, Milan 277
Tschechisch-deutsche Beziehungen auf dem Gebiet des heutigen Bezirks Zwittau in den Jahren 1918 bis 1946 : Methodische Probleme und Forschungsergebnisse. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 219-234.

STROEHLEIN, Andrew 278
Czechs and the Czech-German Declaration : The Failure of a New Approach to History. - Glasgow : University of Glasgow, 1998. - 37 s. - (The Glasgow Papers ; No. 1/1998)

TALER, Conrad 279
Das Vorspiel : die Sudetenkrise und der Zweite Weltkrieg. - Bremen : Donat, 1998. - 24 s.

Viz též 4, 71, 85, 86, 88, 97, 99, 101, 103, 117, 120, 121, 123, 124, 199, 306

V.E Židé v Československu

HRADSKÁ, Katarína 280
Prípad Dieter Wisliceny : Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku. - Bratislava : Academic Electronic Press, 1999. - 133 s. : fotogr.

JELÍNEK, Ješajahu Andrej 281
Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí : Zborník statí. 1-2. - Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 1999-2000. - 155 s. ; 175 s. - (Judaica slovaca ; Zv. 37 a 41)

JUDENEMANZIPATION 282
Judenemanzipation-Antisemitismus-Verfolgung in Deutschland, Osterreich-Ungarn, den böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Stanislav Biman und Ľubomír Lipták. - Essen : Klartext, 1999. - 261 s. - (Veröffentlichungen der Deutsch--Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission ; Bd. 6) (Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; Bd. 13)

KRAJEWSKI, Stanisław 283
Jews, Communism, and the Jewish Communists. - In: Jewish Studies at the Central European University / Ed. András Kovács. - Budapest, 2000. - 241 s. - S. 119-133.

PICK, Miloš 284
Verstehen nicht vergessen : Durch Theresienstadt, Auschwitz und Buchenwald-Meuselwitz : Jüdische Schicksale in Böhmen 1938-1945. - Konstanz : Hartung-Gorre, 2000. - 90, 12 s., il.

SALNER, Peter 285
Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou. - Bratislava : Zing Print, 2000. - 295 s. : fotogr. - Res. angl.

VALLEY, Eli 286
The great Jewish cities of Central and Eastern Europe : a Travel guide and resource book to Prague, Warsaw, Crakow, and Budapest. - Livingston : Jason Aronson Publ., 1999. - xix, 538 s.

ŻYDOWSKIE 287
Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna / Praca zbiorowa pod red. Janusza Spyry. - Cieszyn : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1999. - 77 s., obr. příl.

Viz též 61, 66, 69, 70, 90, 92, 109, 112, 265

V.F Osobnosti, biografie

CEBALLOS BETANCUR, Karin 288
Egon Erwin Kisch in Mexiko : die Reportage als Literaturform im Exil. - Frankfurt a.M. : Lang, 2000. - 184 s.

CRITICAL 289
Critical essays on Václav Havel / Eds. Marketa Goetz-Stankiewicz, Phyllis Carey. - New York : Hall, 1999. - xv, 297 s.

ČIERNY, Ján 290
Vladimír Clementis : diplomat. - Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999. - 201 s. : fotogr. - (Svedectvá)

FROM 291
From the reformation to tomorrow : In memory and appreciation of Josef L. Hromádka (1889-1969) / Ed. Milan Opočenský. - Geneva : World Alliance of Reformed Churches, 1999. - 124 s.

HUSÁR, Jozef 292
Musel generál M. R. Štefánik zahynúť? : Fakty, svedectvá, dokumenty. - Bratislava : Jozef Husár, 2000. - 176 s. : fotogr.

KAMENEC, Ivan 293
Tragédia politika, kňaza a človeka : Dr. Jozef Tiso 1887-1947. - Bratislava : Archa, 1998. - 148 s.

KEANE, John 294
Václav Havel: a Political Tragedy in Six Acts. - London : Bloomsbury, 1999. - 532 s. : fotogr.

MELVILE-MASON, Graham 295
Rudolf Firkušný 1912-1994. - Burnham-on-Crouch : Dvořák Society of Great Britain, 1999. - iv, 28 s., il.

MICHÁLEK, Slavomír 296
Diplomat Štefan Osuský : 1889-1973. - Bratislava : Veda, 1999. - 520 s. : fotogr. - Res. franc., angl.

MICHÁLEK, Slavomír 297
Ján Papánek : portrét : 1896-1991. - Bratislava : Pozsony, 1998. - 246 s. : fotogr. - Res. angl.

Jan PATOČKA 298
Jan Patočka - suďba filosofa v razdelennoj Jevrope : Dni češskoj kuľtury 2000. - Moskva : Posoľstvo Češskoj Respubliki v RF, 2000. - 12 s.

Karel TEIGE 299
Karel Teige 1900-1951 : L'enfant terrible of the Czech modernist avant-garde / Eds. Eric Dluhosch, Rostislav Švácha. - Cambridge : MIT, 1999. - xxvi, 420 s., il.

UHER, Ján 300
Alexander Dubček : Život a doba. - Košice : Oriens, 1999. - 85 s. : fotogr.

VANOVIČ, Július 301
Osobnosť Václava Černého : Personalistický portrét. - Bratislava : Kalligram, 1999. - 302 s. - Res. franc.

VNUK, František 302
Andrej Hlinka : Tribún slovenského národa. - Bratislava : THB, 1998. - 165 s. : fotogr. - (Priblížiť sa pravde ; Zv. 2)

Viz též 12, 14, 30, 133

V.G Kultura, umění, literatura

BIRGIUS, Vladimír 303
Tschechische Avantgarde-Fotographie 1918-1948 / Konzeption, Auswahl der Fotogr. und Texte... - Stuttgart : Arnoldsche, 1999. - 303 s., il.

BURIAN, Jarka M. 304
Modern Czech theatre : Reflector and conscience of a nation. - Iowa : Univ. of Iowa Press, 2000. - xiii, 265 s., il.

LIEHM, Antonín 305
The role of culture under the Communist and post-Communist eras. - In: Central and southeastern Europe in transition / Ed. Hall Gardner. - Westport, 2000. - 211 s.

RICHTER, Hans 306
Zwischen Böhmen und Utopia : Literaturhistorische Aufsätze und Studien. - Jena : Bussert & Stadeler, 2000. - 444 s.

STEINER, Peter 307
The deserts of Bohemia : Czech fiction and its social context. - Ithaca : Cornell Univ. Press, 2000. - ix, 244 s.

VONDRÁŠEK, Karel 308
Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945-1968 : Zum Spannungsverhältnis zwischen tschechoslowakischer Kulturpolitik und tschechischem Theater. 1, Analyse. 2, Dokumentation. - Bochum : Projekt Verl., 1999. - xviii, 569 s. ; xiii, 569 s.

Viz též 8, 35, 71, 95, 139, 172, 226, 241, 243, 247, 274, 275, 288

JMENNÝ REJSTŘÍK

ADAM, Jan 47
ALLSTADT, Markus 272
ANDERSEN, Frode Overland 174
ANTALOVÁ, Ingrid 31, 80
ANTOHI, Sorin 7
ARATO, Andrew 50
BABIUCH, Jolanta 209
BAER, Josette 51
BAKOŠ, Vladimír 255
BARANOVIČ, Štefan 12
BARNOVSKÝ, Michal 136, 219
BARTH, Boris 86
BARTLETT, Roger 199
BÁTONYI, Gábor 175
BAYCROFT, Timothy 42
BEITH, Richard 295
BENEŠ, Edvard 97, 116
BEREND, Ivan T. 176
BERG, Gunnar 240
BEYRAU, Dietrich 177
BIBELEUX, Robert 178
BIEDENKOPF, Kurt 58
BIMAN, Stanislav 282
BIRGIUS, Vladimír 303
BLAU, Eve 226
BOBÁK, Ján 26
BOCK, Ivo 222
BÖHM, Emanuel T. 65
BONWETSCH, Bernd 59
BORHI, László 179
BORN, Jürgen 33
BORN, Karl Martin 132
BOYER, Christoph 85
BOZÓKI, András 17
BRANDES, Detlef 97, 99
BRANDSTALLER, Trauti 242
BRIDGER, Sue 32
BRUSZT, László 230
BULL, M. J. 221
BUNCE, Valerie 180
BURIAN, Jarka M. 304
BUSEK, Erhard 244
BÚTORA, Martin 257
BUTSCHEK, Felix 245
CAREVSKAJA, T. V. 62
CAREY, Phyllis 289
CARTER, Frank W. 41
CEBALLOS BETANCUR, Karin 288
CHRUŠČOV, Nikita 59
CLEMENTIS, Vladimír 290
COHEN, Shari J. 185
CONNELLY, John 186, 187
COOK, Linda J. 208
CREUZBERGER, Stefan 9
CRITCHLOW, James 43
CSÁKY, Moritz 204

CSÉFALVAY, František 27
ČAPLOVIČ, Dušan 164, 256
ČAPLOVIČ, Miloslav 14
ČERNÝ, Václav 301
ČIERNY, Ján 290
DANOPOULOS, Constantine P. 212
DANYEL, Jürgen 153
DAVID-FOX, Michael 171, 188
DAY, Barbara 145
DE BOER-ASHWORTH, Elizabeth 48
DETELANT, Dennis 239
DLUHOSCH, Eric 299
DOKTOROV, Boris 20
DOUGLAS-HOME, Jessica 190
DUBČEK, Alexander 300
DUBOVSKÝ, Ján Milan 129
DUDEKOVÁ, Gabriela 257
DUHAJOVÁ, Zuzana 269
ĎURČANSKÝ, Štefan 12
ĎURICA, Milan S. 98, 258
EDMONDSON, Vlaďka 34
EHLERS, Klaas H. 243
EIDEL, Michael 154
ELIAS, Ruth 66
ELIÁŠ, Štefan 67
EMTMANN, Anette 146
ENGELMANN, Isa 68
FALTUS, Josef 86
FAWN, R. 155
FERENČUHOVÁ, Bohumila 30
FERGUSON, Yale 44
FIJAS, Liane 172
FILITOV, Alexej 59
FINK, Hermann 172
FIRKUŠNÝ, Rudolf 295
FITZMAURICE, John 193
FOWKES, Ben 195, 196
FRANZEN, Wolfgang 197
FRYDMAN, Roman 198
FUCHS, Jürgen 148
FUCHS, Vilem 69
GAJDOŠ, Marián 259
GARDNER, Hall 181
GARSZTECKI, Stefan 222
GEBEL, Ralf 100
GEBHART, Jan 1
GEORG, Manfred 90
GEREMEK, Bronisław 58, 213
GERLICH, Peter 235
GIBIANSKIJ, Leonid Ja. 237
GLASS, Krzysztof 235
GOETZ-STANKIEWICZ, Marketa 289
GOLDSTEIN, Erik 91
GÖRTEMAKER, Manfred 9
GRÁCOVÁ, Genovéva 28
GRAMSCI, Antonio 146
GREENFIELDOVÁ, Hana 70
GRIFFIN, Roger 220
GROTZ, Florian 200
GRUŠA, Jiří 246
GYURGYÍK, László 165
HAMPERL, Wolf-Dieter 166
HAVEL, Václav 51, 152, 156, 289, 294
HEENAN, Patrick 38
HELWEG, Arthur W. 231
HENLEIN, Konrad 100
HERDA, Jürgen 161
HERZOGENBERG, Johanna von 71
HLAVOVÁ, Viera 149
HLINKA, Andrej 302
HOENSCH, Jörg K. 282
HOCHBERGER, Hunno 273
HOCHMAN, Jiří 39
HOLLIS, Wendy 201
HRADSKÁ, Katarína 280
HROMÁDKA, Josef Lukl 291
HRONSKÝ, Marián 14
HRUŠKA, Emil 273
HUBENÁK, Ladislav 61
HUSÁR, Jozef 292
CHŇOUPEK, Bohuš 73
CHOVAN-REHÁK, Juraj 28
CHRIST, Herbert 115
CHROBÁKOVÁ, Stanislava 222
IATRIDIS, Demetrius S. 227
IEDA, Osamu 192
INGHAM, M. 221
IVANIČKOVÁ, Edita 99, 219
JABLONICKÝ, Jozef 260
JAKSCH, Wenzel 97
JAN PAVEL II, [vl. jm. Karol Wojtyla] 209
JANÍK, Pavol 82
JEFFRIES, Ian 178
JELÍNEK, Ješajahu Andrej 281
JUDGE, Edward H. 60
KAISER, Vladimír 101

KAMENEC, Ivan 293
KAMIŃSKI, Łukasz 232
KARASIMEONOV, Georgi 184
KEANE, John 294
KERNÁTSOVÁ, Marta 25
KING, Lawrence Peter 202
KIRCHNER, Emil J. 189
KIRIPOLSKÁ, Daniela 116, 261
KIRSCHBAUM, Stanislav J. 2, 16
KISCH, Egon Erwin 288
KLEIN, Patrícia Vawter 231
KMEŤ, Norbert 130, 260
KOBTZEFF, Oleg 181
KOFMAN, Jan 203
KOHLSTRUCK, Michael 6
KOLLAR, Miro 267
KONECNY, Peter 72
KONECNY, Zikmund 72
KONEČNÝ, Dušan 35
KONEČNÝ, Stanislav 259
KÖNIG, Helmut 6
KOPSOVÁ, Raisa 84
KORČEK, Ján 102
KOSLOWSKI, Rey 44
KOVÁČ, Dušan 117
KOVÁČIKOVÁ, Katarína 29
KRACÍK, Jörg 87
KRAJEWSKI, Stanisław 283
KRAMER, Mark 205
KRAUS, Michael 156
KRIŠKO, Michal 65
KROLL, Frank-Lothar 274
KROLOP, Kurt 243
KRUŽLIAK, Imrich 262
KRYWALSKI, Diether 33
KŘEN, Jan 86
KUBŮ, Eduard 86
KUČERA, Jaroslav 88
KUPFERBERG, Feiwel 206
KURAL, Václav 103
KUSÁ, Jolana 84
KUSÝ, Miroslav 52
LAMONTAGE, Monique 38
LANG, Josef 166
LANGDON, John W. 60
LÁSZLÓ, Tóth 241
LATYŠ, N. V. 140
LAWSON, Kay 184
LEFFLER, Melvyn P. 207
LEHMANN, Friedrich 40
LEIKERT, Jozef 104
LEMBERG, Hans 18, 37
LENDVAI, Paul 83
LESŇÁK, Rudolf 263
LEWOWICKI, Tadeusz 254
LIČKO, Miroslav John 264
LIEBERMANN, Doris 148
LIEHM, Antonín 305
LINEK, Bernard 132
LINK, Peter 15
LIPTÁK, Ľubomír 3, 105, 282
LONDÁK, Miroslav 118
LORD, Christopher 182
LORENC, Alojz 82
LUKEŠ, Igor 91, 133
LUXMOORE, Jonathan 209
MAJOROV, Aleksandr Michajlovič 74
MARJANOVIC, Vladislav 210
MARTINKOVIČOVÁ, Ivana 261
MARUNIAK, Peter 28
MASARYK, Tomáš Garrigue 51, 53
MATĚJŮ, Petr 157
MATTHEWS, John P. C. 134
MAYHEW, Alan 211
MAZOWIECKI, Tadeusz 53
MCCREA, Barbara P. 231
MCGINN, John G. 141
MECHRALIJEV, Efčin 247
MELVILE-MASON, Graham 295
MESEŽNIKOV, Grigorij 222
MEŠKO, Zoltán G. 119
MEŠŤAN, Pavol 265
MIHÁLIKOVÁ, Silvia 222
MICHÁLEK, Slavomír 296, 297
MICHTA, Andrew A. 173
MIKUŠ, Jozef A. 75
MILLER, Daniel E. 89
MILOTOVÁ, Jaroslava 106
MÍŠKOVÁ, Alena 107
MÜLLER, Daniel 90
MURAŠKO, Galina P. 62, 64
MURPHY, Kenneth 198
MUŠINKA, Mikuláš 259
NAUMOV, O. V. 62
NAWRATIL, Heinz 121
NIŽŇANSKÝ, Eduard 92

NOSÁL, Igor 158
NOSKOVA, Albina F. 62
NOTAT, Nicole 213
NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 183
NOWEY, Waldemar 275
OPOČENSKÝ, Milan 291
ORENSTEIN, Mitchell A. 208
ORLOF, Ewa 248
OSUSKÝ, Štefan 296
OVERMANS, Rüdiger 4
PAJÓREK, Leszek 142
PÁNEK, Jaroslav 5
PAPÁNEK, Ján 297
PARÍKOVÁ, Magdaléna 122
PÁSTOR, Zoltán 22
PATOČKA, Jan 53, 152, 298
PATSCH, Jana 249
PAUER, Jan 159, 222
PEKNÍK, Miroslav 268
PEŠEK, Jan 123, 135, 136, 137, 150
PEŠEK, Jiří 99
PÉTERI, György 171, 188, 214, 215
PETRÍK, Ján 93
PHILLIPS, Ann L. 216
PICK, Miloš 284
PLATZER, Monika 226
PLESHAKOV, Constantine 45
PODOLÁK, Peter 266
POLLERT, Anna 49
PRADETTO, August 217
PRAZMOWSKA, Anita J. 218
PÚČIK, Miloslav 27, 143
PUŁASKI, Michal 11
PYNSENT, Robert B. 267
RAMET, Sabrina P. 191, 220
RAPACZYNSKI, Andrzej 198
RAŠLA, Anton 76
REICHEL, Thomas 24
REINPRECHT, Christoph 238
RETEGAN, Mihai 144
RHODE, Maria 276
RIEBER, Alfred J. 194
RICHTER, Hans 306
RÖDER, Werner 36
ROMMELE, Andrea 184
ROMPORTLOVÁ, Marta 250
ROSZKOWSKI, Wojciech 203
ROTHSCHILD, Joseph 224
RUESCHEMEYER, Marilyn 208
RUPNOW, Dirk 109
RUTTKAY, Fraňo 94
ŘEHÁKOVÁ, Blanka 157
SAAGE, Richard 240
SAKWA, Richard 13
SALNER, Peter 285
SAMSON, Ivo 15
SAXONBERG, Steven 225
SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 149
SEIBT, Ferdinand 37
SHAFER, Ronald G. 78
SHEPHERD, Robin H. E. 168
SHLAPENTOKH, Vladimir 20
SHORT, David 34
SCHAFFER, Elinore 181
SCHLOTT, Wolfgang 222
SCHÖNWÄLDER, Karen 199
SCHUSTER, Robert 251
SCHWARZ, Karl 169
SCHWARZENBERG, Karel 83
SKOTNICKI, Krzysztof 160
SKOUG, Kenneth N., Jr. 77
SKŘIVÁNEK, Milan 277
SLÁDEK, Oldřich 110
SLÁNSKÝ, Rudolf 133
SLAPNICKA, Helmut 37
SOPÓCI, Ján 54
SPYRA, Janusz 287
STANCZYK, Jerzy 228
STANĚK, Tomáš 124
STANGER, Allison 156
STANISZKIS, Jadwiga 229
STARK, David 230
STEINER, Peter 307
STRAUSS, Herbert A. 36
STROEHLEIN, Andrew 278
SUMICHRAST, Michael 78
SUPPAN, Arnold 63, 253
SUTHERLIN, John W. 57
SVÁCHA, Rostislav 299
SÝKOROVÁ, Stanislava 35
SZARKA, László 125
SZCZUREK-BORUTA, Alina 254
SZOMOLÁNYI, Soňa 150
ŠEFČÁK, Luboš 269
ŠIMEČKA, Milan 84
ŠIMULČÍK, Ján 151

ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 14, 30, 292
ŠTEFANOVIČ, Milan 270
ŠTEFANSKÝ, Michal 22, 149
ŠTEFANSKÝ, Václav 111
ŠUTAJ, Štefan 126, 127
ŠŮTOVEC, Milan 271
ŠVEHLA, Antonín 89
TALER, Conrad 279
TANCSIK, Pamela 95
TÄNZLER, Dirk 170
TATARKA, Dominik 11
TEIGE, Karel 299
TEMPLE, Stephan 56
TISMANEANU, Vladimir 7, 223, 234
TISO, Jozef 79, 81, 293
TÓTH, Dezider 21, 29
TRÄGER, Adolf 161
TUCKER, Aviezer 152
TURNOCK, David 41
UHER, Ján 300
ULRICH, Marybeth Peterson 162, 163
URZIDIL, Johannes 8
VACULÍK, Ludvík 55
VÁLEK, František 93
VALENTA, Jaroslav 11
VALLEY, Eli 286
VANDERPOOL, Christopher 20
VANOVIČ, Július 301
VNUK, František 138, 302
VOLKOV, V. K. 237
VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna 62, 128, 236
VONDRÁŠEK, Karel 308
VRBA, Jozef 81
WALLAT, Vlasta 148
WECKMÜLLER, Carola 217
WEIL, Jiří 112
WEISER, Thomas 96
WEISS, Hilde 238
WHITE, Lewis M. 108
WIEHN, Erhart Roy 112
WICHARD, Rudolf 10
WILLIAMS, Kieran 239
WINCZOREK, Piotr 222
WINGFIELD, Nancy M. 224
WISLICENY, Dieter 280
WÖLL, Andreas 6
ZAND, Gertraude 139
ZIMMERMANN, Volker 113, 114
ZIRKER, Daniel 212
ZUBOK, Vladislav M. 46
ŽATKULIAK, Jozef 19, 116, 149, 261

NÁZVOVÝ REJSTŘÍK

Academia and State Socialism 214
Academia in Upheaval 171
Ähnlicher, als manche glauben 251
Akcia kláštory 129
Ako chutí cudzina 264
Alexander Dubček 300
America and her influence upon... 172
America's new allies 173
„Amtlich und wissenschaftlich..." 4
Die andere Feier 153
Andrej Hlinka 302
Antisemitizmus v politickom... 265
Arbeiterführer in der... 96
Die „Aussiedlung" der Deutschen... 117
Avgustovskij god 55
Baba 56
The basic features... 202
Beispiel einer verkampften... 244
Beneš, Jaksch und die... 97
Benesch und der Völkermord... 115
Between past and future 7
Bilderbogen 71
Biographisches Handbuch der... 36
Biographisches Lexikon zur... 37
Blauer Flieder 68
Böhmen 274
Böhmen ist überall 8
The Break-up of Communism in East... 206
Bringing it Together 207
Britain and Central Europe 1918-1933 175
Brücken nach Prag 243
Capitalism with a Comrade's Face 198

Captive University 186
The Central & East European handbook 38
Central and southeastern Europe... 181
Central Europe 182
Central'naja Jevropa v poiskach... 183
Civil society, constitution,... 50
Cleavages, parties, and voters 184
The Cold War 60
Critical essays on Václav Havel 289
Culture, International Relations... 44
Czech Republic 34
The Czech Republic : A Nation... 155
Czechoslovakia : the Velvet... 168
Czechoslovakia's lost fight for... 77
Czechs and the Czech-German... 278
A (Czech)szlovákiai magyar... 241
Čas našej úzkosti 67
Čas svitania 151
Čierny piatok sedemnástého novembra 104
Decades of Crisis 176
Decentralization and transition... 189
Dejiny slovenského novinárstva 269
Democratic consolidation... 201
The democratization... 162
Democratizing communist militaries 163
Demokratischer Patriotismus oder... 238
The deserts of Bohemia 307
Deutsche - Polen - Tschechen 10
Der deutsche Hegemonialanspruch 273
Die deutsche und die ungarische... 105
Die Deutschen in der Slowakei... 123
Deutschsprachige Literatur aus... 33
Diplomat Štefan Osuský 296
Dissidenten, Präsidenten und... 148
Dobrovoľné združovanie... 257
(Doktoranden-)Kolloquium zur DDR-... 24
Doświadczenia trzech generacji... 11
The Early Post-Stalin Succession... 205
Eastern Europe 191
Eastern Europe and the Origins... 218
Eastern Europe, 1945-1969 195
Egon Erwin Kisch in Mexiko 288
Elegie für 77 297 Opfer 112
Eliten in postkommunistischen... 217
The Emerging Local Governments... 192
Erzwungene Trennung 99
The experience of democratization... 13
The Fall : A Comparative Study... 225
Der Fall Slánský 133
Fantasies of salvation 234
Ferdinand Ďurčiansky 12
The First Slovak Republic... 2
Forced migration in central and... 194
Forging Political Compromise 89
Die Frage der Aussiedlung der... 125
Fragile Democracies 174
Fragments of memory 70
From the reformation to tomorrow 291
Generál Alojz Lorenc 82
Generál Dr. M. R. Štefánik... 14
The Geopolitical Position... 15
The German lands and eastern Europe 199
The global political economy and... 48
The great Jewish cities... 286
The greening of Central Europe 57
Eine grenzübergreifende Kultur-... 275
Die handelspolitische Beziehungen... 250
Heim ins Reich! 100
Historical dictionary of the... 39
Historical reflections on Central... 16
A history of Eastern Europe 178
Changes in the Demographic,... 165
Changing Fortunes 72
Charta 77 - stiftelsen : Tjugo ar 147
Cholodnaja vojna... 236
Chruschtschow und der Mauerbau 59
In the Shadow of the Prague Spring 144
Intellectuals and politics... 17
Irreconcilable Differences? 156
Ján Papánek 297
Jan Patočka - sud'ba filosofa... 298
Jews, Communism, and the Jewish... 283
Judenemanzipation-Antisemitismus-... 282
K dekrétom prezidenta E. Beneša... 116
K Základnej zmluve medzi... 261
Karel Teige 1900-1951 299
Kolektívne identity v strednej... 204
Konkurrenzpartnerschaft 86
Das Kriegsende und die... 101
Kultúrny život a slovenská jar... 131
Left parties and social policy... 208
Listy z podzemia 263
Listy z väzenia 84
Majales : the Abortive Student... 134
Man sieht im anderen das eigene... 83
Manfred Georg und die „Jüdische..." 90

Matériaux pour l'histoire... 167
Memoáre in claris 73
Migrationsbewegungen der... 1
Milan Rastislav Štefánik,... 30
The military and society in the... 212
Minderheit im Nationalstaat 88
Mißgünstige Nachbarn 253
Die Mitteleuropa-Idee und die... 210
Modern Czech theatre 304
Multikulturalität und... 63
The Munich Crisis, 1938 91
Musel generál M. R. Štefánik... 292
Muž, ktorý sa vzoprel Hitlerovi 81
Národná rada v kontexte... 19
Národnostné menšiny v Slovenskej... 266
Nástroj represie a politickej... 135
Nationale Frage und Vertreibung... 120
Nationale Kontrahenten oder Partner? 85
Nationalism in Europe 1789-1945 42
1945 - Das Jahr der Verfolgung 124
The new elite in post-communist... 20
Une nouvelle Europe centrale 213
November 1989 a Slovensko 149
November 1989 na Slovensku 150
Die NS-Pläne zur Lösung der... 106
Občianske politické strany... 126
Od poznania do zrozumienia 248
Die offene Völkerrechtslage... 272
Die ökonomische Transformation... 154
On All Fronts 108
On the Legacy of State Socialism... 215
On the Origins and Demise of the... 188
Once upon another time 190
Osmičky v našich dejinách 164
Osobnosť Václava Černého 301
Österreich und Tschechien - eine... 242
Osteuropäische Wirtschaftskultur... 197
Otázky industrializácie Slovenska 118
Pamäti slovenského diplomata 75
Pet stoljeca hrvatske knjige... 35
Philosophy and politics of Czech... 152
Pod kuratelou moci 136
Podiel slovenských... 21
Podoby násilia 260
Pokus o reformu v roku 1968 22
Polish and Czech Silesia under... 132
The Polish-Czechoslovak conflict... 128
Politics and Government in the... 193
The Politics of Collective Inaction 141
The politics of interests and... 157
Politics without a Past 185
Politik als praktizierte... 51
Die Politik des deutschen... 87
Politik und Moral im neuen Europa 53
Politika a spoločnost 54
Politische Institutionen und... 200
Politológia 52
Polska a „Praska Wiosna" 142
Post-Communism the emerging enigma 229
The Post-Communist Era 196
Postavenie cirkví na Slovensku 130
Postsocialist pathways 230
Power and influence after the... 216
Die Prager Oper heißt Zemlinsky 95
Pražskaja vesna 1968... 140
Priblížiť sa k pravde 258
Prípad Dieter Wisliceny 280
Protestantische Theologie... 169
Prvé povojnové voľby v strednej... 219
Przemiany gospodarcze w Polsce... 23
Przeobrażenia międzynarodowego... 228
Question of the Nation in Slovak... 255
The radical right in Central and... 220
Radio Free Europe and the Pursuit... 43
Rassenforschung und Oststudien... 107
Rebirth of Freedom 78
Recreating Europe 211
Reemigrácia Slovákov z Maďarska... 122
Reform of the Socialist System... 221
Recht und Kultur in Ostmitteleuropa 222
Reibungsvolle Nachbarschaft 249
Der „Reichsgau Sudetenland"... 113
Return to Diversity 224
The revolutions of 1989 223
Riešenie židovskej otázky... 61
Rok 1968 a armáda na Slovensku 143
The role of culture under the... 305
Rollback, Liberation, Containment... 179
Rudolf Firkušný 1912-1994 295
Rusíni/Ukrajinci v zrkadle... 259
Scepticism and Hope 267
Security intelligence services... 239
Semióza ako politikum alebo... 271
Shaping the great city 226
Schatten, Spuren, Begegnungen 69
Schlachtfeld der Diktatoren 177

Schwarzbuch der Vertreibung 1945... 121
Slováci v Českej republike 25
Slovenská republika 26, 98, 102
Slovenské národné rady 268
Slovenskí kolaboranti v službách... 94
Slovenskí vojaci v Taliansku 111
Slovensko a druhá svetová vojna 27
Slovenský povojnový exil 28
SNP 1944 - vstup Slovenska... 29
Social costs of transformation... 47
Social justice and the welfare... 227
Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 62
The Sovietization of Higher... 187
Sovremennaja češskaja literatura... 247
Sowjetisches Kulturmodell und das... 308
„Sowjetisierung und Volksdemokratie" 9
Sparks of Liberty 43
Spišská tragédia 93
Standrecht und Standgericht 110
The states of Eastern Europe 41
Stonawa pamięta 252
Storočie dlhšie ako sto rokov 3
Struggling with the Communist Legacy 231
Studia i materiały z dziejów... 232
Studying Soviet Strategies and... 45
Subversive Institutions 180
Die Sudetendeutschen im NS-Staat 114
Svedectvá pravdy 79
System konstytucyjny Czech 160
Szkoła na pograniczach 254
Štátna bezpečnosť na Slovensku 137
Täter Gedächtnis Opfer 109
Theses on how to settle ethnic... 233
Totaler Realismus und Peinliche... 139
Tragédia politika, kňaza a človeka 293
Transformacja i postkomunizm 203
Transformation at work in the new... 49
Transformation in der... 159
Triumph of Hope 66
Tschechen, Deutsche und die... 103
Tschechien, der ferne Nachbar 161
Tschechisch-deutsche Beziehungen... 277
Tschechische Avantgarde-Fotographie 303
Die tschechische Historiographie... 5
Der tschechische Weg 170
Über die demokratische Revolution... 58
V boji o holú národnú existenciu 65
V čakárni dejín 262
V spore s dejinami 256
Václav Havel 294
The Vatican and the Red Flag 209
The velvet philosophers 145
Verejnosť proti násiliu... 31, 80
Vergangenheit und Gegenwart... 235
Vergangenheitsbewältigung am Ende... 6
Verstehen nicht vergessen 284
Vladimír Clementis 290
Vládni zmocnenci na biskupských... 138
Volksmedizin in Egerland 166
Von der Freiheitsbastion zum... 245
Das Vorspiel 279
Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom... 237
Vostočnaja Jevropa v dokumentach... 64
Vtorženije 74
Der Wandel der Ortsnamen in den... 40
War of the Black Heavens 43
Der Wechsel des nationalen... 276
Western Cold War Broadcasting 43
Why Did the Cold War End in 1989? 46
Wirtschaftskulturelle Faktoren... 158
Women and political change 32
Wunden brauchen Zeit 246
Zamlčané sprisahanie 119
Zastupoval som Československý štát 76
Zeitgeschichte Ostmitteleuropas 18
Zivilgesellschaft zwischen... 146
Zrod slovenskej štátnosti a zánik... 270
Zwangsaustausch bzw. Aussiedlung... 127
Zwischen Böhmen und Utopia 306
Zwischen Triumph und Krise 240
Židia na Slovensku medzi... 285
Židia na Slovensku v 19. a 20.... 281
Židovská komunita na Slovensku... 92
Żydowskie zabytki Cieszyna... 287

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

Academia in Upheaval (Westport 2000)

Central and southeastern Europe in transition (Westport 2000)

The end of class politics? (Oxford ; New York 1999)

Erzwungene Trennung (Essen 1999)

Europaeische Rundschau (AT) - Roč. 28, č. 4 (2000)

Forced migration in central and eastern Europe, 1939-1950 (London 2000)

Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg (Darmstadt 2000)

Jewish Studies at the Central European University (Budapest 2000)

Journal of Cold War Studies (US) - Roč. 1, č. 2-3 (1999)

The military and society in the former Eastern bloc (Boulder 1999)

Österreich und Tschechien : zwischen Konflikt und Kooperation viz Europaeische Rundschau, roč. 28, č. 4 (2000)

Österreichische Osthefte (AT) - Roč. 41, č. 1-3/4 (1999), roč. 42, č. 1-2 (2000)

The politics of ethnicity in Central Europe (New York 2000)

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien (DE) - Č. 15-17 (1999), 18/19-20/21 (2000)

Reviewing the Cold War (London 2000)

Studien zur internationalen Politik (DE) - Č. 2 (2000)

Eine unterschätzte Dimension? (Bremen [1999?])

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (DE) - Roč. 47, č. 4 (1999), roč. 48, č. 1-4 (2000)

Summaries

Possible Approaches to the Study of the History of Czech Historical Science, 1945–2000

Martin Nodl

The article is an expanded version of a paper given at the Research Centre for the History of Science (Výzkumný centrum pro dějiny vědy) in Prague on 13 September. It sets forth groups of topics which should, from the point of view of the history of Czech post-war historiography, receive more attention over the next few years. At the general level it points out the limits to possible approaches (the lack of basic research, the problem of the relationship between published texts and 'discourse in the mind') and argues for continuous comparison of the development of historiography at home with that in the countries of the former East bloc and modern post-WW II historiography in general. Chiefly on the basis of the fertile development of research into historiography in the former GDR, the author points out Czech historians' current distaste for coming to terms with the past of their own field. He then presents eight possible research topics, which follow from the now burgeoning study of institutions (institutes, departments, journals), prosopographical research, and from existing research into the subject of historical awareness and the instrumentalization of the image of history in totalitarian régimes.

In the Service of History, in the Name of the Nation: History as Part of the Legitimization of the Communist Régimes in Central Europe, 1948–50

Michal Kopeček

This article presents an analysis of reflections on history, which appeared in the Communist press in Czechoslovakia, Poland, and the Soviet-occupied zone of Germany and the German Democratic Republic in 1948–50. Against the background of social-science models of legitimization of the political order, which were developed

by Max Weber and his followers, the author attempts to characterize and compare the use of historical reflection as part of the legitimization of the nascent 'people's democracies' in the aforementioned countries. The first part of his article is of a theoretical-methodological nature and serves as a background for analysis of articles in the main dailies of the régimes, namely *Rudé právo*, *Trybuna Ludu* and *Neues Deutschland*.

History in the form of historical materialism forms an integral part of Marxism-Leninism as the state doctrine in each of the 'people's democracies', with the Communist Party's monopoly on power. The laws of history, allegedly revealed by Marx, were meant to justify the Communist usurpation of power in the name of building a new social order. This 'higher level' of universal historical interpretation was, however, on the 'lower level' of individual national histories supplemented and 'made for the people' with reference to concrete historical events, adapted to a given national historical memory. The author, using concrete examples, demonstrates how the Communist interpretation and manipulation of national traditions were meant to prop up the discontinuous process of revolutionary events with the appearance of a natural continuity of national history, which was allegedly based on laws, resulting in Communist rule.

Post-war Conflicts and Rivalry in the Soviet Leadership: Soviet History in Recent Publications by Russian Authors, Part II
Michal Reiman

This article, whose first part appeared in *Soudobé dějiny* 4/2000, is devoted to recent Russian scholarly work on conflicts at the top level of the Soviet leadership, in particular the large book by Yuri N. Zhukov, *Tayny Kremlya: Stalin, Molotov, Beria, Malenkov* (Moscow, 2000). The reviewer assesses its contribution to the history of the USSR after 1938, particularly the history of how the wave of terror was halted in the late 1930s, and relations at the top level of Soviet power. He also examines Zhukov's statement that Stalin's position was weakened after 1948 and that in February 1951 Stalin transferred his power to the 'triumvirate' of Malenkov, Beria, and Bulganin. The author discusses Zhukov's claim that towards the end of the Stalin era relations between Malenkov and Beria were marked by deep antagonism. Zhukov's method is based on detailed knowledge and documentation of personal decisions of the Soviet leadership, but he tends to ignore other sources. His method of analysis makes it impossible for the reader to distinguish between fact and Zhukov's own speculation. After World War II, poor health forced Stalin to spend long periods in the south of the country, but those sojourns did not impair his paramount position in Soviet politics; during these periods he initiated far-reaching interventions in Soviet politics. They began by bringing to head relations with the USA in particular and the West in general, and, from February 1951, with the 'accelerated building of socialism' in the countries of the Soviet bloc, which within several years was supposed to increase substantially its military potential and ensure

its preparedness for war in Europe. At the same time, Stalin tried to buttress his own dominant position in the Soviet leadership. Though in late 1951 and early 1952 he no longer had control over the everyday activity of the Soviet leadership, in which the role of successor fell to Malenkov, he did manage to maintain it over the overall course of policy, retained influence in security matters (for instance in the 'Mingrel case', the arrest and trial of Slánský, the liquidation of the Jewish Antifascist Committee, the 'doctors' plot') and also over decision-making on key personnel questions (the 19th Congress of the CPSU in October 1952).

Zhukov does nonetheless manage to provide credible facts that would allow one to describe the relations between Malenkov and Beria as antagonistic. Published documents confirm that collaboration between the two men predominated till late April 1953. Beria's isolation after Stalin's death was caused by his radical attempts to rehabilitate Stalin's victims, interference in the nationalities questions and the discrediting of the official 'Party' antisemitism and nationalism. 'The German Question' acted like a detonator in the growing conflict. Research into post-1945 Soviet history, of course, is far from complete and Zhukov's work (like recent publications of documents) enables the discussion to transcend the ideological framework and become chiefly a matter of historical research.

The SED, the PCF, and the Prague Spring

Ulrich Pfeil

The author compares the attitudes of the East-German and French Communists to the Czechoslovak reform process of 1968 and its suppression as a consequence of intervention by the Warsaw Treaty Organization troops. The Socialist Unity Party of Germany (Sozialistische Einheits Partei Deutschlands – SED) led by Walter Ulbricht had, since the Kafka conference in Liblice, Czechoslovakia, 1963, been extremely suspicious of Czechoslovak reform, which it feared might disrupt the stability of the its rule and (together with the *Ostpolitik* of Chancellor Kiesinger) threaten the foreign-policy position of the GDR. By contrast, the French Communist Party (Parti communiste français – PCF), led by Waldeck Rochet, followed developments in Prague with sympathy, and even tried to act as an intermediary in reducing tensions between Moscow and Prague. Logically, the two parties took opposite positions after 22 August 1968: the French Communists and their central trade-union organization, the CGT, sharply condemned the military intervention, whereas the German Communists and their central trade-union organization, the FDGB, welcomed it.

The author then examines how these conflicts were reflected in relations between the SED (and the FDGB) and the PCF (and the CGT). Their 'fraternity' was injured considerably. The Germans tried to look like the top of the class in the East bloc, using their French comrades, and even calling upon rank-and-file PCF members to be disloyal to the Party leadership. When the French, under pressure from Moscow, changed their approach in November 1968, the leadership of the SED and the PCF again tried to publicize their mutual concord. But tensions persisted, especially

between the rank-and-file, which the author demonstrates by discussing conflicts during the East-German sojourn of PCF and CGT delegates. Lastly, the author discusses the East-German Communists' aversion to 'revisionist' intellectuals such as Stefan Heym, Roger Garaudy, and Louis Aragon.

HISTORIANS' FORUM, 1999–2000

The Czech *Historikerstreit* at the End of the Millennium: A Tallying Up

František Svátek

The article outlines the chief debates and polemics currently taking place among historians in the Czech Republic and also provides a preliminary assessment of them. The debates were set off by Jaroslav Pánek, Director of the Historical Institute (Academy of Sciences), Prague, in an article entitled 'Česká historická věda a české historické vědomí: Několik námětů do diskuse' [Czech historical sciences and Czech historical consciousness], *Český časopis historický*, vol. 97, no. 2, 1999, pp. 311–20, and the polemical papers given by Martin Nodl, Jan Dobeš, and Pavel Zeman at the Eighth Congress of Czech Historians (in Hradec Králové, September 1999; cf. Jiří Pešek (ed.), *VIII. sjezd českých historiků: Hradec Králové 10.–12. září 1999*, Prague, 2000). Three historical discussion forums, initiated by a group of historians and other social scientists, constitute its milestones: the first, held in November 1999, was without a particular topic (the contributions were published in a special supplement to the *Zpravodaj Historického klubu*, vol. 11, no. 1, 2000), the second, in April 2000, was concerned with the 'legitimization of history' (see the current number of *Soudobé dějiny*), and the third, held in February 2001, was on the organization and financing of historical sciences (and will soon be accessible on the internet). The most important contributions from these debates are published on www.clavmon.cz; others appear in the journal *Dějiny a současnost*; all the contributions from the history forums are on a CD at the Archive of the Academy of Sciences, Prague.

In the first part of the present article the author describes the discussants. They are almost exclusively Prague historians and specialists from related disciplines, most of whom are not from the chief institutions of historical research, but from other institutes involved in the humanities, Charles University, publishing houses, and the editorial boards of journals. (The debates, argues the author, sometimes appear to be a dispute between historians from the Historical Institute of the Academy of Sciences, Prague, and historians from other institutions, who reproach the former for allegedly attempting to appear to be the centre of historical research in the Czech Republic and trying to establish the basic directions, key questions, and therefore the answers to most historical research.) The theorizing historians, philosophers, and sociologists made a much more meaningful impact on the discussion than did historians with a mainly empirical approach. The author has considerable doubts that this is a generational conflict between historians, though it is interpreted as such

by many of the discussants. The topic has attracted little attention abroad and is seen here as a dispute between the 'national' and 'European' approaches to writing history (cf. the articles by Taku Shinohara in *Dějiny a současnost*, Chad Bryant in the American review *History & Memory*, and articles by various journalists), corresponding to the division into the 'Communist establishment' and the 'dissident experience' in the community of historians, which lies beneath the surface.

In the second part of his article, the author characterizes the fundamental themes of the discussion. In his view, what mainly comes to the fore is the dispute between proponents of a 'national' a 'supranational' (European) conception of Czech historiography, and the dispute about its 'political servitude' ('social utility', 'political commitment') and 'scholarly qualifications' ('detachment', 'nonpartisanship'). In reaction to Pánek's article, voices were also heard at the Second History Forum, which emphatically reject non-scholarly or current social obligations and judging criteria applied to historians and historiography (particularly by Antonín Kostlán). It was a 'commission from society', however, that the joint Czech-German Commission of Historians emerged, for example, and joint seminars of historians, politicians, and the like are organized with the aim of defining the 'national interest', events that are not unusual in Western Europe. This reluctance, the author believes, is a reaction to the recent period when the historical sciences were bound in service to the Communist régime, and it also reflects a certain illusion; namely, he argues, referring to Shinohara's article, that the 'escape from "politicization" or "servitude" to professionalism is a fiction', for the historian must, after all, 'choose some political or civil perspective'.

Secondly, the author argues, the discussion of the Czech historians revolves round the burning question of mastery of one's own past and the legacy of the Communist régime in historiography. In the Czech Republic this problem is not as sharply defined into separate topics as it is, for example, in Germany. Nevertheless, radical critics, such as Nodl, claim, and largely with justification, that 'no moral catharsis and repentance took place in the circles of Czech historians and that a number of leading positions in the field were filled after November 1989 by people closely connected to the ideology and policies of the Communist régime' and they demand an uncompromising unity of professional work and civil attitudes. The author quotes a recollection by the historian Petr Čornej concerning the changing of camps (*převlékání kabátů*) among historians after November 1989, but also points out that the interrelationship of 'official' (régime) and 'unofficial' (dissident) historiography also took the opposite form, that is to say, a programmatic search for ways to unite the Czech historical community, an effort that was also made by the dissidents. Instead of emotional, *ad hominem* accusations, he recommends thorough research of the whole hierarchy of the control of scholarship and the concrete responsibility of the leading functionaries for the 'purges' and the régime of rigid control of institutions of historical research in the years 1948–89.

A much weaker aspect of the debate, the author maintains, was the topic of methodological analysis of Czech historical sciences in comparison with those elsewhere in the world; the topic of their organization and financing was not

discussed till the Third History Forum, and its programme is included in the article. In conclusion the author points out that the debates have contributed little to the profession because they do not, with few exceptions, reflect issues in the wider European context and do not start from the already achieved level of work on problems in the social sciences. Nevertheless, the mere broaching of the questions and in particular their presentation on the internet, which promises to become a standard means of communication for Czech historians, are important.

The Second History Forum: The Legitimization of History

In this thematic bloc the editors of *Soudobé dějiny* present the main papers given at the Second History Forum, held at the Academy of Sciences, Prague, on 18 April 2000. Most of the authors amended and expanded their original papers for publication here. The editors of *Soudobé dějiny* consider it important to examine topics closely connected with the formation of identity and self-reflections on historiography in the Czech Republic after 1989, and believe that the articles published here will contribute to a further refining of opinion.

Remarks by the Organizers

The organizers of the forum (Jaroslava Hausenblasová, Antonín Kostlán, Martin Nodl, Michal Svatoš, Michal Šroněk, and Vladimír Urbánek) emphasize here that the meeting was intended to provide a space for open, civilized, and factual debate on burning questions facing the historical community. They point out that approximately eighty historians from various institutions in the Czech Republic, including French scholars from CEFRES and one from Japan, took part in the forum.

Introductory Remarks

Michal Svatoš

In his remarks the author emphasizes that the organizers of the forum do not represent any single institution, interest group or political orientation; rather, they are led only by the belief that a public discussion on the role of the historian and the position of historiography in Czech society is extremely useful and necessary. The aim of the gathering was to debate how historiography and historians have interpreted previous régimes and legitimized their own, and to explore the extent to which historical knowledge can serve the immediate legitimization of certain conduct by a wide variety of social units.

A Word of Introduction

Antonín Kostlán

In his introduction the moderator of the debate recalls the considerable complexity of the process of the 'legitimization of history', the chosen topic of the forum. He points out that it cannot be understood merely as part of the dialogue being carried on by the community of historians on the one hand and the political régime on the other,

because it is influenced by a number of other circumstances characteristic of society in a given time and place (for example, the openness of the political régime and its internal differentiation), by the community of historians (its openness, preparedness, and willingness to be loyal to the régime), and by the current level of historiography as an academic discipline.

Thoughts on the Legitimizing Function of History
Miloš Havelka

The debate by Czech historians on the uses and misuses of historical knowledge for the legitimization of political positions and doctrines is entered here by a sociologist and historian of ideas who points out the sociological, ideological, and critical aspects of the discussion. The social and cultural images of reality and social contexts of 'meaning', which historians appeal to and upon which their ideas of reducing the complexity of historical matter and perspectives of its interpretation all too often get hung up, emerge, from the point of view of the sociology of knowledge, outside the historical sciences; as such they are ultimately historically, culturally and systemically relative. In connection with the questions of the internal continuity of events and the nature of historical fact, two basic types of possible conception need to be distinguished: the constructivist-pluralistic, whose prototype is the methodology of Max Weber, and the realistic-absolutizing type, of which Hegel is considered to be the representative and which, in its modernized versions, has a tendency to make one of the several possible interpretations of events absolute.

Ethics and Legitimacy in Historical Research
Zdeněk Vašíček

With the results of its work, historiography always, whether actively or passively, legitimates a certain society or part of it. In return, it acquires the legitimization of its own position in society. Among the ways to minimize the danger stemming from this reciprocal relationship are high qualifications, criticism within the community of historians, and continuous reflection on the position of the historian in society – in short, professional ethics.

The Legitimizing Function of Czech Historiography before 1989 and after
Oldřich Tůma

The article is concerned chiefly with the forms and meaning of the legitimizing function which Czech historiography provided to the Communist régime at various stages of its existence, and it points out the fundamental change in relations between the political system and historiography after 1989 – the legitimizing function of historiography in its old form is now out of the question. In conclusion the author comments briefly on the role historiography can play in Czech society's coming to terms with its Communist past: though it cannot be an instrument of the process, historiography must help to form the background needed for the process to take place.

An Ever Troubled History: The Image of the First Czechoslovak Republic
Robert Kvaček

Using the example of the First Republic of Czechoslovakia (1918–38) and its demise, which was sealed by the Munich Agreement, the author demonstrates how historiography was drawn into the vortex of political and ideological interests and subordinated to them. Its history and leading actors were, beginning immediately after Munich, interpreted with ulterior motives, whether to legitimize the right-wing of the Second Republic (from 30 September 1938 to 15 March 1939), Beneš's foreign policy during World War II, or individual political currents after the Liberation (in May 1945). After the Communist takeover of February 1948, the images of the First Republic and the Munich Agreement were tinted mainly with the discrediting of the Beneš wing of the 'ruling bourgeoisie' and emphasizing the patriotism of the Communists and the alleged resolve of the Soviet Union to rush to the aid of Czechoslovakia in September 1938. In the 1960s, though historical knowledge was becoming more open and thus contributing to a more independent view of the history of the First Republic, it had, on the one hand, under growing popular demand, to be wary of idealizing it and, on the other, to face the pressures of dogmatic Communists, who resisted its re-assessment. Historiography at this time, however, was to no small degree 'exonerated' as a serious discipline in the eyes of society, which is also true of historical reflections on the First Republic.

Legitimacy and Historiography
Vratislav Vaníček

The legitimizing links between the past and the present were originally formulated in myths (for tribes) and epics (for the estates, for example the nobility). Historiography, since Classical Antiquity, has been accompanied by social reflection and humanization, though individual historians have occasionally employed tendentious interpretations in order to ingratiate themselves with the powerful (such as princes, national movements, the state). But only the totalitarian régimes, in a 'scientific' and socially complex way, deformed the role of historiography (for instance, by changing ethics or physically replacing the leading group of experts). Czech historiography has been unable to come to terms with this burden, though with its critical attitude and natural perceptiveness it should assist change in post-Communist society and contribute to our understanding of the contemporary world. In this article the author enumerates the obstacles to the proper role of historiography as they appear ten years after the collapse of the Communist régime.

Devil's Advocate: Defending the Claim that Historiography Should Eschew Political Servitude
Antonín Kostlán

Referring to the previous development of Czech historiography, particularly during the Communist era and in the decade that followed, the author argues the following three theses:

(a) Historiography is not obliged to concern itself with contemporary politics or to offer its services to them, nor should it do so; (b) in some cases an *engagé* approach by historiography can pose a direct threat to its own foundations as a scholarly discipline; (c) such is the current situation.

Concluding Remarks
Antonín Kostlán

In his concluding remarks, the moderator points out that the majority of discussants have concentrated chiefly on the issue of the servitude of historiography. He noted that on this point there exists a considerable range of opinion in today's community of historians, from voices warning against drawing historiography into the service of politics to considerable accommodation. That is related, on the one hand, to ethical positions of historians as citizens and, on the other, to the fact that the vast majority of institutions of historical research in the Czech Republic are closely connected to the state, which is the agency that both operates them and commissions work from them, and it will probably remain in this role for a long time to come.

Reviews

Two Books about Central Europe
Jan Křen

Henryk Samsonowicz and Jerzy Kłoczowski (eds), *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, 2 vols. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.
Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, and Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Prague: Libri, 2000.

Concerning the Židenický Putsch
Vlastimil Hála

Miloslav Moulis, *Vzestup a pád generála Gajdy*. Třebíč: Akcent, 2000.

A Book about the Prague Spring and Its Context
Jiří Kunc

Francesco Leoncini and Carla Tonini (eds), *Primavera di Praga e dintorni: Alle origini dell'89*. San Domenico di Fiesole: Edizioni Cultura della Pace, 2000.

Attitudes of the 'Creative Intelligentsia' in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s
Lenka Kalinová

Milan Otahal, *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu: Kruh nezávislé inteligence*. Brno: Doplněk, 1999.

Concerning the Red Army and Its Strategic Planning on the Eve of the War with Germany
Michal Reiman

Bohuslav Litera and Jan Wanner, *Přeměny Rudé armády a sovětské strategické plány 1931–1941: Dokumenty a materiály*. Published in *Slovanské historické studie*, vol. 26 (2000).

'The Velvet Revolution' and the Division of Czechoslovakia through the Lens of Authors in Britain and America
Adéla Gjuričová

Robin H. E. Shepherd: *Czechoslovakia: The Velvet Revolution and Beyond*, London: Macmillan, 2000.
Eric Stein, *Czecho/Slovakia: Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*. Michigan: U of Michigan P, 1997.

Documents
'To Stand Your Ground': A Little Known Speech by Václav Havel from November 1968
Jarmila Cysařová

The author presents an edition of three documents from sessions of the Coordinating Committee of the Unions of the Creative Intelligentsia, on 22 and 26 November 1968. They are a hitherto unpublished speech by Václav Havel, containing his proposal for a final resolution from the session, the originally adopted text of the resolution based on Havel's proposal, and the final version of the resolution, which was partly redrafted under pressure from the Czechoslovak political leadership, and ultimately published in the press. The author has provided the documents with extensive historical commentary.

The existence of the Coordinating Committee of the Unions of the Creative Intelligentsia was limited to a single year – from May 1968 to May 1969. Nonetheless, this association, which included writers and artists in film and television, the theatre, composers, fine artists, architects, entertainers and other artists, who were jointed by scholars and journalists, was among the important phenomena of what was by then a nascent civil society. The author, on the basis of a stenographic record of its 22 November 1968 session in the Slovak Centre, Prague, reconstructs the course of the talks, describes the speeches given by its participants, and assesses their importance. These talks, expressing the free-thinking positions of the intellectuals who were present, were fundamentally different from the conclusions of the plenary session of the Central Committee of the CPCz (held on 14–17 November 1968), which, by contrast, represented a visible retreat from the reforms of the ruling Party. The documents illustrate the efforts of CPCz First Secretary Alexander Dubček and other politicians to demonstrate their unity with the 'culture front'; the meeting

between a delegation of the Coordinating Committee and Dubček also took place in this spirit. Scholars, artists, and journalists did not yet want to announce publicly a rupture with the politicians in power who were connected with the reforms of the Prague Spring, and consequently they redrafted the final resolution.

The principal message of Havel's uncompromising draft was to warn against the policy of 'the lesser evil', which, he argued, would lead to inauspicious precedents in modern Czech history, and he also urged the artists to face the pressure of the Brezhnev leadership and its allies with an appeal to the will of the vast majority of the Czechoslovak population. In conclusion, the author refers to other work by Havel from the same period to illustrate the continuity of his clear-cut views as a citizen.

Chronicle

Recalling Gordon Skilling

This section of *Soudobé dějiny* contains speeches in honour of the late Canadian historian and political scientist H. Gordon Skilling (28 February 1912 – 2 March 2001), given at Innis College, University of Toronto, on 11 May 2001.

The event is described by Linda Maštalířová of the University of Toronto in a report for *Soudobé dějiny*. The gathering including condolences from Skilling's friends: President of the Czech Republic Václav Havel, Chairman of the Senate of the Czech Republic Petr Pithart, and Jolana and Miro Kusý of Bratislava; they, too, are reported here by the author.

In his speech Professor Peter Solomon of the University of Toronto underscored two aspects of Skilling's work: his extraordinary role in establishing the Centre for Russian and East European Studies at Toronto, which became one of the most important centres of its kind in North America, and his remarkable independence of thought, which was expressed in both his unconventional political position and his search for new research approaches, such as the comparative study of Communist systems.

Vilém Prečan, on behalf of the Czech National Committee of Historians, of which he is Chairman, sent a speech recalling Skilling's close connection with Czechoslovakia and emphasizing his contribution to Czechoslovak historiography, his role in presenting Czechoslovakia to the world and his support for dissidents in their efforts to establish democratic conditions in Czechoslovakia. Prečan concluded by proposing the establishment of a Czecho-Canadian scholarship for young historians from both countries, which would be named after Skilling.

Barbara Falk, a political scientist from Toronto, on a personal note pointed out the human side of Gordon Skilling and recalled the legendary seminar that he had held in his Toronto apartment for many years.

Contributors

Jarmila Cysařová (1929) was a television journalist in the 1960s. In the 1970s and '80s she was a manual labourer. In recent years she has researched and written on the history of Czechoslovak Television and the Film and Television Union.

Barbara J. Falková (1962) is Professor of Political Science at Humber College and a member of the Centre for Russian and East European Studies, University of Toronto. She is currently preparing for publication her dissertation 'Citizen Intellectuals and Philosopher Kings: Dilemmas of Dissidents in East-Central Europe, 1968–1989'.

Adéla Gjuričová (1971) is employed in the Institute of Political Studies, at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague.

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher at the Philosophy Institute of the Academy of Sciences, Prague. His chief professional interest is ethics in the history of philosophy. He is author of *Impulsy Kantovy etiky* (Prague, 1994) and a number of articles related to the history of philosophy and contemporary philosophy (including Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas).

Miloš Havelka (1944) is a Senior Researcher in the Sociology Institute of the Academy of Sciences, Prague, and has since 1994 been Editor-in-Chief of their journal, *Sociologický časopis* and its English-language version *Czech Sociological Review*. He specializes in the history of sociology, philosophy and historiography and systematic problems of knowledge in the social sciences. Among his published works is the commentated anthology *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Prague, 1995).

Lenka Kalinová (1924) is an historian. She previously taught at the Prague School of Economics, and now devotes her energies to topics of social policy, on which she has also published a number of articles.

Michal Kopeček (1974) is a Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. He is concerned with twentieth-century history and political philosophy in central Europe.

Antonín Kostlán (1955) was Director of the Archives of the Academy of Sciences, Prague, from 1995 to 2000, and is now Head of the Research Centre for the History of Science, Prague. He is concerned mainly with the history of science in Czechoslovakia. His publications include *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví* (Prague, 1993) and, with Dagmar Moravcová and Vratislav Vaníček, *Encyklopedie dějin Německa* (Prague, 2001).

Jan Křen (1930) is a Professor of Charles University, Prague. He lectures at the Faculty of Social Science, Prague, and at universities in Austria and Germany. He specializes in the modern history of central Europe and Czech-German relations. On this topic he published *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Prague, 1991) and, in translation, *Die Konfliktgemeinschaft* (Munich, 1996).

Jiří Kunc (1947) is a Lecturer in Political Science at Charles University. He is concerned mainly with the modern history of the countries of Latin America. His most recent publication is *Stranické systémy v rekonstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo-Česká republika* (Prague, 2000).

Robert Kvaček (1932) is Professor of History at the Institute of Czech History, the Faculty of Arts, Charles University, where he lectures on the nineteenth and twentieth centuries. He has published a number of books and articles, mainly on Czechoslovakia in the years 1918–39 in the international context.

Linda A. Maštalířová (1975) is a graduate student in the Department of History, University of Toronto, where she is working on a dissertation on the political ideology of Czechoslovakism in Czechoslovakia, 1918–38.

Martin Nodl (1968) is an historian in the Research Centre for the History of Science and in the Institute of Classical Studies, Academy of Sciences, Prague. He specializes in the social and cultural history of the Late Middle Ages and the history of Czech historiography after 1945.

Ulrich Pfeil (1966) lectures in history at l'Institut d'Allemand d'Asnières, Sorbonne Nouvelle, Paris. He is concerned mainly with East German relations with the West. His dissertation was published as *Vom Kaiserreich ins 'Dritte Reich'* (Heiden, 1997).

Vilém Prečan (1933) is a principal founder of the Institute of Contemporary History, Prague, and its former Director. At present he is Director of the Czechoslovak Documentation Centre and Chairman of the Czech National Committee of Historians. His main area of professional interest is Czechoslovak history in the European context from the Munich agreement of 1938 to the present.

Michal Reiman (1930) is Emeritus Professor of Political Science and East European Modern History at the Frei Universität Berlin. He is now employed at the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University. He is a specialist in world history and the history of the Soviet Union. His most recent publication is *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Prague, 2000).

Peter H. Solomon (1942) is Director of the Centre of Russian and East European Studies (CREES) and Professor of Political Science at the University of Toronto. He specializes in Soviet and Russian jurisprudence. His publications include *Courts and Transition in Russia: The Challenge of Judicial Reform* (Boulder, CO, 2000).

František Svátek (1936) was till recently a Senior Researcher at the Institute of Contemporary History, Prague. He now lectures in the Institute of Political Science, at the Faculty of Arts, Charles University. His chief area of interest is political élites in Czechoslovakia, 1918–53, nineteenth and twentieth-century Czech and European history, and the history and theory of historiography.

Michal Svatoš (1947) is employed in the Institute of History, Charles University, and is concerned with the history of education in the Bohemian Lands and cultural history of the Middle Ages and Early Modern Period.

Oldřich Tůma (1950) is Director of the Institute of Contemporary History, Prague. Since the early 1990s he has been professionally concerned with modern Czech history, in particular the period 1969–89.

Vratislav Vaníček (1947) is Head of the Department of Social Science at the Engineering Faculty of ČVUT, Prague. In 1990–92 he was an editor of the journal *Dějiny a současnost*. His area of professional interest is the Middle Ages and he recently published Vol. 2 of *Velké dějiny zemí Koruny české* (Prague, 2000).

Zdeněk Vašíček (1933) has taught at Brno, Prague, Bochum, Paris and Rome. His specialization is the theory and methods of archaeology (on which he published *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities* – 1990; *Archeologia: Storia, problemi, metodi* – 1997) and historiography (with works such as *L'archéologie, l'histoire, le passé: Chapitres sur la présentation, l'épistemologie et l'ontologie du temps perdu* – 1994; *Obrazy (minulosti)* – 1996). He was a signatory of Charter 77 and imprisoned by the Communist régime.

Contents

Martin Nodl — Possible Approaches to the Study of the History of Czech Historical Science, 1945–2000 9

Michal Kopeček — In the Service of History, in the Name of the Nation: History as Part of the Legitimization of the Communist Régimes in Central Europe, 1948–50 . . 23

Michal Reiman — Post-war Conflicts and Rivalry in the Soviet Leadership: Soviet History in Recent Publications by Russian Authors, Part II 44

Ulrich Pfeil — The SED, the PCF, and the Prague Spring 58

HISTORIANS' FORUM, 1999–2000

František Svátek — The Czech *Historikerstreit* at the End of the Millennium: A Tallying Up 78

The Second History Forum: The Legitimization of History

Remarks by the Organizers 95

Michal Svatoš — Introductory Remarks 96

Antonín Kostlán — A Word of Introduction 98

Miloš Havelka — Thoughts on the Legitimizing Function of History 100

Zdeněk Vašíček — Ethics and Legitimacy in Historical Research 105

Oldřich Tůma — The Legitimizing Function of Czech Historiography before 1989 and after 109

Robert Kvaček — An Ever Troubled History: The Image of the First Czechoslovak Republic 115

Vratislav Vaníček — Legitimacy and Historiography 119

Antonín Kostlán — Devil's Advocate: Defending the Claim that Historiography Should Eschew Political Servitude . . 127

Antonín Kostlán — Concluding Remarks 129

Reviews

Jan Křen — Two Books about Central Europe 131

Vlastimil Hála — Concerning the Židenický Putsch 140

Jiří Kunc — A Book about the Prague Spring and Its Context 146

Lenka Kalinová — Attitudes of the 'Creative Intelligentsia' in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s 156

Michal Reiman — Concerning the Red Army and Its Strategic Planning on the Eve of the War with Germany 160

Adéla Gjuričová — 'The Velvet Revolution' and the Division of Czechoslovakia through the Lens of Authors in Britain and America 163

Documents

Jarmila Cysařová — 'To Stand Your Ground': A Little Known Speech by Václav Havel from November 1968 166

Chronicle
Recalling Gordon Skilling
(Linda Maštalířová, Peter Solomon, Vilém Prečan, Barbara Falková) 183

Annotations 193

Bibliography of Contemporary History
A bibliographical survey of monographs, edited essay volumes, books,
and articles from scholarly journals abroad published in 1998–2000 209

Summaries 238

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR vydal:

The Prague Yearbook of Contemporary History 1998

Compiled by
Vilém Prečan and Robert Kvaček

Edited by
Derek Paton

Institute of Contemporary History
Academy of Sciences of the Czech Republic
1999

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
vydává edici

Svědectví o době a lidech

Sv. 1 ANASTÁZ OPASEK: *Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera.* K vydání připravila Marie Jirásková. Praha, Torst – ÚSD 1992. 300 s., 200 Kč.

Sv. 3 JAROMÍR MACHULA: *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti.* Praha, ÚSD 1998. 200 s., 50 Kč.

Sv. 4 PŘEMYSL JANÝR: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie.* Praha, ÚSD 1998. 109 s., 50 Kč.

Sv. 5 DUŠAN HAVLÍČEK: *Jaro na krku: Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968.* Praha, ÚSD 1998. 229 s., 80 Kč.

Sv. 6 HEDA KAUFMANNOVÁ: *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky.* Praha, ÚSD 1999. 256 s., 100 Kč.

Sv. 7 ZDISLAV ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968–1989.* Praha, ÚSD 2000. 290 s., 110 Kč.

Uvedené svazky si lze zakoupit/objednat na adrese:

ÚSD AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1

Tel: (02) 575 33 036
(02) 575 31 122
Fax: (02) 575 31 121
E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači nebo stroji (ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4) odevzdejte na disketě (WP nebo Word) spolu s jedním otiskem textu, případně ve třech exemplářích textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

U S D